

ВСЕЧИЩІ

ВСЕЧІСТЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
• MUNDO • 全世界
UNIVERSAL
• 世界上 • БУДЖЕТ
विश्व • മുഖ്യ
ବ୍ୟାପକ •
ΟΣΜΟΣ •
ВСЕЧІСТЬ МИР
• MUNDO
UNIVERSAL
• 世界上 • БУДЖЕТ
विश्व • മുഖ്യ
ବ୍ୟାପକ •
ΟΣΜΟΣ • DE VEREELD • DÜNYA • عالمیہ
• OΛΟΣ
• جنگلے
• DIE WELT
• AT • SVĚT
• ВІДЪЯТ
• BOTAN
• EN THĒ GIÓ
• VÄRLDEN
• ΟΛΟΣ
• عالمیہ
• DIE WELT
• AT • SVĚT
• ВІДЪЯТ
• BOTAN
• EN THĒ GIÓ
• VÄRLDEN
• ΟΛΟΣ
• عالمیہ

N9

1964

П

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

ЖУРНАЛ

ВСЕСВІТ

на 1965 рік

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА:

на рік 7 крб. 20 коп.

на півроку 3 крб. 60 коп.

на 3 місяці 1 крб. 80 коп.

Ціна окремого номера журналу 60 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ МІСЦЕВІ ВІДДІЛИ «СОЮЗДРУКУ», ПОШТОВІ ФІЛІЇ, АГЕНТИ ЗВ'ЯЗКУ, ЛИСТОНОШІ ТА ГРОМАДСЬКІ УПОВНОВАЖЕНІ БЕЗ ОБМежЕНЬ.

ГОТІВКОЮ ТА НА ВИПЛАТ.

№ 9 (75) ВЕРЕСЕНЬ 1964

РІК ВИДАННЯ СЬОМІЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ДО 25-РІЧЧЯ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В
ЄДИНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

- М. ТАРНОВСЬКИЙ. Ми в нашій єдності могучій... 3
На оновленій землі. 8

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА, ДРАМАТУРГІЯ

- МІГЕЛЬ де КАРРІОН. Сфінкс. Роман. 11

Визначний кубинський письменник Мігель де Карріон (1875—1929) — автор романів «Чудо», «Чесні», «Грішниці». Роман «Сфінкс», написаний у 1929 р., вперше вийшов друком у Гавані в 1961 р. Ця остання книжка письменника скупа на події, коло яких герой обмежене, власне, однією сім'єю, але авторові й цього досить, щоб пером реаліста змалювати загниваючий світ гноблення і лицемірства.

- САТИРИ ЄЖИ ЮРАНДОТА. Ти звернись до Коропця. 74
З певних джерел. Відповідальність.

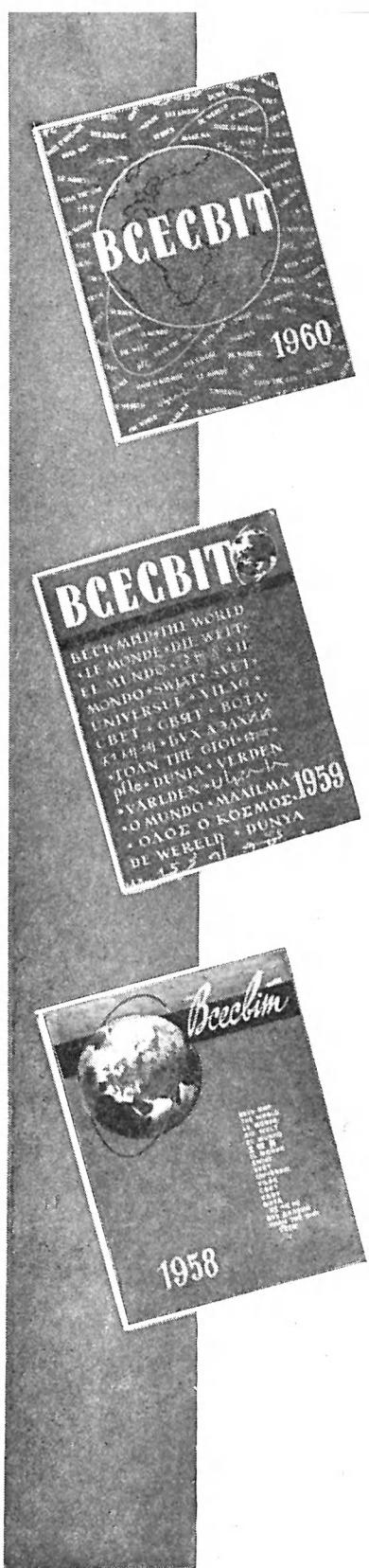
Відомий польський драматург Єжи Юрандот (нар. 1911 р.) — автор ряду комедій та кількох збріок сатиричних віршів.

- КАРЛ ВІТЛІНГЕР. Людина з зірки. Трагікомедія на 3 дії. 92

Карл Вітлінгер (нар. 1911 р.) — прогресивний західнонімецький актор, режисер, драматург. Його перу належить більш як десять п'єс. Найбільшим успіхом користується його комедія «Чи знаєте ви «Млечну путь» (в українському перекладі — «Людина з зірки»). Ця п'єса, відзначена премією Гергардта Гауптмана, йде на сценах багатьох театрів світу.

- СУЧASНЕ ГОЛЛАНДСЬКЕ ОПОВІДАННЯ 127

ЙОГАН ДЕ МЕЕСТЕР. Дерев'яні черевички. Г. І. ГЕЙНЕС. Пан. НІКО РОСТ. Веселі історії, розказані в яблуневому саду. К. БАУЕР. Пістолет. АНТОН КООЛЕН. Дядечко Яньє, чоботар. Г. Х. ГУКСТРА. Риби і люди. ГЕНРІЕТТА ВАН ЕЙК. Битва. ФІЛІПП БОРДЕВЕЙК. Акціонерна компанія «Конденс». БЕРТУС ААФ'ЄС. Мудрець у кімоно.

СТАТТИ, НАРИСИ

За рішенням Всесвітньої Ради Миру 17 вересня відзначається 100-річчя з дня народження класика української літератури Михайла Михайловича Коцюбинського.

Ф. ПОГРЕБЕННИК. Мовами народів світу. 57

Г. КОНОВАЛОВ. М. Коцюбинський у чехів і словаків. 59

20 РОКІВ НАРОДНОЇ БОЛГАРІЇ

КАМЕН КАЛЧЕВ. Нове в болгарській прозі. 66

Л. ГОРЯЧКО. Никола Вапцаров — поет-герой. 68

ІВАН НЕДЯЛКОВ. Пробуджені Родопи. 69

Т. ЯКИМОВИЧ. Ти вільний, але ти відповідаєш... 82

ДРУЖБОЮ ЗДРУЖЕНИ

К. ЄРМОЛАЄВ. Київ і місто Синіх Озер. 89

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. Алан Маршалл. Це трава. В моєму власному серці; Дені Дідро. Черниця. Небіж Рамо. 151

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

ВЄСЛАВ БРУДЗІНСЬКИЙ. Афоризми. 76

Папуга — власниця півмільйона. 77

В. ДЯГЛЕВ. Від Катманду до Раксаула. 78

Нокаут за наказом. 113

В. БОРОДАЙ. Зустріч з Нефертіті. 122

Нащадки чорних невільників. 147

Роман — за чотири дні... 155

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 116

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

ТОМАС МІЕН. Кіноконцентрат. Розчинити за смаком. 157

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 56, 88, 115, 146

Головний редактор О. І. Полторацький

Відповіdalnyi sekretar
H. A. Халемський

Художній редактор М. Я. Коваленко
Технічна редакція Є. Б. Борського

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, Д. В. Затонський,
А. С. Кисіль, О. Є. Корнійчук,
К. З. Литвин, М. О. Лукаш, А. С. Малишко,
Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

МИ В НАШІЙ СДНОСТІ МОГУЧІЙ...

Не від добра залишали люди рідну країну та йшли світ за очі. Вони втікали від непомірних зліднів, що чи не найбільше панували в західній частині України, яка перебувала тоді під окупациєю австро-угорської монархії, а згодом і під пануванням польської шляхти та румунських бояр. Втікали, бо не могли витерпіти нелюдського визиску, голоду і нужди; бо не мали достатньо землі; бо не було ані фабрик, ані інших таких підприємств, де можна було б найнятися на роботу, щоб заробити копійку на шматок хліба.

Кидали люди міста і села, але ніколи не забували про них на чужині. Живучі далеко за океаном, тужили за Україною і мріяли, що повернуться колись, бо жевріла в них надія на звільнення з панської неволі, на возз'єднання розірваної на часточки великої, неосяжної української землі.

Про горе, що гнало людей за моря-океани, написано багато у творах наших письменників—Івана Франка, Василя Стефаника та інших. Про тугу за рідною країною написано стільки пісень, що з них можна було б скласти багато томів.

Не всі люди знаходили краєщу долю й за океаном. Одні поверталися додому обшарпані й голодні, щоб гинути з горя у рідній стороні, як це описано в оповіданні Тимофія Бордуляка «Іван Бразілієць», інші вмирали на чужині, нарікаючи на долю:

В чужім краю загибаю,
Як билина в полю;
Нема кому порадити
Голівоньку мою.

Перша світова імперіалістична війна багатьом перешкодила повернутися хоч би й до старих зліднів на західних землях України. А по закінченні тієї війни за-

Незабутня осінь 1939 року. М. С. Хрущов розмовляє з жителями Західної України.

хідноукраїнські землі залишилися під окупацією шляхетської Польщі та боярської Румунії. Іхати додому — означало потрапити прямо до шляхетської чи боярської тюрми і гинути за гратаами, або хоч би й поза тюрмою — гинути з голоду.

Та як же зраділи українці за океаном, почувши першу звістку про те, що не стало царів і цісарів, що на Україні утворилася влада робочих людей! Лихо було лише в тому, що не вся Україна звільнилася тоді від панського гніту, бо величезна частина її — Галичина, Буковина й Закарпаття, а також Волинь, — лишилися поза межами рідної Радянської України.

Пройшли десятки років тяжкої боротьби проти оку-

пантів у західних областях, довелось зазнати багато горя, але знову ж сподівалися люди, що панування бояр і шляхти не вічне. Погляди всіх цих людей були спрямовані на схід, до Радянської України, до Радянського Союзу. Звідти чекали усі допомоги і здійснення віковічних мрій українського народу, який хотів жити вкупі, в одній великій сім'ї з рідними братами й сестрами.

Українські класово свідомі робітники за океаном раділи перемогам Радянської Росії, Радянської України і всіх тих республік, що постали після перемоги трудящих і утворили Союз Радянських Соціалістичних Республік. У своєрідний спосіб заокеанські робітники боро-

лися з ворогами Радянського Союзу — білогвардійськими недобитками, які втекли від народного гніву, а також з петлюрівськими, гетьманськими та іншими нена висниками волі, які пішли служити чужим панам і ширіли наклепи на свій народ, на всю Країну Рад. Прогресивні українці за океаном робили все можливе, щоб прискорити визволення Західної України і довершити возз'єднання всіх українських земель. На протязі двадцяти років поневолення панською Польщею та боярською Румунією споконвічних українських земель заокеанські робітники подавали дружню руку допомоги своїм поневоленим братам; збирали гроші для сімей ув'язнених революціонерів, допомагали їм під час такого стихійного лиха, як повінь і т. п. Та ось прийшло визволення. Доблесна Радянська Армія подала руку своїм братам.

День 17 вересня 1939 року ознаменував велику подію в житті західноукраїнських трудящих, а разом з тим і всіх прогресивних людей світу. Всі чесні люди поза межами України вітали возз'єднання західних земель з Радянською Україною, з Радянським Союзом. Тільки виродкам, які ладні були служити чужим і своїм панам, не припало до вподоби, що тепер не стало більше отих панів на рідній землі. І вони подалися служити заокеанським панам.

До якої гидоти доходило те служіння, може посвідчити виступ українського буржуазного націоналіста Євгена Онацького, який ще до возз'єднання вислуговувався перед графом Шептицьким і Ватіканом, а отже й перед усіма чорними силами на землі. Саме тоді, коли скінчилося панування польської шляхти і румунських бояр, коли західноукраїнські трудящі подали заяву на приєднання до Ра-

дянської України і були прийняті, той виродок скав на сторінках націоналістичної преси: «Серце кро-в'ю обливается при самій лише згадці про це!» Однодумці цього недобитка, що теж опинилися закордоном з таких самої причин, як і він, прямо казалися від того, що прийшла Радянська Армія й допомогла західноукраїнським робітникам та селянам позбутися панського ярма!

Але чесні люди українського походження у всьому світі вітали акт визволення і возв'єднання, як найвеличнішу подію в житті всього українського народу. Вони зустрічалися на вулицях, заходили один до одного додому, збиралися у клубних

Перше друковане вільне слово рідною мовою!

Жителі Львова радісно зустрічають радянських воїнів-визволителів.

приміщеннях, або й у величезних залах, найнятих для відзначення цієї величної події. Вітали себе взаємно, плакали з радості і від зворушення. В різних містах Сполучених Штатів Америки, Канади і країн Латинської Америки та скрізь, де б воїни не жили меншими чи більшими громадами, скликали масові збори, влаштовували концерти. На тих зборах виступали промовці і підкresлювали величезне значення тієї незабутньої події, лунали радісні й байдорі пісні.

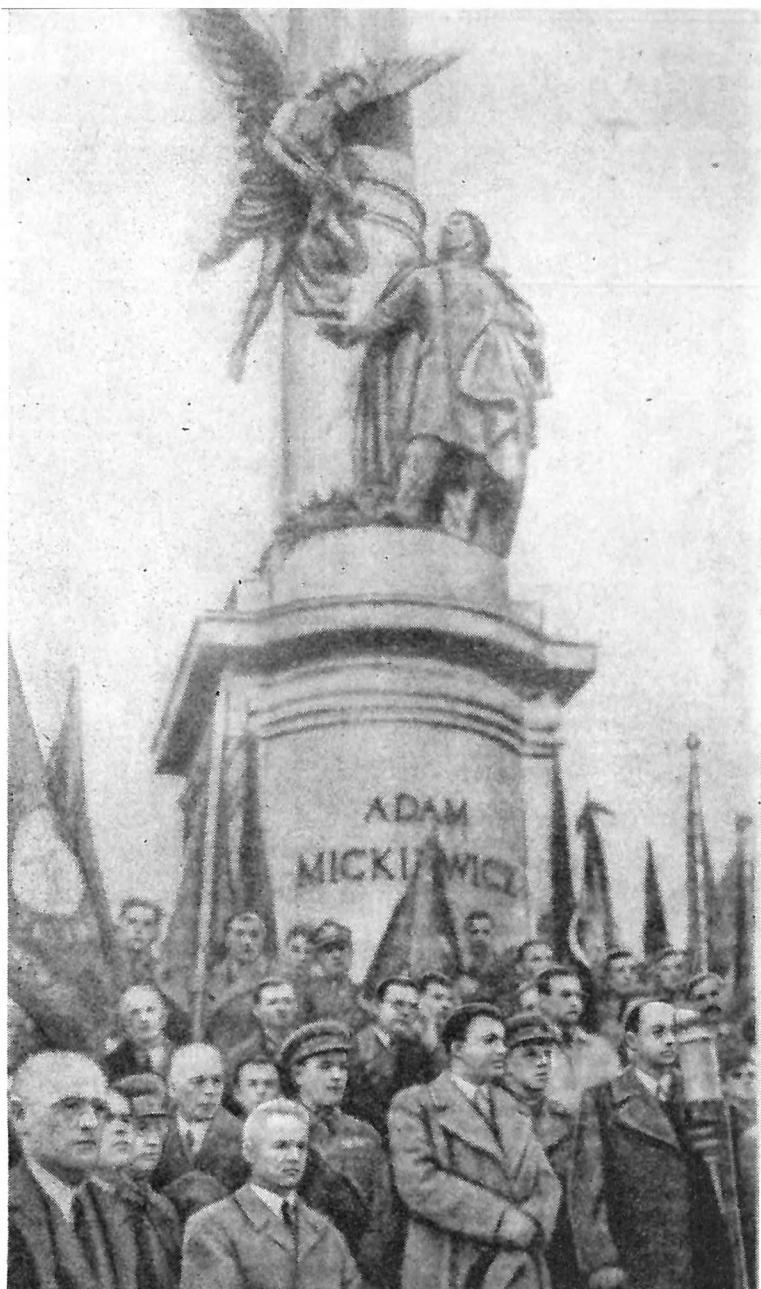
Однаке, ця знаменна подія в житті українців не приймалася ізольовано від боротьби трудящих всього світу за краще майбутнє. Визволення Західної України прогресивні українці за океаном поєднували з боротьбою всього прогресивного людства проти фашизму, проти капіталістичного визиску і гніту. Під час масових мітингів з приводу визволення західноукраїнських трудящих збиралися

гроші для бійців проти фашизму в Іспанії, для іспанських революціонерів, які опинилися поза межами своєї батьківщини.

В загальному робітничому русі прогресивні заокеанські українці йшли плічо-пліч з робітниками різних національностей, які емігрували ще до Жовтневої революції: з росіянами і поляками, фіннами, чехами та іншими, включаючи робітників англійського походження.

Вересневі події в Західній Україні стали новим поштовхом до боротьби за людську гідність, за робітничі права. Звістка про визволення західноукраїнських трудящих пробуджувала байдужих, підбадьорювала їх, приєднувала до прогресивного робітничого руху. Багато нових людей з'явилось тоді в лавах прогресивних організацій в Канаді і Сполучених Штатах Америки, в Аргентині, Бразилії та інших заокеанських країнах.

Львів, жовтень 1939 року. Мітинг біля пам'ятника видатному польському письменнику Адаму Міцкевичу. На передньому плані — М. П. Бажан (біля мікрофона), О. Є. Корнійчук, О. П. Довженко

На сторінках прогресивних газет і журналів, різних збірників, альманахів тощо з'явилося тоді багато статей і кореспонденцій, нарисів і пісень, в яких розповідалося про возз'єднання українських земель. Схвильовано прозвучали ось такі рядки української робітниці в Канаді, Марії Вакалюк:

О, Західна Україно,
Земле моя рідна!
Ми радімо в Канаді,
Що ти вже свободна.

Подібні рядки з'являють-

ся й на сторінках прогресивної української преси в Сполучених Штатах Америки, як ось вірш української робітниці Павліни Равлінко:

Галичино-Україно,
Село мое рідне, —
Було ти в неволі панській
Потоптане, бідне!

А тепер:

Всі веселі і щасливі,
Бо свободні люди;
Сонце правди засвітило,
Краще жити буде.

В місті Бостоні, у США, вийшли такі ж рядки з-під

пера передчасно померлого українського робітничого письменника Сидора Алтуніна:

Вітаю вас, брати й сестри
У вільній Галичині,
В Білорусі, на Поліссі,
На вільній Волині.
Двадцять літ ви у неволі
Двигали кайдани,
Двадцять літ пані прокляті
Завдавали рани.
А тепер у вас братерство,
Рівність і свобода;
Приєднались ви до свого
Рідного народу.
Дужі сили Радсоюзу
Принесли вам волю...
Будьте ж чуйні і будуйте
Свою власну долю!

Тут же варто навести ѹ такі слова автора цих рядків, де відзначається возз'єднання з Радянською Україною й решти західно-українських земель, тобто Буковини й Закарпаття:

Дунай, і Прut, і Сян, і Буг —
Тепер кордони України!
А далі:
Тепер над берегом Дніпра
Гуцульська пісня вільно лине;
У Львові, в Луцьку,
в Чернівцях—
Єдиний подих України...

Та не тільки пісні заокеанських українців з'являлися на сторінках прогресивної преси. Були там вірші, нариси і статті, писані на Україні. Вони глибоко зворушували серця людей.

Наприклад, ось такі рядки з віршів поетеси Параски Амбросій з Чернівецької області:

Розцвітає Буковина,
Як мак серед поля.

Або:

Новим життям в Буковині
Ми почали жити,
Вже ніколи ми не будем
На панів робити.

Треба було побувати на численних зборах прогресивних українців за океаном, де виголошувалися вищенаведені рядки, і побачити, як люди захоплювались кожним таким рядком, кожним словом! Дивлячись в їхні обличчя, можна було

помітити, як вони змінюються. Колись, при згадці про Галичину і Буковину, що були під панським яром, на обличчях слухачів з'являвся вираз болю й жалю за своїх рідних, тепер з'явила радісна усмішка.

Глибоко зворушують й такі рядки з віршів Параски Амбросій, де вона говорила про блага, що настали після визволення:

Наша влада робітнича
Двері нам відкрила,
До науки, до освіти
Усіх запросила.
Наша молодь, наші діти
В школу поступають,
Рідну мову українську
Всі вони вивчають.

Батьки і матері українського походження, чиї діти в Америці не мають змоги вивчати рідну мову у державних школах, хіба що при своїх товариствах, радіють тим, що діти на Україні мають цю змогу.

Українські прогресивні робітники за океаном безупинно слідкують за життям українського народу і всіх братніх народів Радянського Союзу, радіють успіхами радянського народу в галузі культури, літератури й мистецтва. Радіють, що Україна вже возз'єднана, що немає вже «двох Україн» — західної і східної, бо існує одна велика Радянська Україна «в сім'ї великої, сім'ї вольній, новій», кажучи це словами великого нашого Кобзаря.

І так, після довголітнього поневіряння, після багатьох років розлуки рідні брати і сестри з'єдналися тепер для того, щоб більше ніколи не розлучатися. В Союзі Радянських Соціалістичних Республік вільна Радянська Україна розквітає, як троянда пишна. Жодна ворожа сила вже не посміє простягати свої пазури до

неї. Народ Радянської України і всього Радянського Союзу говорить так, як це влучно сказано у вірші Максима Рильського:

Нам не страшні ворожі тучі
І низьколоба клевета.
Ми в нашій єдності могучій,
Що правди святістю свята,
Готові стати на порозі
Назустріч буряний погрозі
І кожен день, годину, мить
Радянський прапор боронить.

Так, возз'єднання споконвічних українських земель з Радянською Україною, з Радянським Союзом зробило нашу Батьківщину ще сильнішою, ще могутнішою. Братні народи Радянського Союзу ідуть непохитно вперед — до кращого майбутнього. За це ж громадяни всього Радянського Союзу й готові стати «і кожен день, годину, мить Радянський прапор боронить».

М. ТАРНОВСЬКИЙ

В сім'ю радянських народів! Депутати Народних Зборів голосують за встановлення Радянської влади на території Західної України.

НА ОНОВЛЕНІЙ ЗЕМЛІ...

Ці листи, звичайно, писалися не для друку. Це переважно особисті людські документи, прості, безхитрісні слова, звернені до рідних і близьких людей, до старих друзів і земляків. Позбавлені вони, звичайно, й будь-яких особливих літературних якостей. Але це, одночасно, свідчення, що мають загальний інтерес і суспільне значення.

Читаеш ці прості рядки і бачиш, як відбилися в них глибокі думки і почуття людей з народу. Думки і почуття українців, які або відірвані від своєї батьківщини і мали з нею лише недовге побачення, або повернулися до возз'єднаної своєї матері — Радянської України після довгих років, а то й десятиліть поневіряні на чужині.

Невимушені, прості, іноді навіть наївні рядки ховають в собі глибоку і невласну любов до України, гордість за успіхи своєї возз'єднаної батьківщини, віру в її щасливе сьогодні і щасливе майбутнє в соціалістичній сім'ї народів Радянського Союзу.

«Як це добре!»

(з листа вихідця з села Обельниці на Івано-Франківщині Михайла Братуся)

«Ось і рідний Львів. Який не схожий він на те місто, де я побував третину століття тому. Тут відразу ж відчуваєш гаряче биття пульсу великого індустриального й культурного центру. Куди поділися запустіння і глухина? Тисячі людей поспішають галаcливими вулицями, мчать безперервний потік автомашин. А яких людей ми зустріли на вулицях, в парках! Енергійні, веселі, твердо впевнені в своїй щасливій долі!

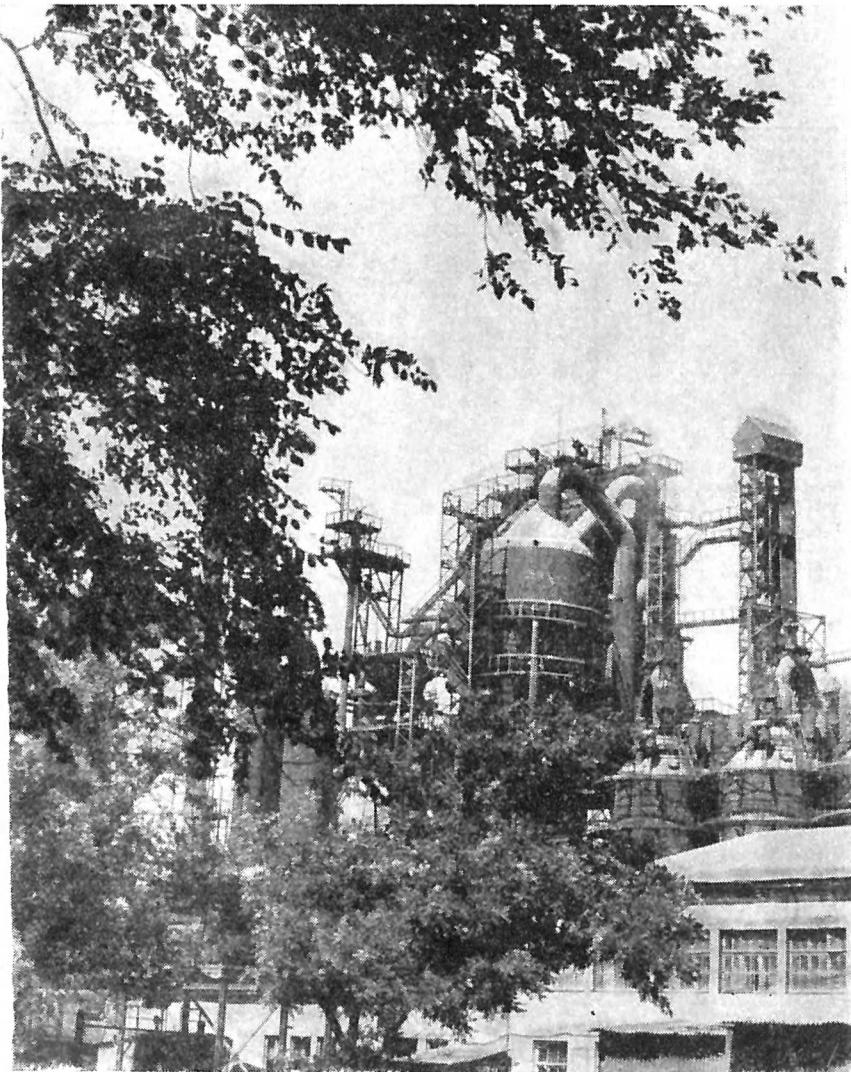
Знайомимось з ними: лікарі, інженери, педагоги... Діти робітників, селян...

Численні заводи, збудовані у Львові за післявоєнні роки, нові школи, інститути. Як це добре!

Скрізь лунає рідна українська мова, рідні українські пісні. Якщо люди співають, значить серця їх сповнені радості».

Куточок сьогоднішнього, Львова. Академічний театр опери і балету імені Івана Франка.

Одне з найбільших підприємств індустріальної України — Криворізький металургійний завод імені В. І. Леніна.

«Дітям і внукам...»

(з листа вихідця із села Стриївка на Тернопільщині Антона Кушляка)

«З далекої Канади я приїхав на рідну Україну, щоб побачитися із своєю батьківщиною. Як багато ви зробили на визволеній українській землі за роки Радянської влади! Ми пишаємося цим.

Про все, що я і мої товариші побачили тут, ми розповімо нашим дітям і внукам, щоб і вони гордилися Радянською Україною і ніколи не забували, з якого народу вони вийшли».

«Ви не впізнали б свого рідного села...»

(з листа С. С. Джалашиб до своїх друзів Розалії та Якова Клуб, які живуть у Канаді)

«Дорогі Розаліє і Яківе! Вашого листа і поздоровлення від Забуряної я одержав. Дякую вам від глибин серця і відповідаю на деякі ваші запитання. Я здоровий, старості ніяк не піддаюся, живу добре і весело. Дуже швидко пролетіло ті півтора року, відколи я повернувся на Україну. Життя в нашій соціалістич-

ній країні кращає з кожним днем.

Тут є праця для всіх щиріх і чесних людей.

Як радісно почути по радіо, по телебаченню рідну мову, побачити концерти і виступи самодіяльних хорів і танцюристів з міст і сіл України!

Освіта і культурно-мистецьке життя не обмежується тут лише великими містами. У цій справі між містом і селом немає ніякої різниці. Ви не впізнали б тепер свого рідного села — там скрізь електрика, радіо, телебачення.

Майже кожного дня, іноді до півночі я дивлюся телевізійні передачі, слухаю концерти української народної пісні, а також пісень братніх народів — російського, білоруського, польського, чехословацького, болгарського. Від радості хочеться плакати, коли пригадаєш минулі часи, в які наш народ терпів пригноблення скрізь, на кожній ділянці життя. Як же треба завдячувати урядові Радянського Союзу і КПРС, урядові Української РСР, які роблять все можливе для блага людини!

Поступ нашої країни вперед дуже занепокоїв українські буржуазні елементи. Вони казяться, не перебираючи засобів для того, щоб очорнити свій народ, вони глумляться над своїм братом і сестрою, батьком і матір'ю. Але вони замаленькі і душево заслабенькі стримати поступ нашого народу, бо він живий, здоровий і працьовитий, бо йому радянська держава дала те, чого він не мав у минулому.

Я знаю, що ваше погане здоров'я не дозволило вам відповісти зараз на моєго листа. Бережіть здоров'я, не піддавайтесь старості. Я навіть і не думаю про старість, бо в радянській країні я почиваю себе молодим.

Пишіть мені постійно, а на всі ваші запитання я бу-

ду відповідати. Щоб описати все те, що я тут бачу на власні очі, треба було б великої книжки.

Прийміть від мене дружині привіт і побажання найкращих гараздів з рідної України».

Вдома!

(з листа жителя села Ліщинці на Тернопільщині Дмитра Цьомника своєму другові в Канаду)

«Дорогий друже Антоне! Під час нашого прощання я обіцяв Вам написати про своє життя в Радянському Союзі. Я завжди з чуттям задоволення згадую той день, коли вирішив виїхати з чужини додому. Як тільки я став ногою на землю України, відразу ж відчув, що знаходжуся серед рідного народу, який живе тут вільно і щасливо.

За роки моого перебування на чужині життя моїх односельчан дуже змінилося. Якщо в Канаді мені і багатьом моїм землякам доводилося жити у постійному страху втратити роботу, то на Радянській Україні я міг влаштуватися на роботу за своїм бажанням — у колгоспі чи на заводі. Я вирішив працювати у рідному селі Ліщинцях.

Наше село дуже змінилося. Замість убогих хат, покритих соломою, тепер збудовано багато великих і гарних хат з цегли, вкритих бляхою, шифером або черепицею.

У Ліщинцях в кожній хаті є електрика, радіо. Колись швейна машина або велосипед були тут рідкістю, а зараз майже в кожній сім'ї є швейна машина і велосипед. Мені, як і багатьом моїм ровесникам, вдалося закінчити лише чотири класи народної школи, а зараз в селі Ліщинцях є восьмирічна школа. Діти вчаться тут безплатно на рідній мові. Хай

Відбудований Тернопіль. В центрі міста.

мої земляки в Канаді чи Сполучених Штатах не вірють видумкам різних брехунів, які поширюють всілякі невірні чутки та інформації про школу на Україні.

Сім чоловік із Ліщинців одержали вищу освіту. Брат Петра Улана Павло працює вчителем; Лопійчук Василь, син Онуфрія, працює інженером. Г'ятнадцять чоловік одержали середню спеціальну освіту, 40 — загальну середню освіту, а 200 чоловік закінчили восьмирічну школу.

Пригадую, як дорого мені доводилося платити у Канаді за медичну допомогу. А у нас на Україні не треба клопотатися, бо медична допомога у нас безоплатна. У Золотому Потоці минулого року збудовано нову лікарню — одну з кращих на всій Тернопільщині. У Ліщинцях також будується пологовий будинок і дитячий садок. Працює медичний пункт.

Дуже приємним для мене було те, що вже в першому році моого перебування на Україні я мав нагоду брати участь у виборах. Нашим депутатом у Верховну Раду вибрано Ганну Михайлівну Машталір, просту колгосницю із села Помірці. Така шана їй за те,

що вона добре працює. Хіба про це можна було б mrяти простій людині? Ні».

Ми тепер хазяї на рідній землі

(з листа Параски Петрівни Тарабас (село Новоселиця, Івано-Франківської області) до Миколи Шлемка у Сполучені Штати)

«Дорогі земляки! Ви пишете, що українці в Канаді радуються тому, що Україна з'єдналася. Це дійсно велика радість, а особливо для тих, хто живе на Україні. Але поки відбулося це з'єднання, то багато довелося перетерпіти.

А відколи настав спокій і всі українські землі з'єдналися в єдину Українську Радянську Соціалістичну Республіку, то нам стало доброе, як ніколи до того не було. Почуваємо себе повними хазяїнами на своїй землі. Змінилася Україна, змінився український народ. З неграмотного і бідного виріс письменний і багатий народ. Будуються у нас нові школи, клуби, заводи, електростанції.

Після війни люди тут все відбудували, звели багато нових будинків.

Бувайте здорові!»

Малюнки А. Жуковського

СФІНКС

РОМАН

I

Сеньйора де Хакоб розмовляла з чоловіком під колонами біля входу.

— Я не можу більше, Амадо,— шепотів він. — Нерви не витримують... Клянусь тобі, так далі не можна...

— А не буде гірше? — лагідно запитала вона. — Чи не буде важче, коли розлучимось?

Він махнув рукою — мовляв, йому однаковісінько.

— Відважся, — сказав він схильовано, — і роби так, як я кажу.

— Ні! — відказала вона.

— Ні? Поміркуй добре!..

— Ні!

— Отже, ти не хочеш зустрічатись?

Амада ніжно поглянула на нього. Він благав... і вона злякалась тих благань і повторила:

— Ні, ні! Ти йди, бо вже пізно... і мама ще не спить.

— Прощай, — сказав він, як чужий, і навіть не поцілував.

— Прощай.

Те «прощай» злетіло легким зітханням з її губ, а руки безсило повисли. Він пішов, а в серці відлунювало: «Прощай»...

Зітхнула, дивлячись йому вслід. А він дalenів у темені саду поміж великих і маленьких пальм, що росли біля колон. Заскрегав засув, — то зачинилася за ним хвіртка. І тут Амада відчула, що хтось стоїть у неї за спину. Обернувшись, побачила матір, яка простягала до неї руки, бо вже чотири роки була сліпа.

— Хто з тобою розмовляв, дочки?

— То Марсіаль прощався зі мною.

— А що тут робив Марсіаль так пізно, доною?

Дочка завагалась.

— Він проходив стежкою, побачив мене і... зупинився поговорити.

Старенька щось вигукнула, потім узяла її за тремтячу руку.

Обидві вони, стара і молода, вбрани в чорне, були напрочуд подібні!.. А торік, коли пристрасть ще не поранила серця сеньйори де Хакоб, схожість та вражала ще більше. Звичайно, сивина та зморшки на материнім обличчі свідчили про те, що вона років на тридцять старша. Вдова крупного чиновника — сеньйора Вільялоси, вона посивіла десь за рік по чоловіковій смерті. А дочка була чорнява, з карими очима, струнка, з красичною білою шиєю. Вона полюбляла дуже декольтовані сукні, і тому багато хто вважав її за кокетку... Та то було давно... Ось уже вісім років, відколи помер сеньйор Вільялоса, обидві жінки носили траур. Чорне вбраниння з трикутним декольте личило Амаді й підкреслювало величну гармонію її тіла. Шкіра здавалася білішою, а коси і очі — темнішими... Відтоді ж, як кохання змусило її страждати, обличчя молодої жінки дуже змінилось. Воно втрачало лагідність і ставало жорстоке. Але мати була сліпа і не могла цього помітити.

Мати й дочка, причинивши за собою двері, зайшли в дім. У вестибюлі сеньйора де Хакоб мимоволі здригнулась: біля входу стояла служниця Хоакіна. Її застигле обличчя ніколи не осявала посмішка, тонке тіло було взято в полон твердого корсета, а чорний фартух висів на шлейках поверх спідниці.

— Сеньйора може йти спати, постіль я вже постелила, — сказала вона спокійно, не дивлячись на своїх господинь. Крутнулась на каблучках і тихо зникла в сутіні покоїв, великих, як церква, де постійно витають душі померлих. Згодом у Амаді минув поганий настрій і роздратування, яке часом викликала мати. Справді, про матір треба піклуватись і не забувати, що вона сліпа... Обережно, дбайливо, як завжди, провела вона стару до кімнати, боячись, щоб та не наштовхнулась на двері або меблі. Потім опустила фіранки на вікнах, засвітила світло і почала зачісувати її на ніч. Мати, прикро вражена зустріччю Амаді з Марсіалем, не виявила, проте, невдоволення і спітала просто й нелукаво:

— Доню, що казав тобі той божевільний Марсіаль?

Амада мало не впустила гребінця, але відповіла майже спокійно:

— Ну... він незадоволений своєю посадою. Його примушують багато працювати, а він гідний кращої долі.

Старенька добродушно засміялась:

— Авжеж, авжеж! Він волів би писати віршики до газети або займатися іншими дурницями, зовсім не дбаючи про заробіток.

І, звісно, саме так було б, якби не помер його бідолашний батько. Але не завжди так живеться, як хочеться...

Марсіаль був сином далекої родички її покійного чоловіка, і вдова вважала його за найближчу до їхньої сім'ї людину. Йому вже минуло тридцять, а Амаді — двадцять вісім. Коли обоє були ще дітьми, родичі вважали їх майбутнім подружжям. Але сталося інакше: сеньйорові Вільялосі довелося виїхати з сім'єю до Іспанії, де йому запропонували добру посаду. Коли ж вони верталися назад, батько був уже при смерті, а Амада мала чоловіка — Діонісіо Хакоба, молодого доктора права, що скінчив університет у Сантьяго.

Тепер Марсіаль, як родич, міг приходити в їхній дім цілком вільно. До того ж, Діонісіо, одружившись з Амадою лише заради грошей, не ревнував її анітрохи, а старій вдові ніколи й на думку не спадало, що в когось з її дітей може бути позашлюбний з'язок!

...По короткій паузі мати замислено сказала:

— Так, він божевільний. І нічого тут не вдієш. А втім, я дуже люблю цього чудового хлопця...

Сеньйора де Хакоб розцілавала б її, якби не боялась виказати свою таємницю. Гребінець м'яко пройшовся по материних косах, і рука ніжно розпушила волосся, зібране у сіточку.

Про Марсіаля більше не говорили. Амада роздягала немічну матір і, вдаючи, ніби про щось думає, довго мовчала. Потім вбрала її в нічну сорочку, допомогла старенькій лягти і, підмощуючи їй під голову подушки, ніжно притулилася до її щоки. Поцілувала в чоло й прошепотіла:

— На добранич, мамо.

— Діонісіо уже прийшов, доню? — спитала старенька, затримуючи її біля себе.

— Ще ні, але незабаром повернеться.

Вже кілька днів він не приходив, проте Амада мусила обманювати матір, аби тільки заспокоїти її.

Вдова зітхнула, відпускаючи Амаду, і сказала сумно:

— На добранич, донечко.

Амада вийшла, їй хотілося якнайшвидше опинитись на самоті. Раптом побачила Хоакіну, яка чекала її розпоряджені.

— Сеньйорі чогось треба? — спитала служниця членою й байдуже, і жодна рисочка не ворухнулась на її обличчі.

— Ні, дякую, лягайте спати, — сухо відповіла Амада.

Відчула пронизливий погляд холодних очей, які стежили за нею, і мимоволі прискорила ходу...

Амада, зайдовши до своєї кімнати, замкнула двері, впала на стілець і довго сиділа,

обхопивши голову руками. Хоч як тяжко їй було, відчувала болісну насолоду від того, що ніхто її тут не бачить і що вона може починути в своє горе. До нього домішувалися терпкі спогади, гостра мука докорів сумління, втома від огидної комедії, яка тривала нескінченно і робила її нещасною...

У цей момент Амада анітрохи не нагадувала ту лагідну сеньйору де Хакоб, котру ми бачили в кімнаті сліпої матері. Розпуха, яку тепер не треба було приховувати, сптворила обличчя, стерла з нього чарівну щирість. При людях, а надто при матері, Амада тамувала гірке почуття, яке гнітило її, але тепер могла віддаватись стражданню, упиватися своєю мукою, без жалю ятрити свої рани. Вона довго плакала, потім рвучко підвела голову і сказала голосно:

— О, якби він зараз побачив мене, то повірив би, що я мучусь, що мое серце спливває кров'ю, і що не лицемірство змушує мене бути саме такою, що не воно нас розлучає!..

Гівно схопилася з місця, перейшла кімнату і, навстіж розчинивши вікно, з якого видно було чудовий куточек саду, сперлася на підвіконня. Навколо панував спокій, ніч була темна, і сад вгадувався у пітьмі лише завдяки нахощам резеди, що хвилями здіймалися з його глибини, як з невидимої курільниці. Там, унизу, біг струмок, він дзюркотів, спадаючи в яр, що перетинав їхню землю майже біля стін будинку. Повітря було свіже й вологе.

Амада підставила обличчя неспокійному подихові природи, сповненої п'янких пахощів і таємниці, і відчула, як гаряча хвиля перебігла по її тілу.

Ніч хвилювала її кров, туманила розум. Поринувши в палкі мрії, Амада заплющила очі. Згадала Марсіяль. Уявila себе в його обіймах, і голова її запаморочилася.

— Я твоя і кохаю тебе, хоч ти й не віриш. Твоя! Твоя! Твоя!

У душі змагались тривога і пристраст. Пройшлась по кімнаті, намагаючись вгамувати біль, потім нетерпляче відчинила шухляду, сіла за письмовий стіл і почала писати листа:

«Мое кохання, мое божество, омріяне щастя мое!

Я не могла сьогодні пояснити тобі свою відмову, бо нездатна висловлювати своє почуття, коли ти поруч. Нині, коли я далеко від тебе, хочу поговорити з тобою по щирості, щоб ти мене зрозумів.

Ти не можеш уявити собі, як я сама з собою борюся. Не можеш, бо зовсім інакше мислиш, бо вихованій не так, як я, і не можеш збагнути це ще й тому, що ти — мужчина.

Я завжди тебе кохала і кохаю нестяжно.

Хочу, щоб ти був моїм... Нині, в цю хвилину, я відчула, що не можу без тебе.

О, ти не знаєш, як мене п'янило б твоє кохання, коли б воно було шлюбне! Не знаєш, що мені нелегко даеться ота жорстокість, та обережність, за які ти не раз дорікав.

Чому ти просиш у мене те, чого ми ніколи не будемо мати? Наше кохання безнадійне.

Любий мій, адже ти не зичиш мені злого і не захочеш примусити мене обманювати матір... Йдеться не про шлюбні обов'язки, які дуже мало для мене важать. Я щаслива, бо живу і знаю тебе... Але якби я дозволила собі упасти, то, присягаюся своїм коханням, була б найнещасніша у світі!

Ти не приходь більше, хоч я можу стерпіти все, лише не твою зневагу і не розлуку з тобою. Ні, приходь. Хочу бачити тебе і чути, хочу, щоб твоє життя пломеніло разом з моїм, хоч вони і не можуть з'єднатись, хочу твого кохання і поцілунків.

Твоя бідолашна А.».

Згорнула лист удвоє, поклала в металеву шкатулку і лягла відпочити трохи, сподіваючись, що пізніше непомітно перебіжить через сад і сховає шкатулку з листом у надбіту вазу в огорожі, що правила їм за поштову скриньку.

Марсіаль, напевне, одержить завтра цього листа, бо щодня приходить в їхній сад.

II

Коли сеньйора де Хакоб разом з матір'ю, братом, сестрою і чоловіком повернулась з Іспанії, мучили її дві велики біди: батько лежав на смертельній постелі, а чоловік зовсім її не кохав. Щоправда, сеньйор Вільялоса в свій час не дуже охоче дав згоду на цей шлюб — аж ніяк не тому, що сім'я Хакобів давно збідніла; Діонісіо здавався йому нещирим і легковажним. Отой чепурун цікавився лише своєю зовнішністю та уборами, не дбаючи про те, щоб посісти вигідне становище. Звичайно, коли схаменулися, було вже пізно: Амада впіймалася в його тенета. Стурбований сеньйор Вільялоса поговорив з Амадою і розповів їй про свої побоювання, маючи проте намір дозволити їй чинити на свій розсуд.

— Отже, зваживши на все, дочки, — закінчив він, — ти вирішила вийти заміж? Ти добре обміркувала?

— Так, тату.

— Ти кохаєш його?

Вона опустила голову на знак згоди.

— Тоді, — проміршив вельмишановний добродій, — я нічого не маю додати. Хай сповниться божа і твоя воля.

Вільялоси були заможні. Мали родовий

будинок в Серро, добру ренту від орендарів і землі в різних місцях острова. А втім, скасування рабства завдало їм великих збитків. Маючи трьох дітей, батьки всі надії покладали на найменшу, Амаду, тим-то так гірко розчарував їх отой невдалий шлюб.

Діонісіо Хакоб одержав гроші на весілля від своєї родини і поїхав з жінкою до Швейцарії, сподіваючись, що тесть, хворий на рак, незабаром перейде в інший світ. Гроші він розтринькав дуже швидко, і лишився один вихід — оселитись у тестя разом з Амадою. Сеньйор Вільялоса не заперечував, вважаючи, що краще буде тримати цього гультяя біля себе — може, це якось вплине на його поведінку. Але тут старому значно погіршало, і він уже не міг здійснити свій намір.

Минув недовгий час, і сеньйора де Хакоб збагнула свою помилку. Діонісіо Хакоб — цинік, скептик і егоїст — розтоптив наївні мрії і віру своєї сентиментальної, ніжної дружини.

Через три дні після весілля Хакоб якось знайшов у дружини гроші, які сеньйор Вільялоса дав їй на дрібні витрати. Заховавши їх у свій гаманець, сказав:

— Буде значно ліпше, якщо вони зберіга-
тимуться в мене. Коли тобі щось знадобить-
ся, скажеш, і я охоче куплю.

Цей випадок глибоко вразив нещасну жінку. Ніби завіса перед нею відхилилась, показавши майбутнє. Згодом, якщо їй треба було щось придбати, мусила звертатися до чоловіка, і той водив її до крамниці, де все вибирал на свій смак. Змучена таким приниженням, Амада взагалі відмовилася від купування будь-яких речей, і це викликало іншу реакцію: Діонісіо почав закидати їй лицемірство та скупість, ущипливо додаючи, що не слід було одружуватись з нею.

— Знаєш, мила, — сказав він одного разу, — як це смішно, що ти не визнаєш рум'ян. Жодна жінка без них не обходитьсь.

— Мені завжди здавалось, що природна краса — найпринадніша...

Діонісіо кинув глузливо:

— Коли жінка не хоче бути сміховинною,
вона повинна дбати про красу модну!

Після таких розмов Амада, зачинившись у своїй кімнаті, довго плакала і марно намагалася відігнати невтішні думки про майбутнє. Чоловік, причарований її красою, тоді ще не був цілковито байдужий до неї. Йому було приємно з'являтися з вродливою дружиною у товаристві, проте Амада дедалі частіше намагалася уникати прогулянок з ним, воліючи лишатись на самоті. Поступово Діонісіо звик до цього і вже не виявляв невдоволення.

В Ніцці, куди вони приїхали після весільної подорожі, люди бачили Хакоба з іспанською естрадною співачкою на Рів'єрі та в

казино. Часто він повертається додому лише вдосвіта, і Амаді було від того прикро, хоч вона давно вже не поважала чоловіка й, природно, не могла його любити. Невдовзі бідолашна жінка пережила нову болючу образу. Діонісіо програв у рулетку останню сотню франків, і вона мусила просити в батька грошей, щоб дістатися з чоловіком до Мадріда, у батьків дім.

Це було тоді, коли сеньйор Вільялоса намислив допомогти зятеві, щоб той став матеріально незалежний. Але Хакоб мріяв про інше. Після того, як тесть влаштував його на посаду, він вирішив неодмінно перебудувати дім на новий кшталт. Безнастанно висміюючи перед дружиною застарілі смаки її батьків, звинувачував їх у скупості. Коли він якось обізвав сеньйора Вільялосу старим скнарою, Амада гнівно зауважила, що вони обоє їдять хліб цього скнари. Ображений Хакоб зник з дому. Три дні розшукувала його, приголомшена цією втечею, жінка, і Діонісіо повернувся лише після того, як вона попросила в нього пробачення. Батьки не довідались про цю сварку, бо дочка мужньо вдавала, ніби він уже спить або дуже зайнятий важливими справами.

Хакоб не відмовився від плану, як він сам казав, цивілізувати тестя і тещу і при нагоді давав зрозуміти дружині, що зробив велику ласку, породичавшись із сім'єю, предком якої був власник судна, що перевозило негрів, мало не пірат.

На той час Амаду, пригнічену смертельною хворобою батька, ніщо вже не цікавило. Вона майже не відходила од нього, так само, як мати, сестра і брат. Хакоб, спостерігаючи цю сповнену скорботи сім'ю, зниував плечима і подавався з дому. Був для них чужим.

Треба було готовуватись до від'їзду на Кубу, щоб поховати старого на рідній землі. Діонісіо уже нетерпляче ждав того моменту, коли стане повновладним господарем, а поки що клопотався переїздом.

У Серро на нього війнуло холодом і нудьгою від громіздкого родового будинку, великих салонів з темними стінами та старими меблями, від занедбаного саду та галереї з портретами предків у старовинних рамах... Тесть конав повільно і тяжко між стінами, що теж гинули... Потім товсті свічки, засвічені навколо труни, протягом доби кидали на все навколо жовте сяйво. Амада зазнала найбільшого удару в житті, який спустошив її душу, а Діонісіо чекав, тамуючи нетерпіння, і вперше став лагідним із шуряком, ніжним з дружиною і тещею. Справа, пов'язана з одержанням спадщини, посувалася досить швидко. На кожного з дітей припало близько ста тисяч дуро. Діонісіо сподівався на більше, але йому вистачило глуз-

ду на те, щоб не сперечатися. Однак при першій же нагоді він заявив, що перейде з дружиною в окремий будинок. Родина сприйняла це як безумство, проте Хакоб повторив, що його рішення остаточне.

І вона погодилася... Нічого не вдієш: після шлюбу її доля була зв'язана з долею чоловіка... Амада й не думала про опір, бо це могло б викликати скандали в домі.

Чотири роки вона була замужем. За цей час старша сестра, у двадцять два роки втративши нареченого, а потім батька, пішла в монастир; брата призначили на посаду судді в провінції, а мати осліпла.

Хоакіна, суха і відлюдна, щиро піклувалася про стару господиню. Інші слуги ненавиділи її за те і зводили на неї різni наклепи — зокрема, що вона щоночі бігає на побачення до священика. Хоакіна зуміла привернути до себе стареньку, і та довірила їй гроші і рахунки. Тепер вона була тут за сидлку. Вдова не полюбляла надто балакучих, а ця служниця була напрочуд мовчазна. Вона одягала і роздягала бабусю, гасила світло в кімнаті і ніколи не відходила од неї далеко. Лише тоді, коли брат поїхав з дому, Амада зрозуміла, чому він просив її переїти з чоловіком до матері. Не можна було залишати стареньку тільки на служницю, і вона чекала слішної нагоди, щоб поговорити про це з Хакобом. Власне, допоміг тут сам Діонісіо, який одного вечора повідомив, що вони розорились і не можуть далі утримувати дім. Амада, зрадівши, мало не кинулась йому на шию... Вранці вона вже була готова до переїзду і подалася в Серро, а Діонісіо продавав меблі та все інше і не соромився класти собі в кишеню гроші...

Потім, коли вони оселилися в старому будинку Вільялосів, Амада замінила Хоакіну і сама стала піклуватись про матір, але ключів у служниці не забрала, і це дуже сподобалося сліпій. Спокійно, з незворушним обличчям, зустріла Хоакіна сеньйору де Хакоб і охоче поступилася їй місцем. Амада, в душі зневажаючи її, здивувалася з такої витримки і ніяк не могла примусити себе ставитись до неї прихильно.

Амада зайняла свою колишню кімнату. Її приемно було бачити, що чоловік має успіх на службі, добре поводиться з тещею та слугами і не прагне бути господарем у тестевому будинку. Про розтринькані гроші не прохопилася й словом, тільки мати, згадуючи про це, щиро їй співчувала.

Отоді Амада й зустріла Марсіяля, якого не бачила багато років. Він частенько заглядав сюди, щоб розважити бабусю, читав їй вечорами газети і розповідав різні цікаві пригоди. Сеньйорі де Хакоб він здавався вродливим. Був смуглавий, білозубий, з гарними великими очима.

Амада і Марсіаль швидко заприятелювали, і це не було таємницею для сліпої, бо вони завжди сиділи разом біля неї. Як і перше, Марсіаль забігав щовечора на годину-дві почитати і побалакати, посидіти в кутку великої вітальні... Коли б не цей серйозний і чесний молодик, дві самотні жінки зовсім не знали б про те, що діється у світі. Іноді стара засинала ненадовго, і молоді спрямовували розмову в інше русло. Час від часу, коли вони брали книжку, перегортали сторінки, їхні пальці зустрічалися, і Амада, спланівши, рвучко відхилялась... Так було перші тижні, коли гріх підступно закрався в серце сеньйори де Хакоб. Вона ще не думала про любов, ще не мала ніяких бажань, просто відчувала якийсь захват. Минуле вже не здавалося їй таким страшним і вже не мучило так жорстоко. За плечима ніби виростали крила і несли її не знати куди...

III

Поступово Амада так звикла до цих вечірніх відвідин, що коли Марсіаль чомусь не приходив, її опановував неспокій. Вона ні про що не питала себе та й не хотіла питати. Була певна, що він ніколи не переступить межу дозволеного, і вірила йому дедалі більше. Сама не наважувалася признатися собі, що кохає Марсіяля, бо тоді б уже мусила відійти від нього, а це означало — відмовитися від щастя, якого прагнула в ті дні, хоч, за законом, належала іншому.

Вона зустріла своє кохання, коли була дуже самотньою після шлюбу, і зустріла його не десь, а біля матері, котру так любила! А він був надзвичайно чуйний, боявся завдати їй болю... Марсіялю теж не щастило в житті, тим-то він легко зрозумів її. Сеньйору де Хакоб приваблював його голос, манери, спокійний погляд темних очей, які, здавалось, пестили її, коли він дивився на неї. Марсіаль у такій мірі відрізнявся від Діонісіо, що цього вже було досить, щоб звернутися на нього увагу. Але те, що мати майже завжди була поряд, сковувало їхню радість у виявленні почуттів. Вони і при ній натякали, що кохають одне одного, сумують одне без одного, прагнуть зустрітися знову. І робили все, щоб розтягнути ті години щастя... Амада готувалася до його приходу з такою чарівною наївністю, що сеньйора Вільялоса ні про що не могла здогадатись. Молодик завжди придумував неймовірні приводи, щоб провідувати її хоч би двічі на день... Амада тоді говорила голосно, щоб чула мати:

— Приходь увечері, повісимо лампу в маминій кімнаті.

Або:

— Пообідаєш, то зразу й приходь! Навчиш мене пряжити молоко з ваніллю та корицею. Ти ж обіцяєш?

І вони зазиралися лукаво, по-змовницько-му

Марсіаль був архітектор, проте мав дуже незначну посаду в департаменті — не міг, відколи закінчив університет, знайти щось краще.

Амада й собі вигадувала якийсь привід, щоб вдатися по його допомогу в господарських справах, бо він знався багато на чому, ба навіть на кулінарії.

Вечорами спіла майже завжди дрімала, і вони могли вільно розмовляти. Іноді Марсіаль зустріався на дверях з Хакобом, який, виходячи у цей час з дому, вклонявся йому чесно й іронічно. Марсіалю було вкрай неприємно потискувати руку цьому елегантному чоловікові, котрого анітрохи не обходило, що його дружина кохає іншого. Амада зустрічала його з легким рум'янцем на тонкому і серйозному обличчі, передчасно змученому горем. Подавала холодну, третячу руку. Удова всміхалась до нього лагідно. Вони розмовляли на вічні теми: що таке обов'язок, любов... Марсіаль висловлював сміливі думки про те, що кожна жінка має цілковите право обирати собі коханця.. І мати, і дочка, рабині догми, гаряче відкидали цю теорію. Сперечались. Молодик доводив: «Скільки є випадків з подружнього життя, коли двоє живуть вкупі, розлюбивши. Це жахливо!» Такі слова іноді зачіпали серце сеньйори де Хакоб, і легкий промінчик надії спалахував в її очах, але ту ж мить цей вогник гаснув, і нещасна жінка, гірко посміхаючись, хитала головою:

— Ні, це тільки мрія. Життя — не таке...

Він запалювався:

— Мрія?! Ні! Ти маєш таке саме право, як і чоловік, шукати спокою й щастя! Хіба це законно, хіба морально, щоб тебе не любили і не поважали? Саме тому майже всі цивілізовані країни були змушенні прийняти закон про розлучення!

Сеньйора де Хакоб розгублювалась, не знаходячи переконливих аргументів, щоб довести свою думку, але тут у розмову встравала сеньйора Вільялоса:

— Не говори дурниць, сину. Розведена жінка ніколи не буде вірною другому чоловікові, хоч би цього хотіло й сто суддів!

Амада погоджувалася з нею, бо ті сувері слова були рятувальним кругом, кинутим їй, коли її ідеї зазнавали краху. По тому всі троє, стомлені, замовкали надовго.

Коли старенька засинала, розмова заходила ще далі, бо стосувалася їхніх взаємин. Амада скаржилася на власну долю, а Марсіаль підбивав її до бунту — мовляв, не може суспільство вимагати, щоб людина жерт-

вувала своїм коханням заради того, з чого всі в душі глузують. Сеньйора де Хакоб любила слухати Марсіаля в такі хвилини, милуючись його обличчям, осяяним пристрастю.

Вона слухала його схильовано, відчуваючи солодку знемогу.

— Ти мислиш так само, як і я, Амадо! — шепотів Марсіаль. — Ти не можеш думати інакше, хоч і не бажаєш признатися в цьому, бо ти — незвичайна!

Сеньйора де Хакоб наче пробуджуvalася від сну і, зітхнувши, рішуче відповідала:

— Ні.

В ній раптом виникало почуття неприязні, під впливом якого вона іноді надто несправедливо обходилася з другом, хоч за щастя його віддавала б життя. А він бачив, що Амада лише прикидається відчуженою — власне, всі жінки чинять у такий спосіб, коли їм настає час боронити щось близьке їхній душі. Була схожа на равлика, що бойтися визирнути із своєї черепашки. Марсіаль розpacливо питав:

— Чому — ні?

— Бо — ні. Є речі, яких не пояснюють.

Однак його смуток і благальний погляд знову робили її щирою й ніжною. Картала себе за те, що в свій час так необачно повірила Діонісіо. Тепер вона мусить розплачуватися за ту помилку. Йі не судилося справжнє щастя, то, може, доля подарує їй бодай якусь крихту? А втім, вона й цьому не йняла віри.

— Якби ти справді відчував те, що кажеш, не було б такої безнадії в твоїх очах.

— Тебе засмучують мої слова? — питався він, невідривно дивлячись на неї.

— Я не хочу, щоб ти печалився. Коли щиро поважаєш мене, то не будеш таким по-нурим, — белькотала вона.

Траплялися хвилини, коли молодик мало не втрачав самовладання... Тоді він схоплювався з місця і мчав додому. Ні, Марсіаль навіть не сподівався легко заволодіти Амадою, бо знов її добrocесність, успадковану від матері, її невміння критися з своїми почуттями. Справді, ця жінка, хоч би й хотіла, не зможе віддатися так легко... Його мучило те, що він змушений був розмовляти самими натяками, бо ж боявся злякати її, таку несміливу і обережну...

Так спливали місяці, і ніщо не змінювало долі цих людей, щасливих і водночас змучених. У неяскраво освітленій просторій вітальні з облубленими стінами вони втрьох влаштовувалися завжди однаково: спіла — посередині, а Марсіаль з Амадою — на низеньких стільчиках. Навпроти, в півсутні, винденів портрет сеньйора Вільялоси. Інколи здавалося, що він зараз вийде з рами і візьме участь у їхній розмові.

Марсіаль з тugoю думав про те, що не бачить виходу. Затамована пристрастю муж-

чини не може горіти вічно, тоді як жіноча— живе й зростає, ніби живлячись своїми-таки соками. Він стомлювався від того, що обожнював Амаду, як святу. Його нетерплячі натяки розбивались об витримку цієї дивної жінки — то ніжної, то ревнивої. Їй усе здавалося, що він таїть до неї злість і зовсім її не розуміє, а Марсіаль, уже не вірячи ні в що, клявся, що забуде її і не приходитиме сюди вечорами, проте відчував, що надто міцно прив'язаний до неї. Отже, виконував її примхи і водночас надіявся на краще...

Одного вечора, зайшовши до вітальні, Марсіаль здивувався, побачивши сеньйору де Хакоб саму. Ніяково усміхаючись, вона подала йому руку і пояснила, що у матері мігренъ, вона прийняла ліки і вийде з своєї кімнати трохи згодом.

Марсіаль, приголомшений збентеженням жінки, хотів уже піти, але вона затримала його:

— Залишайся, вона сама сказала мені, що неодмінно вийде до вітальні.

Марсіаль залишився. Тепер він був віч-навіч з жінкою, яку кохав. Голова йому паморочилася, кров стукала в скронях. Молода жінка не наважувалась навіть глянути на нього. Обоє мовчали, нарешті Амада сказала тремтічим голосом:

— Сідай.

І вони сіли, як завжди, перед вільним стільцем сліпої. Сеньйора де Хакоб намагалася заспокоїтись і мовчки бгала в руках хусточку. Марсіаль, у голові якого шалено вирували думки, не зінав, з чого почати розмову. Зненацька прошепотів схвильовано:

— Амадо...

— Що? — спітала, не поворухнувшись.

— Чого ми самі з собою нещирі?

Сеньйора де Хакоб здригнулась.

— Я не розумію, — злякано мовила вона.

Ще ні разу вони не мали такої нагоди поговорити, бо завжди між ними сидів страж, і Марсіаль вирішив використати її, щоб сказати все.

— Я поясню. Уже понад рік ми розігруємо непотрібну комедію. Адже ми кохаемо одне одного, шукаємо зустрічей, які дають нам величезну насолоду, і страждаємо від того, що не можемо з'єднатись. Чому ми обманюємо одне одного і не хочемо чесно призватись, що це... кохання.

Сеньйора де Хакоб схопилася з місця, щоб утекти, але зупинилась. Втупила в Марсіalia докірливі очі, ніби хотіла кинути звинувачення, що він необережним словом розірвав їхні солодкі пута. Тепер не могла вже задовольнятися скупим щастям попередніх зустрічей, натомість мусила справді розігрувати «непотрібну комедію», нехтуючи законами чесності. Єдиний вихід вбачала у тому, щоб одразу обірвати всякі зв'язки з цим чо-

ловіком, але на те бракувало мужності. Вигукнула із слізми:

— Чому ти так говориш? Нащо ти це сказав?

Сподівалася: він скаже, що все це — жарт, а вона заспокоїться і житиме, як до цього дня, з високо піднесеною головою і зі спокійним сумлінням.

Але Марсіаль, прагнучи відвернути остаточний розрив, опанував себе і зробив знак, щоб вона сіла. Амада скорилася і мляво опустилась на стілець, а він провадив далі:

— Ти боїшся слів, Амадо, але ж ми повинні бути щирі. Те, що народилося в наших душах, — аж ніяк не приязнь брата і сестри, не проста дружба. Може, це фатально, може, це наше нещастя, але ж це справжнє кохання.

— Ні, не кохання!

Вона рвучко підвелається, гнівно дивлячись на Марсіяла.

Марсіаль спокійно заперечив:

— А що ж тоді? Чому це не може бути коханням?

— Тому, що не може бути.

— А якщо воно живе в нас, ні на що не зважаючи?

— Ні, цього ні в якому разі не може бути!

Амада переможно усміхнулась, і Марсіаль зніяковів.

Можливо, душа в цієї жінки й справді холодна? Він перестав наполягати на своєму і замовкнув.

Тоді сталося чудо. Горда й непохитна сеньйора де Хакоб, котра допіру дала йому сувору відсіч, враз різко змінилася, вгледівши, як зажурився її коханий. Вона наблизилась до Марсіяла, мало не торкнувшись його.

— Слухай мене, друже, — почала сердечно й лагідно. — Те, що ми можемо мати, ми вже маємо. Нащо думати про щось більше і мучити себе? Я не хочу, щоб хтось зневажав мене навіть у думках, тим-то мовчу про свої почуття...

Вона опустила очі, зашарілась і додала тихо:

— Бачиш, я зовсім щира з тобою.

Марсіаль, який тремтів від хвилювання, сумово спитав:

— Отже, Амадо, хто я і ким можу бути для тебе?

Вона посміхнулась:

— Ти? Моя мрія — ось хто ти! Ти можеш бути для мене лише мрією. Так я тебе називаю, коли лишаюсь на самоті і думаю про нашу долю.

Захоплено дивлячись на неї, мовчки прислухався до її слів, в яких не вчувалося ні лицемірства, ні бажання похизуватись. Амада була бліда, але спокійна. Марсіаль вди-

хав аромат її парфумів, відчував тепло її тіла і намагався не поворухнутись, щоб ця близькість тривала якнайдовше. Зовсім сп'янівши, потягнувся до її обличчя, що схилилось над ним, але сеньйора де Хакоб відступила на крок.

В цей час на порозі з'явилася сліпа. Обережно простягнувши руки, вона тихо попрямувала до них, добродушно й довірливо усміхаючись. Амада і Марсіаль, отяминувшись, кинулися їй назустріч і повели до стільця. Амада піднесла до губів руку матері, зміршкувату й бліду, з набряклими венами, і рвучко стала цілувати її...

IV

Марсіаль порівнював свою боротьбу за скорення сеньйори де Хакоб з воєнною кампанією, коли ворог здає позиції так повільно, що часом важко визначити — зайняв ти їх, чи втратив. Іноді Марсіалю здавалося, що він досягнув мети, але на другий день виявлялось, що треба все починати наново і що за кілька годин розлуки її воля знову зміцніла. Звичайно, Амада палко любить його. Чому ж вона не стала його коханкою або не відмовила йому рішуче, як жінка, котра береже свою честь? Знав напевне, що річ тут — не в кокетуванні. Амаді це не властиве. Вихована в сім'ї, де дітям змалку прищеплювали такі риси, як щирість, одвертість і вірність у взаєминах, вона не була кокеткою. І водночас у ній відкрилося щось нове, і це вкрай здивувало і стривожило Марсіаля.

По тому, як вони вимовили слово «кохання», Амада більш не забороняла йому про це говорити, але на всі палкі тиради завжди відповідала спокійно, як звичайна подруга.

Якось вона сказала Марсіалю, що почуття в неї затъмарюють розум.

— Я не маю права так чинити, а втім почиваю себе щасливою. І мені байдуже, що скажуть люди.

— Чому ж ти жертвуєш собою, щоб додогодити іншим?

— Hi, не іншим, а самій собі. Маю свій кодекс. Повір, якби йшлося лише про закони, писані або нав'язані іншими, я б віддалялася коханню, що живе в мені...

Та це були тільки мрії, а насправді сеньйора де Хакоб не поступилася перед його намаганнями. Її поведінка ставала трохи інакша в ті хвилини, коли вона бачила його сумним або боялася втратити. Марсіаль прагнув скористатися з цього, щоб оволодіти нею. Нестримно пориваючись до Амади, не міг без хвилювання дивитись

на її плечі, стан, гарні руки під чорним серпанком рукавів. Що робив «варвар» з усіма цими скарбами? Тим варваром був чоловік, хазяїн, який міг володіти її прекрасним тілом безроздільно... Уявляючи собі все це, аж палав від люті. Він знати її чоловіка, світського сноба, знати про його цинічне ставлення до сімейного життя. Безпременно, Діонісіо ображав її своєю грубістю, адже для нього вона була лише слухняною рабинею. Часто при нагоді Марсіаль поривався спитати Амаду про все це, але не наважувався, бо вона усім своїм поводженням скоріше нагадувала цнотливу дівчину, аніж жінку, зв'язану сімейними узами з такою людиною, як Хакоб. Це страшенно дратувало Марсіаля.

Якось увечері, коли сліпа, як завжди, задрімала, сеньйора де Хакоб з гіркотою почала говорити про те, як невдало склалося її життя. Сльози набігли на очі. Він ніжно торкнувся її пальців. Амада гнівно глянула на нього і відсахнулась так рвучко, що розбудила матір. «Hi!» — рішуче промовляли її очі, хоч губи були стулени.

— Що трапилося? — вигукнула старенька, підводячись на стільці.

— Нічого, мамо, напевне, тобі щось наснілось, — спокійно кинула Амада і, сердито поглянувши на зблідлого Марсіаля, прошепотіла: — Щоб цього більше не було!

Повернулася до перерваної розмови, лише кутики вуст нервово пересмикувались. Після цієї сцени Марсіаль хотів одразу піти додому, проте лишився. Прийшов сюди на другий і на третій день, але був такий пригнічений, що Амада занепокоїлась.

— Марсіалю, що з тобою? — ніжно щебетала вона, а молодик мовчки знизував плечима.

Одного разу сеньйора де Хакоб, забувши, поклала руку йому на коліно і подивилась так щиро й покірливо, що Марсіаль підхопився і палко стиснув її пальці. Серце в Амаді застукотіло, проте вона обережно випручалася.

І все ж цього разу крига скресла — Марсіаль не почув жодного докору. Амада навіть посміхалась.

— Ти даеш мені кохання по краплині, ніби тобі важко в ньому призватись, — за смучено мовив він.

Маленька рука з м'якою, як шовк, шкірою звикла до теплого полону Марсіалевих долонь. Пальці закоханих спліталися, і молодик не тяминувся від захвату. Сліпа, нічого не знаючи про цю ідилію, була мимовільною співучасницею її. Сеньйора де Хакоб, якій здавалось, що до неї приковані тьмяні зіниці, червоніла і намагалась не дивитися на матір.

Іноді Хоакіна тихо проходила повз них, і Амада швидко забирала свою руку.

Служниця удавала, ніби нічого не помічає, проте Амада мимоволі здригалась.

— Сама не знаю, чому я боюсь цієї жінки, — пробелькотіла вона.

— Чого її не звільнити? — спитав байдуже Марсіаль.

— Заради матері. Мати звикла до неї і вважає дуже чесною. Можливо, я перебільшу, але ж вона не симпатична, правда?

— Еге ж, не симпатична, — потвердив він, не розуміючи, чому Амада так нервуеться.

Одного дня, коли сеньйора де Хакоб була, як йому здалося, особливо податлива, — сміливо притулив її руку до своєї щоки. Але спроба припасти до руки губами знов викликала гнів Амади, і вона стала спокійною й холодною. Так тривало протягом кількох вечорів.

Раптом непередбачені події відвернули увагу обох закоханих в інший бік.

Одного ранку мати раптом заявила Амаді, що не треба приймати Марсіяля, «бо його візити починають обурювати». Сеньйора де Хакоб аж похолола: «Хто може обурюватись? Хто сказав про це матері? Невже Діонісіо?» Ні, чоловік ставився до неї так само байдуже, як до сусідського пса. Так вчинити могла лише Хоакіна. Ледве стрималася від бажання припасти до матері і призвітись у всьому: для сеньйори Вільялоси, яка вважала свою дочку безгрішною, це було б надто тяжким ударом...

Мати перервала її гіркі роздуми:

— Ні ти, ні я не вбачаємо в його візитах нічого поганого, і нам здається, що весь світ думає так само. Але люди лихі й підступні і легко можуть на тебе, заміжню жінку, звести гідкий наклеп.

По паузі додала сумово: «

— Я теж шкодуватиму за нашими розмовами, бо люблю Марсіяля, як сина, і звикла бачити його щодня.

Сеньйорі де Хакоб було боляче від щирої довіри матері: «Вона думає, що я свята, а я — велика грішниця». Вирішила не бачитись більше з Марсіалем. Хай увечері поговорить з ним мати, а вона замкнеться в своїй кімнаті й оплакуватиме себе безтаканну...

Наступні дні були ще тяжкі. Тужила за Марсіалем, і що нестерпніші ставали її муки, то більше вона ненавиділа Хоакіну. Марено намагалася вловити на незворушному обличчі служниці вираз зловтіхи. Ця жінка, як і перед тим, більше скидалася на автомат, аніж на живу людину.

Амада пережила гіркі години, удаючи в розмовах з матір'ю, ніби ніщо її не тривожить. Перед чоловіком не треба було при-

кидатись, бо він взагалі не звертав на неї уваги. Вперше зненавиділа Діонісіо за все заподіянє їй зло, за те, що він перетворив її на рабиню. Зрештою, не змогла більше витримати і написала Марсіалю листа. Відповідь надійшла через два дні. Марсіаль присягався, що не може без неї жити, і сеньйору де Хакоб це одразу заспокоїло.

Листи посыпались один по одному в їхню «поштову скриньку» — старовинну вазу в садовій огорожі.

Марсіаль мріяв про зустріч, хоч би й у присутності матері: «Мені треба бачити тебе, як раніше. Цього мені досить, щоб бути щасливим».

Амада відповідала досить ухильно. «Нині я певна, — писала вона, — що маю право на насолоду, поки сплачу за неї муками. Нехай мати і весь світ пробачать мені, бо зовсім відмовитись від того, чого я прагну, мені несила». Трохи нижче дописувала: «Якби ти вірив у себе, то не впадав би у відчай. Твої листи дають мені величезне щастя; я перечитую їх на самоті, якщо мені необхідно зміцнити свою віру».

Марсіаль не хотів жити самими химерами. Візити в цей дім не було йому заборонено остаточно, до того ж, сеньйора де Хакоб в одному з листів натякнула, що їхня розлука надто довга і вже схожа на розрив. Отже, якось увечері прийшов до них: Амада зашарілась, а сліпа привітно посміхнулася.

Стара, всупереч звичаєві, не спала, бо хотіла прийняти гостя, як годиться. Марсіаль ніжно доторкнувся до обличчя Амади і припав губами до її руки. Вона спалахнула і схвильовано заплющила очі, благословляючи долю, що дала їй цю радість. Весь час говорила лише бабуся, і вони слухали її, сп'янілі від щастя, не наважуючись глянути одне на одного. Нарешті Марсіаль промовистими жестами і поглядами почав натякати жінці, щоб вона погодилася на нове побачення.

— Любиш? — палко питав він самим очима.

— Взнаєш, — відповіла вона ледь чутно.

Марсіаль біг додому радісно збуджений: якщо Амада каже «взнаєш», значить у ній переможено внутрішній опір, і це слово дорівнює обіцянці. Уночі написав листа, виклавши цілий план, про який уже не раз згадував у попередніх посланнях. Сліпа лягала спати о дев'ятій годині. О пів на десяту він міг би прийти, щоб ніхто з домашніх не зустрів його.

Три дні минуло, доки надійшла відповідь. Очевидно, сеньйора де Хакоб ніяк не могла наважитись на такий крок. Нарешті, побачив у вазі записку — «Приходь увечері». Схвильовано затиснувши в руці отий

клаптик паперу, помчав пустинною вуличкою, що вела до входу в сад Вільяосів.

Сховавшись у затінку під стіною, кроків за тридцять від місця, де він узяв листа, пошепки розмовляли двоє. То була Хоакіна і якийсь високий, худорлявий чоловік у сутані. Навіть поночі Марсіаль розгледів грубе обличчя з густими бровами.

Молодик пройшов повз них, не привітавшись. Він стривожився, згадавши розповіді Амади про служницю та її зв'язок із священиком, але, безмежно щасливий у цю мить, і думати не хотів про якусь там небезпеку.

Було пів на дев'яту, отже, до побачення лишалася година. Щоб згаяти цей час, вирішив пройтися по лабіринту вуличок навколо старих аристократичних будинків Кальсади. Серце його шалено стукотіло, раз у раз позирав на годинник, боячись запізнатись, але стрілки наче стояли на місці. Нарешті о дев'ятій п'яtnадцять повільно по прямував до штахетів і тут почекав трохи, неспокійно роздивляючись навколо. Великі колони фасаду здавалися чорними привидами. Марсіаль сподівався побачити там сеньйора де Хакоб, але її не було. Годинник показував двадцять вісім хвилин на десяту. Коли Марсіаль відчинив хвіртку, руки йому тримтели.

В саду він шмигнув у затінок кущів і, скрадаючись, підбіг до мармурових сходів. Амада вийшла назустріч, взяла його за руку і спокійно мовила:

— Йди тихенько.
— Де твоя маті? — спитав він.
— Вона вже спить.
— А слуги?

— Вони далеко. Я дозволила Хоакіні піти з дому.

Марсіаль хотів сказати, що бачив її, але натомість схвильовано спитав:

— А Діонісіо?..
— У клубі. Повернеться аж вдосвіта... Йди.

І тягнула його в дім, боячись, що вони не встигнуть непомітно дістатись до безпечного місця.

Проминули вестибюль, вітальню та кілька великих, майже порожніх кімнат, і було чути, як відлунюють їхні кроки. Марсіаль боляче вразила пустка, на яку перетворилися ці колись пишні покої під руйнізним впливом невблаганного часу.

Зрозумівши, що Амада веде його до бібліотеки, здивувався з такої сміливості. Коли вони зайдли туди, Амада сказала наївно:

— Тут нам буде добре.

На великому столі, застеленому зеленою скатертю, горіла лампа під японським абажуром, а поряд стояли двоє крісел, обтягнутих чорним сап'яном. При неяскравому світлі важко було розгледіти одноманітні ряди

книжок, захованіх за склом у великих шафах з чорного дерева. Стіни цієї кімнати здавалися похмурими і вицвіліми: майже всі ліпні прикраси поодривались від стелі. Марсіаль вдихав пилоку давніх архівів і неначе чув, як шашіль точить книжкові полиці.

Марсіаль дивився на Амаду з незбагненною сором'язливістю, що охоплювала його завжди, коли він намагався читати в душі цієї дивної жінки.

— Любя моя, — сказав тремтячим од хвильовання голосом, — ти все зробила обережно? Якщо твій чоловік раптом з'явиться, то...

Вона відповіла, підкреслюючи кожне слово:

— Мій чоловік знає, що я бачитимуся з тобою цієї ночі, і що це станеться без відома матері, бо вона вважає наші зустрічі недопустимими.

Марсіаль вкрай здивувався:

— Він знає?! Хто йому сказав?

— Я...

Хоч як звик Марсіаль до примх цієї жінки, йому стало моторошно. Спитав розгублено:

— А він що?

Сеньйора де Хакоб гордо усміхнулась:

— Пусте! Діонісіо зовсім мене не любить, до того ж, певен, що я ніколи не дозволю собі вступити з кимось у брудний позашлюбний зв'язок, та ще й у власному домі.

Це було для бідолахи цілковитою несподіванкою. Розвіялись чарівні мрії, сповнені жагучої пристрасті...

V Марсіалю іноді здавалось, що сеньйора де Хакоб — звичайнісінська кокетка, котра, знудьгувавшись у самотині, вирішила розважитись, не замислюючись над тим, що це принижує його. Але, добре поміркувавши, відкидав ці побоювання, бо не може бути легковажною така простодушна, мрійлива і водночас нещаслива жінка.

Напевне, Амадині дивацтва випливали саме з цих рис її вдачі. Вона робила якісь химерні узагальнення, що не відповідали дійсності. На її думку, світ мав бути лише таким, яким вона його уявляла, і повинен керуватися законами, які лише вона розуміла. Через це шлюб не дав їй щастя. Ні, Амада не бавилася коханням, її почуття були щирі, як її думки. Очевидно, вона, при своїй чистоті і наївності, навіть не уявляє собі, що заміжня жінка може розлюбити свого чоловіка і віддатись іншому? А може, вона, за своїм темпераментом, взагалі нездатна на справжнє кохання? Отак мучився Марсіаль від роздумів і сумнівів, не можучи дійти якогось певного висновку.

Минали тижні, і Марсіаль усе більше прагнув бути з нею. Але чому вона не дозволяє себе цілувати? Мабуть, хитрує...

— Я тебе ніколи не поцілую, хоч не раз мріяла поціluвати тебе і по тому померти. Багато ночей підряд я ждала тебе.

Її очі туманились від захоплення. Вона поринала у неосяжний світ своїх мрій. На мить спалахнувши, одразу наче перетворювалась на холодну статую.

Могла годинами дивитись поперед себе, як сновида, не відповідаючи на пестощі Марсіяля, і цим доводила його до відчаяю.

— Скажи, моя люба, хіба поціluонок — це щось погане? Якщо ти відчула бажання поціluвати мене, то вже ніби поціluвала... Я не вірю, щоб така ніжна душа, як твоя, була байдужою до тих мук, яких ти завдаєш мені!

— А ти не подумав, що, може, і я від цього страждаю?

Марсіаль не це хотів почути від неї...

— У нас усе вже не так, як раніше, — ніжно говорила вона, — але ти знаєш, рідний мій, що в нас нема майбутнього і що зараз ми повинні вдовольнятися якимись крихтами. Звичайно, я не каюсь у тім, що зробила, бо живу цим. Тільки я щасливіша, коли розлучаюся з тобою, згадую тебе і можу в уяві віддатися тому, що було б вершиною моого щастя, аби я мала на це право.

— І в цей час ти цілуєш мене в уяві? — схвильовано спитав Марсіаль.

Вона завагалась, але відповіла чесно:

— Так.

— І цілуєш свого... Діонісіо?

— Уже ні.

— Але він цілує тебе?

Амада мовчала.

— Скажи, він цілує тебе? Я хочу знати!

— Іноді, коли йому заманеться, — відповіла жінка, задихаючись від сорому.

Тепер відкрилось те, про що він так давно хотів довідатись. Сеньйора де Хакоб зневажала їх обох, бо одного розлюбила, а другому не насліювалася віддатись, а на самоті мріяла про заборонене раювання. Марсіаль губився в лабіринті цих складних абстракцій, не можучи подолати невидимого ворога, удари якого важко передбачити.

Час спливав, але все було, як перше, тільки Амада помітно змарніла, і під очима в неї залягли темні кола...

Щовечора Марсіаль відвідував матір і дочку, а раз чи два на тиждень бачився з Амадою наодинці. Іноді, коли він приходив, сліпа ще не спала. Сеньйора де Хакоб прикладала тоді палець до губів, показуючи, щоб він мовчав, вела його до бібліотеки і, замкнувши кімнату на ключ, поверталася до матері, щоб покласти її в ліжко.

— А твоя мати ні про що не здогадується? — спитав якось Марсіаль.

На чоло сеньйори де Хакоб набігла тінь. Вона зітхнула:

— Ні! І це мене мучить. Вперше я від неї криюся.

Вони залишилися самі в просторій кімнаті, і знову все повторювалось. Амада мовчки милювалася ним, поринувши в почуття, які згодом допомагали їй створювати в мріях свою ідилію. Він, роздратований цим, починав говорити їй про неї, про її тіло, прикраїваючи свою хтивість абстрактними фразами, аби тільки не спохати цього сонного птаха, котрий може спурхнути при найменшій небезпеці. Треба було йти манівцями, повільно та обережно. Коли він ненаrocом торкався її, Амада здригалась від страху.

Під час перших побачень у бібліотеці захочані відчували острах, прислухалися до найменшого шереху в домі, але потім звикли і перестали боятись. У червневі ночі відчиняли вікна і визирали в сад, вдихаючи духмяні паходії троянд. Внизу річечка Санха плюскалася в кам'яну руслі, одноманітно шумів водоспад, навіваючи сни. Марсіаль обіймав Амаду і дивився в її спокійні очі. Не намагався досягти більшого, боячись втратити все. О пів на одинадцять, коли лунало видзвонювання старого годинника в сусідній галереї, обое ніби пробуджувалися від чарів чудового сну. Побачення тривало годину, а їм здавалось, наче вони були вкупі якусь хвильку. Невблаганна Амада нагадувала Марсіалю, що йому пора йти додому, і проводжала до дверей, які виходили на вулицю.

Одного разу під час сієсти Амада, зайшовши до своєї улюбленої бібліотеки, свідка її кохання, з подивом побачила широкий диван, який перед тим стояв у альтанці; пофарбований і оббитий глянсуватою шкірою, він здавався зовсім новим. Хвиля крові шугнула в обличя сеньйори де Хакоб. Що це означає? Натяк, що викрито її таємницю, чи бажання допомогти? Хто це зробив? Згадала, що нині четвер, і Марсіаль має прийти уночі. Не йняла віри, що він міг когось підкупити, щоб поставили якесь ложе на місці їхніх побачень. Але раптом подумала про Хоакіну і злякалася свого здогаду. Вирішила негайно про все довідатись.

Служниця в своїй кімнатці старанно начищала стару камею — подарунок сеньйори Вільяялосі. Вона так жадібно розглядала цю прикрасу, що навіть не одразу помітила молоду господиню.

— Хоакіно, — схвильовано спитала вона, — може, ви знаєте, хто поставив у бібліотеці диван, який був у садовій альтанці?

— Я, сеньйоро.

Хоакіна витримала пронизливий погляд господині. Та суворо вела далі:

— А я могла б знати, чому ви його там поставили?

— Скажу. Тому, що сеньйора любить читати опівдні, в найбільшу спеку, і я подумала, що, коли там поставити диван, та буде зручніше, затишніше.

Марно сподівалась Амада відчути бодай легку іронію в словах чи в жестах служниці. Як завжди, вона трималася спокійно, з гідністю.

В цій кімнатці, схожій на чернечу келію, було тільки вузеньке металеве ліжко, комод, два стільці. Перед образом Христа горіли дві воскові свічочки. На меблях — ані порошинки, скрізь холодний порядок і бездоганна чистота.

Сеньйора де Хакоб обвела кімнату поглядом і сухо сказала:

— В такому разі, якщо це для мене, зробіть ласку, негайно перенесіть диван до альтанки.

— Чи сеньйора не дозволить мені зробити це завтра?

Амада спалахнула від сорому і гніву, злякавшись, що та здогадається про її таємницю, і повторила різко:

— Ні. Зробіть це негайно.

— Добре, сеньйоро.

Коли о пів на десяту, як звичайно, прийшов Марсіаль, він помітив, що жінка схвилювана. Цілий вечір Амада запитувала себе: «Може, Хоакіна про все довідалась? Тоді що ж вона мала на меті? Допомогти мені властивим дикій природі грубим способом чи попередити, щоб я була обережна?» Думка про щире посередництво, про дещо грубе і наївне звідництво викликала спалах симпатії до служниці, але Амада не піддавалась цьому почуттю. Хоч яка була стривожена, не наважувалася говорити про це з Марсіалем. Боячись втратити свого коханого, не опиралась його пестощам.

Вони відчинили вікно. Амада впала Марсіалю на груди, слухала його палкий шепті і не пручалась, коли він міцно пригорнув її до себе. Сказав благально:

— Поцілуй мене, Амадо.

Вона не поворухнулась.

Молодик, трохи відхилившись, милувався її чолом, що було на рівні його уст. Амада знесилено відкинулася, а він жадібно припав до рота, що сковито і свіжко вимальовувався на блідому обличчі жінки. Марсіаль здавалось, що він цілує мертву, такі холодні були її губи. Перший поцілунок!.. Марсіаль, задихаючись од хвилювання, знову схопив свою полонянку і, обпалюючи її рот гарячим подихом, прошепотів:

— Будь моєю!

Сеньйора де Хакоб не обзвивалась.

Вона згорда посміхнулась.

Марсіаль розpacчливо опустив руки, прикро вражений цим новим приниженням. Гнів клекотів у ньому, проте лишився поряд неї, провадячи якусь незначну розмову, а Амада слухала його, опустивши очі.

Поведінка Марсіаля від цього дня різко змінилась — став суворий і вимогливий. Незабаром заявив рішуче й категорично: якщо Амада не хоче віддатись йому, вони розлучаться назавжди. Проте Амада не відповідала нічого певного й ухильялась навіть од найневинніших пестощів. Воліла, щоб він спокійно і мовчки сидів поряд, нічого не кажучи про своє кохання і не докоряючи її. Тоді почувала себе щасливою. Іноді Марсіалю здавалось, що він її ненавидить за цю дивовижну цнотливість, і зневажливо повторював у думці слово «істеричка». Проте й далі приходив на побачення, марнуючи сили в цьому впертому змаганні. Якось зажадав ключа од дверей, що ведуть із саду на вулицю, щоб вони могли зустрічатися в альтанці. Амада так зухвало розсміялась, що він знітився.

— Я тобі сказала, що ніколи не допущу, щоб хтось любив мене, наче якусь легковажну жінку!

— В такому разі, навіщо я тут? Чому ти приймаєш мене і дозволяєш себе цілувати? Може, ти гадаєш, що це — не легковажність?

Ображено підхопилася з місця.

— Ні, це — не легковажність!

Марсіаль ущипливо розсміявся, і необережне слово «святенниця» зірвалося з його уст. Дивились одне на одного з ненавистю. Раптом Амада заридала, з болем усвідомивши, що світ — зовсім не такий, яким вона його вимріяла.

Молодик спокійно чекав, поки вона виплачеться, потім холодно мовив:

— Я не збираюсь дискутувати з тобою про догми. Однаково, ми не порозуміємося. Але слухай уважно. Якщо ти погодишся приймати мене в альтанці і призначиш у листі день і годину, — я одразу прийду. Тут, у бібліотеці, ти мене вже ніколи не побачиш.

Вона одвернулась так зневажливо, що Марсіаль, втративши самовладання, гнівно скрикнув:

— Що ти мені відповіси?

Амада мовчки знизала плечима.

— Що ж, прощай.

— Прощай, — сказала вона.

Сеньйора де Хакоб протягом восьми днів щоранку зазирала у вазу, але бачила там лише власні послання, писані щовечора. Марсіаль не забрав жодного. Довелось надіслати йому листа поштою. Благала прийти в четвер, призначаючи побачення біля входу. Марсіаль прийшов. Сеньйора Вільялоса ще не лягала спати, тому Амада хотіла провести його до бібліотеки. Але Марсіаль був нев-

благаний. Сперечались. Знервована Амада забула, що мати, сидячи у вітальні, може їх почути. Зрозуміло, чим закінчилося це побачення, бо ні він, ані вона не здавались.

VI В колишньому кабінеті сеньйора Вільялоса біля легенького столика сиділа його вдова, а перед нею стояла, понурившись, Хоакіна. Великий робочий стіл чиновника застелено чорним сукном, до нього ніхто не доторкувався по смерті господаря. В кутку — сейф, на якому вгорі красувалось ім'я власника, написане золотими літерами. На стінах — велика, потемніла від часу карта Куби, календар, кілька дешевих картин. В двох старих, з червоного дерева шафах сеньйор Вільялоса колись зберігав різні не дуже важливі документи. Про строгі смаки господаря свідчили прості меблі — мабуть, ще дідівські. Кілька стареньких стільців і вигідне шкіряне крісло, в якому сиділа бабуся, не порушували стилю кімнати.

Сеньйора Вільялоса із своєю служницею зшли до цієї кімнати звірити рахунки за місяць. Хоакіна п'єрагортала звіти і якісі записи, розкладала на стільці п'яконочки з монетами і пачки банкнотів. Вдова чекала з сумирністю, притаманною сліпим, які завжди в усьому звертаються до інших по допомозі. Господина сказала:

— Сеньйора добре б зробила, якби увільнила мене від обов'язку зберігати гроши. Сеньйора цілковито довіряє мені, і сеньйора знає, що я відрубала б собі руку перш ніж дозволила б комусь узяти бодай один сантаво. Але я звичайна служниця і навіть сама не певна своєї чесності. Та ще люди такі погані, сеньйоро...

Хоакіна покірливо склонила голову, хоч бабуся ніяк не могла цього побачити.

Господина лагідно усміхнулась.

— А хто поганий, дочки моя? Весь світ знає, що я така немічна і не в силі про себе подбати.

— Звісно, коло вас є й хороші люди, сеньйоро. От хоч би сеньйора Амада, вона така добра. І ще...

— Всі вони, наче діти, Хоакіно! — жваво перебила вдова. — Ти знаєш, що сеньйора Амада відмовилася керувати домом, бо їй і без того ніколи. Сеньйора Амада повинна піклуватись тільки про свого чоловіка...

Служниця, зітхнувшись, погодилась.

— Гаразд, сеньйоро. Але говорте моєму передчуттю, бо люди все-таки погані! — і зовсім іншим тоном: — Може, сеньйора бажає вислухати мій звіт?

Стара кивнула на знак згоди, і Хоакіна почала чітким і твердим голосом:

— Спершу про дім. Уранці від імені сеньйори я звільнила кучера Хосе.

Сеньйора Вільялоса вкрай здивувалась:

— Кучера Хосе? Та ж він прослужив двадцять років у нашому домі!

Але Хоакіна спокійно заявила:

— Він крав корм, сеньйоро. А крім того, — додала вона пошепки, — щоб ви знали, він вчинив велику підлому, і це дуже роздратувало сеньйору, коли вона довідалась.

— Яку підлому?

— Він плескав язиком про сеньйорито Марсіяля і про сеньйору Амаду...

Безвольна і наївна вдова кивнула і промимрила, що люди дуже невдячні.

— Я, за наказом сеньйори, оплатила рахунок, надісланий з клубу сеньйора Діонісіо, але в суботу з'явився кравець з рахунком, і я йому відповіла, що поки сеньйора не зв'єлить...

— На яку суму?

— На чотириста песо. Що з ним робити?

Сеньйора Вільялоса розмірковувала з хвilioю, і, зітхнувшись, сказала:

— Заплати, але щоб сеньйора Амада нічого не знала.

Хоакіна змінила тон, ніби, вирішивши пильні справи, скинула з плечей тягар.

— Це щодо справ домашніх. Все інше йде добре, окрім дрібниць. Я надіслала адвокатові розписки Гонсалесів, щоб він порушив справу проти орендаря.

— О, бідні люди! — розчулено вигукнула сліпа. — Очевидно, вони не зможуть сплатити.

— Адже сеньйора також іде на поступки, а бути добрим з усіма не можна.

Засмучена господина знову стала зітхати і полишила справу Гонсалесів, як перед тим кучерову, на розсуд невблаганної управительки. Хоакіна вела далі:

— Я доручила адвокатові стягнути борг з Херонімо, орендаря земель Охо де Агуа, бо він нічого не платив протягом півріччя, посилаючись на те, що весь урожай загинув під час негоди.

— Бог ще покарає його за гріхи.

— Так, сеньйоро, на все воля божа.

Вона ще говорила про різні незначні записи, нарешті віддала господині гроши. Та спершу їх обмачувала, потім клала собі в поділ сукні. Хоакіна пояснювала:

— Це білети по одному песо. Тут сто п'ятдесяти.

Або:

— Обережно, це золото. Вісімдесят монет по п'ять песо — чотириста.

Забравши всі пачки, сеньйора Вільялоса обережно підвелась і пішла до каси. Служниця не зрушила з місця і відкашлювалась, даючи зрозуміти, що не хоче знати, як відчиняється замок. Сліпа намацала ручку

і обернула кілька разів справа наліво, натискуючи на диск так, наче бачила вигравірувані на ньому літери й цифри. Однією рукою притримувала поділ з грішми, а другою обертала ручку. Ось клацнув замок — і залишні двері важко відхилились, показавши темне нутро, де виднілись пачки й книги. Хоакіна глянула туди так само жадібно, як дивилася на свою платинову прикрасу, коли сеньйора де Хакоб зайдла до її кімнати.

Зненацька на порозі з'явився ставний елегантний добродій, іронічно спостерігаючи те, що робили жінки. Це був Діонісіо Хакоб, в гарному костюмі й легкому сомбреро. Присутність служниці завжди дратувала його, він повернувся і вишов.

У вітальні зустрів Амаду і злісно сказав:

— Там, у кабінеті, сеньйора та «інтенданта» вершать свої темні справи. Смішно, але нає за ніщо вважають у цьому домі.

Жінка опустила очі, не знаючи, що відповісти.

Діонісіо глянув на неї, як на недоумкувату, і презирливо знизав плечима:

— Гаразд. Яка ти була, така і є! Я приходив поснідати. Зараз поспішаю до клубу... Все це страшенно мені набридло.

Попрямував до своєї кімнати переодягнутись, а вона поквапливо вийшла, щоб не зустрітися з чоловіком удруге.

Всі ці дні Амада намагалась забутися в роботі: готовала різні смачні страви і варила варення, бо, мовляв, це подобалось матері, впорядковувала бібліотечний каталог. Читала небагато, бо книжки дратували її. Закінчуючи одну справу, бралася до іншої. Це всіх дивувало — адже Амада до цього часу воліла, заплющивши очі, мріяти цілими годинами, аніж клопотатись по господарству. Сеньйора Вільялоса пояснювала таку зміну невдалим доччиним шлюбом і похмурістю їхнього дому, яка страшенно пригнічувала молоду жінку. Вільялоси нікого не відвідували і не приймали, окрім родичів та близьких знайомих. Жили своїми печалями, які наче були постійними гістями. Небіжчиків поминали з ширим болем, плачучи і журячись, як на похороні, тим-то здавалось, що ці сумні події повторюються.

Хоч яких зусиль докладала Амада, забути Марсіяля ніяк не могла...

Знов надіслала благального листа, але відповідь не задовольнила її. Картав її за безглуздий опір, за холодність:

«Ти не можеш уявити собі моїх страждань. Я приходжу до тебе з любов'ю і вірою, прагнучи твого кохання, а ти відштовхуєш мене, і я падаю з підрізаними крильми. Холод, який віє між нами, тебе захищає, а мене паралізує, наче подана тобою отрута».

А внизу дописано:

«Якби я ставився до тебе інакше, то міг би

брати участь у любовній комедії, припасуючи її до твоїх поглядів на кохання. На горе, це не так, і мені легше, коли ми зовсім не бачимось. Отже, краще не зустрічатись: мені несила терпіти таке далі».

«Ні, він мене не кохає, — гнівно думала Амада, — і взагалі, мабуть, не здатний любити!»

Жіноча гідність підказувала єдиний вихід, але бракувало мужності. Сама себе обдурюючи, казала, приміром, таке: «Якщо він не приде до суботи, я його забуду. Якщо на двадцятий день він мені не напише, я перестану про нього думати». Звичайно, минала субота, минав двадцятий день, і, хоч розгнівана жінка бачила, що її сподівання не справдилися, — не могла себе перебороти. Вечорами йшла читати в сад, до маленького водоспаду, шум якого заспокоював її душу, і звідти крадькома позирала на занедбану альтанку. Вперто говорила собі: «Ніколи не піду туди з Марсіялем. Краще помру від муки!» Не витримувала й тікала в дім, до матері.

Спалахи пристрасті і журба мало позначились на мармуровому обличчі сеньйори де Хакоб, і важко було здогадатися, що вона переживає якусь драму. Саме її млявість та холодність спричинилися до того, що Марсіаль вирішив не зустрічатися з нею.

— Я знаю, ти мене кохаєш, — казав він їй, — але що то за чудна примха — належати тільки нелюбому чоловікові! Мабуть, ти сама не зможеш пояснити мені все це.

— Нащо пояснювати? Однаково ти не зрозумієш! — презирливо вигукувала сеньйора де Хакоб, і це ображало молодика.

Уже двадцять днів вони не бачилися, і Амада місця собі не знаходила. Була субота, а в неділю минав призначений нею самою термін. Знаючи, що годі сподіватися на будь-які зміни, палко говорила собі, що вже вилікувалася від згубної пристрасті, і водночас зневажала саму себе за цю брехню.

Ввечері Амада таки зайдла до вітальні, дарма що там були гости. У неї шалено забилось серце: в кріслі, сердечно розмовляючи із сліпою, сиділа Марсіалева маті. Ця хвороблива жінка рідко могла приїздити в гості і, мов у тюрмі, ниділа в невеличкому маєтку.

Амада, щиро посміхаючись, хвилину постояла нерішуче. Взагалі, вона була не дуже компанійська і сухувата з людьми, навіть і з родичами. Та покохавши Марсіяля, Амада полюбила все, що стосувалось його, отже, не могла байдуже поставитись до його матері. Ця сухоряла жінка з великим кривим носом і зморшкуватою шкірою на вилицях завжди лютувала на весь світ, бо мусила жити в пустелі після того, як уже стільки ви-

страждала в своєму житті. Щоправда, в домі Вільялосів ця бідна родичка поводилася стриманіше, а іноді була навіть улеслива.

— А-а, пустунко! — сказала вона сеньйорі де Хакоб, на котру ще дивилась, як на дитину. — Яка ти гарна! Аж хочеться поцілувати тебе.

Ніжно обняла Амаду, потім обернулась до сліпової.

— Крістіно, який жаль, що ти не можеш бачити своєї дочки! Вона красива і свіжа, мов троянда, а яка в неї статура...

Коли Амада зашла, сеньйора Вільялоса і гостя саме розмовляли про Марсіяля: мати скажилася, що він не справдив її надій. Після взаємних компліментів бабусі знову заговорили про своє, і сеньйора де Хакоб, хоч як це було її прикро, мусила слухати їхню балаканину. Гостя розповідала, що синова вдача змінилася на гірше, і сліпа погоджувалась, приказуючи: «О-о, люба, неприємності нас не минають! Їх важко позбутись!» Сеньйора перелічила своїх дітей, згадуючи всі біди й нещастя, пов'язані з ними. Вона підвищувала голос, щоб і Амада знала, чим діти повинні віддячувати батькам.

— Я радила Марсіялю оженитись, — то-рохтіла далі гостя, — але у нього в голові ще гуляє вітер. Було б дуже добре, якби він знайшов хорошу дівчину, яка б вилікувала його від дивацтва. Спочатку я не була прихильницею шлюбу, а тепер прагну, щоб він оженився.

Амада здригнулась і стулила губи, щоб приховати хвилювання. Балакуча сеньйора вела далі:

— Мій син уявляє собі, що життя — це роман, і не бачить, як важко утримувати сім'ю. Не знаю, чому він не дбає про своє майбутнє. Його, напевне, незабаром виженуть з департаменту, і тоді навіть не знаю, що він робитиме. Ось чому я гадаю, що найкращі ліки для нього — одруження. Треба, щоб він мав дітей, щоб відчув, що означає відповідальність за сім'ю.

— А я гадаю, Каталіно, що ви погано робите, радячи синові оженитись! — раптом вигукнула сеньйора де Хакоб, і бабусі здивовано обернулись до неї.

Амада сама не розуміла, як могла це сказати, та ще й таким тоном, проте мужньо витримала запитливий погляд гості.

— Чому, серденько?

— Бо він ще надто молодий, та й не відомо, чи одруження дасть йому щастя!

Каталіна знизала плечима:

— Чи ба! Романи, донечко! В тебе також, здається, романи в голові! Кмітлива, спритна жінка зробить з чоловіка все, що захоче... Але я забула додати, що він сам, зрештою, це розуміє. Він, як і всі інші, схилить голову і піде, куди його вестимутъ.

Сеньйору де Хакоб пронизав страшний біль, немов сухі пальці старої сеньйори, наче обценьки, стиснули їй серце. Від самої думки про те, що Марсіаль рано чи пізно ожениться, її өхопив відчай.

А бабусі все балакали, протиставлячи світові наївні вірування бідних самітниць, спроможних бачити лише невеличкий шматочок життя. Амада їх не слухала. Втупилася у двері вітальні, які вели до вестибюля. Знала, що Марсіаль прийде забрати матір додому, й нетерпляче ждала його. Глухо продзвонив великий позолочений годинник, і це видзвонювання довго лунало в старому будинку. Марсіаль уже мав би прийти... Зненацька побачила молодого архітектора, який стояв посеред кімнати. Амаді здалося, що серце її зупиняється. Помітила, що Марсіаль блідий, наче після хвороби, й відчула водночас біль і щастя. Ледве стримала себе, щоб на очах у всіх не побігти йому назустріч.

Але Марсіаль з гідністю підійшов до сліпої господині, поцілував у чоло свою матір і тільки тоді повільно підступив до сеньйори де Хакоб і, маже не дивлячись на неї, привітався. Глибоко вражена, Амада подала йому холодну руку, потім похмуро, скоса поглянула на Марсіяля, котрий знов попрямував до сліпової і заговорив з нею, як завжди, вкрадливим, солодким голосом:

Несподівано Амада сказала гостеві:

— Марсіалю, будь такий ласкавий, полагодь вимикач у моїй кімнаті. Вранці мене вдарило струмом.

Здивований Марсіаль боявся зрушити з місця, не знаючи, на яку ступити, та Амада забула про будь-яку небезпеку і пішла, владним жестом наказавши йти за нею.

Коли обое опинились поза цікавими поглядами, Амада обернулась. І вони стали — рішуча закохана жінка і тремтячий, занепокоєний мужчина. В їхніх очах відбивались такі різні почуття і бажання, що годі було мріяти про якесь порозуміння.

— До чого така необережність, Амадо? — тривожно спитав він. — Я певен, що твій вчинок їх приголомшив.

— Тим краще! — гаряче запевнила вона. — Так я одразу б сказала їм усю правду. Мені нема чого каятись. Давно збираюсь розповісти матері все-все.

Марсіаль злякався, позадкував:

— Ти справді думала про таке безумство, люба?

— Так! Я навмисне привела тебе сюди, щоб запитати одне-єдине: «Чому ти покинув мене?»

Марсіаль сумно подивився на неї — мовляв, хіба не знаєш, чому? І мовчав. Але жінка наполягала:

— Ні, відповідай. У нас не так багато ча-

су, щоб гайнувати його. Чому ти покинув мене?

Молодик відчував, що його суворість та-не від одного погляду цієї вродливої жін-ки, якої він жадав. Мовив з лагідним докором:

— А чому ж ти така невблаганна?

— Тому, що це не так легко, як ти гада-еш. Бо тут є слуги, які все бачать і чують. Бо ти сам сто разів казав, що не хочеш, аби я робила те, що мене компрометує.

— Лише тому? — промовив збентежено, намагаючись поцілувати її в губи.

Амада завагалась.

— Тільки не це! — нарешті сказала вона, переборюючи свої почуття.

Марсіаль потягнув жінку до дверей, хоч вона й не опиралась, і палко обняв. Податливе тіло скорилося обіймам. Марсіаль по-цілував її в очі, спитав:

— Отже, люба моя, що я повинен роби-ти?

— Приходити, як і перше... до бібліоте-ки. Це єдине, що ми можемо собі дозволи-ти.

— А ти обіцяєш робити все можливе, щоб ми бачилися в альтанці?

— Обіцяю!

— Чесно?

— Чесно!

Вони б, напевне, дійшли згоди, якби зно-ву обнялися, але їх налякала тінь, що про-майнула по мармуровій підлозі галереї. З суміжної кімнати вийшла Хоакіна і, удав-ши, що не помітила їх, зникла у дверях навпроти галереї. Амада і Марсіаль не на-важувались поворухнутись.

— Тобі не здається, що це нерозважли-во? — проміршив він. — Твоя маті довір-лива, але моя — страшенно підступна. Хо-дім!

Амада стримала його. Дуже нервувалась, проте обличчя в неї було спокійне.

— Спочатку оглянемо вимикач, про який я тобі казала. Ця жінка, напевне, шпигува-тиме за нами.

З обережності подзвонила і наказала служниці піти з ними — мовляв, може зна-добитись її допомога.

«Він мене кохає. По його обличчю видно,

як він страждав від розлуки і боровся, щоб домогтися свого. А його хочуть оженити і забрати від мене назавжди. Але я його захищу, як захистила цього вечора».

Тепла надія зажевріла в її серці.

VII

Радість сеньйори де Хакоб тривала недовго, бо в пам'яті весь час спливали слова Каталіни про майбутній синів шлюб. Звичайно,

вона не в силі зарадити лиху і мусить примиритися з тим, що в його життя назавжди увійде інша жінка. А як розв'язати теперішній вузол? Адже Марсіаль ніколи не поступиться. Якби він був просто палкий і вимогливий, його легко було б втримати ніжністю і хитрістю. Але тут зовсім інше. Коли вона опиралася, Марсіаль ставав мовчазний і похмурий. «Хоання вільне, — казав він, — воно не знає меж. Отє вимолювання лише принижує. Коли двоє любляться, до чого якісь там розмови, — і без того все ясно». Перед жінкою стояла жахлива дилема: або здатись, або пожертвувати своїм почуттям.

Зустрічатися в бібліотеці було їй дуже зручно — там Марсіаль мусить поводитись стриманіше. Щоправда, він став вимогливіший і не погодиться довго чекати. Це завдавало сеньйорі де Хакоб великого болю. Але підготувати для побачень стару альтанку не так легко. Амада не раз підходила до садової огорожі і оглядала маленьку залязну хвіртку. Великий замок на ній взявся іржею, а ключ давно подівся не знати куди. Треба прибрести й саму альтанку, захаращену різним мотлохом. Була ще одна перешкода: садівникові діти допізна бавилися неподалік і могли побачити Марсіяля.

— Це безумство, справжнє безумство, — казала собі сеньйора де Хакоб, не знаючи, як виконати свою обіцянку.

Якось сеньйора де Хакоб в одній із своїх шухляд побачила добре змащений великий ключ з майже непомітними слідами іржі. Аж оставпіла від подиву. Невже це знову Хоакіна? Армада мало не задихнулась від сорому. Ні, ця лицемірка не могла діяти з доброї волі.

Взявшись ключа, спробувала відімкнути хвіртку. Все гарразд! Виявилося, що і в альтанці добре прибрано. Чудеса, та й годі! Але що діяти далі? Цілий день сушила собі голову над цим, проте ні до чого не додумалась.

Увечері, в материній опочивальні, Армада вирішила дати бій заради свого щастя.

— Мамо, — раптом сказала вона трем-

тячим голосом, — коли ти дозволиш, я по-прошу одну річ, але ні про що не розпитуй.

Старенька застигла від подиву, розуміючи, що йдеться не про якусь дрібницю, і кивнула головою на знак згоди.

— Передусім одне запитання: тобі було б дуже неприємно відмовитись од послуг Хоакіни?

Сеньйора Вільялоса, яка привітно усміхалася до дочки, щоб підбадьорити її, одразу спохмурніла.

— Не розумію, люба моя.

Амада, набравшись сміливості, сказала:

— Це дуже просто. Сама знаєш, скільки я вистраждала, які в мене хворі нерви. Отже, якби я попросила звільнити служницю, ти виконала б цю мою примху?

Сліпа замислилась, а дочка схильовано спостерігала її.

— Хоакіна потрібна тобі?

Сеньйора де Хакоб ледве стрималася, щоб не вигукнути: «Вона мені остобісіла!» Відповіла твердо:

— Ні!

— Отже, Армадо, ти хочеш, щоб я профнала служницю, яка є втіленням гідності, чесності і благородства?

Амада глянула на матір, яка взагалі не виявляла рішучості навіть у важливіших питаннях, і гірко скривилася. Але хотіла домогтися свого, тим-то сказала:

— Я попереджала тебе, мамо — ти ні про що не повинна розпитувати. Присутність цієї жінки дратує мене. По-моєму, вона погана і лицемірна. Чому б нам не дати їй гарного подарунка і не відпустити тихо-мирно?

Сеньйора Вільялоса погладила дочку по голові, проте рішуче відповіла:

— Це було б несправедливо, отже, не проси мене.

Амада великим зусиллям волі опанувала себе. Як завжди, поклала матір у ліжко, поцілувала її, потім мовила удавано спокійно:

— Гаразд, мамо. Може, ти й маєш рацію — мабуть, я перебільшу. На добранич!

Прикро вражена цією розмовою, Армада з гіркотою подумала, що коли б сеньйорі Вільялосі взагалі довелось вибирати між дочкою і Хоакіною, вона, безперечно, віддала б перевагу отій пронозі.

Сеньйора де Хакоб цього ж вечора листом повідомила Марсіяля, що він повинен прийти не у вівторок, а в четвер.

Тільки-но вони опинилися в бібліотеці, розповіла про ключ, підкresлюючи, що таке трапляється вже вдруге, але знов-таки не наважилася згадати про диван. Марсіаль, зрадівши, що хтось йому допомагає, не поділяв її побоювань і сказав, що такої нагоди проминати не слід. Такий егоїзм здивував і

образив її. Вони не розуміли одне одного: Амада прагнула лагідної, ніжної приязні, а Марсіаль, невдоволений з її байдужості, мучив її безумними проектами.

Нарешті Марсіаль заявив:

— Буде найкраще, коли ми, щоб розвіяти будь-які підоозри, деякий час не зустрічатимемось...

— Ні! — вигукнула вона. — Річ не в тім, що я боюсь Хоакіни. Однаково ніщо не примусить мене зневажати матір чи чоловіка. Я живу за власним законом і не хочу наслідувати жінок, котрі брешуть і криються заради примарного щастя.

Марсіаль глузливо глянув на Амаду, запи туочи себе: «Невже вона справді гадає, ніби нікого не обманює своєю поведінкою?» і слухав далі:

— Нам нема чого змінювати наші звички. Ти приходиш, як завжди, і я тебе приймаю, як приймала б при всіх. Двері відчинено, і будь-хто може прийти глянути, що ми робимо. А от зустрічатися в альтанці не слід.

— Я вважаю, що коли Хоакіна хоче нам допомогти...

— Годі! — перепинила вона. — Ми не повинні про це говорити.

Марсіаль пішов, не розрадивши її ані трохи. Всі її ілюзії розвіялись. Знов написала довгого листа, потім подерла на дрібні клаптики. Поринула в свою печаль і пила гіркоту маленькими ковтками.

В ці дні Амаду втішало тільки одне: Хакоб, захопившись політикою і громадською діяльністю, зовсім не помічав її, своєї дружини.

В іспано-американській країні, подібний до нашої, завжди знайдеться чудове поле діяльності для людей його класу. Діонісіо навіть не снідав і не обідав у домі, а коли з'являвся ненадовго, був завжди знервований і заклопотаний. Прагнув дістати виборну посаду і вживав усіляких заходів до того, щоб у газетах про нього писали, як про «знаменитого юрисконсульта» і «молоду надію нашої батьківщини». Амада мріяла про те, щоб цей його ентузіазм ніколи не згаснув.

Хакоб, як і перше, кепкував з її чорних, нічим не оздоблених суконь, з немодної зачіски, з довгих, по самі кісточки, сорочок, що зовсім закривають шию. На щастя, тепер вона бачилася з Діонісіо так рідко і мало, що обое ледве встигали обмінятися кількома банальними словами. Амада ніяк не могла зрозуміти — знає він чи не знає...

Якось увечері, після побачення з Марсіалем, Амада причісувалася перед дзеркалom. Струснула косами, щоб упали шпильки, і так замріялась у солодкій знемозі, що не помітила, коли Діонісіо увійшов і зупинився неподалік. Темна мантія з кіс розсипалася по оголених плечах, підкresлюючи білість

шкірі, з-під корсета видніли тугі перса. Амада в забутті усміхалася своєму відображеню.

— Чи знаєш, яка ти гарна й приваблива? — несподівано пролунав голос Діонісіо.

Вона здригнулася і мимовільно скрестила руки на грудях. Побачивши хтивий блиск в чоловікових очах, змінилась на виду.

Хакоба роз смішив жінчин переляк. Грубо скопив її в обійми, але Амада вислизнула з його рук і відбігла у протилежний куток.

Діонісіо не кинувся за нею, натомість зневажливо мовив:

— Гаразд, люба моя. Не хочеш — твоє діло. Але ж ти знаєш, що я такий самий чоловік, як і всі.

І, махнувши на прощання рукою, вийшов. Серце її стиснулося: «Знає...»

Амада, при своїй вдачі, після цього відкриття мала б радіти, що на неї чекає кара, бо в такий спосіб зможе звільнитись від докорів сумління. Та не відчуваючи на своїй шиї мстивих пальців Отелло і розуміючи, що її любовна історія розвивається дуже банаально, воліла не вдаватися до обману і сміливо зустріти всі прикроці.

Чому її здавалось, що Діонісіо радів би, коли б вона завела полюбовника? Мабуть, тому, що він був байдужим циніком і втішався з цієї уявної невірності. Наївній, сентиментальний Амаді, котра відокремилась від життя у своєму вузенькому світі, така поведінка здавалася загадковою. Навіщо вона має переконувати чоловіка у своїй безневинності, коли не зирається вчинити перелюбство? Ні, тут криється щось брудне і нечесне. Всі ці роздуми хвилювали і мучили її.

Так тривало кілька днів, коли раптом, завдяки звичайнісін'кій випадковості, Амада довідалася про все.

Якось увечері вона сиділа в саду на своїй улюбленій лавочці між густолистими деревами, неподалік від дзюркотливого струмка. Відклавши книжку, з цікавістю спостерігала метушливих мурашок, що безнастанно снували по грубезній колоді, потім поринула у мрії. Раптом тишу порушив якийсь шелест, і Амада злякалась, але одразу відзнала старого кучера Хосе, якого Хоакіна недавно звільнила.

— Добрий вечір, сеньйоро Амадо! Нарешті я побачив вас, хвалити бога!

Жінка щиро зраділа. Вона приязно ставилась до цього слуги, котрого знала з дитинства: ще коли була зовсім маленькою, Хосе не раз підносив її на руках, коли їй хотілося погладити коня по ший.

— О, Хоце! Ти з'явився дуже несподівано... Як ти прошов?

— У хвіртку! — лукаво посміхнувся він, показуючи на високу огорожу. — Ви знаєте, сеньйоро, мені заборонено...

Амада співчутливо подивилася на нього.

— Ти погано зробив, Хосе. Могли помітити тебе і подумали б зовсім інше, — сказала вона з дружнім докором.

— Я знаю, сеньйоро, але мусив дещо сказати вам. Уже три дні блукаю коло огорожі, шукаючи нагоди вас побачити... В цьому домі готується проти вас змова, сеньйоро Амадо. Саме тому вигнали мене та й вижевнуть усіх тих, хто може цій змові перешкодити. Хоакіна і священик, який ходить з нею, хочуть заволодіти грішми вашого дому, і вони вас уб'ють, сеньйоро. Але вони хитрі і не застосують кінджал чи отруту, бо це заведе їх у тюрму. Напевне, мають якийсь інший план.

— Ти вигадуєш, мій бідолашний Хосе! Як вони можуть зробити те, про що ти думаєш, не вдаючись до страхітливого злочину?

Бідолаха почухав потилицю, не знаючи, як приступитися до найделікатнішої частини своєї розповіді. Головне, щоб Амада не образилась... Нарешті наважився:

— Сеньйора обіцяє не гніватись, коли я нагадаю дещо?.. Ну, дещо...

Кивнула головою, але погляд її був холодний...

— Ну, що ж, готується змова проти сеньйори і сеньйорито Марсіаля. Я підслухав на вулиці розмову священика з отією лисицею... Обое дуже пронозливі, іх не так легко упіймати!.. Намір у них такий: коли сеньйорито Марсіаль приде і сеньйора вийде з дому, ці падлюки залишаються самі із сліпою сеньйорою...

Адама схопила з місця і гордовито мовила:

— Годі, Хосе! Я забороняю тобі плутати ім'я сеньйорито Марсіаля з моїм! Крім того, не маю часу слухати твої нісенітниці...

Бідолаха так запечалився, що Амаді навіть стало незручно, проте продовжувати розмову вона не збиралась. Хосе тупцював на місці, бгаючи в руках шапку.

— Сеньйора погано робить, гніваючись на мене, — сказав він нарешті. — Я не хотів би надокучити сеньйорі, чи, — крий мене боже! — образити... Але коли я сказав про сеньйорито Марсіаля, то тільки тому, що в них є план, і коли господь не допоможе... Але сеньйора образилась, то я й не говорив нічого, я тільки хотів порадити, щоб сеньйора була обережна, щоб... Пробачте, я такий... навіть не вмію висловити те, що хотів би сказати!..

Намірився вже йти, але схвильована Амада затримала його поглядом, подумавши: «Несправедливо проганяти того, хто з-поміж усіх навколоїшніх виявив до мене вірність...»

— Ні, Хосе. Ти мене не зрозумів. Я дуже вдячна тобі за піклування, але ти перебільшуєш. Якби так думали про Марсіаля в на-

шій сім'ї, то про це знала б і я. Та й Хоакіна давно б уже протуркала вуха моєму чоловікові...

Кучер зареготав, і сеньйора де Хакоб знову спохмурніла. Він, захлинаючись, пояснив:

— Ні-ні, сеньйоро! Священик і вона знають, що так нічого б не домоглися. Кабальєро Діонісіо нічого не має проти сеньйорито Марсіаля, і навіть вони, Хоакіна і священик, можуть подумати, що кабальєро згоден, щоб сеньйора...

Хосе затнувся і злякано глянув на Амаду. Але та, очевидно, ще не вловила змісту його слів і була майже спокійна.

— І що? — спитала вона, коли Хосе, шукаючи слів, почухав потилицю і посміхнувся.

— Сеньйора не розуміє? Ну, вони думают, що кабальєро Діонісіо, — бо у нього з сеньйорою немає ж дітей, — не одержить після неї спадщини, коли сеньйорі судилося померти перед ним... І йому підійшов би кабальєро, від якого сеньйора народила б дитину і... Та чого там! Кабальєро Діонісіо не гнівався б, якби хтось сподобався сеньйорі і...

Цього разу він так несподівано замовк, ніби хтось грубо затулив йому рота. Сеньйора де Хакоб, відчуваючи, що от-от зомліє, показувала йому рукою на хвіртку. Хосе позадкував перелякано. Боявся, що вона туттаки знепритомніє... Коли він зник по той бік стіни, досить легко її перестрибнувши, Амада знесилено впала на лавку.

Тепер вона зрозуміла, чому Діонісіо, знаючи таємницю, не ставав на заваді закоханим: він хотів би мати від іншого дитину, бо це дало б йому багатство, спадщину... Усе те, що Амада вважала за чесне і добре, за жертовне, все те, чим вона мучила свою любов, — виявилося нікчемним і нічого не вартим!

«Марсіаль мав рацію, називаючи мене холдною і нещирою, — картала вона себе, — а він же єдиний у мене на світі... Чому я не віддалась йому тоді? Заради чого змушувала так страждати?»

Спогад про коханого трохи розвіяв печаль, і вона, як завжди, почала загадувати: «Якщо він прийде цієї ночі або напише, — то буде божий знак! І нехай доля благословить нашу любов!» І її стало легше, ніби плітки Хосе, і чорні задуми її чоловіка, і материна слабість, і підліті вчинки Хоакіни були такі далекі, що про них не варто й згадувати...

Вона ще трохи побула в саду, щоб заспокоїтись, а потім, думаючи, що надто рано ще йти по листа від Марсіаля, понесла книжку до бібліотеки. Там двоє слуг, під орудою Хоакіни, чіпляли старі, припалі пилиюкою, фамільні портрети... Хоакіна, удавши, ніби не бачить сеньйори де Хакоб, коротко нака-

зувала, де саме забивати цвяхи. Амада тремтячим голосом звернулася до слуги:

— Що це ви робите, Карлос?

Хоч запитували не її, Хоакіна поспішила відповісти.

— Ваша мати наказала перенести сюди портрети, бо в галереї протікає дах, і там мають лагодити стелю. — I додала з леді відчутною іронією: — Маєте щось змінити у її наказі?

Амада поклала книжку на полицю і відповіла сухо:

— Ні, нічого.

Вона думала: «Мене навмисне проганяють звідси, щоб я зопалу накоїла дурниць. Гарразд, хай буде так! Доля поспішає до мене, і якщо Марсіаль приде, я не відмовлюся від того, що вирішила!»

Але Марсіаль не чув цих думок і не прийшов... Амада тим часом знов почала вагатись. Звісно, що тепер, коли в бібліотеці почепили оті портрети, вона тут нічого не зможе собі дозволити: адже звідусіль на неї осудливо дивилися б померлі предки. Значить, доведеться бігти до альтанки, для того, щоб... щоб він зробив все так, як говорив Хосе! Ні, це жахливо! Краще уже писати й писати листи, краще зустрічатися раз на тиждень у вітальні, біля сліпої матері, аніж...

Навіть боялась уявити собі, що ж буде, коли Марсіаль остаточно поставить перед нею дилему: «Кохання або розлука!»

VIII

Від Амади до Марсіяля
Понеділок, 7.
«Уже три дні, а ти не пишеш і не пишеш... Чому відмовляєш мені в цій радості?»

Ми рідко бачимось останнім часом... Чи ти втікаєш?.. А може, ти хворий і з тобою щось трапилось? Чи доля вже так зробила, що я тебе більше не побачу?

Я ще ніколи в такій мірі не відчувала, що ти далеко! I я знаю, що егоїстично з моєgo боку, знаю, що не можна так писати, але я боюсь за тебе... Боюсь і набридаю щоденними листами... Зрозумій, чого я страждаю, і прощай!

Учора мама під час меси сказала мені, що здивувалася, коли ти не прийшов поздоровити її з днем народження. Бідолашна, вона так приязно згадує про тебе! Якби вона знала!.. Але я навіть думати про це не можу!..

Не будь поганим і, якщо не зможеш прийти, — напиши. Адже ти — єдиний промінь, що проникає в мою самітну душу!

Я мала стільки сказати тобі, а закінчу листа, нічого не сказавши. I так щоразу, коли я пишу тобі або розмовляю з тобою. Мої думки, здається, розвіює вітер, і я сиджу над папером і не знаю, з чого почати. Вибач, але не можу висловити й мільйонної частки того, що відчуваю. Прощай. Думай про мене.

Від Марсіяля до Амади

Вівторок, 8 (12 година ночі).

«Радість моя!

Твій лист, сухий, як і всі інші, без звертання і без підпису, посилив болісну невпевненість.

Ти не можеш уявити собі прикрості, якої ти мені заподіюєш своєю поведінкою. Остуджуєш мое кохання холодною байдужістю, а потім, коли я, гнаний відчаєм, віддаляєш, ти печалишся і вимагаєш, щоб я мучився коло тебе, не маючи права назвати своєю.

Ні, ніхто інший такого б не витримав. Я люблю тебе як жінку, а не як абстракцію, що розвіюється, коли хочеш до неї доторкнутись. Я жадаю тебе, ти зводиш мене з розуму, а твоя холодність убиває мене. Що ж це за любов, коли ти мучиш так уперто, анітрохи не хвилюючись і не відчуваючи ні на мить того, що відчуваю я?

Я напишу тобі все, щоб ти не звинувачувала мене, коли я буваю змушеній тікати. I скажу щиро, що зреється тебе, щоб знайти іншу, котра подарує мені кохання, в якому ти, не знати чому, відмовляєш. Часом здається, що я ненавиджу тебе, і тоді всі завдані тобою болі зводяться, наче мур, роз'єднуючи нас... Але я повертаюсь, тільки-но ти кличеш мене ніжним словом, і вся моя ненависть розвіюється, як сухе листя од вітру...

Чим більше я думаю про твої вагання і про наші дивні взаємини, тим менше я все це розумію. Для мене єдине законне кохання — те, що ґрунтуються на природній симпатії. Звідси я й почав би розглядати права твого чоловіка, якого ти не любиш і не поважаєш і якому все-таки належиш без вагань. Я горів бажанням бачити тебе, любити, але ти була холодна, і я, знесилений, згорав, так і не запаливши тебе...

Ні, я не звинувачую тебе. Я щиро пишу про біль моєї душі і дуже прошу — допоможи втекти від тебе... Адже ти твердо віршила не бути моєю... Я теж мав багато чого сказати тобі, але не сказав. Чому? I сам не можу втілити. Хотів би й серце своє вкласти в цей лист, але жодна з думок, які не дають мені жити і про які ти зовсім ще не знаєш, так і не висловлена в цьому листі.

Тебе цілує багато-багато разів твій нещасний.

М.»

Від Амади до Марсіяля

Четвер, 10.

«Чому ти говориш про людину, ім'я якої мені б не хотілося чути з твоїх уст? Я страждала від того, що ти пов'язував мое ім'я з ним, хоч і самій не ясно, чого це мене мучить.

Я тобою жертвою, Марсіалю, і маю силу... допомогти тобі, якщо бажаєш утекти від мене. Я — egoїстка, жахлива egoїстка, і справді, після того, як я тебе стільки мучила, не маю права ні на найменше твоє співчуття.

Ти називаєш мене байдужою. Який же ти нетямущий! Признаюся в тому, в чому ніколи не признавалася: протягом усього нашого знайомства я жила mrією поцілувати тебе, а потім — хоч і вмерти.

Не розумію, чому ти вважаєш себе нещасним. Адже я щаслива від того, що маю. Адже могла б і цього не мати! Я була б безмежно нещасна тільки тоді, коли б погодилася стати твоєю, бо муки сумління затирали б усю радість.

Слухай мене і вір, бо я ніколи тебе не обманювала: багато місяців я думала тільки про тебе, призначала тобі побачення у себе і не відчуваю докорів сумління... Я так вірю в наші почуття, що починаю терпимо ставитися до поганої поведінки інших жінок, а раніше ж ім'я ніколи не прощаля. Але, божа ради, не думай, що я погана... Між тим, чого вимагає серце, і тим, що диктує сім'я, я вибрала те, що ніколи не принизить мене у власних очах.

Отже, сам бачиш, що я зовсім не яксь незбагненна істота, а звичайнісінька жінка. Мое життя склалося зовсім не так, як я mrіяла в дитинстві, але нині я живу нашими рadoщами і намагаюсь уявити, ніби вони законні... Здригаюся від думки, що моя душа могла опиратись такому щастю, але якби я стала твоєю, не змогла б дивитись у вічі людям, які мене поважають...

Мій єдиний біль сьогодні — це мука, якої я тобі завдаю, не маючи сили зректися тебе. Тому й сповідаюся зараз, розкриваю серце, ніби перед Богом. Скажу тобі ще одне, що розвіє твої сумніви і допоможе пізнати мене такою, яка я є.

Щиро тебе кохаю, і те, що відчуваю коло тебе, ні з ким раніше я не знала... Та ніколи не віддам тобі тих ніжностей, які віддаю у mrіях... Ось знову я червонію... Якби в цю мить ти мене побачив, то не сказав би, що я — абстракція, і що ми з тобою лише друзі! Нині я така, якою була б коло тебе, коли б могла любити тебе перед усім світом, без ганьби і безчестя!

Уже друга година ночі, і тільки я одна не сплю у цьому домі. Тому й кінчаю листа, хоча чимало маю тобі сказати! Я не перечи-

тутатиму його і незабаром покладу у нашу скриньку в саду. Я виклала свої думки, такі інтимні, що якби залишила листа до ранку, змушена була б його порвати...

Прощаю.. Зрозумій мене і не мучся. І пиши... Багато, про все, і широ, як я тобі...»

Від Марсіяля до Амади

Субота, 12 (північ).

«Життя моє!

Я хочу побачити тебе ще від учора, після твоєго листа, який так схвилював мене і викликав стільки суперечливих почуттів.. Але ми далеко одне від одного і змушені проводити вечір в розлуці, а все тому, що тебе так лякають умовності! Мені пригадалося все: і радість від наших зустрічей, і смуток, коли не міг дочекатися тебе — такої гарної і такої ніжної! Навіщо ти ховала від мене і красу свою, і ніжність?!

Я не спав цієї ночі. Твій лист надав мені віри, кидав у провалля смутку, глибину якого я завжди відчував відтоді, як покохав. Ти пишеш про кохання і поцілунки, а чи сприймаєш їх по-справжньому? Мені здається, що твоя душа відсутня в ці хвилині, хоч знає, до чого поривається моя...

Мій Сфінкс, божество мое! Ти пишеш про свою і мою пристрасть, і цього досить, щоб я радів. Але між нами стоять створені твоєю уявою страховиська й здіймаються високі стіни з химер, які нас роз'єднують...

Твоя рука пише про пестощі, але нерухомі губи твої і холодне тіло не бажають їх відчувати; ти бережеш свої губи й тіло, як скнара береже коштовності в старій скрині, щоб витягти їх і тішитися ними лише на самоті, а природа велить раювати тільки вдвох. Хіба це не безумство — так себе мучити, а мене доводити до відчая? Наш «гріх», якщо це можна назвати гріхом, — не меншає від того, що ти його приховуєш. Я хочу, щоб ти зрозуміла це і обірвала жахливу напруженість, що панує між нами.

Я не можу кохати тебе, не належачи тобі. Я люблю твої ноги, і перса, і губи, і очі, і волосся, і не відчуваю себе настільки цнотливим, щоб відмовитись від усього цього. Я обнімав би тебе перед усім світом! Ти полонила мою уяву, і я не спав цілу ніч...

Прагну бачити тебе. Признач яке хочеш місце, аби там не було свідків. Бо якщо бути біля тебе в присутності матері і критись щохвилі, то я волію не бачити тебе зовсім! Ношу твій образ у собі, хочу тебе пригортати і ціluвати, щоб загасити безнастannу спрагу. Сама бачиш: коли я далеко від тебе — я спокійний, а коли близько — ти мене зводиш з розуму... Ти жорстока, мій незрозумілий Сфінкс, ти мучиш і мучиш мене, але мені — важко без тебе...

Пиши, що ти зараз робиш, але без туманних натяків, вони не потрібні нам.

Посилаю тобі поцілунок і вкладаю в нього
всю душу і все життя!

М.»

Від Амади до Марсіяля
Вівторок, 15.

«Твій останній лист мені не сподобався.
Я порвала його. Невже тобі зовсім не доро-
гое кохання?.. Мені навіть здається, що
цього листа не ти писав.

Чому ти пишеш про ганебне і негарне?

Я сумую. Ось уже два дні, як від тебе —
жодного слова, і я непокоююсь... Хотіла б ти-
бі бачити, щоб переконатись, що ти не змі-
нився, що ти сам у gamuvav гризоту душі, яку
накликаєш на мене.

Я винна, в усьому винна! Я, необачна, чого
тільки не написала тобі!.. Але й ти баламу-
тиш мене своїми думками, так баламутиш,
що й упізнати себе не можу...

Чекаю тебе після завтра.»

Від Марсіяля до Амади
Четвер, 17 (вечір).

«Моя люба Амадо!

Я не зможу прийти ні сьогодні, ані наступ-
ного тижня.

З твого короткого позавчорашнього листа
бачу, що ти весь час розкаюєшся. І я щасли-
вий від цього. Нині я хочу розвіяти свою ту-
гу і поїхати на тиждень до матері.

Мене гнітить самотність, коли відчуваю,
що ти цураєшся мене.

Прощай. Може, після приїзду я заспоко-
юсь і писатиму лицемірні та холодні листи,
які тобі подобаються.

М.»

Від Амади до Марсіяля
Неділя, 20 (4 година ранку).

«Серденько мое!

Що я тобі зробила, щоб заслужити ці сло-
ва, холодність і кару? Ніяк не можу збаг-
нути.

Так, ти не прийшов ні в п'ятницю, ні в су-
боту, ти лише коротко повідомляєш про по-
дорож, яка нагадує мені нову втечу.

Я у відчай не знаю, що тобі писати. Я про-
плакала цілу ніч, марно шукаючи виходу.

Знаю одне: ти — все в моїм житті, і я не
можу жити без тебе! Нічого не можна пере-
інакшити, і я хочу померти...»

Я вже не кажу про обов'язок чи пристой-
ність, бо давно втратила гордість і зрозумі-
ла, що я не така хороша. Ні, я значно гірша
за тих, які поводяться досить вільно з чолові-
ками...

Я люблю тебе, але не відчуваю докорів
сумління, бо ми не переступили межі. Ін-
шого кохання у нас і не могло бути. Це дає
нам право не боятися ніяких хоакін, а я мо-
жу гордо сказати, що заплатила чесною ці-

ною за те, чим володію. Але якби я обрала
стежку брехні, чи зради, чи лицемірно вкра-
деної насолоди, то була б беззбройна.

Якби мати здогадувалась, про що я тобі
пишу, це вбило б її.. А втім, коли б вона
мене запитала, я не змогла б нічого прихо-
вати. Розповіла б їй, як я боролась за честь
жінки, і чим пожертвуvala, щоб спокутува-
ти свою провину.

Чому ти дорікаєш мені, що я кохаю не
так, як треба? Адже тобі відомо, чим я ке-
руюсь у житті!

Ти навіть не здогадуєшся, яка я нещасна,
і як зрадів бі він, коли б ми повністю нале-
жали одне одному. Як дивно! Викриття його
мерзенності перетворилось на джерело, що
надає мені сили...

Сповідаюсь тобі в своїх душевних гризо-
тах і бідах, бо ти для мене — бог. Дуже по-
требую твоєї підтримки, хоч ти прагнеш,
щоб я сама допомогла тобі втекти від мене...
А втім, хіба й після цього я буду для себе
Сфінксом?

Друкую цього листа на машинці, щоб не
взяли, хто його писав. Який жах — цілий
тиждень нічого не знатиму про тебе!

Не відмовляй мені у приязні і співчутті,
принаймні — не будь жорстокий... Сам ба-
чиш, я вже не та, що була, — не горда... По-
вертайся швидше!»

Від Амади до Марсіяля
Понеділок, 28 (ніч).

«Що сталося?! Чому ти не відповідаєш
мені?

Знаю, що ти повернувся ще в суботу, а
наша ваза й досі порожня...

Божеволію від думки, що ти тікаєш від
мене.

Пиши або приходь, але не покидай, це так
жорстоко!

Згадай, що ти обіцяв не робити цього, не
сказавши чесно й широко...

Я тебе жду, я завжди тебе жду!..»

Від Марсіяля до Амади
Вівторок, 29.

«Бідна моя подруго!

Дні, які я провів на околиці міста, прояс-
нили мені розум. Я вирішив уже покласти
край усьому, але ти нагадуєш мою обіцянку,
і лише це змушує мене писати ці рядки.

Перед нами нині тільки дві стежки — ко-
хатись або розійтись...

Нині я вже знаю, що ти мене любиш не
настільки, щоб заглушити свої сумніви. Ти
прикидаєшся, ніби кохаєш, і все ж тримаєш-
ся на відстані, завдаючи цим «витончених»
мук...

То навіщо ж сперечатися і боротись проти
холодної волі, адже ти хочеш зостатись не-
переможеною? Моя мати дещо підозрює і

весь час наполягає, щоб я знайшов іншу посаду і оженився.

Мені вже несила змагатися з тобою, я відчуваю страшенну втому.

Ми — не рівня, ми й думаємо по-різному. Довго я вірив, що кохання тебе змінить, але тепер уже не вірю...

Я не тікаю від тебе, як тобі здається, а щиро довіряю тобі наше майбутнє. Коли захочеш зустрітися зі мною (на самоті, звичайно!) повідом поштою, і я прийду... Вирішуй сама, чому віддати перевагу — моїй любові чи твоїм ваганням.

Прощай. Я не прийшов до тебе, бо мені боляче, але ти ніколи цього не зрозуміш, бо не кохаєш мене по-справжньому. Деякі почуття здаються тобі ганебними, а для мене вони — великі і благородні, немов саме життя. Може, наші думки в цьому ніколи й не зійдуться, але спогад про тебе ніколи не вмре в моєму серці.

Твій Марсіаль.»

Від Амади до Марсіяля
(Без дати).

«Минуло двадцять днів, відколи надійшов твій останній лист; знаю, що ти виконаєш свою обіцянку, що ти мене зневажаєш, а можливо, й смієшся з мене. Маєш рацію.

Ти можеш зрозуміти, як я страждаю?

Шістнадцятого вересня річниця смерті мо-го батька, і кілька днів, що лишились до цієї дати, я не змогу думати ні про що інше. Мабуть, ти знову розгніваєшся на мене, але то каприз моєї загадкової душі... Та це вже останнє мое прохання. Не пиши і не приходь до мене до шістнадцятого. І я не писатиму. Житиму спогадами про тебе...

Вісімнадцятого увечері візьмеш ключ у саду і прийдеш о десятій годині до альтанки.

Бачиш, як слухняно виконує Сфінкс твою волю, отже, зробиш мені оту невеличку поступку? Ти ж погодишся?»

IX 18 вересня сеньйора де Хакоб, як завжди, прокинулася о дев'ятій ранку. Була бліда і змучена. Байдуже визирнула у вікно — легким серпанком сіялася із свинцевого неба мжичка.

«Мабуть, і вночі буде дощ!» — подумала Амада, і її здалося, що доля, на яку вона в усьому покладалась, і цього разу не зрадила її.

Їхня сім'я завжди дуже любила і шанувала батька, і в ці вересневі дні в домі панував такий самий біль і смуток, як тоді, коли сеньйор Вільялоса лежав на смертельній постелі. Ніхто не згадував про небіжчика,

але всі розуміли одне одного і мовччи перезиралися й зітхали. Вдова, яка завжди стежила за відзначенням родинних дат, у день смерті сеньйора Вільялоса вставала ранівранці — зажурена, з червоними від сліз очима. Починалися поминки. Діти мовччи ставали коло матері, поділяючи з нею невимовний жаль і скорботу.

Так само було і цього разу. Так само приходили висловити своє співчуття родичі та знайомі, не було лише Марсіяля — мусив вволити Амадине бажання...

Коли закінчилися поминки, дім після монастирського смутку знов поринув у дрімотний спокій буднів...

...Амада швиденько одягнулась і пішла в суміжну кімнату. В двері легенько постукала Хоакіна.

— Сеньйора сьогодні снідатиме в їdalnі? — спитала, навіть не глянувши на господиню. Завжди так трималась, коли її посилали по сеньйору.

Щоранку задавала те саме питання, хоч її було відомо, що Амада останнім часом сама готове для себе сніданок і єсть у своїй кімнаті.

— Ні, можете прибрести зі столу, — спокійно мовила сеньйора.

Але Хоакіна, втупивши погляд у стелю, не зрушила з місця.

— Вам чогось треба? — нервово спитала Амада.

— Я повинна сказати... Сеньйора Вільялоса дозволила мені піти на вечір і на ніч з дому.

Амада глянула на Хоакіну і... здригнулась. Що це? Пастка? Обличчя служниці було спокійне, мова тиха і монотонна, ніби вона показувала молитву.

— Гаразд, Хоакіно! Ти мені не потрібна. Служниця вклонилася і вийшла.

Амада замислилась.

«Це вона — Сфінкс!» — подумала з гіркою іронією.

Амада зайшла до своєї бідолашної матері. Побачила її, щиру й довірливу, — і серце стиснулось у грудях.

— Які в тебе холодні руки, донечко! Знову — неприємність?

Старенька натякала на те, що Хакоба за нахабство витурили з клубу, і це прикро позначилось на його політичній кар'єрі. Амада гірко плакала від образів і сорому, бо все це сталося в роковині батькової смерті.

— Ні, мамо, я застудилася...

Сліпа повірила, бо надворі було вогко. Амада одягла її, потім відчинила вікна й почала читати вголос газету, але думки її були далеко: «Сьогодні ввечері Хоакіна піде з дому лише тому, що знає мою таємницю... Ат, що буде, те буде!»

Цього ранку Хакоб, котрий майже ніколи не снідав у дома, побачивши, що йде дощ, вирішив сісти за стіл разом із сім'єю. Мабуть, хотів підкреслити свою жертовність, бо тримався дуже бундючно.

За вікном стелився похмурий туман, і довелося засвітити світло. Хакоб, в елегантному темному костюмі, з коштовним перснем на пальці, сів поряд тещі. Стара була смутна, проте намагалась приховати поганий настрій. Амада замислено таращила пальцями по столу. Їсти її не хотілось. Запала важка тиша. А Хакоб прикидався, ніби не помічає холодного ставлення тещі й дружини, і розповідав численні анекdotи про знайомих...

Як відрізнялися одне від одного ці троє людей! У кожного було своє життя і своє ставлення до питань моралі й обов'язку. Хакоб зневажав тещу й дружину і мстився їм за те, що був для них чужий.

Та ось Амада, яка досі байдуже слухала Хакобові теревені, раптом почервоніла: йшлося про одну їхню знайому, дружину промисловця, котра втекла з чоловіковим шофером і повернулася тільки після втручання друзів. Діонісіо ця пригода чомусь дуже тішила.

Сеньйора Вільялоса насупила брови:

- Він — негідник!
- Шофер?
- Ні, чоловік!

— Пробачте, сеньйоро, але я іншої думки. Вона, звичайно, божевільна, бо про такі речі сторонні люди не повинні знати. Він багато разів пробачав їй усілякі вибрики.

Старенька, вражена таким цинізмом, низько похилила голову. Амада сміливо глянула чоловікові у вічі:

— Отже, чоловіки і жінки мають однакове право на помилку?

Хакоб знизав плечима:

— Якщо ти так наголошуєш на тому, що у нас різна плоть і кров, можу сказати, що у нас не однакові почуття та права.

В очах сеньйори де Хакоб спалахнули вогні, але повіки пригасили їх. Амада знов стала байдужо-мрійливою. Сліпа, якій надокучила така розмова, та ще й при слугах, мовчки покладала на стіл виделку і ніж...

Минали години. Амада, занепокоєна, ходила по кімнаті, потім відчинила шафу і почала перебирати сукні. Мати сиділа неподалік і з цікавістю розпитувала, чи не попсуvalася котрась із них. Амада думала про ключ, що лежить у вазі, — він може порожніти від дощу. Діонісіо давно пішов з дому, а о третій годині вискочила Хоакіна, вся в чорному, тримаючи під рукою парасольку. Тепер Амада могла спокійно чекати до вечора. Хмари розходяться, і вночі дощу, мабуть, не буде.

Вбиралася значно довше, ніж звичайно, потім зайшла до матері, щоб почитати їй вечірні новини, відчуваючи велику полегкість від того, що служниці нема вдома... Почало вечоріти, і тепер уже Амаді здавалося, що хвилини побігли швидко-швидко. Ніч несла їй неспокій, смуток і страх, але що можна було вдіяти? Вона безнастанно повторювала: «Я йому обіцяла, я обіцяла!»

Амада, сидячи вдвох з матір'ю за великим обіднім столом, розмовляла жваво й невимушено і водночас думала про своє. Яка разюча невідповідність між розбурханим світом її думок і цією спокійною, затишною обстановкою. Неяскраве електричне світло, тъмяний блиск срібних ложок та виделок, неквані порухи слуг — усе це здавалось їй якимсь глумом. Може, слід кинути їм в обличчя, що вона — лицемірна? Може, слід розголосити таємницю? Відчувала, що кров холоне в її жилах.

Настала пора, коли треба було готовувати матір до сну. Пальці в Амаді тримтели, коли застібала їй гудзики на нічній сорочці... Нарешті звільнилась і, ледве переводячи подих, кинулась у свою кімнату.

А в цей час Марсіаль, не менш збентежений, вже дістався до містка зрощувального каналу, звідки міг бачити все, що відбувалось навколо будинку. З острахом думав про небезпеку, яка, напевне, чатує на нього в отій альтанці, і, уявляючи собі, який може виникнути скандал, уже каявся, що виبلاغав у Амади це побачення. Власне, його любов до сеньйори де Хакоб зазнала стількох випробувань та розчарувань, що він уже й не мріяв про щастя. Твердо вірішив, що ця зустріч буде останньою. Навіть хотів був іще вранці попередити Амаду, щоб не чекала на нього, та спокуса побути з нею в отій зруйнованій альтанці виявилася сильнішою за обережність. А зараз знову відчув страх, егоїстичний страх самця, який не хоче, щоб його тривожили. Мало не побіг назад, але згадав Хоакіну, подумав про можливу засідку і здригнувся від глухої тиші ночі. Повторював собі, що він — мужчина, що Амада значно сміливіша за нього, і що, зрештою, він має в кишені револьвер.

Раптом волосся йому стало дібом — почув приглушені дзюркотливим струмком кроки. Якась темна постать обережно обмінала вибоїни на стежці. Марсіаль прихилився до стіни і пропустив незнайомого, потім, ховаючись у тіні, підбіг до вази. Ось і ключ... Молодик схопив його і затремтів. Потім повільно попрямував до хвіртки.

Сад здавався безлюдним. Зблизька видніли білі стіни альтанки, а далі — темне громадя будинку, де світилося лише у двох чи трьох вікнах. Обережно повернув ключа в добре змащеному замку й, коли хвіртка жа-

лібно вискнула, аж похолос від жаху. Почекав трохи, потім увійшов до саду, причинив хвіртку і, скрадаючись, побіг до альтанки. Боявся, що за ним стежать, але сам себе заспокоював — мовляв, Амада не залишила б ключа, якби цієї ночі могло трапитися щось страшне... Штовхнув двері — й наразився на таку темінь, що аж моторошно стало. Був певен, що зараз висунеться чиясь рука і схопить його... Напружував слух, щоб вловити найменший шелест, а тим часом витер сірника. В альтанці чисто — ні пилу, ні павутиння, меблі поставлено вздовж стін. Одним словом, видно, що хтось добре тут потрудився. У кутку, за старою ширмою, Марсіаль побачив диван, оббитий шкірою, а на столику — свічку і сірники. Засвітивши свічку, поставив перед нею ящичок, щоб світла не видно було крізь щілини дверей, і чекав схвильовано. Амада мала б уже бути тут. Де вона поділася?

Звичайно, це вона все підготувала. Цій жінці вистачить сміливості віддатися йому? Марсіаль згадував її переможну усмішку, коли він, пригнічений, відступав після невдалої атаки, і пообіцяв собі, що цього вечора буде брутальним з цією святенницею. Але перш за все жадав солодкого сп'яніння, хотів відчути наодинці з нею таємницю ночі... Напружено прислухався, чи не йде вона, і невідривно дивився на двері.

Вже стомився від цього очікування... Хвилини збігали, але ніщо не порушувало великий спокій ночі. Раз у раз поглядав на гдинника. О, вже чверть на одинадцяту. Може, захворіла сеньйора Вільялоса? Може, затримали Амаду, коли вона виходила? Марсіаль наблизився до дверей. На прозорому небі блищали зорі... В будинку погасло світло. Довкола — море буйної зелені. Чому не йде Амада?

Пів на одинадцяту... Без чверті одинадцята... Одинадцята! Він ліг на диван, стомлений і розчарований, з гіркотою думав про новий каприз свого Сфінкса. Вогник свічки блімав, і на стінах ворушилися темні плями. Раптом Марсіаль схопився, бо почув поквапну ходу, і кинувся до дверей, назустріч Амаді. Простягнув руки і обійняв її. Сеньйора де Хакоб, зітхнувши, поклала голову йому на плече. Серце в неї шалено стукотіло...

По хвилі припав жадібними губами до покірливих вологих уст. Коли хотів зачинити двері, Амада, отяминувшись, злякано вигукнула:

— Не треба!

Марсіаль, добре знаючи її вдачу, не наважився сперечатись: був певен, що вона втече...

— Не зачиняй! — владно говорила Амада. — Якщо зачиниш, я піду!

Марсіаль холодно мовив:

— Ти вбиваєш найкращі пориви моого почуття! Тобі подобається засушувати квіти, які ще не розвилися!

Не сказав більш нічого, але й не дивився на неї. Амада знітилась. Раптом вона прошептіла:

— Гаразд, якщо хочеш, — зачини... Прагнеш лише насолоди!

Марсіаль кинувся до дверей, узяв їх на засув і, щасливий, повернувся до коханої...

— Коли б ти знала, яких страждань завдаєш мені, то змінила б свою поведінку! Як довго чекав я цієї хвалини, а ти знову мучиш мене... Ми були б такі щасливі! Ми забули б усі наші сварки і... після цієї ночі я кохав би тебе ще більше!

Він тремтів, пригортаючи її, а Амада слухала ті гарячкові слова із незображенним смутком... Він не вгавав:

— Твоя душа і твоє тіло — я ніколи не відділяв їх, чуєш? Ось губи... Скільки вони зневажали мене, ніби поцілунок — найжахливіший злочин!

Амада покірно поклала голову йому на плече і ступала, наче уві сні. Раптом знову вирвалася з його обіймів і зупинилася посеред альтанки бліда й розгнівана.

Марсіаль сів на диван.

— Ти... йдеш?

Вона не поворухнулась.

— Ні. Я прийшла поговорити... Тільки поговорити! Там, біля матері, було краще...

Марсіаль здивовано спітав себе: «Невже це вона?»

— Сідай, — криво усміхаючись, сказав він. — Поговоримо...

Сеньйора де Хакоб боязко примостилась на краєчку дивана.

Гамуючи шалену лютъ, Марсіаль узяв її за руку.

— Чому ти така? — спітав він.

Ці слова глибоко схвильували її. Вона несміливо й ніжно погладила його по голові, наче перепрошувала. Потім заговорила щиро й сумно:

— Я така не тому, що хочу мучити тебе, друже. Зустрічі з тобою — єдине щастя в моєму житті, а хіба б я хотіла втратити своє щастя? Я така не тому, що прагну здаватися хорошою. Ні, я погана, дуже погана. Ти знаєш, як ти мене змінив? Сама себе не впізнаю. Те, що я нині дозволяла тобі робити, ще торік жахнуло б мене! Я ж так поважала себе (у цьому була моя сила!), так вірила собі! Нині не вірю... І це все зробив ти!

Він слухав її, похмуро стуливши губи.

— Чому ж ти — не моя?

— Як-то — не твоя?

— Не моя! Сама знаєш! Не дитина, щоб не знати, як жінка може належати мужчині.

Амада замислилась. А він дивився на неї — кохану, жадану.

— Але це не так легко... Я пішла б за тобою, аби по-справжньому, чесно, хай би навіть мене весь світ зневажав! Але обманювати? Жити в родині, істи хліб старої матері і зраджувати тих, хто мене оточує? Ні, це не мій шлях! Я купую щастя, плачу за нього і нікому нічого не винна... Напевне, Хоакіна або хтось інший шпигує за нами, та мені байдуже! Я прийшла сюди не криючись, і якщо вранці мати взнає, скажу їй, що ми були разом... і вона повірить, бо я ніколи її не брехала...

— Ти божевільна!

Він почав бавитися її кучериками на потилиці, потім жадібно припав до ніжної шиї...

— Ні, ні, ти слухай, я ще не закінчилася, — благала вона. — Нині я знаю, чого хочу. Ні, я не вдаю з себе цнотливу (адже зустрілася з тобою об одинадцятій годині ночі!), але ж ти не вимагатимеш від мене того, на що я не можу наважитись... Мабуть, смішно слухати таке з вуст жінки, але я кажу це щиро. Я весь час тамувала нестремний потяг до тебе, а втім, наполягала, щоб ти прийшов... Бо моя любов більша за твою... Одверто признаюсь у цьому. Проте є щось сильніше навіть за неї!..

Він уже не слухав.

— Які гарні в тебе ніжки! Скільки я мріяв бодай доторкнутись до них!

Але сеньйора де Хакоб вчасно відвела жадібну руку і поправила сукню.

Марсіаль наче облили холодною водою. З гіркотою глянув на неї, мовчки сів поряд і ображено сказав:

— Гаразд! Я вже не надокучатиму тобі! Її чоло спохмурніло.

Він теж наступився.

— Я хотів би знати, навіщо ти кликала мене сюди.

Вона нервово усміхалась, щоб приховати хвилювання, і не відповіла. Але коли побачила, що Марсіаль похилив голову і що очі його повні сліз, звелася на ноги.

— Чому ти не хочеш зрозуміти мене? — спитала лагідно. — Хіба я не бачу твоїх страждань? Але тепер маю рацію. Якби ти знов, чим я тільки рискую! Адже мій чоловік вистежує мене... Я не хотіла говорити тобі про його огидні плани...

Стримуючи ридання, розповіла про все, що їй сказав старий кучер... Крім того, вона сама бачить, що чоловік ладен кинути її в обійми кого завгодно, аби тільки мати спадкоємця!

Амада замовкла, пригнічена цією ганебною сповіддю.

Марсіаль, почувши про таку незначну, на його погляд, перешкоду до їхнього щастя, знов почав нестяжно цілувати її.

— Тільки й усього? Але якщо це дасть то-

бі щире кохання, ти маєш цілковите право зрадити чоловіка!.. Адже він не любить тебе? Чого ж ти мучишся від докорів сумління? Ти можеш бути моєю і водночас вволити його волю. Чому ж не зробити йому таку ласку?

Сеньйора де Хакоб була надто збентежена, щоб помітити весь його цинізм.

Марсіаль цілував її, слабку й безвольну, певний, що ось-ось переможе, і не давав їй отямитись. Свічка блимала, догораючи. Марсіаль, заплутавшись рукою в жіночім одязі, зовсім сп'янів від поцілунків. Та що ж це таке? Невже вона знову змушується з нього?

Коли Марсіаль отямився, Амада стояла перед ним, сповнена гордої віри в свої сили.

Він сказав розлючено, наче батогом шмагонув.

— Дуже вдячний! Он для чого ти прийшла!

Амада мовчала.

— Навіщо ти мене сюди покликала? Як ти, така холодна, могла бавитися почуттями в розпалі пристрасті і тішитись, збуджуючи мене?

Знов не відповіла.

— Може, гадаєш, що ти добре вчинила, довівши мене до такого стану? Ні! Любов завжди можна пробачити, а холодний обман природи — ніколи. В таких випадках неможливо ставити одну свічку богові, а другу — чортові... Ти слухай, бо ми востаннє про це говоримо. Ти більше не бачитимеш мене. Сьогодні я нарешті дізнався, на що можу сподіватись від тебе. Я йду...

Амада застогнала. Марсіаль повторив:

— Я йду! Прощай! Ні ти, ні я не створені одне для одного!

Сказавши це, попрямував до виходу. Хотів вразити її, принизити, та не знаходив жорстоких слів. Відчинив двері і, не озиравшись, вийшов. Вітер, повний терпких випарів саду, вдарив йому в лицце. Став на порозі, неспокійно втупившись у густу темряву. Раптом за його спину пролунав третячий Амадин голос:

— Тільки одне слово, одне-однісіньке...

— Чого тобі треба? — спитав сухо.

— Скажи мені тільки одне, — благала вона, — скажи тільки одне, і я тебе відпущу. Невже ти думаєш, що коли я не погоджуєсь на твої вимоги, в нас не буде кохання?..

— Не буде! — твердо сказав Марсіаль.

— А дружби?

— Не знаю...

— Тоді прощай!

Марсіаль несвідомо стиснув її холодну руку і швидко пішов. Отже, остаточно поховано його останні мрії.

X

Після того побачення минув рік. Життя сеньйори де Хакоб дуже змінилось, та й саму її, стомлену, змарнілу від горя, з сивиною на скронях, важко було впізнати. Навіть хода в неї стала якоюсь невпевненою. Коли при ній говорили про тих, хто бореться за правду, — вперто насуплювала брови.

Протягом цього року Марсіаль іноді, про людське око, відвідував дім Вільялосів, але з Амадою бачився рідко, бо вони уникали одне одного.

Тепер молодик обрав собі інший шлях. Він не належав до тих, що роблять безглазі помилки, бо йому був властивий егоїзм і вміння все підпорядковувати холодному розрахункові. Вважав, що гроші — окраса життя. Був такий час, коли Марсіалеві родичі кепкували з його надмірної прихильності до літератури і бажання стати газетарем. Але ці добрі люди помилялись щодо справжньої вдачі хлопця. Марсіалю подобалось удавати з себе ідеаліста, бо в душі у нього переважали практицизм і сухість — риси, які часто зустрічаються в молодого покоління.

Щоб одразу позбутись своїх мрій та химер, треба було взятися до якоєїсь зисковної справи, і йому пощастило в цьому. Дістав посаду в касі одного з банкірів, які, позичаючи гроші будівельникам, мали від того величезні прибутки.

Горезвісна зустріч в альтанці лишила не дуже глибокий слід в його душі.

Амада цікавилась його успіхами, а своє нещасливе кохання вважала за хворобу, яку час неодмінно вилікує.

Великої туги сеньйорі де Хакоб завдавало те, що з матір'ю коїлося щось дивне: старенька стала підозрілою, неспокійною, нервовою. Неабияку роль відіграла в цьому Хоакіна, яка тепер поводилася з Амадою вкрай зухвало і дедалі більше прибирала до рук сеньйору Вільялосу. Майже не відходячи од старої господині, щоб слухати всі розмови і навіть підказувати їй свої власні думки, ця служниця робила все, аби тільки віддалити матір від дочки... «Невже вона розповіла матері про все? — думала Амада. — Ні, коли б так сталося, матір заборонила б Марсіалю приходити сюди». А втім, сеньйора Вільялоса, колись така ніжна з Амадою, стала тепер сувора і недовірлива, якася відчужена. Дочка вже не читала її вечорами газети, не вкладала в ліжко (тепер нею піклувалася Хоакіна). Сеньйора де Хакоб мовччики терпіла все це заради матері, щоб не хвилювати її. До того ж, вона вважала себе винною.

Одного ранку, коли господиня і служниця замкнулися, щоб ніхто їм не заважав, сеньйора де Хакоб постукала в двері опочиваль-

ні — їй конче потрібна була материна порада в якомусь господарському питанні. Відчинила Хоакіна і, ставши на порозі, повідомила, що наказано нікого не пускати.

— А відколи ж це мама криється від мене так, що навіть наказує не приймати? — спітала Амада, занепокоєна нахабством служниці, яка наголосила на слові «нікого».

Хоакіна звернулась до сліпої, котра все чула, і спітала в'ідливо:

— Сеньйоро, ваша дочка наполягає на побаченні з вами, хоч я її передала від вашого імені все, що ви звеліли передати.

Настала пауза. Серце матері прискорено билося, вона мусила щось вирішити. Нарешті, відповіла скрізь:

— Прийди пізніше, доню. Нам дуже ніколи.

Амада довго плакала. Вона все зрозуміла і намагалась більше не турбувати матір. Хоакіна постійно нагадувала старій жінці про бога, пекло і смерть, прищеплюючи їй покору і страх. В такий спосіб полонила її душу. А дочка була не в силі відвернути цей вплив. Адже матір ніколи не простить їй такого злощасного шлюбу, що призвів до втрати маєтності, шлюбу з шахраєм і негідним ком. Та й власна провінія не давала Амаді спокою. Лишається скоритись, адже життя однаково розбите... Великого болю завдала її мати, сказавши якось:

— Я завдячу Хоакіні більше, ніж своїм дітям.

Амада силувано усміхнулась і нічого не відповіла на це — адже поряд була ненависна служниця — але серце їй защеміло.

Отак минали дні, печальні й одноманітні...

У боротьбі з минулим, яке вона називала «добою свого божевілля», Амада всіляко обминала місця, де зустрічалася з Марсіалем. Майже ніколи не заходила до бібліотеки, а за перші чотири місяці тільки двічі була в саду, боячись навіть поглянути на альтанку. Якось, натрапивши на щербату вазу — колишню «поштову скриньку», штурнула камінь в цього невинного свідка свого кохання. Потім цілий вечір не могла заспокоїтись, аж поки не позбирала всі черепки і не склава їх у своїй кімнаті, як реліквію. Раніше Амада зберігала все, до чого доторкувалися руки коханого: листи, олівці, книжки, навіть сигару... Згадавши це тепер, гірко усміхнулась.

До Серро приїхав її брат, суддя, щоб узяти шлюб. Щоб сліпа матір могла бути при вінчанні, ця церемонія відбулася в їхньому домі. Сеньйора де Хакоб, звикнувши до монотонного життя, дуже стомилася від клопоту, пов'язаного з весіллям — від того прибирання, печіння і варіння.

Сеньйора Вільялоса була рада, що оженила сина. Вона любила свою молоду неві-

стку і плакала від радості, коли чула про ней добрє слово. Але, на жаль, не здійснилась її мрія — бути вкupом з молодятами. Крім того, що син не міг залишити свою посаду, була ще одна причина: суддя давно поклявся, що ніколи не житиме там, де доведеться зустрічатися з Діонісіо Хакобом...

Слухаючи його пояснення, вдова звела спін очі до неба і покірно сказала:

— Якось воно буде...

Амада подумала: «Невже мати знову здалася на волю Хоакіні? Невже мені знову доведеться бути самотньою, лишитися вічна-віч із своїм горем?»

Її життя тепер стало нудне, буденне. Хакоб, як і перше, рідко ночував у дома — напевне, мав коханку. Амада знала про його успіхи в політиці (був одним з кандидатів у Конгрес), знала, як він розтріньює гроши, проте раділа, що чоловік дав їй спокій, але мати була з цього невдоволена і закидала її легковажне ставлення до подружніх обов'язків — мовляв, скандалльне поводження чоловіка кидає тінь і на репутацію жінки. Отже, Амада, на догоду матері, мусила вживати заходів, щоб повернути осоружного її Хакоба.

На щастя, з'явилася несподівана подруга і полегшила життя сеньйори де Хакоб. Вона, як теплий промінь сонця, увійшла в холодне життя Вільялосів. Це була сімнадцятирічна сестра братової дружини — гарненьке дівча, створене для розваг, веселощів і сміху, з лукавим, задерикуватим носиком і гарними очима, в глибині яких, здавалось, пустувало наївне бісеня. Вона полюбила цих двох нещасливих жінок, котрі жили, немовби заховані в руїнах, а обидві сеньйори побачили в чаївній ляльці те саме, що раніше в Марсіалі, — відгомін світу, од якого вони жили вдалини.

Тільки-но опинившися у домі Вільялосів, Ермінія здивовано вигукнула:

— Що за чудові речі зібрани у цих кімнатах! Але як ви можете тут жити?

Сеньйора де Хакоб усміхнулася її наївності. Вони належали до різних світів. Дівчина була дочкою підприємця, який за два роки здобув велике багатство. Жила в палаці, спорудженному і умебльованому в стилі модерн, такому несхожому на старе житло Вільялосів, що вона оставпіла від подиву. Її сестра познайомилася з молодим Вільялосою на провінціальному пляжі, і Ермінія навіть не уявляла собі, як живуть його родичі. Вперше, коли дівчина зашла в дім Вільялосів, її здалося, що вона перенеслась у прадавню епоху із застиглою картиною вже мертвих звичаїв. Потім заприятелювала з обома господинями і, співчуваючи їхньому горю, часто годинами сиділа коло них, щоб хоч трохи розрадити. Амада пока-

зувала її усе варте уваги в бібліотеці та в галереї фамільних портретів, що зображували поважних сеньйорів у старовинних костюмах.

Найбільше сподобався Ермінії схожий на праліс занедбаний сад і відлюдний, мовчазний садівник.

— Рослини поглинуть дім, — казала дівчина, показуючи на буйну зелень. — Коли я тут сама, без вас, мені страшно. Тут є гадюки, правда ж?

Її дуже хотілось зайти до альтанки, але сеньйора де Хакоб, холонучи, завжди відмовлялася тим, що там багато пацюків. Амада уважно слухала щебетушку, яка висловлювалася свої думки про життя, такі не подібні до її думок. Ермінія казала, що вийде заміж лише після того, як нагуляється, натанцюється і набуде якогось життєвого досвіду. Не могла збагнути, чому так гірко склалася доля сеньйори де Хакоб — жінки вродливої, милої і, безперечно, гідної поваги.

— Якщо мене мій чоловік не любить, — цокотіла вона, — то єдине, про що я попрошую його, — відразу дати мені спокій. Адже молодою бувають тільки раз, а захоплюватися можна і по кілька разів...

Сеньйора де Хакоб мовччи кивала головою або казала сумовито:

— Вдова, люба моя, це щось зовсім інше, ніж тобі здається у двадцять років!

Одного вечора, коли Ермінія розповідала про своїх подружок, Амада раптом мовила:

— Колись і я не прощаля людям помилок. Але тепер... Тепер я могла б приятелювати з такими жінками, на яких раніше і не глянула б... — І додала по паузі: — Хоч мої погляди змінилися не тільки тому, що я постаріла... Це тому, що я — така сама, як і інші...

Дівчина розсміялась:

— Ви, Амада? Та невже?

— Звичайно.

— Годі, доню. Не мели дурниць! — встярала в розмову стара. — Які там у тебе гріхи, щоб отак мучитись?

Сеньйора де Хакоб похилила голову і відчула на собі здивований погляд Ермінії. Запала тиша — кожна з них думала про своє.

Ермінія ні разу не зустрічалася з Марсіалем у цьому домі, бо він приходив дуже рідко — мабуть, захопився новим коханням. Амада була певна, що, побачивши цю красуню, він неодмінно почне залицятися до неї, а втім, хотіла їх познайомити. Не раз говорила Марсіалю про свою нову подругу — і, коли він байдуже знизував плечима, жартома провіщала, що влаштує їхнє весілля.

Марсіаль, який тепер одверто зневажав сеньйору де Хакоб, якось спітав похмуро:

— Хто цього хоче? Ти?

Сеньйора де Хакоб була бездоганно чесна, тим-то розійшлася з Марсіалем. Їй чомусь здавалось, що проживе недовго, і від того стала ще безвольніша.

Звичайно, не так воно виходило, як бажала сеньйора де Хакоб...

Те літо було страшенно жарке і грозове. Майже щоранку чорні хмари скупчувались на обрії, і починалася злива. Це створювало пригнічений настрій.

Якось після довгої перерви до Вільялосів завітала Ермінія, і вперше їй стало тут нудно. Амада відчула це і засмутилась, бо любила цю юну істоту і з нею почувала себе не такою самотньою. Останнім часом Амада не ходила до матері, бо в її кімнаті завжди стовбичила Хоакіна. Крім того, сліпа безнастансно молилася, дбаючи про спасіння своєї душі. Служниця все зробила, щоб віддалити господиню від родичів. І сеньйора де Хакоб сама, без Марсіяля, без Ермінії, без будь-яких зовнішніх вражень, поринула в тугу.

Нарешті, одного серпневого вечора, Марсіаль та Ермінія випадково зустрілись у домі Вільялосів. Марсіаль прийшов перший, а через п'ять хвилин з'явилась дівчина, як завжди чарівна, в прозорому білому вбранні і крислатому сомбреро. Сеньйора де Хакоб так хвилювалась, що насили опанувала себе. Чому їй здалося, що Марсіаль був з чогось невдоволений, а Ермінія — серйозніша, ніж завжди. Може, вони відчули одне до одного антипатію? Тож коли слуга повідомив, що автомобіль сеньйори чекає біля воріт, Амада з полегкістю зітхнула.

Через десять хвилин вона впала на ліжко і, кусаючи подушку, щоб заглушити ридання, дала волю слізам. Марсіаль під цей час розмовляв з сліпою, тривожно шукаючи очима Амаду.

XI — Знаю, що ти щира, Ермініє. Скажи, яке враження справив на тебе мій родич?

Сеньйора де Хакоб усміхалась, але її очі сумово стежили за гарним обличчям подруги.

— О, він симпатичний і навіть дуже добрий!

Амада здригнулась.

— Він тобі подобається?

Ермінія почервоніла.

Перевівши розмову на інше, сеньйора де Хакоб стала милуватись красою Ермінії, оцінюючи її із скрупульозністю ревнивої жінки, яка хоче знати зброю суперниці. Ця дівчинка була якась осяйна: світло в розкритих великих темних очах, сповнених наївної сміливості; світло на гладенькій шкірі з голуби-

ми лініями вен; світло на свіжому роті і білих зубах. Мала прегарну статуру і стрункі ніжки, яких не приховувала по-модному коротка сукня.

Серце сеньйори де Хакоб боляче стиснулось. Більш не хотіла знати про почуття Ермінії, бо бачила, що та криється з чимось. Цілий вечір гостя весело щебетала і здавалася цілком щасливою.

Через тиждень Ермінія і Марсіаль знову зустрілись, ніби випадково, коло стільця сліпої. Прийшли майже разом, обое вишукало одягнені; вона — у сукні з прозорими рукавами, з перлами на шиї і в маленькому сомбреро, з-під якого вибивалося кучеряве волосся. Вся кров прилила Амаді до серця, але перемогла цікавість: що вони робитимуть? Обое усміхнулись і потиснули одне одному руки, й жінка відчула, що вони вже бачилися і розмовляли. Потім вона, як завжди приязно, почала розпитувати Ермінію про здоров'я, про нові плаття, з ніжністю згадала невістку... Марсіаль сидів остоною і дивився на близкучі носки черевиків, сподіваючись на закінчення цієї нудної розмови. Бабуся лагідно докоряла дівчині:

— Ти ж єдиний сонячний зайчик, що забігає до нашого сумного житла, тим часом забула про нас, не заходиш. Чому ти не любиш тих, хто тебе любить?

Ермінія кокетливо виправдувалась і усміхалася всіма ямочками на рум'яненого обличчя. В неї на цьому тижні було два звані обіди, весілля Тронкосо, їзда верхи, бо тепер у моді коні, а скільки візитів, двоє чи троє запрошень до театру, готовання до човнярських гонок і безліч інших дрібниць, про які вона й згадати не може! Увечері падає на ліжко й спить, як убита. Але всі ці розваги незабаром скінчаться — і тато стомився, і грошей вона багато витратила... Безнастансно щебетала, начебто забувши про Марсіяля і тішачись оцім базіканням.

Сеньйора Вільялоса зітхнула.

— Твоя нещасна сестра, мабуть, забуде в глухій провінції про всі розваги. Що вона тобі пише?

Дівчина похитала головою.

— О! Вона старша за мене на п'ять років і нагулялася значно більше, ніж я. Крім того, вона замужем і кохає свого чоловіка. То хіба не однаково, де жити? Коли я вийду заміж, побачите, якою'я буду!

І зареготала, наче шлюб — теж одна з веселих розваг.

Марсіаль підійшов до столика, на якому Ермінія залишила сумочку, і почав бавитись шовковими шнурочками. Дівчина, обернувшись, глянула на нього і насварилася пальчиком:

— Зробіть ласку, покладіть сумочку, бо в ній мої таємниці...

Марсіаль розсміявся. Він радів з нагоди, люб'язно розмовляючи з Ермінією, показати свою байдужість до сеньйори де Хакоб. Спокій Амади, яка завжди дивилась на нього, як на друга, його дратував.

— А чому ви не дозволяєте мені розкрити ваші таємниці? Мабуть, вони не дуже цікаві, і ви побоюєтесь, що я про це довідаєсь.

Ермінія звабливо усміхнулась:

— Ет! Мені байдуже! Відкрийте сумочку! В гріху — покаяння.

Марсіаль витягнув невеличке дзеркальце, гарненьку пудреницю, коробку рум'ян, хусточку з мереживом, записну книжечку з олівчиком, кілька поштових листівок і платиновий образок святого Антоніо, менший за мізинець. Молодик іронічно засміявся:

— О, який музей! Ви нічого не залишили вдома, сеньйорито?

— Це моя зброя! — відповіла вона, не бентежачись:

— А цей ідол?

— Він заслуговує на повагу. Це святий Антоніо, але йому бракує цнотливості. Я ношу його, щоб кинути виклик долі. Подруга моєї сестри носила його чотири роки і стала черницею. Може, й мені судилося таке.

Вона дивилася на архітектора спокійно і глузливо, ніби хотіла показати свою перевагу над ним.

«Саме такі жінки й ощасливлюють чоловіків!» — подумала Амада і вирішила пожертвувати собою заради Марсіалевого щастя. Вона вийшла, пославшись на якусь негайну справу, і залишила гостей біля сліпої. Ще почула, як старенька каже Марсіалю, наче справжня сваха:

— Будь обережний, сину мій, а то цей святий Антоніо ішце посміється з тебе!

Повернувшись через півгодини, Амада побачила, що вони любо розмовляють і сміються, а мати, як у ті щасливі дні «великого безумства», куняє на своєму стільці. Побачила — і вийшла знову... Гості зніяковіли.

Коли по Ермінію прислали автомобіль і стала пора прощатись, Амада, строга і бліда в своєму жалобному уборі, обняла її, а Марсіаль винувато, ніби злочинець, опустив перед Ермінією голову... Стара прокинулась, ніжно поцілувала дівчину й сказала:

— Приходь ішце повеселити нас, а якщо одержиш листа від сестри, — принеси мені.

Амада і Марсіаль залишилися самі коло сліпої, яка знову задрімала. Обое мовчали. Першою обізвалася сеньйора де Хакоб. Вона вся трептіла, але говорила спокійно:

— Непоганий вибір, сеньйоре. Дівчина захочалася. Вона може дати тобі щастя.

В її голосі відчувалася іронія. Марсіаль підвів голову і понуро відказав:

— Я не вірю, що ти щиро радиш мені одружитися з Ермінією...

— А чому ні? Рано чи пізно ти покохаєш і тебе покохають...

Марсіаль здивовано глянув на неї і гірко усміхнувся:

— А чому, Амадо, тобі самій не дати мені щастя? Чому це має робити інша?

Його серце шалено стукотіло, він нахилився і хотів узяти її за руку. Амада відсахнулася:

— Hi!

Бабуся прокинулась і розплющила невидющі очі.

Вперше після довгих місяців вони згадали про минуле. Амада повторила:

— Hi! Цього вже ніколи не буде!

І сама здивувалася з своєї рішучості, бо насили стримувала ридання. Марсіаль глузливо зареготав.

— Значить, ти справді радиш мені покохати іншу?

Сеньйора де Хакоб кивнула:

— Тільки так ми обое можемо мати спокій.

Марсіаль мовчки підвівся і вийшов, не попрощаючись.

Цієї ночі Амада навіть не склепила очей. Мучилася від ревнощів, але Ермінію не звинувачувала ні в чому. «Так сталося тому, що Марсіаль ніколи не кохав мене. Було б надто егоїстичним вимагати, щоб він зв'язав свою долю з моєю, бо шлюб з цією дівчиною дасть йому справжнє щастя...»

Дедалі напруженіші ставали і взаємини з матір'ю. Сеньйора Вільялоса, зовсім здавшись на волю служниці, стала такою похмурою і відлюдною, що навіть не приховувала невдоволення, коли до неї заходила Амада. Нещасна дочка невимовно страждала від того.

Із старою господинею служниця трималася запанібрата, а на Амаду дивилася так нахабно, що бідолашна жінка винувато опускала очі.

Якось Амада одержала листа, підписаного словом «друг», і здогадалася, що це від кучера Хосе. Шанобливо повідомляв, що служниця натуркала сеньйорі, ніби Хакоб надумав її отруїти, а сама хоче заманити в пастку сеньйору Вільялосу і довести її до божевілля. Амада з огидою відкинула анонімку. Аж ось одного ранку той лист постав перед нею в зовсім іншому світлі, коли побачила, що Хоакіна подає матері склянку води, а старенька неспокійно поводить очима, і руки в неї тримтять.

Ця жахлива підозра так вразила Амаду, що вона вже не могла думати про щось інше. Навіть Ермінія та Марсіаль цікавили її тепер значно менше. Пильно стежила за

Хоакіною, сподіваючись впіймати її на гарячому. Часто схоплювалася вночі і припадала до шпарини в дверях Хоакіниної кімнати — може, вона варить отруйне зілля? Проте всі її намагання про щось довідатись були марні.

Служниця весь час залякувала сліпу муками пекла і безнастанно товкмачила про вічне життя, а це згубно впливало на бідолашну бабусю.

Ідеалом Амади була справедливість і повага до чужих переконань, тим-то вона не наважувалась втрутатися в цю справу і збивати матір з шляху, обраного добровільно. Все-таки вирішила поділитися з братом своєю тривогою і, розповівши про все в ли-

сті до нього, попросила вийти у відставку і оселитись разом з ними, тим більше, що Хакоб уже й не жив у домі.

Брат, засліплений щастям медового місяця, ні про що інше не міг думати і поставився до її звістки дуже легковажно. Між іншим повідомляв, що незабаром таки піде у відставку, але зовсім не в зв'язку з похмурими Амадиними передчуттями.

Сенйора де Хакоб, вкрай змучена і самотня, тяжко переживала холодність матері, проте в усьому винуватила себе саму, бо, взявши шлюб проти волі батьків, понівечила життя собі і всій сім'ї. Материне невдовolenня відчувалося в кожному її слові, а надто коли вона, зітхаючи, починала з ніжністю говорити про свого бідолашного сина і невістку, котрі мусять нидіти десь у глушині. Ці міркування звичайно завершувались значущою фразою:

— Зрештою, якось воно буде!

Усвідомлення, що саме її заміжжя завдало стільки горя близьким людям, сповнювало гіркотою душу Амади, хоч вона вже дірого заплатила за свої помилки. «Святий боже! Чи того, що я вже віддала, не досить?!

Мабуть, найкраще для мене було б помрти».

Не бажаючи заступати комусь дорогу, звернулася до матері:

— Мамо, нам конче треба вирішити всі наші справи. Я житиму окремо, брат з дружиною зможуть спокійно оселитися в цьому домі. Я багато над цим думала. Це — найрозумніший вихід.

Стара різко обірвала її:

— Як? Ти — заміжня жінка, і житимеш сама, без чоловіка! Щоб люди казна-що пле-скали про тебе? Ні, доню. Якщо так зробиш — пропадеш. Терпи, на все воля божа.

І знову зітхнула, але не так осудливо, як раніше.

Амада заридала і, захлинаючись од сліз, припала до материних колін.

— Я хочу, матусю, щоб ти жила спокійно. Щоб ти усміхалася. Щоб коло тебе були щасливі діти, які б давали тобі втіху, а не страждання. Мені байдуже, що говоритимуть люди, бо життя моє розбите, і я вже не сподіваюсь ні на щастя, ні на радість. Не хочу заважати людям, ні в чому не винним.

Змучене обличчя сеньйори Вільялоси поганіднішало, вона ніжно простягнула руку, щоб погладити дочку по голові, але з сусідньої кімнати долинуло сухе покашлювання, і рука важко впала на коліно.

— Устань, дочки, — мовила суверо. — Все це дитинність і гонор. Тепер у твоєму житті є тільки одна любов, одна надія...

— Яка? — спітала нещасна, відчуваючи, що сили облишають її.

— Бог!

Сеньйора де Хакоб вийшла заточуючись, ніби мати осудила її одним цим словом.

А через кілька днів Ермінія принесла звістку про Марсіяля. Дівчина передала бабусі, як вона ласково називала сеньйору Вільялосу, листа від своєї сестри.

Дуже квапилась, бо на неї чекали партнери по тенісу. Амада вийшла їй назустріч. Вони поцілувались, і Ермінія, поспіхом виклавши всі новини, пообіцяла навідати бабусю іншим разом.

— Яка ти непосидюща! А Марсіаль? Ти його бачила? — спітала сеньйора де Хакоб.

— О, багато разів, — захоплено щебетала дівчина. — Я недавно ділилася з батьком своїми планами і мріями. Та ми ще про це поговоримо.

Вона махнула рукою і, поспішаючи до автомобіля, гукнула:

— Я не прощаюсь, бо гадаю, що швидко повернуся. Ну, до зустрічі.

Але вона не повернулась. Старовинний дім був тепер надто похмурий, бо знову надійшли роковини смерті сеньйора Вільялоса, і вона боялась, що, прийшовши сюди, в могилу живих, втратить свою радість.

Амада, віддаючи данину печальній річниці, менше думала про щасливих закоханих, хоч знала, що Марсіаль часто відвідує Ермінію, і бачила, як паленіє обличчя дівчини, коли при ній хтось називає його ім'я.

Тепер усі в цьому домі говорили лише про смерть і похорон. Чорні постаті тихо снували по просторих кімнатах, в яких жили спогади минулого. Опівдні ставили стілець сліпої перед портретом сеньйора Вільялоси на весь зріст, і вдова ворушила губами, молячись за упокой душі небіжчика. Амада, сидячи поряд, зовсім не молилася, бо віра загасла в її серці, ураженому болем і заподіяною їй кривдою. Іноді мати пригадувала деталі, пов'язані з останніми днями життя сеньйора Вільялоси:

— Такого ж дня, о цій же годині — ти пам'ятаєш? — Йому полегшало, і ми вірили, що він одужає. Мені здається, я чую, як він каже, що зараз одягнеться і встане з ліжка.

Або:

— А пам'ятаєш, як він нас усіх покликав, гадаючи, що настало його остання мить? Потім, коли йому подали кисневу подушку, він ожив і почав жартувати.

Амада здрігалася, ніби їй у рану сипали сіль, а з очей бігли сльози.

Траплялось, що вона раптом нібито навіч бачила, як Ермінія з Марсіалем походжають нескінченою алеєю, але це видіння не викликало в ній ні смутку, ні гіркоти. Так само байдуже дивилася і на Хоакіну, котра безнадійно проказувала молитви, а коли зверталася до Амади, говорила так ласково, ніби примирилася з нею.

Якось уночі, коли всі пішли, а стара, як завжди, задрімала, сеньйора де Хакоб у розpacії впала навколошки перед батьковим портретом.

— Батьку мій, — простогнала вона, — ти бачиш, як я страждаю! Скажи мені, невже я вчинила так погано, що не гідна твого прощення? Якщо я не така погана, підтримай мене і допоможи, бо відчуваю, що мені за бракне сили іти далі самій... Повір, батьку любий, що я усім пожертвувала ради тебе, імені, яке ти мені дав, бо не хотіла, щоб ти по смерті соромився за свою дочку!

Дивилася на полотно, сподіваючись чуда, але обличчя сеньйора Вільялоси залишалося гордим і незворушним. Серце її пройняв холод. Повільно підвелась і вийшла з вітальні...

Наступного дня з газет довідалась про заручини Ермінії та Марсіяля. Там-таки повідомлялось, що весілля відбудеться незабаром. Не забули згадати про вроду Ермінії та про заслуги її нареченого.

Цікаво, що Амада, котра в свій час докла-ла стільки зусиль, щоб вони побралися, тепер вважала цей шлюб химерним і безглуз-дим...

XII

Одного понеділка сеньйора де Хакоб побачила серед кореспонденції листа від судді Вільялоси і дуже зраділа.

Протягом довгого часу ніяк не могла дочекатися братової допомоги, конче потрібної для того, щоб покласти край пануванню Хоакіні і навести лад у домі. На її чиленні, сповнені благань листи суддя відповідав вельми ухильно, але нарешті дав обіцянку подумати над цією справою, хоч сам він не бачить підстав для тривоги: Хоакіна—просто надокучлива ханжа, не здатна на якийсь там злочин. Проте він порадить матері звільнити цю служницю, лише для того, щоб заспокоїти Амаду.

Тим-то сеньйора де Хакоб так зраділа, побачивши братів почерк на конверті, і одразу розпечатала його.

Суддя списав чотири сторінки, дотримуючись такого самого нудного стилю, як у своїх вироках. Дуже докладно розповідав про власне життя, службу і про вагітність дружини. Підкresлював, що іноді проводить процеси вдома, щоб не залишати Аделайду саму, бо її часто нудить, а голова паморочиться так, що вона може зомліти...

У цьому листі сестру зацікавив лише один абзац:

«Тепер, моя люба мамо, я хочу перейти до серйозного питання. До мене дійшли чутки, ніби служниця Хоакіна — погана жінка. Очевидно, її не можна притягти до судової відповіальності, але я раджу тобі розлучитися з нею, давши їй достатню винагороду. Цим буде забезпеченено спокій мені і, особливо, сестрі. Не вірю, моя добра мамо, щоб якась вередлива служниця могла важити для тебе більше, аніж спокій твоїх дітей».

Амада зайшла до материнії опочивальні, чекаючи нагоди, щоб прочитати її листа. Спочатку служниця не звернула уваги на сеньйора де Хакоб, але потім, зметикувавши, що дочка хоче лишитися з її господинею наодинці, наче прикипіла до місця, проте Амаді таки вистачило терпіння пересидіти її. Тільки-но Хоакіна вийшла, Амада поквапно, одним духом, прочитала листа вголос.

Поки йшлося про синові службові справи та майбутнє материнство невістки, старенька аж сяяла від радості, але, почувши про Хоакіну, враз насупилася.

По недовгій паузі мати стримано спітала:
— Хто йому написав? Це, безумовно, ти. Амада мовчала.

— Гаразд, дай братові відповідь од моого імені, що я винна перед цією жінкою, що вона мені така ж дорога, як і мої рідні діти,

і що я захищаю її тому, що всі на неї нападають.

— Але ж він пише, що це треба зробити заради спокою в нашему домі.

— Напиши йому так, як я сказала, дочки.

Стара похилила голову і знову поринула в болісні роздуми. Потім зітхнула, з очей полилися слізози...

— Адже тільки в біді можна зрозуміти, чого варта людина, яка тобі служить вірно, як пес.

Амада безнадійно махнула рукою. Що вдієш?! Уже пізно. Зусилля, які вона в свій час змарнувала у горевінні боротьбі за своє кохання, треба було спрямувати на інше — на визволення матері від згубного впливу тієї пронози. Мати була ніжною, довірливою і доброю, а тепер перетворилася на затуркану, нещасну істоту, котра виконує всі примхи підлодії Хоакіни. Служниця спритно скористалася із сприятливих для неї обставин: овдовівши, сеньйора Вільялоса відчула на своїх плечах надто важкий тягар. Годі було сподіватися на чиюсь допомогу. Зятя, егоїстичного і легковажного, вона не навиділа, син був далеко, а дочка, котра жила при ній, теж не приділяла їй достатньої уваги. Цілком природно, що ця сліпа жінка вхопилася за простягнуту її руку, повірила, що служниця щиро її віддана, і робила все, що тій заманеться.

Лише тепер Амада усвідомила, якої величезної помилки допустилася, а втім ніякого виходу з цього тяжкого становища не було.

...Повернувшись до своєї кімнати, сеньйора де Хакоб пошматувала злощасного листа і викинула клаптики крізь вікно.

Знов почала міркувати про своє гірке життя. Вона цілком самотня і навіть у своїй рідній домівці виявилася зайвою.

Колись Марсіаль кепкував з її намагання обмежувати життя формулами дорматизму, часом інфантільного, в якому відбивалася її абсолютна життєва недосвідченість. І справді, ці погляди були причиною всіх великих невдач її життя. Передусім, її наївність привела до шлюбу з Діонісіо. Потім віра в святість сім'ї не дозволяла її бачити вади свого чоловіка. Згодом, коли вона щиро покохала, — примусила себе зректися того, кого могла б назвати своїм, а інша жінка обікраля серце її матері. І вона сама штовхнула Марсіяля в обійми Ермінії...

Але ж, усе-таки, чому вона така несміливі? Чому дозволила закабалити себе ханжі, котру могла б не впустити до материнії кімнати і навіть вигнати з дому? Щоправда, був такий час, коли Амада вважала себе винною. Тоді сприймала приниження, як покару, і ладна була усе вистраждати. Але нині все змінилося, бо за помилку вона заплатила тяжким горем...

Задихаючись від гніву, бігала по кімнаті. З огидою пригадала, що під час її сьогоднішньої розмови з матір'ю до них виразно долинуло якесь шарудіння, покашлювання. Звичайно, та шпигунка підслухувала... Амаді раптом спало на думку побачитися віч-на-віч з служницею, яку вона могла б подавити своєю зневагою. Місяць тому такий вчинок видався б їй негідним, але тепер це був єдиний спосіб дати вирішальний бій за свою долю.

Саме в цю мить у саду з'явилася Хоакіна, видно, вона йшла до себе в кімнату. Амада кинулась із своєї світлици по чорних сходах.

Хоакіна стояла до неї спиною, як тоді, коли чистила платинову бляшку, і злякано обернулась, помітивши чиюсь тінь. Сеньйора де Хакоб вступилася у неї.

— О, сеньйоро Амадо! Це ви! — спокійно мовила служниця.

— Еге ж. Я прийшла поговорити з вами.

Хоакіна мовчки присунула їй єдиного стільця, що був у цій чистій і незатишній, наче келія, кімнатці.

— Але ж сеньйора могла послати по мене...

— Тут краще, — сухо сказала Амада.

Дивилася пильно, наче виймала душу, а служниця мовчки чекала.

— Чому ви, Хоакіно, ненавидите мене? — кинула раптом.

Служниця спробувала усміхнутись і заперечливо хитнула головою.

— Відповідайте. Чому ви намагаетесь посварити матір з дочкою?

— Та ж ви самі добре знаєте: коли б я хотіла цього, мені було б досить хрестити руки і сказати саме те, що ви приховуєте від матері...

Натяк був достатньо прозорий, і сеньйора де Хакоб почервоніла від сорому. Але усвідомлення того, що її помилка — не така серйозна, як гадає служниця, надало їй сили. Вона гордо випросталася, задоволена, що розмова перейшла на цю тему.

— Ах, так! Мій злочин! Мій жахливий злочин! Дай боже, щоб оті чутки дійшли до моєї бідної матері, бо вона б тоді запитала мене, і я сказала б усю правду, і була нарешті спокійна. Я кохала й кохаю всією душою одного мужчину, і це — не мій чоловік. Я приводила коханого в свій дім, приймала його на самоті, відчувала, що збожеволію в його обіймах. Чому ви не розказали цього моїй бідній матері, якщо знали? Ви, безперечно, могли б це зробити, бо ж ви не відали того, що, незважаючи на мою любов, я відмовилась від свого щастя, яке міг дати мені тільки він.

— Я це знаю, сеньйоро, — серйозно сказала служниця. Амада здригнулася.

— Ви знаєте? Як же ви можете знати?

Щоправда, ви могли про це довідатись, читаючи мої листи або листи... мого коханого. Чому ж тоді ви, вірячи в бога, котрий, як відомо, не карає безгрішних, хотіли мене покарати, замість допомогти врятувати душу? При всій вашій удаваній порядності й побожності ви не можете сказати мені те саме, що я. Що то за священик, котрий щоночі чекає вас на вулиці, і чого він приходить до вас?

— Цей священик — мій брат, сеньйоро.

— Ваш брат? — вигукнула здивовано.

— Рідний брат, сеньйоро... Херонімо Ітуррігойен-Іречета... Нещасливець, який не зміг одержати парафію.

Сеньйора де Хакоб збентежилася: хотіла викрити святенницю і натомість опинилася в прикрому становищі. Ця жінка добросередньо взагалі значно сильніша за неї. Амада вступилася в лицезре Хоакіни, тверде і закам'яніле, як на гравюрах релігійного змісту, де завжди відображають душевну чистоту істот, котрі живуть без сердечного неспокою. Хоакіна була дівою, яка ніколи нікого не кохала і ненавиділа усіх, що любляться. Тепер сеньйора де Хакоб ладна була усе її пробачити. Вона програла битву з першої зустрічі і не намагалася приховувати своєї поразки. На її душі був гріх, хоч вона не віддалася коханому, і це позбавило її морального права вимагати від інших пошани до себе. Але Хоакіна вважала її ще гіршою, ніж вона була насправді.

Опустивши очі перед цією спокійною і холодною жінкою, сеньйора де Хакоб мовила широ:

— Я вірю, що своїми словами завдала вам болю. Звичайно, ви, не зазнавши кохання, не можете злагодити, як я страждаю, отже, й не зміните ставлення до мене. Але, якщо ви любите свого брата, вам легко зрозуміти, що таке для мене мати. Скажіть — ви щиро його любите?

Вперше голос Хоакіни затрептів від хвилювання.

— Як бога! — сердечно сказала вона. — Він у мене єдиний на світі.

Амада зрозуміла, що допекла їй до серця, і вирішила скористатися з цього:

— А для мене єдина на світі — ваша бідолащна сліпа господиня. Чому ж ви стаєте між нею і мною? Ви скаржитесь, що ваш брат — невдаха і, напевне, хотіли б, щоб він забагатів. Гаразд, я вам допоможу, віддавши частку своєї спадщини, і буду вдячна, якщо ви допоможете мені. Адже вам так легко зробити те, що я прошу!

Хоакіна замислилась. Але коли заговорила, її голос був знову холодний:

— Я чесно служила вашій матері і не знаю, чого ви, власне, вимагаєте від мене.

Та сеньйора де Хакоб не здавалась:

— Не сумніваюсь у вашій відданості. Але

чому, наприклад, моя мати вже не хоче, щоб я переодягала її перед сном?

— Тому що ви, сеньйоро Амадо, майже забули про неї тоді, коли... Пробачте, сеньйоро, я сказала непристойність!

— Так, — гірко відповіла жінка, — тоді, коли я аж помирала за Марсіалем? Правда?

Хоакіна мовчки кивнула. Амада вела далі:

— А чому мати болісно кривиться, коли я подаю їй склянку води? Чому не говорить зі мною, як раніше? Чому не довіряє мені? Чи моя мати боїться мене?

— А ви ні, сеньйоро?

— Кого ж?

— Я цього не знаю. Можливо, свого чоловіка чи сеньйорито Марсіала...

— Мого чоловіка?

— Я кажу — можливо. Сеньйора не розповідає мені про свої справи... Але ті, в кого господь відібрав зір, недовірливі і всього бояться.

— І це все, Хоакіно?

— Все, сеньйоро!

— Чому ж ви, така віддана служниця, — ушипливо мовила Амада, — не сказали моїй матері, що я маю полюбовника?

— Бо це не мій обов'язок, сеньйоро. До того ж, я не хотіла завдавати їй прикрощів. Бідолашна жінка ще могла б тяжко захворіти. Але я зробила все можливе, аби інші слуги не запідозрили, що сеньйорито Марсіаль приходить до... Хай мені пробачить сеньйора, але ж вона сама запитує... Її нещасна мати така ніжна! Сповідник сказав мені, що хвилювання, біль чи переляк може спричинити її смерть... І тому я не наважилася дати їй запрошення на весілля сеньйорито Марсіала...

Амада зблідла, поточилася і сперлася на спинку стільця, щоб не впасти. Удар був жорстокий і влучний. Благально спитала:

— Це правда?

Служниця обернулась, витягла з шухляди розірваний конверт:

— Це запрошення надійшло вчора увечері.

Сеньйора де Хакоб машинально узяла конверт, але одразу ж кинула його в лицезахабі:

— Ви підліші, ніж я гадала!

І вийшла. На устах Хоакіни вперше промайнула легка усмішка.

В Амадиній душі клекотіло сліpe обурення. Марсіаль відходив од неї, Марсіаль мав належати іншій! Щоб не закричати, кусала собі пальці. Але відчай і лютъ швидко минули, і вона гордо випросталася, ладна захищати своє щастя. Подумала гнівно: «Він раніше був мій, а не її».

Та все-таки він уже чужий! Він чужий! Тепер вона в цьому не сумнівалася.

Амада машинально йшла до бібліотеки, куди не заглядала відтоді, як Хоакіна повісила там сімейні портрети, котрі пильно дивилися на неї з потемнілих полотен. Вона знову бажала швидше повернутись до минулого, віддатись гіркій наслоді, жити знову хвилинами, які берегла в своїй душі. Інстинкт привів її до місця незабутніх побачень. Зненацька перед нею виросла висока чорна постать у сутані. Амада побачила широко усміхнене обличчя, виголені щоки — і не встигла зникнути. То був отець Гарсія, материн сповідник, добряга з куцим розумом і з оптимістичною вдачею, який над усе любив смачні наїдки. Хоакіна рекомендуvalа його замість отця Нор'єги, бо той, на її думку, був надміру хитрий... Амада силувано усміхнулась.

— Вітаю вас, дочки моя. Я прийшов сюди, бо наша сліпенька хвилюється за вас і просила мене поговорити з вами.

Він хотів був пригорнути сеньйору де Хакоб і поцілувати, але вона удала, що не згадалася, і нерухомо стояла на місці.

— Моя мати вам, отче, доручила поговорити зі мною?

— Оце допіру. Її тривожить, що ви не ходите до церкви, не сповідаєтесь і вже давно не причащались... Я прийшов до вас лише заради неї; знаю, що ви — свята, ніколи не согрішили, і цього для мене досить.

Сеньйора де Хакоб почервоніла і широко сказала:

— Ні, отче, зовсім я не свята, і марно ви мене так називаєте...

Добродушний священик на мить здивувався, але, бувши не дуже далекоглядним і маючи грубий розум здорового селянина, відкинув будь-які сумніви і поблажливо провадив далі:

— Ви здитині! Де це бачено, щоб жінка не виходила на вулицю?! Та ваш дім — втілення чесності! Ваші гріхи, дочки моя, менші, ніж я відпускаю на сповіді.

Але сеньйора де Хакоб сумно проказала:

— Не все в цьому домі — чесність, отче! Під його дахом зосталося і погане.

Її очі блищали. Не вірячи в бога, не хотіла б сповідатися перед слугою його, але цьому, безперечно порядному чоловікові, котрий дав обітницю бути добрим і щиро зустрічати людське горе, — прагнула розповісти все.

— Сповідь потрібна для того, щоб заспокоїти матір. Але я знаю, що нема чого вам прощати, і обіцяю, що не надокучатиму більше.

Приголомшена сеньйора де Хакоб повними сліз очима глянула на священика й, не приховуючи іронії, мовила:

— Ви маєте рацію, отче. Я здитиніла. Це або вередування нудьгуючої нероби, або

ревнощі до легковажного чоловіка... Про сповідь ми ще поговоримо, і ви побачите, що я не гірша за ваших парафіян.

Священик жестом показав, що має час. Довго розповідав про свої злигодні, про те, як він бігає по всіх кварталах міста, уражених жахливою епідемією інфлюенци. Протягом десяти років він не мав парафії і жив з поодиноких мес. А гірш за все ота біганина... Останнім часом страшна пошестъ винищує цілі родини, смерть руйнує домашні вогнища...

Очі Амади горіли темним вогнем.

— Та чи справді вмирає стільки людей? — спитала вона схвилювано.

— Невже ви цього не знаєте, дочко моя? Падають, як мухи. Спочатку людині дуже болить голова, виламує суглоби, на другий день їй трохи кращає, але хвороба дає серйозні ускладнення на легені, серці... Ось тут, у кварталі неподалік од вашого будинку, день у день зростає кількість покійників. Є сім'ї, де всі лежать покотом...

Сеньйора де Хакоб, щоб обірвати цю неприємну розмову, подала йому руку.

— Гаразд, отче. Ви не знаєте, яка я вам вдячна за новини... А ще більше — за обіцянку бути прихильним до мене під час сповіді...

Добряга спохмурнів, бо взагалі любив побалакати.

Амада, не певна, що Хоакіна не шпигує за нею, все-таки зайшла до бібліотеки.

Старі портрети колонізаторів, священиків і чиновників вишикувались над темною полицєю. Раніше Амаді здавалося, що всі ці небіжчики повставали з могил, щоб судити її, а тепер вона й не глянула на них. Вийняла з шухляди папір і написала коротенького листа.

«Марсіаль!

Мені конче треба з тобою зустрітись.

Сьогодні — вівторок. Приди в п'ятницю о десятій. Я чекатиму тебе біля входу. Якщо побачиш у вікні, що ліворуч, затінене світло, заходь сміливо.

Не нервуйся. Постараюсь більше не надокучати, бо знаю — тобі не подобається все, що пов'язане зі мною».

Перечитала листа, гірко посміхаючись. Потім написала на конверті адресу, наліпила марку. Відчула полегкість, наче зробила вирішальний крок у своєму житті, і приготувалася сміливо йти назустріч майбутньому.

Провела служницю до садової огорожі і, переконавшись, що та вкинула лист у поштову скриньку, зайшла в дім, сповнена гідності, спокійна. І в тихій ході, і в гордовитій поставі, і в чорному без прикрас платті — в усьому відчувалася її зневага до моди і до жіночої легковажності.

XIII

Коли годинник на далекій церкві видзвонив десять разів, сеньйора де Хакоб уже стояла під масивною колоною і неспокійно дивилася на вулицю. Звідси видно було електричні ліхтарі, трамваї та поодиноких перехожих. Було вітряно, сіялася холода мжичка, і Амада змерзла в легенькій домашній сукні, проте ждала терпляче. Коли проходив трамвай, вона здригалася і підводила голову.

А Марсіяль все не було... Колись він не спізнювався... Міг би й зараз що-небудь вигадати тій, іншій, і все-таки прийти сюди.

Вона ніби прикипіла до місця. Лише раз стрепенулася, побачивши, що хтось підійшов до хвіртки. Але ні, то якийсь п'яница, що чвалав вулицею, проклинаючи нічну темінь. Амада байдуже глянула йому вслід. Потім стала лічити трамваї: один... два... три... десять... Після однадцятого угледіла на розі Марсіяля. Він вийшов з автомобіля, тримаючи над головою парасольку.

Марсіаль боязко озирався. Амада мовчки подала йому руку. Він заговорив, і голос його був хрипкій і чужий.

— Яка необачність... Чого ти мене покликала?

— Нам треба поговорити. Ходім до бібліотеки.

— Може, краще тут? — обережно спитав він.

— Ні, там.

Як колись, повела його за руку. Вони перейшли через вітальню, де в кутку горіла маленька лампочка під старим фарфоровим абажуром, потім — порожній передпокій, дві кімнати, лункі й холодні, і, нарешті, галерею. Двері до бібліотеки були прочинені. Амада засвітила світло і стала перед Марсіалем — бліда, спокійна й рішуча.

Марсіаль промірив:

— Це все марно і жорстоко. Навіщо ти мучиш себе і мене?

Зазирнула йому в очі:

— Отже, правда, що ти одружуєшся?

— Ти ж сама так захотіла!

— А якби я захотіла, щоб ти не одружився?

Він здивовано глянув на неї. Ніколи, навіть у хвилини забуття, Амада не говорила з ним тоном коханки, яка просить і вимагає. Її любов завжди була недовірлива, стримана і потайна. Марсіаль мовчав...

— Відповідай! А якби я захотіла, щоб ти не одружився? — повторила вона.

Тепла хвиля залила йому груди. Схвилювала ця інтимність і така знайома кімната, де колись, у ті дні, він мріяв, тішився і страждав. Але не міг забути і про свою поразку,

про те, що ця жінка хотіла, щоб він її покинув. Тим-то відповів грубо:

— А хто винен? Я кохав тебе душою і тілом, а ти, холодна, тікала від мене, усе дбала про свою добродетальність і намагалася бути для мене лише абстракцією, привидом, міражем. Те, що я просив у тебе, цілком відповідає природі людини, а ти відштовхнула мене і воліла бути добродетальною, а не моєю.

Сеньйора де Хакоб тяжко зітхнула:

— Ти мене кохав... Я була для тебе єдиною жінкою... Все це минуло. А тепер? — благально простягла вона руки.

Марсіаль завагався і, витримуючи її погляд, сказав:

— Я завжди любив тебе!

Його голос звучав боязко й фальшиво.

Амада відчула це.

— Ти — щирий?

— Так!

Амада знову була поряд, і він сп'янів.

— Марсіалю, слухай уважно. Я не можу без тебе жити. Це не шаблонна фраза і не романтична кучерявість, як ти, глузуючи з моїх дивацтв, казав колись. Не можу без тебе. Моя мати, мое ім'я, моя родина, моя совість — тепер для мене мало важать. Ти для мене — все! Я тебе кохаю, і тому щаслива. Ти, що інша жінка здобула право називати тебе своїм, розкрив міні очі. Ти ж бачиш, що я сама освідчуваюся в коханні, що я вже не Сфінкс... Я не живиму без тебе!.. Я відкинула всі свої сумніви. Я, безумна, хотіла бути хорошою, хоч народилась поганою. Я любила тебе. І люблю.. Якщо не очекишся, я буду такою, як ти схочеш.

Запанувала тиша. Марсіаль дивився на неї, покірливу й ніжну, — такою він бачив її в дні журби, — і був ладен погодитись, але сам злякався цієї думки. Якщо весілля не відбудеться, виникне грандіозний скандал, крім того, мати замучить його безнастанними докорами. Хоч яка Амада вродлива, він не може пожертвувати заради неї своїм майбутнім. Та й смаки і уподобання в них абсолютно різні.

І він проказав гірко:

— Ах! Що б я віддав, аби почути ці слова тоді, коли благав не мучити мене!

Це була відмова. Очі сеньйори де Хакоб палали.

— Отже, ти береш мене?

Вона стояла, високо піднісши голову, груди хвилювались під чорним шовком сукні. Марсіаль збентежився.

— А ти все зважила? Я гадаю, що таке не робиться швидко. Потрібен час, щоб підготувати розрив. Та ще моя мати...

Амада перепинила його:

— Я ладна покинути рідну матір! — рішуче вигукнула вона.

Марсіаль тримав руку на підборах, передчуваючи своє падіння.

— О, я не кажу, що вона може втрутитись. Я хочу сказати, що не сподівався такого від тебе... На превеликий жаль, я обрав у житті інший шлях. Мої нерви не витримують, бо ти доводиш мене до божевілля — то приваблюєш, то відганяєш... Щоб забути тебе, я покохав іншу. Адже ти сама навіяла мені це кохання, ти сама віддала мене іншій. Тепер мені потрібен час, щоб знову все змінити.

Амада махнула рукою — мовляв, краще не говорити про минуле, і спитала:

— Скільки тобі потрібно часу?

— Місяць, — буркнув Марсіаль, аби щось сказати.

— Гаразд. Через місяць я буду твоєю. Мені також потрібен час, щоб усе залагодити.

Він здивовано глянув на неї. Амада розповіла про свої плани. Не пообіцяла одразу стати його коханкою. Не хоче чинити так, щоб хтось, зокрема мати, брат і чоловік могли закинути її нечесність і лицемірство. Марсіаль намагався заперечити, але вона ніжно затулила йому рот рукю.

— О, дай мені помріяти! Я все влаштую якнайкраще. Хіба тобі не радісно, що я тішуся своїм щастям? Адже воно таке коротке! Рано чи пізно ти одружишся зі мною, бо захочеш створити собі домашнє вогнище. Я уже мрію про це не рік і не два.

Голос її звучав ніжно, обличчя сяяло від радості. Марсіаль уперше бачив її такою — довірливою, пустотливою, безтязмо закоханою. Він і сам замрівся і знову забув про наречену, про будь-яку обережність. В оманливому міражі кохання йому ввіждалося привабливе майбутнє. І вже нікого не було в цілому світі, лише їх двоє — Амада і він.

Подався вперед і хотів обняти її, але вона лагідно відвела його руку:

— Через місяць! Сьогодні ми тільки освідчилися.

Знову ніжні обіцянки!.. Але Марсіаль, не образившись, палко і щиро сказав:

— Клянусь, що віднині буду тільки твоїм.

Жінка затріпотіла від цих слів, а Марсіаль припав до її губ. Вона заплющила очі.

З саду крізь відчинене вікно вривався вітер, і лампочка, підвішена до стелі, погойдувалася. Портрети предків, як і перше, суверо нагадували Амаді про честь і обов'язок, але тепер це зовсім не обходило її. Минуле тихо вмирало в меланхолійній сутині, яка стала для неї яскравою зорею. Ще ніколи досі не відчувала такої внутрішньої гармонії.

— Обережно! — прошепотіла вона, відхиляючись од коханого.

Хтось наближався галерою. Амада штовхнула Марсіяля у куток за шафою, а сама, сівши до світла, розгорнула книгу. Пройшов слуга, несучи склянку і свічник. Амада отямилась, згадавши, що цьому слузі наказано тепер спати біля дверей, що виходили на вулицю.

— Швидше! Швидше! Ти прийшов дуже пізно... За десять хвилин він замкне двері!

Додала, задихаючись від хвилювання:

— Через місяць я буду твоєю!

Марсіаль пригорнув її до грудей, поцілував і поквапно вийшов, а вона стала на дверях бібліотеки, щоб під якимсь приводом затримати слугу.

Цілу ніч Амада борсалась, не можучи заснути. Серце її щеміло, а в голові весь час снувалися тривожні думки. Відчувала, що Марсіаль уже не той, яким був раніше, і зневидить її за те, що вона нав'язала йому свою волю. З тогою згадувала його поведінку під час останнього побачення: його понурість і холодність, боягузливе небажання рискувати майбутнім, закиди, що через неї вони обое нещасливі...

— Марсіаль почав нове життя і вже не може любити тебе, — настирливо нахіптував їй внутрішній голос. — Він захопився чарами юності, його привабила дівчина, чесна перед усім світом. Ти ж не можеш цим похвалитися. Незабаром тобі мине тридцять років, ти вже змarnila від горя. Ти не можеш з'явитися у вищому світі, де жінки, як хрест, несуть шлюбну вірність, — адже, за законом, належиш іншому чоловікові. Ти зробиш злочин, покинувши сліпу матір, та й сам Марсіаль ніколи не пробачить тобі цього... Ти перемогла, вирвавши з нього обіцянку, але твоє життя розбите. Єдиною твоєю втіхою, надією і спокutoю стане лише смерть.

— Ти не маєш права жертвувати коханим, бо він — щасливий, — розpacливо волав інший голос.

Бідолашна жінка, переборюючи свою нерішучість, почала кепкувати з власних сумнівів. Аж ось знову почула невблаганий голос:

— Ця дівчина — легковажна кокетка. Може, вона й не любитиме, як ти, але ж не розтратила своє серце, не помилялася на життєвому шляху. Вона цнотлива наречена, і поки що Марсіаль кохає її більше, аніж тебе, хоч згодом, безперечно, розлюбить. Чому ти не вберегла його, коли він був твоїм? Ти була рабинею принципів давно засуджених... Уже все минуло. Зрікайся чи вмирай, а річка не потече назад...

Минуло кілька днів. Амада марно очікувала на листонюші і страшенно нервувалась. На щастя, мати не могла відчути цього настрою, бо всю її увагу було зосередженено на

тому, щоб влаштувати гідну зустріч синові, який мусив облишити свою посаду, бо хворів на хронічне нетравлення шлунку, зокрема, треба було опорядити приміщення для нього, і мати цілими годинами сиділа, слухаючи веселий передзвін молотків.

— Коли приїде твій брат із дружиною, — казала вона, — розв'ється смуток цього дому, який нині здається кладовищем.

Амада вірила, що коханий врятує її, але на п'ятий день, не одержавши листа, серйозно занепокоїлась. Нарешті написала сама.

...Почалася зима, дощова і сумна. Безнадійно мрячило. Світло не гасили навіть удень. Усе в домі здавалося липким від вогкості. По величезних кімнатах, як тіні, снували слуги.

Амада відчувала, що смуток цих похмурих днів поглиблює її горе. Тепер, коли вмирали її останні мрії, здавалось, що минуле, якого вона не могла позбутись, розявляє свою пашу, щоб поглинути її. В душі разом із втому і бажанням спокою зростала покора. Амада вже не нарікала на долю, не обурювалася, але й не мала сили далі жити.

Коли Марсіаль, нарешті, відповів, на неї повіяло холодом. Писав, що хоч добре пам'ятає день 23 січня, визначений ними для того, щоб з'єднатися навіки, він повинен сказати, що здійснити це нелегко. Потрібен якийсь привід, щоб порвати з нареченою. Мовляв, настрай в нього жахливий, бо уявляє собі, як реагуватиме мати, довідавшись про таку несподівану зміну в його намірах. Звичайно, він вживе усіх заходів, щоб назвати її своєю — адже стільки вистраждав, кохаючи її. Амада відзначила, що в листі не було ні запалу, ані запевнень. Наприкінці, посилаючи їй поцілунок, просив пробачення за те, що відповів не одразу, — не міг цього зробити, бо страшенно нервувється і не в силі розважливо обміркувати все як слід.

Весь цей лист, нещирій і холодний, нагадав Амаді цидулку роздратованого боржника, змушеного додержати своєї обіцянки. Особливо обурили її Марсіалеві слова про поцілунок.

«Власне, він має рацію», — подумала вона і, вийнявши з шухляди папір, почала писати швидко, гарячково:

«Можеш звинувачувати мене в чому хочеш, але я розміркувала і побачила, що неспроможна здійснити свій попередній намір. В цьому я не рівня тобі, адже ти маєш силу волі, ти ладен зробити те, що ми задумали.

Такий вчинок був би справжнім божевіллям, і мені не слід на це погоджуватись. Вважаю, що краще я назавжди залишусь для тебе Сфінксом, і в такий спосіб житimu

без докорів сумління, а це для мене — найважливіше».

Розпачливо вигукнувши: «Який сарказм!», написала «Прощай» і запечатала конверт.

«Не може бути, — думала вона, — щоб Марсіаль повірив у щирість цього листа. Якщо він мене кохає, то неодмінно повернеться».

Тепер у її душі зажевріла надія. Їй необхідно було обманювати себе саму, щоб, зрештою, мати сили дійти до кінця.

Лист летів назустріч її долі...

На думку Амади, Марсіаль не міг не відгукнутись на її горе. Мусив знати, що її лист — лише великудушна омана; мусив знати, як вона тепер мучиться, страждає. І вона не втрачала надії, водночас кепкуючи з власної наївності. Чекала день, два, три, чотири... десять... Нарешті, здалася гіркій долі.

А Марсіаль мовчав...

XIV

Минуло два тижні. Того вечора сеньйора де Хакоб зачинилася у своїй кімнаті, щоб нікого не бачити і не чути. Коли хтось постукав у двері, вона подумала, що то Хоакіна, і різко гукнула:

— Хто там?

За дверима озвався слуга:

— Сеньйоро, отець Гарсіа запитує, чи ви можете його прийняти.

Невдоволена з того, що їй не дають побути на самоті, спіткала стомлено:

— Де отець Гарсіа?

— Тут, біля дверей, сеньйоро.

Вона завагалася, але, зрештою, сказала:

— Нехай заходить.

Священик, збентежений тим, що йому довелося порушити її спокій, попросив пробачення і зніжковіло тупцявся на місці. Амада лагідно усміхнулась і жестом запросила сісти.

— Я прийшов, сеньйоро, на прохання вашої матері. Справа делікатна, отже, даруйте мені... Вам відомо, що ваш сеньйор чоловік порушує справу про розлучення?

Сеньйора де Хакоб, анітрохи не знітившись, ствердно кивнула головою.

— А ви знаєте, що він хоче добитися розлучення, щоб узяти новий шлюб?

— Перед тим, як він мав порушити справу про розлучення, — спокійно сказала сеньйора де Хакоб, — я дала йому свою згоду.

Отець Гарсіа аж підскочив на стільці:

— Це ж злочин, який засуджує церква! Ви знаєте, що це злочин, дочко моя?

Вона поклала собі на серце руку і тихо проказала:

— Якщо я не можу знайти щастя тут, то природно, що шукаю його в іншому місці.

Добряга здивувався і почухав потилицю, напружені чи бідну пам'ять, щоб знайти потрібне слово. Глянув на жінку. Що діється в її душі? Хоч вона була спокійна і говорила лагідно, очі в неї застигли, наче в божевільної. Священик подумав, що це від глибоко-го та німого горя, якого їй завдала чоловікова зрада.

— Обережно, моя бідна донечко! — співчутливо вигукнув він. — Горе збиває вас на криві стежки і заводить в оману. Ви належите до сім'ї віруючих, в якій ніхто ніколи не розлучався... Скажіть мені, що ви помилились, що осуджуєте ці слова, що то не ви їх сказали, а горе ваше.

— Я вже не знаю, чого зрікаюсь і в що вірю, отче. Раніше я надміру вірила, і тому дійшла, самі бачите, до чого... Але ви мені кажете, що мати попросила вас поговорити зі мною. Все буде так, як я вирішила. Моя мати нещира, вона боїться сама сказати те, що в неї на думці.

Священик намагався виправдати стару.

— Наша бідна сліпенька не заслуговує на ваш докір, дочки моя. Просто вона боїться про таке говорити з вами, і це природно. Крім того, йдеться про справу, яка належить до компетенції церкви. Ваш сеньйор брат вирішив би її краще, ніж я. Але його приїзд затягнувся, бо нема ще на його місці наступника. Він написав матері листа, в якому називає цю подію у вашій сім'ї скандалом. Між іншим, необхідно, щоб ви поклалися на свого адвоката, який би від вашого імені заперечив проти порушення справи про розлучення. Ви знаєте, чим сеньйор Хакоб обґрунтуете свою вимогу?

— Знаю. Тим, що я відмовляюся з ним жити, — спокійно відповіла Амада.

— Це ж підла брехня!

Вона усміхнулась:

— Ви помиляєтесь, отче. Мій чоловік одержав листа, в якому я все виклала.

І тепер отець Гарсіа, який уже запитував себе, чи ця жінка при своєму розумі, почав вірити, що вона недалека від божевілля. На його грубому обличчі відбився переляк і співчуття.

Він не здогадався про її душевну драму, яка була надміру складна для нього, але знову капризи і вибрики жінок. А те, що трапилося, було надто звичайне: чоловік, який завжди вважав, що його обманюють, хоч його зовсім не обходила жінчина невірність, хотів одружитися з багатою вдовою і охоче розірвав би попередній шлюб. Був надто звичайним і лист, якого Амада в розpacії на-

писала своєму чоловікові: «Я могла б завдати тобі ще жорстокішого удару, але не порушую справи про розлучення і прошу тільки одного — допомогти мені в цьому». Священик розгубився і насупив брови.

— Це серйозна помилка, якою я не можу пропасти. Помилка щодо віри й традиції вашого дому. Та я не вважаю, що вона непоправна, і ми намагатимемось зарадити цьому лиху.

Співчутливо подивився на її змарніле від сліз обличчя, на запалі очі, обведені фіолетовими колами. Амада помітила цей погляд і сумно посміхнулась.

— Я не знаю, отче, хто міг би сказати матері, ніби я хотіла щось приховати від неї. Вірніше, я все знаю і пробачаю тому, хто це зробив. Але тепер допоможіть мені виправити те, що сталося, щоб заспокоїти душу бідої каліки, котра не винна в моїх помилках. Слухайте мене: я не підпишу ніякої заяви, не заважатиму чоловікові порушувати справу про розлучення, але запевняю вас, що розлучення не буде, що ні церква, ні моя сім'я не матимуть підстави дорікати мені. Я ніколи не обманювала і зумію додержати своєї обіцянки. Але треба, повторю, щоб ви допомогли мені, щоб ви були моїм поручителем і в свою чергу запевнили матір, що не буде розлучення, скандалу, судового процесу і що через кілька днів усе влаштується...

Збентежений священик кивнув на знак згоди.

— Отже, ви обіцяєте, що виступите проти волі чоловіка, якщо він наполягатиме на своєму?

— Якщо не буде іншої змоги, я виступлю.

І опустила очі, щоб не зустрітися з недовірливим поглядом співрозмовника.

— Скажіть, дочко, коли ми остаточно злагодимо наші справи? Запитую це, щоб мати спокійну совість.

— До двадцять третього січня, — сказала вона тремтячим голосом.

Настало пауза. Обое заглибилися в свої думки. Потім священик важко підвівся і простягнув руку, яку жінка машинально поцілуvala.

— Гаразд! — вигукнув він. — Я обіцяю і покладаюся на вас. Згода?

Вони пішли до дверей. Сеньйора де Хакоб ішла легким швидким кроком, ніби скинула з плечей тягар. Прощаючись, раптом спітала:

— А як там ваші хворі, отче?

— Жах, дочко моя! Ота пошесть замучила мене. Це — кара господня за злочини порочного віку. А ще злідні, бруд... Особливо в найближчому до вас кварталі... Страхіття! Учора я бачив Томасу, колишню вашу пралю. У неї вмерла дитина, а ще двійко малих

захворіли. Вона сама ледь тримається на ногах. І всі — голодні! Сеньйора Вільялоса, янгол-охоронець цього кварталу, доручила мені однести тій жінці грошову допомогу. Я сам мав би давно захворіти, але, здається, бог не хоче кликати мене до себе.

З-за дверей, біля яких вони стояли, тхнуло духом карболової кислоти і ладану, — це Хоакіна поливала і обкурювала весь дім, щоб відігнати заразу. Священик усміхнувся, знізав плечима:

— Даремні старання! Все одно можеш заразитися, хоч вицій усю чисто дезинфекцію.

Неспокійно дивлячись в очі господині, ддавав:

— Прощайте, моя бідна дочки. Не впадайте у відчай, це не личить християнці і сумирній жінці. Я бачу, що ви збліялися з дрогами, і печалюсь, бо цей дім — ніби моя сім'я. Не забувайте, що після віри покора — основна чеснота християнина.

Сеньйора де Хакоб уже не слухала його. Вона бачила, як священик, згорнувши свою парасольку, попрямував до виходу, великий і незgrabний, як ведмідь, плутаючись у полах сутани. Ішов знову туди, де ллються сльози, де панують біль і горе. Щоправда, він не брав усіх цих злигоднів близько до серця, а, пройнятий оптимізмом здорового шістдесятирічного дідугана, виконував свої обов'язки машинально.

Амаді знову стало тоскно. Дім, де вона народилася, здавався їй величезним і пустинним...

— Для мене ніде немає місця!

Рано-вранці, коли веселі маляри розпочали роботу в братових кімнатах, Амада наказала служниці супроводити її. Накинула на плечі легкий плащик і пішла з непокритою головою, не маючи сомбреро.

Вона вже давно не виходила на вулицю. Слуги здивувалися, а Хоакіна, вкрай розгублена, кинулась до вікна: «Чому це сеньйора де Хакоб пішла з дому? Може, подалася до Марсіяла? Невже вони помирились?» Хоакіна знала, що молодик, зачинившись у бібліотеці, провів із сеньйорою де Хакоб цілу годину, і що вони листувалися. Це, здається, усе. Та служниця спала на думку підозра, що Марсіаль з Амадою, перехитрувавши її, вже давно зійшися, тим-то прожогом вискочила з дому, щоб простежити за молодою господинею.

Амада йшла до Томаси, про яку говорив священик. Дорогу до її халупи добре знала, бо навідувала цю жінку щоразу, коли господиня посылав бідолашній пралі дитину. Томаса всіх запевняла, що вона — вдова, пропіт дітей народжувала досить часто.

Служниця тремтіла від страху, наближаючись до зони, де лютувала епідемія. У цьому

занедбаному кварталі жили самі злідари. Вузькі вулички поросли травою. Подекуди на моріжках паслися кози, шпортались кури. На вірьовках сохла білизна. Скрізь було тихо і безлюдно. На дверях хатин висіли білі листівки, на яких великими червоними літерами було написано «Інфлюенца», щоб попередити перехожих про небезпеку.

Наблизившись до Томасиної халупи, Амада наказала служниці зчекати, а сама пішла туди. Бліда дівчина прикипіла до місця.

В хаті на нужденному голому ліжку лежало двоє дітей. Одне з них задихалось, друге начебто спало. Навпроти — стара колиска і матрац на підлозі. На матраці в ганчірі залишилася Томаса — худа, зелено-жовта, розплатана і з великим животом, бо знову була при надії. Вона заплакала, побачивши сеньйору, і сказала, що не лишилося жодного простирадла — з останнього зробили саван найменшенькові. Амада підійшла до ліжка і поцілувала обох дітей. Мати жахнулася: «Вона шукала зарази?» Мармурове обличчя Амади було спокійне. Вона вже не думала про своє кохання і забула про Марсіяля. Не думала також про те, що хотіла померти перед двадцять третім січня. Все робила автоматично. Скрізь поприбирала, повищіщала, продезинфікувала брудні речі своїми ніжними руками. В цій хаті, де можна було задихнутись від нудотного смороду, пробула кілька годин і пообіцяла прийти увечері. Залишила нещасній жінці всі гроши, які мала в гаманці. З легкою душою вона поверталась додому. На ясному небі сяяло сонце.

Тоді почалося для сеньйори де Хакоб нове життя. Цілі дні вона доглядала хворих. Томасині діти тепер лежали чистенькі, на нових простирадлах. Скрізь була потрібна допомога. Амаду вже знали медики муніципальної служби і сестри санітарних карет. Вона відмовилась від щеплення, бо не хотіла жити.

Завжди мріяла про справжній ідеал, про ширість, справедливість і любов, а гірке життя змусило її гррати з собою і з людьми жорстоку комедію. Тим-то страждала від сорому, чуючи звідусіль похвали і слова подяки. Адже всі помилялись, вважаючи її втіленням доброти. Ні, вона не була доброю, не любила людей, — вона гамувала своє горе.

Великого болю завдало Амаді те, що майже не лишилося надії на одужання Томасиної дитини. До того ж, і вдома не було спокою; побожна служниця, накази якої завжди виконувалися в цьому домі, звеліла все, до чого доторкувалася сеньйора де Хакоб, випрати і дезинфікувати, а самій Амаді було заборонено наблизатись до матері — мовляв, старенька може заразитись. Сліпа по-

годжувалась з усіма розпорядженнями ключниці. Отже, Амада весь час віддавала тепер хворим. На жаль, врятувати старшого Томасиного синка була не в силі. Якось увечері він розплющив оченята, сповнені печалі. Амада припала губами до його третячого рота, але хлопчик перестав дихати.

— Це божевілля, сеньйоро! Потім не вилікується! — крикнула мати.

— О! — з сарказмом і болем сказала Амада. — У мене міцне здоров'я. Не заражуся.

Жінки зрозуміли одна одну... Це було схоже на велику сповідь без слів.

Праля сумно похитала головою:

— Життя несправедливе і жорстоке до того, хто на це не заслуговує!

Амада дивувалась, що ще й досі не захворіла. Вона мстиво боролася з горем, що роздирало її серце. Якось увечері, лягаючи спати, відчула, що нездужає, проте вранці все минулося. І сама не знала, чи радіє з цього.

Менша Томасина дитина одужувала, а смерть старшої праля сприйняла з покірністю простої жінки. До Амади вона ставилася з суто материнською ніжністю, всіляко намагаючись розрадити і запевняючи, що вона ще зазнає щастя.

Вдосвіта сімнадцятого січня сеньйору де Хакоб почала тікати лихоманка, потім страшенно заболіли голова і ноги, стало нудити. «Цього замало, щоб померти! — подумала вона. — Найжахливіше буде, якщо з моєї вини захворіє мати...»

Вранці, хоч як паморочилось у голові, примусила себе встати і пішла, як завжди, до Томаси.

Там вона сіла в кутку, похиливши голову, і заплющила очі.

Праля занепокоїлась, проте сказала бадьоро:

— Я на вашому місці, сеньйоро Амадо, замість конати з горя, вдарила б лихом об землю і жила б щасливо. Ніхто не подякує вам за те, що ви жертвуете собою і своїм життям задля чийогось добра.

Сеньйора де Хакоб підвела голову і сумно усміхнулась:

— Може, ви маєте рацію, мабуть, на вашому місці я думала б так само. Але щастя для мене — річ недосяжна... Звичайно, я намагалась бути егоїсткою, прагнула, як ви радите, відкинути все, що заважає, проте своїх справжніх почуттів висловити не могла. І те, що ніколи мені не вдалося б зрушити з місця перепону на моєму шляху, вкрай пригнічує мене.

Томаса, нічого не розуміючи, дивилася на неї співчутливо і захоплено. Амада знову за-

мовкла, думаючи про свою хворобу. Хотіла до кінця триматись на ногах. Ранок видався холодним. Амада тремтіла, кутаючись у легку шаль. Її мучила лихоманка, руки й ноги заніміли, голова стала важкою, і Амада думала, що їй несила буде доплентатись додому. Томаса помітила, що вона зблідла і от-от знепритомніє, і тихо сказала:

— Ідіть додому і спочиньте. Не гнівіть бога.

Амада здригнулась.

— Додому! Hi! Hi! — жахаючись, вигукнула вона.

А втім, через дві години довелось вести її під руку. Томаса відчинила ключем хвіртку і стежила за сеньйорою, аж поки не побачила, що та ступила на сходи, які ведуть до галереї. Насилу діставшись до своєї кімнати, Амада роздяглась і, з полегкістю зітхнувши, впала на ліжко.

За кілька хвилин з'явилася сліпа у супроводі дівчини, з якою Амада ходила до хворих.

— Що це таке, доню? Чому ти лягла? Може, в тебе лихоманка?

Наблизилась навпомацьки і хотіла покласти руку їй на чоло, як у ті милі дитячі роки, але Амада злякано відсунулась на край ліжка.

— Мамо, бога ради, йди від мене. Це страшна зараза! — скрикнула вона.

— Будь розважливою, доню! — строго відповіла сліпа. — Я пошлю по лікаря, а ти не вставай, поки я не повернусь. — Поклала руку на гарячу доччину щоку.

Лікар сказав, що нема нічого серйозного, прописав потогінне і пообіцяв прийти увечері. Мати сіла у неї в головах, і потяглися довгі сумні години. Одна жінка лежала, приспана хворобою, а друга сиділа, терпляча й німа, з виразом фатальної покори. Увечері температура в хворої підвищилася, почалося марення. Її ввижалися труни та великі воскові свічі, і Марсіаль, який ішов під руку з незнайомою жінкою, сміючись і шепочучи їй ніжні слова. Потім усе довкола огорнула густа пітьма, і налетіли великі кажани, від яких вона відбивалась руками і ногами. В одного кажана було обличчя Хоакіни... Прийшов лікар, прописав заспокійливі краплі й повторив, що нема нічого серйозного.

Звичайно, стара вирішила сидіти цілу ніч разом із служницею коло своєї дочки. Було дуже холодно, і сеньйора Вільялоса звеліла зачинити вікна, які виходили в сад. Амада борсалась у тривожному сні. Часом вона кликала чоловіка, потім брата, але ні разу не злетіло у неї з уст ім'я Марсіяля. Тільки трохи заспокоївшись, якось дивно зареготала і вимовила чітко:

— Так, так! Сфінкс!

Сліпа й служниця, помітивши, що хвора

заспокоїлась, задрімали перед світанком і прокинулись, коли вже було видно. Сеньйора де Хакоб спокійно спала — вона почувала себе значно краще.

Вранці почався кашель, Амада скаржилася на біль у горлі, проте лікар сказав, що хвороба минає без ускладнень і триватиме ще днів зо два. Опівдні сеньйору де Хакоб залишили в кімнаті саму. Амада піду пала на силах, але була спокійна. Увечері її тіпала лихоманка і мучив кашель. Мати знову, разом із служницею, сиділа у неї в головах. Хоакіна за весь день ні разу не заходила до цієї кімнати. Хворій здавалося, що вона лине у вічність. Там, угорі, не було ніякого життя, тільки безмежний спокій, якого тут не відчувають і не можуть відчути. Амада усміхалась, і доброта сяяла на виснаженому хворобою обличчі.

Коли після того солодкого сну настав ранок, життя видалось їй нестерпним. Доля ще раз жорстоко насліяла з неї, відібрала останню надію на звільнення від мук. Минеться отої кашель, нежить, вона одужає і знову буде страждати, самотня і нікому не потрібна.

Коли небезпека минула, сеньйора Вільялоса повернулася до своєї кімнати і тепер заходила до Амади лише на кілька хвилин, щоб спитати, як вона себе почуває, і висохлими пальцями погладити її чоло. Це дратувало хвору. Навіть про Марсіяля було боляче згадувати. Амада заплющувала очі, удаючи, що спить, а тим часом напружено прислухалася до всіх звуків, щоб зрозуміти, що саме відбувається в домі. Після сніданку почула незнайомі голоси, якісь люди пересували меблі, щось переносили. Усім цим, як завжди, орудувала Хоакіна, і Амада добре чула її накази:

— Hi, hi! Так не можна! Це чемодан сеньйора Жуеса, а той віднесеть у кімнату сеньйори. Глядіть, не переплутайте.

Серце Амади шалено билося. Це повернувся її брат, щоб, як казала сеньйора Вільялоса, принести радість у старий дім. Не знає чому, жінка залилася слізми, хоч давно не плакала, незважаючи на своє знівечене життя. Душила в подушці гіркі ридання і корчилася у жахливих муках. Потім відкинулась на спину і застигла, вступивши погляд у стелю...

Коли увечері сліпа зайшла спитати, як вона себе почуває, і доторкнулась до чола, то помітила, що в дочки знову жар.

— Це правда, мамо, що приїздить мій брат?

— Правда, але не сюди. Ми вирішили, що він, поки не обкурять дім, перебуде в готелі, бо тут можна заразитись.

— А хто знає, що він приїде?

— Хоакіна та я. Тебе ми не повідомили, щоб ти не хвилювалась. Телеграма від нього надійшла того дня, коли ти захворіла. Він квапився, бо Ермінія заздалегідь надіслала йому запрошення на весілля.

Сеньйора де Хакоб сіла на ліжку, безтъмно вступившись у матір.

— А-а! І коли ж виходить заміж Ермінія? — спітала нещасна, сама дивуючись, що слова не застягли в пересохлом горлі.

— Двадцять третього, о дев'ятій годині вечора, — відповіла стара, не підозрюючи, що ввігнала кінджал у доччине серце.

Амада впала на подушку. Марсіаль призначив саме цей день, щоб помститись і поглу-митися з неї. Амаді стало боляче, що він знову не зрозумів її. Сліпа вийшла, тримаючись за руку служниці. Залишила на самоті дочку, котра мучилася від останнього удара, бо в її душі зовсім згасла надія.

Амада надовго поринула в сумні роз-думи.

— Мені справді краще вмерти! — нарешті сказала вона, виходячи із відчая, як із моря, в якому загинули останні її споді-вання.

XV Настала важка тиша. Амада з ліжка стежила за всім, що відбувалося в домі. Її гнітила самотність, і відчай, сильніший за її волю, під-казував неминуче рішення.

По обіді сеньйора Вільялоса зайшла з лікарем до хворої. Той, оглянувши її, сказав, що все гаразд. Через кілька днів настане цілковите одужання. Сліпа заспокоїлась, погладила дочку по голові і хотіла поцілувати. Амада відсахнулась. Старенька сказала:

— Гаразд, доню, не хочу робити наперекір тобі. Цієї ночі спатиму в своїй кімнаті, але залишу з тобою служницю.

— Ні, мамо. Я почую себе добре, і мені не потрібна служниця. Коли щось знадобиться, подзвоню. Я погано сплю, коли хтось є в кімнаті.

— Добре, добре, — повторила мати, — але вкрийся як слід. Хоакіна сказала, що сьогодні всього одинадцять градусів тепла.

Від материних слів на Амаду повіяло душевним теплом, і вона трохи заспокоїлась.

Знову стала прислухатись до того, що діється в домі. Похолоднішло. Амада відчува-ла, як дерев'яні ноги під легкою ковдрою, і часто кашляла. Погасила лампочку над нічним столиком, і в кімнаті запанувало чарівне місячне світло. Поступово настівала тиша. Слуги, тихо ступаючи, розходились.

Нарешті заскреготовав металевий засув — то зачинили велике вхідні двері.

Амада зітхнула, почекала ще з півгодини, потім, упевнившись, що все довкола поснуло, взяла з шухляди письмового столу листи від Марсіяля і байдуже, не перечитуючи, порізала на клаптики великими ножицями. Не знала, де їх подіти, і кинула в кошик. Змерзнувши в тонкій нічній сорочці, знову лягла в ліжко.

Амада думала і передумувала, сувро осуджуючи кожний свій крок, кожний вчинок. Вона кохала Марсіяля так, що віддала б за нього життя. А він утік од неї, вважаючи її холодною й вередливою. Чому вона тамувала почуття? Ах, коли б Марсіаль міг бачити її такою, якою вона є насправді! Якби він зазирнув її в душу, коли вона не була скована його присутністю і пестощами, і відчув поцілунки, які вона в уяві оддавала йому, коли він був далеко... Вона могла б кохати його так палко й ніжно!

Вона поривалася до Марсіяля і плакала, коли він ішов од неї, а віч-на-віч з ним була холодна і жорстоко відштовхувала його.

Але ж Марсіаль зовсім не хотів зважати на те, що вона не мала права належати йому. Прагнув лише насолоди. Не могла вчинити інакше, бо це суперечило б традиціям її сім'ї, моральним настановам Вільялосів. Вона належала своєму ненависному чоловікові, тому виривалася з обіймів коханого Марсіяля...

Амаді здавалося, що її душа — суцільна рана.

— Я не мала права порушувати обов'язок, що взяв на себе весь мій рід, — шепотіла вона, — і не могла тішитися щастям, здобутим оманою, бо це все життя ятрило б мое сумління. Святий бог не скаже, що я не боролася, що не була терпляча. Я страждала і по розбитих мріях зійшла на вершину страждання.

Амада лежала, поклавши руки на ковдру. Якби хто зайшов до кімнати, то, побачивши гострий ніс, воскові щоки й безкровні губи, сказав би, що вона мертва. Минуло дві години, а вона й не поворухнулася... Раптом відкинула ковдру і сіла на ліжку. Скрізь було тихо. Амада сиділа, прислухаючись до цієї тиші, потім підхопилася з ліжка і стала боса посеред кімнати. Місяць освітлював поділ широкої білої сорочки, що хвилями спадала з плечей до підлоги. Жінка здригнулася від холоду, потім рвучкою розчинила вікно навстіж і подалася вперед, на повні груди вдихаючи холодне повітря. Її постать біліла за рамою вікна. На чистому небі, наче великий ліхтар, блищав місяць. Унизу дзоркотів водоспад. Спокій і байдужість огортали сріблясте верхів'я дерев і далекі дахи. У цій прекрасній картині ночі, де зорі пото-

пали в молочній ясності небозводу і можна було полічити листя на деревах, виявлялася холодність байдужої до людського болю природи. Амада відчула, що її серце проїмає така сама байдужість. Звела руки до шиї і рвонула сорочку, аж гудзики відлетіли. Повітря пестило її голі плечі й спину. Вона, шалена, впала в холодні обійми ночі. Ця жінка, голого тіла якої ніколи не бачили чоловік і коханий, яка й сама не бачила його у дзеркалі, яка навіть купалася в сорочці, яка завжди ховала свою красу під сукнями, ця жінка, Амада Вільялоса, котра зневажала життя, — віддала всю свою наготу холодному поцілункові смерті.

Отяминувшись, Амада збентежено оглянула себе, зачинила вікно і впала на ліжко. Дивувалась, що не відчуває ніяких серйозних симптомів, хоч довго пробула на холоді, і водночас картала себе за боягузство і невдачність — адже хотіла покинути своїх рідних... Сама собі пообіцяла більш не йти назустріч смерті, якщо це велике божевілля не обірве її життя.

Через годину нещасну здолала втома, і вона заснула, але її мучили жахливі видіння.

XVI

Вдосвіта Амада прокинулась. Змерзла так, що зуб з зубом звести не могла. Хотіла когось покликати, проте стрималась. Це тривало з годину. Потім її кинуло в жар і пройняв гострий біль у грудях. Те, чого сподівалася, було в ній, і вона подумала, кривлячись од болю, що, мабуть, помре в корчах...

Коли слуги побачили, як її палить і душить гарячка, всі забігали і залементували.

Лікар, якого негайно покликали, розгубився. Оглянувши, прописав ліки і мовчки по-прямував з кімнати.

На дверях кімнати його ждала сліпа, яку підтримувала під руку служниця. Нещасна мати тримтіла.

— Що це таке?

— Ускладнення, сеньйоро.

— Серйозне?

— Здається.

— Є надія?

— Ні, сеньйоро.

Сеньйора Вільялоса звела руки до неба, закликаючи на допомогу господа, що означало її глибоку зневагу до людської науки, і тихо ввійшла в доччину кімнату. Цій наївній фаталістці і на думку не спадало, що в її домі розігрується така страшна драма. Жила, не знаючи нужди, і в усьому вбачала милість господню.

Мовчки сиділа біля хворої. Опівдні, коли сеньйорі Вільялосі принесли сніданок, Амаді стало ще гірше. Лице її паленіло, вона ледве дихала і, марячи, вимовляла якісь незрозумілі слова. Коли жар спадав, лежала без найменших ознак життя, тільки раз у раз здригалася від жахливого кашлю. З'явилася Хоакіна, глянула на хвору і, насупивши брови, вийшла навшпиньки. Сліпа поклала чудотворний образок на груди дочці, але та навіть не почула...

У всьому домі панувала велика тиша, тиша руїн... Сеньйора Вільялоса, потонувши в кріслі, машинально перебирала перламутрові зерна чоток і замислено зітхала. Хоакіна, пообідавши, сіла за дверима, щоб пильнувати хвору і бути коло сеньйори.

Ніч була жахлива. Коли Амаду мучив приступ кашлю, вона кричала від болю в боці. Вся горіла, борсалася в ліжку, марила. Не спала ні хвилинни. Здавалось, вона билася з невидимими привидами. Вдосвіта вигукнула виразно, ніби кинула свої слова в обличчя тому, кого тільки вона бачила:

— Це підлість! Вибрали цей день — підлість! Підлість! Підлість!

Уранці, коли зійшло сонце, Амада раптом побачила брата, який стояв весь у чорному, німий і пихатий, за два кроки від ліжка. Чиновник, котрого повідомили про тяжку хворобу сестри, приїхав уранці, але не наспілився взяти з собою дружину, бо боявся зарази. Він був короткозорий і плішивий, жовтий і сухошкірий. За професійною звичкою, гамував свої почуття і був дуже витриманий. Амада, побачивши його, здригнулася, поманила до себе й тихо сказала:

— Будь обережний!

Від хвилювання вона закашлялася. Брат з болем дивився на неї. Важко було повірити, що зовсім недавно це була вродлива жінка, стійка і горда. Очі в неї запали, на змарнілом фіолетовому обличчі стримів гострий ніс. Лежала під ковдрою маленька, ніби висохла за час хвороби. Попросила його підійти ще ближче і повторила:

— Будь обережним, бо це потрібно. І вибач мені...

Чиновник злякано скривився і пильно глянув на неї. Вираз її обличчя раптом змінився. На вузькому блідому чолі пролягла вперта зморшка.

Амада сказала тільки одне слово:

— Ти...

Потім напружилася і жваво додала:

— Ні! Я помру, тільки...

Обое зрозуміли одне одного. Вільялоси помирають, коли немає іншого вибору, — або смерть або гріх. І зараз вони, — брат і сестра, — утверджували святий закон сім'ї.

Чиновник збентежився від того, що міг сумніватися в своїй сестрі. Сім'я його дру-

жини, зацікавлена в тім, щоб поставити міцний мур між Марсіалем і сеньйорою де Хакоб, давно натякала йому про чесність і порядність... Тепер він знову знає, що Амада не брехала — йому було досить слова «ні!», щоб відкинути всі свої підозри...

— Моя дружина незабаром прийде до тебе, — наївно сказав він.

Це було примирення. Чиновник боявся зарази не фізичної, а моральної, і віднині, коли все з'ясувалося, міг бути щодо цього цілком спокійним.

Сліпа прокинулась. Мати і син обнялися, тихо плачучи. Амада впала у тяжке забуття. Часом вона дихала рівніше і спокійніше, і тоді було чути, як у саду дзюркотить водопад. Старенка і син сіли поряд. Чиновник говорив серйозно і твердо. Треба врятувати Амаду. І він здивувався, що не скликали консиліум, адже хвороба серйозна.

— Тільки бог, сину мій, має владу рятувати своїх дітей, — з сумирною покорою проговорила сеньйора Вільялоса.

Але син наполягав, і вона погодилася скликати консиліум. Заговоривши про Амадиного чоловіка, який кудись поїхав, почали міркувати, чи слід повідомити його.

Сліпа, яка стояла за непорушний шлюб, твердила, що всі права на боці чоловіка. Суддя, зіпсований впливом цивільного кодексу, заперечно кривив зморшкувате, рано постаріле лицце. Хвилювання часом зривало маску офіційної серйозності, що затверділа на його обличчі відтоді, як він вивчав право в університеті. Дивився то на ліжко, на якому Амада, не розпліщаючи очей, зводила вгору руки, щоб легше дихати, то на матір, бліду і нерухому. Бідні створіння! Такі самотні, немічні і забуті!

Служниця, яка на платиновому підносі принесла телеграму, перепинила важку розмову. Суддя голосно прочитав жовтий папірець. Хакоб запитував про дружину, повідомляв про свій від'їзд на два дні і просив тещу, щоб відповіла негайно. Вільялоса піреміг себе і написав на звороті аркушка єдине слово: «Серйозно». І навіть не підписався.

— Хай Хоакіна надішле цю відповідь на адресу, зазначену в телеграмі, — коротко сказав він служниці.

І, схвильований, підвівся, щоб пройтися трохи по галереї.

Коли був кроків за десять від кімнати хвою, назустріч йому вийшла Хоакіна. Він невдоволено скривився, але служниця ніби не помітила його роздратування.

— Яке нещастя, сеньйоре!

З іспанської переклав
Михайло ЛИТВИНЕЦЬ

2949 ДОЛАРІВ 33 ЦЕНТИ ЗА ОПЕРАЦІЮ

Хвороба скрізь є лихом для людини. Але захворіти в Сполучених Штатах Америки — лихом подвійне. Якщо ви й одужаєте, то протягом довгих місяців або й років відчуватимете, висловлюючись мовою медицини, доскоульні «залишкові» явища хвороби, але не фізіологічного, а складного фінансового характеру. Звичайно, в разі крайньої потреби хворого заберуть до лікарні і лікуватимуть. Та коли він залишатиме шпиталь, йому пред'являть рахунок за койку, лікарську допомогу, ліки. В якому розмірі?

Американський журнал «Етлентик» наводить такий приклад: 66-річний житель Бостона, посکовнувшись на вулиці, зламав гомілкову кістку й потрапив до лікарні. Операція була порівняно легка: зламані кістки зшили, як звичайно, ниткою з благородного металу. Через 5 тижнів хворий став на ноги.

І ось тоді почалася друга «операція», набагато тяжча: дідові пред'явили рахунок на суму 2949 доларів 33 центи.

Згаданий бостонець передбачливо застрахував життя в «Гелс інсюренс», і ця страхова компанія погодилася взяти на себе виплату 750 доларів. Решту 2200 доларів мав сплатити сам постраждалий.

Професор Л. Петерсон, один з найбільших медичних авторитетів США, повідомляє, що в країні від нещасних випадків і хвороб застраховано лише 45 процентів літніх людей. До того ж, страхові компанії беруть на себе тільки незначну частку видатків (перебування в лікарні коштує мінімум 25 доларів на день, — пересічна цифра, як нещодавно повідомлялося, значно вища, — 37 доларів, а «Гелс інсюренс» оплачує всього 5—7 доларів). Становище людей похилого віку, які, за даними американської статистики, змушені в середньому проводити в лікарнях щонайменше 2 тижні на рік, — справді виключно тяжке.

Вже багато років у законодавчих установах США обговорюється так званий «Форенд билл», згідно з яким держава мала б виділити якісь кошти на лікування населення. І хоч цей закон не здатний розв'язати проблеми охорони здоров'я, адже в ньому мова йде лише про старих, праві елементи конгресу шалено виступають навіть і проти такого заходу.

Професор Л. Петерсон вказує також на величезний процент мало або зовсім некваліфікованих лікарів у Сполучених Штатах. Найбільше їх, на його думку, в такій важливій галузі медицини, як хірургія. Випадки смерті під ножем через грубу помилку хірурга страхітливо часті. Видатний англійський медик, редактор журналу «Ланцет» д-р Т. Фокс пише, що «внаслідок низької кваліфікації американських лікарів хворі в США помирають через невірно поставлений діагноз значно частіше, ніж у Західній Європі».

Звичайно, в країні є багато видатних фахівців-медиків, кільканадцять Нобелівських лауреатів. Є близьку оснащені клініки, на зразок всесвітньовідомої «Майо». Проте користатися послугами таких лікарів і медичних закладів можуть лише багатії. Всім іншим, за висловом одного американського журналіста, «дovодиться ризикувати життям навіть у випадку видалення мигдаликів».

Проблемою лікування трудящих у США займаються профспілки. Однак розв'язати цю тяжку проблему їм досі не вдалося. Лише поодинокі профспілки мають такі кошти, щоб взяти на себе хоча б частину видатків на кваліфіковану, отже, високооплачувану медичну допомогу. Робітники й службовці змушені звертатися до приватних лікарів і лікарень, а ті деруть з них ніким не обмежені суми. Американська федерація лікарів, захищаючи інтереси своїх членів, категорично відмовляється погодитися на будь-яке регулювання плати за послуги лікарів, лікувальних закладів, аптек. Спроби покійного президента Кеннеді уніфікувати плату за медичні послуги не дали жодних наслідків. Отже, хворіти в США — подвійне нещастя, воно несе з собою шкоду і для здоров'я, і для добробуту. І виходу із цього зачарованого кола немає — адже гонитва озброєнь поглинає в бюджеті США величезні кошти, на охорону здоров'я населення нічого не залишається...

Одна дотепна людина сказала колись: «Для того, щоб лікуватись, — треба мати залізне здоров'я». А для того, щоб лікуватися в Сполучених Штатах, треба мати не лише залізне здоров'я, а й золотий запас.

КАЛЕНДАКОВІ ВСЕСВІТУ

ОЦЕ СТАРИЙ! Один столітній житель Югославії прийшов до лікаря разом із своїм 76-річним сином. Лікар не міг вгадати, хто з них батько, а хто син, а оглянувши обох пацієнтів, визнав батька сином, і навпаки.

РІВНОПРАВНІСТЬ НЕ ВИЗНАНА.. Медична сестра з Багдада, якась Надя Аскalanі, протягом одного року сім разів одружувалася. І лише коли вона виходила заміж у восьме, поліція заарештувала дивну наречену.

На суді Надя Аскalanі заявила, що хотіла у такий своєрідний спосіб довести свою рівноправність з чоловіками, яким закон дозволяє мати гарем. Однак суд не прийняв до уваги її пояснень і засудив семикратну дружину до ув'язнення.

ДОПОМОГЛИ! Міські власті Вісбадена в Західній Німеччині ухвалили на кошти, асигновані на допомогу старим і бездомним, збудувати біля тутешньої Богадільні стоянку для автомобілів офіційних осіб, які приїздять перевіряти благодійний заклад.

ДЖОННІ І ПОДАТКИ. Австралійський фермер Ліндсей Шмідт, вирішивши розважити податкових інспекторів, що прибули на його ферму, показав їм свою дресировану мавпу на ім'я Джонні. Вчений Джонні продемонстрував гостям різноміні здібності: він замікав і одмікав двері, запускав мотор трактора, розкладав для сушіння вовну. Чиновники ввічливо посміхались, але сприйняли все це цілком серйозно: незабаром Шмідт одержав офіційного листа з податкового управління, в якому повідомлялось, що Джонні віднині зареєстрований як «сільськогосподарський робітник» і що його хазяїн відповідно до цього оподатковується на більшу суму.

*До 100-річчя з дня народження
М. М. Коцюбинського*

Федір ПОГРЕБЕННИК

МОВАМИ НАРОДІВ СВІТУ

Українська класична література зробила визначний вклад у загальнолюдську культурну скарбницю. До письменників, які розширяли обрій нашої літератури, підносили її міжнародне звучання, належить видатний прозаїк, художник світової величини — Михайло Коцюбинський. Високодійна за змістом, самобутня, наскрізь оригінальна за формою творчість М. Коцюбинського є дальшим етапом у розвитку української прози початку ХХ століття. З нею тісно пов'язаний процес утвердження світової величини нашої літератури.

Українське радянське літературознавство досягло значних успіхів у дослідженнях спадщини М. Коцюбинського, в тому числі й зв'язків письменника з зарубіжними літераторами. До ювілею його вийшла фундаментальна праця П. Й. Колесника «Коцюбинський — художник слова», літературно-критичний нарис М. С. Грицюти «Михайло Коцюбинський у слов'янських літературах», ряд статей і публікацій, в яких розкрито високу ідейну наснаженість і художню майстерність спадщины письменника, його широку по-

пулярність серед братніх слов'янських народів. Названі вище книги заклали міцну основу для ширшого дослідження такої теми, як світова велич Коцюбинського.

У цій статті ми робимо спробу подати деякі нові матеріали, що свідчать про світове значення творчості великого письменника, про високу оцінку її в зарубіжній пресі.

Велику роль у справі популяризації творів М. Коцюбинського в братніх слов'янських країнах відіграла передова російська критика, зокрема близький друг українського письменника М. Горький. Тривомінне видання творів М. Коцюбинського в перекладі російською мовою, що вийшло в 1911—1914 рр. за безпосередньою участю М. Горького у видавництві «Знаннє» та в «Бібліоіздатстві писателей», зразу зробили ім'я українського письменника широковідомим по всій Росії, сприяли популяризації його творчості в слов'янських країнах, наприклад у Польщі.

Про світове значення творчості українського письменника найкраще свідчать численні переклади його новел, оповідань та висока

оценка, яку вони отримали в зарубіжній пресі. Першою іноземною мовою, на яку перекладалися новелі й оповідання М. Коцюбинського, була польська. окремі його твори були надруковані в польській прогресивній газеті «Голос роботнічі» у 1904 р., а через два роки вийшла в перекладі збірка його новел «В путах шайтана». Цікава історія цього видання частково розкривається в неопублікованих досі листах Б. Лепкого, якому належить більша частина перекладів, а саме: «На камені», «Лялечка», «Сміх», «Поєдинок». В листі до М. Коцюбинського від 11 лютого 1907 р. читаємо: «За ці переклади я беру цілковиту одвічальність. Але всього я не міг сам переложити». Збірка викликала широке зацікавлення читачів, привернула до себе увагу польської критики. Безпосереднім відгуком на її вихід була, наприклад, стаття визначного польського критика, друга української літератури — Адама Жимали-Седлецького, що з'явилася 1907 р. на сторінках наукового журналу «Свят слов'янські». Це була ґрунтовна розвідка, що виходила далеко за рамки рецензії.

Вона довгі роки залишала-
ся найповнішою й найвлучнішою
оцінкою ранньої творчості М. Ко-
цюбинського, яка захопила крити-
ка своєю високою оригінальністю.
«В Коцюбинському,— писав він,
—дамо польському читачеві таку
артистичну постать, яка стоїть на
висоті незвичайних вимог». А. Гжимали-Седлецький вперше в
літературознавстві порівняв нове-
ли і оповідання українського пись-
менника з творами А. Чехова та
В. Стефаника, наголосивши при-
цьому на самобутності творчої
манери М. Коцюбинського.

«Свят слов'янські», отже, був
першим зарубіжним журналом,
який вказав на визначне місце
письменника в історії української
літератури, на високу естетичну
цінність його творів. Пізніше
польські дослідники приєднували-
ся до тієї високої оцінки, яку дав
М. Коцюбинському А. Гжимали-
Седлецький. Так, у статті «Михай-
ло Коцюбинський», опублікованій
1913 р. газетою «Дзенік кійов-
ські», підкреслювалось, що автор
«Fata morgana» був «видат-
ним, самобутнім і оригінальним
художником», який «не мав собі
рівних, ані навіть подібних до се-
бе», що творчість М. Коцюбинсь-
кого «має велику художню цін-

ність» і пройнята тugoю за Добром
і Красою.

На початку ХХ століття твори
М. Коцюбинського поширювались
також в Австрії та Німеччині.
Першим перекладачем творів пись-
менника німецькою мовою був ук-
раїнець Кость Кракалія, який 1905 р. видав оповідання «Посол
від чорного царя», а через рік пе-
редрукував його в антології «Ук-
раїнські оповідання». У Відні
1909 р. вийшла збірка новел «Для
загального добра», видана в пере-
кладі Вільгельма Горошовського.
До збірки, крім передмови, уві-
йшли три оповідання: «Для загаль-
ного добра», «Під мінаретами»,
«На віру». Про те велике
захоплення, з яким сприй-
няла твори українського письмен-
ника німецька публіка і літера-
турна критика, свідчать численні
рецензії на це видання, вміщені в
багатьох німецьких газетах та
журналах.

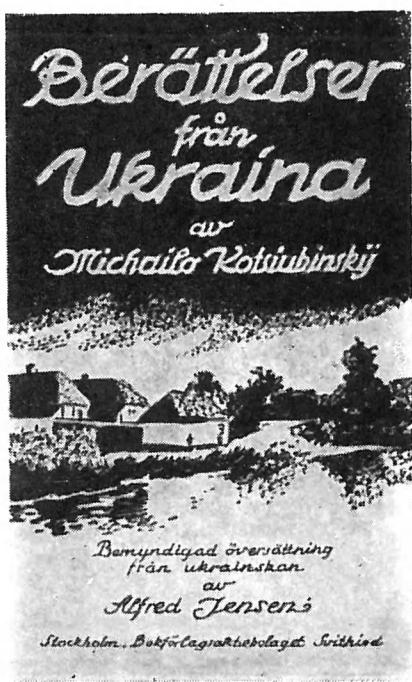
У листі до дружини, надісланому з Відня 23. V. 1909 р., М. Ко-
цюбинський сповіщав: «Був у мене Горошовський. Каже, що моя книжка добре йде, німецькі часописи дуже хвалять її». Справді, жодна інша українська книга не викликала за межами України стільки відгуків, як збірка «Для загального добра». Німецька прогресивна критика відчула і високо оцінила демократичну спрямованість творчості М. Коцюбинського, відзначила її новаторський характер. Газета «Базелер фольксблат» в номері від 28 березня 1909 р., наприклад, підкреслюва-
ла, що своєю збіркою письменник «виявив себе як гострий і глибокий художник, який вміє вловити душевні настрої людини і передати їх з живою вірогідністю... Вміщені в збірці новели є цікавими документами для пізнання глибин душі тих народів, про які розповідає автор».

Крім названих тут видань, тво-
ри М. Коцюбинського друкувалися в
антології «Українські оповідан-
ня», виданій німецькою мовою у
Празі в 1909 р., а також на сто-
рінках віденського журналу «Ук-
раїніше рундшau». в 1906—
1910 рр. («Сміх» — переклад
В. Горошовського, «В путах шай-
тана» — переклад І. Будз, цикл

мініатюр «З глибини» — переклад О. Павлюх), в газеті «Берлінер Тагеблат» у 1920 р. («На камені» — переклад Анни-Шарлотти Вуцької) тощо. В цих же виданнях, особливо в журналі «Україніше рундшau», був вміщений ряд ста-
тей про Коцюбинського. В 1913 р. цей журнал підкреслює, що «кращі твори М. Коцюбинського можна сміливо ставити в один ряд з найвидатнішими творами європей-
ських літератур».

Творчість М. Коцюбинського ві-
дома і в скандінавських країнах,
особливо в Швеції. Тут, у Сток-
гольмі, жив щирий друг україн-
ського народу, перекладач і до-
слідник Шевченка, видатний швед-
ський славіст Альфред Єнсен (1847—1922). 1909 р. шведсь-
кою мовою вийшли окремим ви-
данням два оповідання М. Коцю-
бинського — «На віру» і «Доро-
гою ціною». 1918 р. ця збірка була перевидана. Оповіданням пе-
редувала вступна стаття перекла-
дача — А. Єнсена. Зв'язки швед-
ського вченого з українськими лі-
тераторами, його творчі взаємини з М. Коцюбинським в головних
рисах уже висвітлені в радянсько-
му літературознавстві, а тому до-
кладніше ми не будемо зупиняти-
ся на цьому питанні. Підкреслимо
лише, що збірка творів М. Коцю-
бинського, видана в Стокгольмі 1909 р., збудила широкий інтерес
до творчості письменника, до ук-
раїнського народу та його культу-
рі взагалі. Шведська критика од-
ностайно визнала М. Коцюбинсь-

кого видатним майстром художнього слова. «Обидва перекладені оповідання — кожне в своєму роді — є прекрасним зразком української новели. Скорботно-сумні, вони захоплюють читача з незвичайною силою», — писала газета «Готляндс аллеганда».

Твори М. Коцюбинського перекладалися також румунською мовою (1920 р. вийшло окремим виданням оповідання «Пекоптър», англійською (оповідання «Для загального добра» — в журналі «Лівінг Ейдж», 1925 р.), французькою (переклад «Хариті» в газеті «Юкрен нувель», 1929 р.) у 20—30-х роках на Радянській Україні ряд творів Коцюбинського був виданий іноземними мовами, зокрема болгарською та німецькою.

Перемога народно-демократичного ладу в братніх слов'янських країнах, політика миру й культурного співробітництва, що її проводить Радянський Союз і країни соціалізму, поклали початок новому етапові і в літературних взаємозв'язках між ними. Поряд з творами багатьох інших українських письменників у цих країнах неодноразово виходили і збірки повістей та оповідань М. Коцюбинського.

1949 р. бухарестське видавництво «Картя руса» видало збірку вибраних оповідань «Сміх». Під заголовком «Fata Morgana та інші оповідання» 1953 р. у Будапешті вийшла збірка творів в

перекладі угорською мовою. Найповніше представлена творчість письменника польською мовою: 1951 р. побачила світ повість «Fata Morgana», 1954 — двотомник вибраного. Переклади цих творів здійснив польський письменник Єжи Єнджеєвич — прекрасний знавець спадщини Коцюбинського. 1955 р. сербо-хорватською мовою вийшли окремим виданням твори письменника у Федеративній Народній Республіці Югославії, 1961 р. — в Болгарії («Фата моргана», переклад Петка Атанасова). У

багатьох виданнях, наприклад, в антології «Українські оповідання», що вийшла в Німецькій Демократичній Республіці, твори Коцюбинського стали доступні німецьким читачам.

Більшість названих тут збірок вийшли із вступними статтями. В цих статтях, як і в рецензіях на переклади творів Коцюбинського, що вийшли в країнах соціалізму, підкреслюється революційне звучання його спадщини, її інтернаціональні тенденції. Творчість письменника характеризують як новаторську за формулою, реалістичну за змістом.

Глибше, ніж у попередніх статтях і розвідках, досліджуються питання художньої майстерності письменника. З цього погляду характерними є праці польських літературознавців Василевської «Селянська революція в повісті Коцюбинського (журнал «Весь», 1952) і професора Маріяна Якубця «Про письменницьке мистецтво Мих. Коцюбинського» (1954).

Численні переклади творів Коцюбинського іноземними мовами, та висока оцінка, яку дала їм передова зарубіжна критика, свідчать, що його спадщина близька і зрозуміла трудящим різних національностей, що натхнене слово великого сина України утвірджує в світі ідеї добра і справедливості, прокладає мости дружби і братерства між народами.

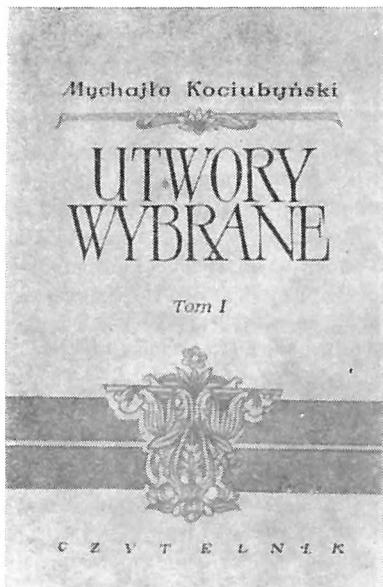
ГЕННАДІЙ КОНОВАЛОВ

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ У ЧЕХІВ І СЛОВАКІВ

В критичній літературі, присвяченій Михайліві Коцюбинському, питання, що розглядається в нашій статті, лишалося досі майже невисвітленим. Заважали цьому насамперед брак відповідних матеріалів, труднощі, пов'язані з тим, що частина документів зберігається в чехословацьких архі-

вах, а також той факт, що в центральних наукових бібліотеках немає повних колекцій книг українських класиків і радянських письменників, виданих іноземними мовами, в тому числі чеською і словацькою. Саме цим пояснюються, зокрема, помилки в деяких наших бібліографічних досліджен-

нях. Так, наприклад, у книзі О. М. Євніої «Джовтнева та радянська українська література за рубежами СРСР», виданої Держлітвидавом в 1956 році, фігурує праця видання творів М. Коцюбинського (стор. 94 і 190), що з'явилося нібито в 1910 р. в перекладах Бочковського. Насправ-

ді ж (як нам вдалося встановити після консультації з бібліографами празької Національної бібліотеки) таке видання в Празі не виходило. На жаль, досі не вивчено всебічно і ті оцінки, які в різний час давала творам М. Коцюбинського чехословацька критика. Мета цієї статті — систематизувати і хоча б коротко охарактеризувати зібраний в різних друкованих і архівних джерелах матеріал, значна частина якого і дотепер залишається невідомою українським читачам.

* * *

Перші згадки про М. Коцюбинського з'явились у чехів і словаків на зламі двох століть і тісно пов'язані з ім'ям великого Каменяра. В 1899—1900 рр. Іван Франко надрукував у журналі «Слованський пржеглед» («Слов'янський огляд») дві статті про українську літературу і в них між іншим згадує і Коцюбинського як «одного з найкращих українських новелістів». Франко пише про творчу зрілість письменника, органічну відразу його до побутописання та ідеалізації селянського життя, про вміння знаходити сюжети і героїв, які до нього не привертали уваги українських літераторів.

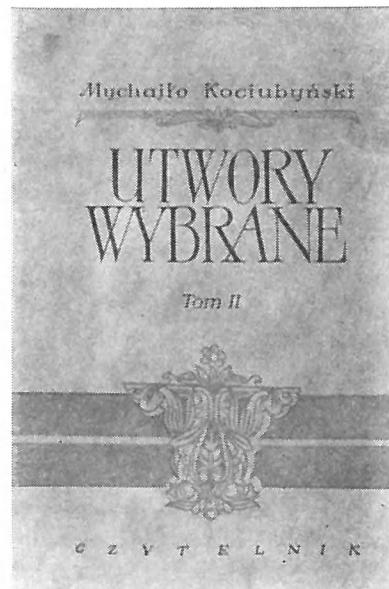
В наступні роки в тому ж «Слованському пржегледі» зустрічається чимало різних характеристи-

тик творчості Коцюбинського, що належали переважно ділячам з буржуазно-націоналістичного табору. Вони у своїх висловлюваннях про українську літературу першого десятиріччя ХХ століття ніколи не дотримували об'єктивних оцінок, вдавалися до найрізноманітніших перекручень і підтасувань, всіляко намагаючись викривлено представити чеському читачеві творчість кращих українських письменників, пристосувати її до своїх декадентських поглядів.

Більш-менш об'єктивно ставиться до М. Коцюбинського Рудольф Брох у своїй великій оглядовій статті «Пробудження малоруського народу», надрукованій в «Слованському пржегледі» у 1904 році. Автор зауважує тут, що в творах українського письменника торжествує співчуття до простих трударів, прагнення заглибитися в їхню психологію, правдиво відобразити життя і побут свого народу.

Важливо і дуже цінною сторінкою в українсько-чехословацьких взаєминах є історія появи чеською мовою першої збірки оповідань М. Коцюбинського. Ще в грудні 1908 року до письменника звернулася з Праги його чернігівська знайома О. Т. Андрієвська, яка виїхала закордон, рятуючись від царської охrankи, що переслідувала її за революційну діяльність. В своєму листі вона писала: «В Празі видається журнал «Ронделі», метою якого є ознайомлення чехів з іншими слов'янами, з їхньою історією, культурно-політичним життям тощо. Будь ласка, надішліть нам щось з своїх творів, щоб ми познайомили чехів і з українською літературою. Чехи дуже цікавляться Росією, проте дуже мало що знають про Україну. Я бачила переклади з Гончарова, Тургенєва, Андреєва і особливо з Толстого. Українську літературу тут ще не знають. Впевнена, що Ви неодмінно нам в цьому допоможете».

Насамперед слід зауважити, що (як видно з її листа) О. Т. Андрієвська була погано обізнана із справжнім станом речей у галузі перекладу на чеську мову творів українських письменників. Адже ще в 1900 році в Празі вийшли окремою книжкою поезії

Т. Г. Шевченка у перекладах Ружени Єсенської. Набагато раніше в журналах «Чесько-моравська скарбниця», «Лумир», «Коляда», «Чеська бджола», газетах «Празьке новіні», «Покрок» та багатьох інших друкувалися повіті та оповідання Марка Вовчка. 1905 року в перекладах К. В. Рипачка побачила світ книжка оповідань Василя Стефаника. Ще наприкінці минулого століття чехи мали зможу познайомитися з романом Івана Франка «Boa constrictor», який був перекладений у 1897 р. Ф. Главачком. 1907 р. у серії «Світова бібліотека» Я. В. Буріан видав «Галицькі образки» того ж Івана Франка. Як бачимо, на початку нашого століття чехи вже мали певне уявлення про українську літературу. Однак твори М. Коцюбинського і справді на той час ще не виходили чеською мовою.

Михайло Коцюбинський одразу ж відгукнувся на просьбу О. Т. Андрієвської. Про це свідчить лист Гиполита Бочковського — одного з популяризаторів творчості українського письменника в Чехії. 24 листопада 1909 року він писав до Чернігова:

«Шановний добродію! Якщо Ви ще не забули, перед роком зверталися до Вас панночка Ольга Трохимівна Андрієвська з Праги в справі перекладу декотрих Ваших оповідань на чеську мову. Ви дали ласкаво дозвіл на право перекла-

ду та вислали один том Ваших оповідань. На жаль, з технічних причин не удавалося досі реалізувати цього плану, позаяк то чеське видавництво, яке хотіло видати Ваші твори, лише нині може здійснити свій намір.

Проте я дозволю собі звернутись до Вас з проханням дозволити переложити декотрі Ваші оповідання на чеську мову.

На мою думку, найліпше буде, коли виберете ті Ваші твори, які Ви особисто вважаєте за найвідповідніші для перекладу. Для орієнтації доношу Вам, що переклад Ваших оповідань вийде окремою книжкою з передовою та, якщо Ви дозволите, також і з Вашим портретом¹.

Як видно з інших листів Гиполита Бочковського, український письменник надіслав до Праги свою фотографію і погодився авторизувати чеські переклади своїх оповідань. Під час роботи над перекладами Г. Бочковський заохочив до цієї справи і свого колегу — журналіста і літературознавця Віщенца Харвата. Саме він переклав оповідання Коцюбинського, що увійшли до збірки «З глибин душі», яка з'явилася наприкінці 1910 року в моравському місті Телчі у виданні Е. Шольца «Чеська експедіція».

Г. Бочковський, а також і Вінценц Харват, надавали великого значення пропаганді в Чехії саме тих творів М. Коцюбинського, в яких досить відчутно викривалися жорстокість царизму, засуджувалося ніщешанство, висміювалася декадентська богема. Ось чому для першого окремого видання оповідань українського письменника вони обрали такі твори як «Intermezzo», «Цвіт лобуні», «Сміх», «Pesnora grata», «В дорозі», «У грішний світ», «Невідомий», «З глибини» (три етюди), в більшості яких порушуються питання, актуальні й для Чехії початку ХХ століття. Щоправда, у змістовній передмові Г. Бочковського сказано дуже мало і не досить виразно про революцію 1905

року, про те, що письменник викривав погромницьку політику царизму, створив позитивний образ професійного революціонера, розвінчував реакційну теорію «чистого мистецтва». Автор передмови робить більший наголос на характеристиці художньої майстерності творів українського письменника, пише про його високе вміння відтворювати найтонші нюанси людської душі, барвистість і відшліфованість художніх деталей. Цікаві й порівняння оповідань Коцюбинського з музикою і живописом.

Гиполіт Бочковський розумів, що зміст чеської збірки оповідань Михайла Коцюбинського, а також деякі формулювання в передмові можуть не припасти до смаку царській цензури. Йому було добре відомо (через О. Т. Андрієвську), що всі книжки, які надходили в Росію з-за кордону, спочатку потрапляли до рук цензорів із спеціального жандармського управління. Тому 14 вересня 1910 року, одразу ж після виходу книги з друку, він стурбовано писав письменникові: «Тільки вчора дістав від видавця перші чеські примірники перекладу Ваших оповідань, з яких два рівночасно висилають Вам (gesortenndo). Побоююсь, чи не затримають часом в цензурі. Як отримаєте їх — повідомте про се мене». Однак обидва примірники благополучно дійшли до Чернігова й досі зберігаються в особистій бібліотеці письменника.

Чеська преса досить жваво відгукнулася на вихід збірки «З глибин душі». В газетах і журналах того часу знаходимо найрізноманітніші компліменти на адресу М. Коцюбинського. Так, наприклад, газета «Наша доба» (1912, № 3, стор. 223—224) писала: «...Чи то автор зображує ліричні переживання («Хмари», «Утома», «Самотній»), чи змальовує свої враження від надзвичайно важкого і непривітного життя свого часу («Сміх», «Persona grata», «Невідомий»), в нього завжди відчувається або затамований, або відчайдушний крик подавленої свободи, яку гнітить насильство і тиранія, читач завжди відчуває порив душі стриманої, але здатної

до високого стрімкого польоту...»¹.

З листів Г. Бочковського і В. Харвата² до М. М. Коцюбинського можна дізнатися й про те, що переклади на чеську мову сподобалися письменникові і він попросив надіслати по одному примірнику збірки до Відня (очевидно, до редакції журналу «Україніше рундшау»), Стокгольма (очевидно, А. Енсену) і на Канарі (М. Горькому). А вже в листопаді 1911 року чеські перекладачі одержали від Коцюбинського книжку оповідань «Дебют» і окремий відбиток оповідання «Сон». «Давно вже не доводилося мені читати такого чудового літературного твору, — пише до Чернігова Г. Бочковський. — Цікаво, що від нього я відніс більше музично-малярське враження, ніж чисто літературне. Впрочім, це я вже раніше зауважив на деяких Ваших оповіданнях. (Тут мається на увазі передмова до збірки «З глибин душі» — Г. К.). Читаючи «Сон», я рівночасно інтуїтивно чув музику Гріга (спеціально пісню Сольвейг та смерть Озе) та малюнки Бекліна («Святий гай» і «Острів мертвих»). Отже, окремо ще дякую Вам за естетичне свято, яким було для мене читання «Сна». (З листа від 17 листопада 1911 р.)

Ще більше враження справило оповідання «Сон» на В. Харвата. В своєму останньому листі до Коцюбинського він просить дозволу перекласти цей твір. «Давно вже не читав я такого чудового оповідання, — пише Харват. — Ви художник rag excellence. Лише заради Вас мусить всякий вчитись української мови. На жаль, я не можу так вільно володіти українською чи російською мовами, щоб змалювати те почуття захварту і подяки, котре я відчуваю, читаючи Ваши чудові оповідання».

М. Коцюбинський дозволив перекласти «Сон», однак тільки у 1927 році Харватові вдалося здійс-

¹ Цит. за статтею М. С. Грицюти «До питання про зв'язки М. Коцюбинського з західнослов'янськими літературними взаєминами». Зб. «Міжслов'янські літературні взаємини», випуск 2, Київ, 1961 р., ст. 178.

² В Чернігівському літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського зберігається три листи В. Харвата. Відповіді на них, як і на листи Г. Бочковського, ще, на жаль, не знайдено.

¹ Автографи 11 листів Г. Бочковського до М. Коцюбинського зберігаються в Чернігівському літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського. Всі вони написані українською мовою.

піти свою мрію і видати цей твір чеською мовою. Оповідання, разом з новелою «На камені», склало окреме видання, яке вийшло в Празі як дев'ята книжка популярної серії «Добре читання». Роком раніше Харват познайомив чехів з своїм перекладом повісті «Тіні забутих предків». Її випустило видавництво «Покрок» у тій самій серії «Добре читання». Книга відкривалася портретом Коцюбинського, його коротенькою біографією і нотаткою про творчий шлях письменника, яку написав перекладач. Цікаво, що разом з чеською критикою («Слованський пржегляд», 1927, стор. 264) на це видання відгукнулися і радянські літературознавці. В журналі «Життя й революція» (1929 р. № 3, стор. 177—178) була надрукована рецензія С. Сакидона, в якій загалом схвально говорилося про чеське видання повісті.

1926 року В. Харват вмістив у газеті «Народні освобождені» (№ 236, перша сторінка літературного додатку «Година») оповідання Коцюбинського «Що зписано в книгу життя». Тут варто взагалі зазначити, що багато творів письменника друкувалося у чеській періодичній пресі. Так, наприклад, ще в 1912 р. в літературному додатку до № 114 газети «Лідова новінка» було надруковане оповідання «В путах шайтана» в перекладі В. Харвата. Того ж року «Чесько-єврейський календар» (1912, № 3, стор. 83—90) опублікував перекладене В. Рорським оповідання «Він іде». В 1918 р. «Топічув збірник» (№ 4, стор. 181) подав у перекладі О. Гайдріха мініатюру «Самотній».

Таким чином, ще в перші тридцять років нашого століття чехи вже мали змогу читати рідною мовою майже всі кращі твори М. Коцюбинського, за винятком хіба що повісті «Fata Morgana». Цій перлині української прози судилося бути перекладеною лише після перемоги в країні народно-демократичного ладу. В 1949 році повість вийшла в Празі в серії «Світові читання» (перекладач Рудольф Гулька). На жаль, вона, як і інші перекладені Р. Гулькою твори Коцюбинського, («Опові-

дання», Прага, 1951 р. та «Тіні забутих предків», Прага, 1954 р.) частково втратила чеською мовою своє стилістичне багатство і чимало смислових тонкощів. Часто-густо перекладач оперує незграбною і блідою мовою, виявляючи свою неспроможність «вирватися з обіймів буквализму й наблизити переклад, особливо в діалогах, до сучасного стану чеської розмовної мови» (Орест Зілинський. «Українська література в чеських перекладах». Журнал «Радянське літературознавство», 1963, № 4, стор. 90).

Тому не дивно, що напередодні сторіччя з дня народження М. Коцюбинського чеські перекладачі почали готовувати нове видання його творів. В минулому році ми мали змогу познайомитися з окремими зразками цих нових перекладів, надрукованими в чеській періодичній пресі. Так, у журналі «Світ Совету» (1963 р. № 17, стор. 12—13) вміщено оповідання «Г'ятизлотник» у перекладі В. Абжолтовської, а в «Пламені» (1963 р., № 4, стор. 115) оновлення «Сон», перекладене А. Моравковою. Слід сподіватися, що новий чеський вибір з творів М. Коцюбинського буде вільний від помилок попередніх видань.

Більш пощастило словацькій збірці оповідань і повістей Коцюбинського, виданій у Братиславі ще в 1954 році. До неї увійшло дев'ятнадцять творів письменника. Серед них — повість «Fata

Morgana», оповідання «На камені», «Під мінаретами», «Сміх», «Він іде», «Persona grata», «Подарунок на іменині», «Коні не винні» та інші. Перекладач Е. Б. Штефан зумів знайти словацькі відповідники образній мові письменника й донести до читача більшість його соковитих епітєтів, порівнянь і метафор.

Особа і творчість М. М. Коцюбинського ще за життя письменника привертали до себе увагу чеських літературознавців, критиків та публіцистів. Крім уже згаданих вище критичних відгуків, серед яких перше місце, звичайно, посідає передмова Гиполита Бочковського до збірки «З глибин душі» (1910), в Чехії виходило чимало інших статей і рецензій. З почуттям симпатії та глибокої поваги згадується Коцюбинський у великому науковому дослідженні «Слов'янщина. Картина її минулого та сучасного» (1912), серед авторів якого знаходить Л. Нідерлі, Я. Бідло, Ф. Таборського, З. Пеєдлого, Я. Махала та інших визначних діячів чеської науки. У розділі, присвяченому слов'янським літераторам, який належить перу професора празького університету Яна Махала, зустрічаємо також і докладну характеристику Коцюбинського. Вчений звертає особливу увагу на чудове вміння нашого письменника глибоко висвітлювати проблеми народного життя. «У змалюванні настроїв, — пише Ян Махал, — Коцюбинський є непревершеним майстром. Його книги, серед яких є справжні мистецькі шедеври, відзначаються до того ж тонкою сатирою, яка іноді поволі переходить у гострий сарказм... Прекрасний стиль, життєвість образів і малюнків, глибина концепції та велика душевна любов до народу — це загально визнані особливості ескізів М. Коцюбинського». («Слов'янщина. Картина її минулого та сучасного», Прага 1912 р., стор. 481).

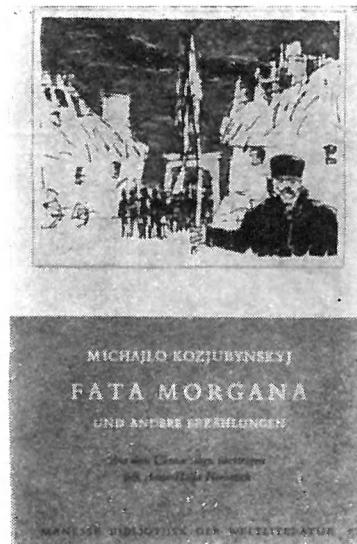
На початку століття найбільшим популяризатором і пропагандистом творчості М. М. Коцюбинського в Чехії був уже відомий нам перекладач Вінценц Харват. В своїх статтях він не тільки дає захоплені характеристики письменникові,

не тільки докладно й правдиво описує історію його життя, але виявляє і глибоке розуміння своєрідності художніх достойності творів Коцюбинського, піддає серйозному і здебільшого цілком правильному аналізові особливості його мистецької палітри. Одним з перших у Чехії В. Харват почав виступати із публічними лекціями про Коцюбинського. Про це знаходимо повідомлення в газетах «Самостатнот» (10 жовтня 1911 р.) і «Народні політика» (9 грудня 1911 р.). Газети писали про ці лекції як про «небуденну подію в мистецькому житті Праги».

В рефераті «З української літератури», опублікованому в журналі «Руски обзор» (1912 р., стор. 137—139), В. Харват, між іншим, визнає нерозривну органічну єдність літературної творчості українського митця з його прогресивним революційно-демократичним світоглядом. На смерть Коцюбинського чеський перекладач відгукнувся статтями «Поет краси» («Час», 1913 р. № 133, стор. 5) і «Михайло Коцюбинський» («Часопис про модерну філологію», 1913 р., стор. 344—350). В статті, опублікованій через п'ятнадцять років у журналі «Нове Руско», В. Харват підкреслює оригінальність і художню самобутність новел Коцюбинського («Нове Руско», 1927, № 9, стор. 233—235).

Багато місця приділяє Коцюбинському в своїй книзі «Словесність слов'ян» (1928) відомий чеський філолог-славіст Франк Вольман. Він віддає належне письменникам за «акварельну красу його новел, відомих у перекладах в усюому світі», зазначає, що в деяких з них «гостра сатира іноді переходить у сарказм». Вірно говорить Вольман і про те, що природа в новелах Коцюбинського виступає як найнеобхідніша людині супутниця. Проте ажніяк не можна погодитися з намаганням чеського вченого зарахувати автора «Fata Morgana» до натуралістів.

Значно повнішу і справедливі-

шу характеристику дає Коцюбинському в 1929 р. інший видатний учений-славіст Ян Махал. В третьому томі його цікавої праці «Слов'янські літератури» вміщений докладний естетичний аналіз найкращих творів письменника. М. Коцюбинський представлений тут чеському читачеві як прихильник реалістичного відтворення суспільних конфліктів.

Того ж 1929 р. в газеті «Пародні лісти» (1929 р. № 251) Віцценц Червінка опублікував цікаву статтю «Михайло Коцюбинський — український журналіст», де йшлося і про велику популярність творів письменника в Радянському Союзі. Напередодні окупації Чехословаччини гітлерівцями журнал «Слованский пржеґлед» (1938 р., стор. 262—264), вмістив нотатку, яка є своєрідним відгуком на 25-річчя з дня смерті Коцюбинського.

Після 1945 року інтерес до особи українського письменника та його творчості в Чехословаччині знову став зростати. Вже в 1949 році Вендулка Брадкова пише змістовну вступну статтю до окремого видання повісті «Fata Morgana», де докладно висвітлює біографію Коцюбинського, робить огляд його творчості і грунтовно

аналізує повість, називаючи її епопеєю революційного селянського руху.

В наш час чеські й словацькі критики та літературознавці не обмежуються лише популяризацією творчості письменника. Вони намагаються заглибитись у вивчення особливостей його поетики, представити своїм читачам Коцюбинського як великого майстра художнього слова. Саме такою є стаття Іржіни Гостічкової «М. М. Коцюбинський і його «Fata Morgana»», надрукована в журналі «Ческословенська русістіка» (1957 р., № 1, стор. 41—67). Найцікавішими в цій праці є ті місця, де авторка полемізує з деякими критиками (Ф. Якубовським), які стверджували, нібито «Fata Morgana» — твір пессимістичний і свідчить про початок ідейного занепаду письменника. Говорячи про революційний оптимізм твору, І. Гостічкова вважає, що в ньому авторові «пощастило створити синтетичну картину тодіннього села з його складною соціальною проблематикою, глибоко проаналізувати характери представників різних верств населення. Одночасно «Fata Morgana» є високохудожнім твором, написаним зрілим майстром з близкучим стилем і з великою літературною практикою».

З інших чеських і словацьких робіт про Коцюбинського варто назвати статтю Е. Б. Штефана до вибраних творів словацькою мовою, рецензію І. Гостічкової на книги радянських літературознавців Н. Калениченка, Л. Іванова і Д. Міщенка («Ческословенська русістіка», 1959 р. № 3, стор. 189—191), статті З. Геник-Березовської в журналі «Слованский пржеґлед» (1963 р. № 2, стор. 99) і М. Романа в «Дуклі» (1963 р. № 2, стор. 68—69).

Широка популярність творчості М. М. Коцюбинського в Чехословаччині є наочним свідченням міцних братніх взаємин між українською і словацькою літературами.

Максим Тадейович Рильський

Глубокий сум огортає кожного шанувальника поезії, кожного, кому дорога українська і вся радянська література, її культура. В розквіті творчих сил помер великий український поет, один із класиків сучасної світової поезії, академік і громадський діяч Максим Тадейович Рильський.

Натхненний поет Радянської України, він оспівував її з надзвичайною художньою силою, висловлюючи думки і сподівання всіх народів Країни Рад. Його поезія — чистий голос всієї Радянської країни.

Людина незвичайної працездатності,

він поєднував у своїй особі поета й перекладача з багатьох іноземних мов, ученого й громадського діяча. І як член правління Українського Товариства дружби й культурних зв'язків із зарубіжними країнами, і як голова Українського відділення Товариства радянсько-польської дружби, і як фундатор, член редколегії журналу «Всесвіт», Максим Тадейович Рильський велику частку своїх сил віддавав справі боротьби за мир і дружбу між народами. Участь Максима Тадейовича в роботі журналу, ті поради, які він нам давав, — неоціненні. З глибокою пошаною згадуємо світливий образ Максима Тадейовича Рильського і схилимо голови перед його пам'яттю. Прекрасне життя Максима Тадейовича буде завжди для нас надихаючим прикладом.

Ванда Львівна Василевська

Тяжким болем відгукнулася в серцях всіх чесних людей світу сумна звістка про смерть видатної письменниці Ванди Василевської. Славна дочка польського народу, невтомний борець за дружбу між народами, член Всесвітньої Ради Миру, Ванда Львівна Василевська була також фундатором і членом редакційної колегії «Всесвіту».

Глибока туга охопила мільйони читачів чудових творів В. Василевської, перекладених на десятки мов народів СРСР і цілого світу — «Райдуга», «Просто любов», «Пісня над водами» й багато, багато інших книжок, що увійшли в золотий фонд радянської і світової літератури.

Саме життя Ванди Львівни — героїчне життя людини чистої, великої душі, самовідданого борця за кращу долю працюючих, комуніста. Революційний діяч у панській Польщі, активний учасник анти-

фашистського руху, вона під час Великої Вітчизняної війни стала офіцером Радянської Армії. А в післявоєнний час всю свою революційну пристрасть, весь громадянський пафос Ванда Львівна Василевська віддала боротьбі за перемогу справи миру. Її участь у сесіях Всесвітньої Ради Миру, її численні поїздки до різних країн світу з місією дружби й миру мали величезне значення в справі перемоги над темними силами паліїв нової війни.

Велику допомогу надавала Ванда Львівна й журналові «Всесвіт». Вона була нашою мудрою порадницею.

Ми ніколи не забудемо цю велику письменницю, нашого друга й порадника.

КРИТИКА І ПУБЛІЦИСТИКА

КАМЕН КАЛЧЕВ

НОВЕ В БОЛГАРСЬКІЙ ПРОЗІ

В Софії нещодавно відбулися збори Спілки болгарських письменників. Із доповідю про роботу літераторів республіки за останні два роки виступив голова Керівної ради СБП Камен Калчев. Ця доповідь становить особливий інтерес, оскільки в ній наводяться, по суті, підсумки всього двадцятирічного розвитку болгарської соціалістичної літератури.

Нижче подаємо уривки з цієї доповіді, в яких автор розглядає нові явища в болгарській прозі.

Протягом останніх двох років сталися значні події в міжнародному житті і в житті нашої країни, які спровали й далі спрямлюють благотворний вплив на наш літературний розвиток.

Перш за все, на повні груди почала дихати наша література, визволена з кайданів догм культу та культівщини, обмеженості й схематизму, парадності й пустопорожньої фразеології. Озброєні методом соціалістичного реалізму, ми значно сміливіше вторгаємося в проблеми сучасності. Нашим основним гаслом став заклик партії до найгіншого зв'язку з життям народу, з соціалістичним будівництвом країни. Восьмий з'їзд БКП став керівним началом в усій нашій літературній і громадській діяльності.

Сьогодні ми з задоволенням можемо констатувати, що в центрі уваги болгарських письменників перебувають саме проблеми соціалістичної дійсності. Про це найкраще свідчить кількість видаваних книжок, значна робота періодичної преси. Переважають твори про сучасність, хоч ми віддаємо належне і історичній тематиці.

Але сучасна тема має багато аспектів. В ній є головне й дру-

горядне, центральне й периферійне з точки зору життєвого змісту, і проблематики, і конфліктності, і образів-героїв, посів того змісту, тієї проблематики, тієї конфліктності. Ми не можемо бути байдужими до цього. З погляду завдань і вимог цинішнього етапу розвитку потрібні пові, рішучі кроки до ще країцього розуміння народного життя, до глибшого вторгнення в проблематику наших днів. Загальновідомо, що тема ще не вирішує всього, але відомо також і те, що від її актуальності, від її масштабності залежить багато — залежить розмах ідей, міра художнього узагальнення, значимість образів. Як ми не можемо бути та й не буваємо байдужими до питання, як письменники пишуть, так само не можемо ми недооцінювати що роблять вони з предметом художнього перетворення, без цього ми нездатні будемо насправді охопити головні проблеми і конфлікти часу. Саме тому ми вважаємо, що долати дрібнотем'я і периферійність, насивну описовість і приглушенність, об'єктивізм і пессимізм, до яких подеколи вільно чи певільно вдаються літератори, відгострювати наше почуття сучасності, підносити не-

підробний громадянський пафос в наших творах, тримати ще вище прapor комуністичної ідейності — ось вищий принцип нашого мистецтва, саме заради цього всього необхідно дедалі тісніше й міцніше зливатися з багатим, багатогранним, напруженим і геройчним сучасним життям.

Як відомо, останнім часом болгарські література і мистецтво досягли значних успіхів. І це є головним, визначальним фактором у нашему художньому розвиткові. Однак, на фоні цих успіхів ми не могли і не можемо закривати очі і на певні недоліки, особливо на деякі негативні тенденції, по суті своїй чужі нашим уявленням про мистецтво.

Окрім авторів в своєму благородному прагненні розкрити помилки періоду культу і культівщини якось непомітно повертають вістря в іншу площину. Інші ж, у природному потязі до нових шукань, перідко спокушуються чужими нашему розумінню мистецтва «теорійками і зразками». Треті — просто втратили смак до деяких основних принципів мистецтва соціалістичного реалізму — комуністичної партійності, народності...

Так чи інакше, в певний період

почали настірливо даватися візняки деякі прикрі тенденції в нашому літературному житті: захоплення периферійними, незначними темами, спад громадянського пафосу, притуплення класово-го підходу, ігнорування реалістичних і революційних традицій, неясність ідейного задуму і нерозбірливість у художніх засобах тощо. При такому становищі, зрозуміло, полегшується проникнення буржуазної ідеології, особливо коли вона не зустрічає співсистематичної, послідовної і компетентної відсічі. Це виявляється, наприклад, в проповіді абстрактного гуманізму, в певному огрубленні чи деформуванні сучасного героя, в посиленні струмків апатії, пессимізму тощо. Я маю на увазі ряд віршів, переважно молодих авторів, деякі оповідання, надруковані в журналі «Септемврі», повість Івайла Петрова «Якщо немає берегів» та ін.

Подібні тенденції, зрозуміло, неспроможні ні затушувати значних успіхів нашої сучасної літератури, після звиті її з правильною шляху соціалістичного реалізму. Але було б грубою помилкою не звертати на них уваги, бо йдеться не просто про звичайні слабості й недоліки у художній творчості, які можливі в будь-який час й в усікі періоди розвитку, а про слабості й недоліки принципового характеру.

Однак сьогодні ми можемо з задоволенням констатувати, що завдяки піклуванню і мудрому керівництву Центрального комітету партії було покладено край нездоровим проявам, тенденціям і відхиленням у художній творчості, що в нас дедалі більше утverджується атмосфера високої ідей-

ності її непримиренності до замірів буржуазної ідеології.

Дедалі збільшується коло болгарських письменників, які звертаються до проблем сучасності. Позитивним є прагнення ряду авторів відтворити близьке її далеке минуле народу, розкрити історичний матеріал з точки зору потреб і завдань наших днів.

Ми вітаемо появу нових імен у різних жанрах літератури, особливо в поезії і белетристиці, глибоке задоволення викликає активізація митців старшого і середнього поколінь, активізація, особливо помітна останнім часом. Поетичні збірки, повіті, оповідання, романі, п'еси саме цих авторів визначають лице сьогоднішнього дня нашої літератури, виражаюти її найбільш яскраві ідеї, визначають її вершини і подальший розвиток.

Однак ми будемо ще наполегливіше боротися проти примітивно-елементарних, утилітарних, спрощенських — одне слово, антихудожніх словесних вправ, що їх деякі автори намагаються видати мало не за вірці соціалістичного реалізму.

Болгарська поезія за цей період здобула нових значних успіхів. Характерним є подальше утвердження громадянських мотивів, або, точніше кажучи, утвердження нерозривного, неподільного зв'язку між громадянськими й інтимними мотивами, зросла поетична майстерність, за допомогою якої відтворюється багатий і красивий духовний світ нашого сучасника.

До успіхів поезії слід додати і деякі позитивні явища в галузі поетичного перекладу. Вийшов ряд книжок серії «Радянські поети» з творами Твардовського, Мес-

желайтіса, Рильського, Бажана, Воронька та ін., нові збірки серії «Світові поети».

В жанрі великої прози слід передусім назвати кілька великих творів, які охоплюють тривалий і важливий період народного життя і боротьби, безпосередньо після першої світової війни: третю частину роману «Звичайні люди» Георгія Караславова — монументальне художнє полотно з яскравими і правдивими образами, і ряд нових розділів заключної частини роману Еміліана Станева «Іван Кондарев».

Захоплюючим, сповненим патріотичного звучання твором є роман Стояна Загорчинова «Івайлло». До творів на історичні теми, позначених високими ідейно-художніми якостями, належить і роман Стефана Дічева «Шлях до Софії».

Морально-етичні проблеми сучасності, подекуди тісно переплетені з соціалістичним будівництвом, відтворюють романи «Село біля заводу» Ст. І. Даскалові, «Марія проти Шіралкова» Атанаса Наковського, «Переможні обрії» Петра Славинського, «Великий кам'яний дім» Драгоміра Асенова та ін.

Привернули увагу читачів і критики повіті «Лов» Іллі Волена, «Пекучий полудень» Йордана Радічкова, «Спляча красуня» Андрія Гуляшки, «Дитинство» Людмила Стоянова, «Денне світло» Івана Мартинова та ін.

Багато сил і натхнення віддають автори різних поколінь жанрові оповідання. І хочеться особливо відзначити той радісний факт, що майстри цього жанру дедалі впевненіше звертаються до пекучих проблем сучасності.

Переклад з болгарської

НИКОЛА ВАПЦАРОВ— ПОЕТ-ГЕРОЙ

23 липня 1942 року в підземному тирі софійського стрільбища за вироком фашистського суду були розстріляні шість героїчних синів болгарського народу, шість безстрашних підпільніків-комуністів. Серед страчених був болгарський поет Никола Йонков Вапцаров — стійкий борець за щастя народу, національна гордість і слава Болгарії.

Никола Вапцаров був, у повному розумінні слова, поетом-героєм, болгарським братом Юліуса Фучіка, Муси Джалиля. Всесвітня Рада Миру посмертно присудила йому Почесну Премію миру.

Никола Йонков Вапцаров народився 7 грудня 1909 року в місті Банську. Батько його брав участь у прогресивному революційному русі македонського народу, бився з турками, за що й потрапив до Солунської в'язниці. Від батька Никола перериняв мужню й непокірливу вдачу, успадкував волелюбні й патріотичні ідеї.

Мати Николи — Єлена Вапцарова — чудово знала болгарську поезію, вона і ввела талановитого хлопчика в казковий світ народної творчості.

Пізніше, вже гімназистом,

Никола знайомиться з творами Пушкіна, Лермонтова, Ібсена, Метерлінка та багатьох інших відомих письменників. Вплив на формування світогляду майбутнього поета мали Чернишевський, Достоєвський, Толстой, Гор'кий, Маяковський, Христо Ботев.

19-річний Вапцаров друкує в молодіжних журналах «Глобус» та «Рідна мова» свої перші вірші, які свідчать про його великий поетичний талант.

Подібно до своїх попередників — Христо Ботева і Христо Смирненського, Никола Вапцаров вже в перших своїх поезіях оспівує знівечену, скривджену батьківщину.

Разом з мистецькою майстерністю зростає і революційна свідомість поета: він стає одним з перших організаторів компанії за підписання радянсько-болгарського пакту.

Закінчивши Морське технічне училище, Вапцаров вступає до лав робітничого класу, працює то кочегаром, то залізничником, аж доки не переходить на нелегальне становище професійного революціонера. В 1933 році він стає комуністом, відда-

ючи себе всього революційній боротьбі за визволення народу з-під гніту кривавого фашистського режиму.

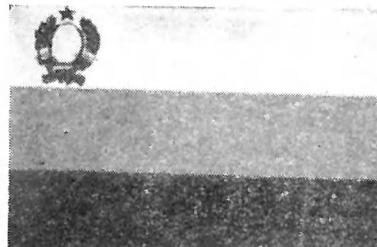
В 1940 році вийшла другом збірка поезій Николи Вапцарова під назвою «Пісні моторів». Це єдина збірка, видана за життя поета. Тираж її був дуже великий для тодішньої Болгарії — 15 тисяч примірників.

За вірші «Сільська хроніка» та «Бунт», знайдені у Вапцарова під час обшуку, його заарештували. Під час допитів поета піддавали жорстоким катуванням, та він не виказав своїх друзів по боротьбі. В останні хвилини перед стратою Никола Вапцаров передав зошит своїх поезій дружині.

Творчість поета перейнята благородними почуттями патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму. Вапцаров вважав Радянський Союз свою другою батьківщиною і присвятив Країні Рад чимало віршів.

Трудящі України свято шанують пам'ять вірного сина болгарського народу, про якого можна сказати словами Христо Ботева: «Той, хто поліг у боротьбі за свободу — не вмирає».

Лідія ГОРЯЧКО

Пробужені Родопи

Родопи... Їх часто називають болгарською Швейцарією. Високі, суворі гірські хребти, вкриті густими лісами, і лише подекуди визирають голі кам'яністі вершини. Глибокими ущелинами вивергаються з гір бурхливі річки. До-

рога в горах (прокладена, до речі, вже за роки народної влади) майже всюди проходить попри самісінський край карколомних обривів.

Цей край на півдні Болгарії ще два десятиріччя тому був диким, відсталим, занехаяним. Тут жили

головним чином помаки (болгари-магометани), обплутані прадідівськими забобонами і релігійним фанатизмом. Мовчазні, як їх рідині гори, родопчани були відрізані від світу непрохідними, бездорожними хребтами. Мов тіні, ходили жінки, закутані в чорні халати і білі фередже (чадри). Тутешні люди не знали, що таке електрика, радіо, машини, вони ніколи не бачили лікарів, учителів, і нерідко єдиною письменною людиною в родопському селі був мулла.

В цю глухомань царський уряд Болгарії висилає борців проти фашистської тиранії, таких, як молода народна героїня комсомолка Йорданка Чанкова і багато інших. Власті сподівалися, що неприступні гори ізолють непокірних кра-

Родопи — край суворих гір і густих лісів.

Куточок родопської давині: бу-
диноч, зведений два століття тому.

ще, ніж тюремні гратеги. Але репресії дали зовсім несподіваний для тиранинів результат: Родопи, які й раніше славилися волелюбством свого населення, стали осередком найбільш революційних сил болгарського народу. В густих лісах, куди не наважувалася ступити нога жандарма, зародилися перші партізанські загони антифашистів. Звідси вогонь збройного повстання перекинувся і на інші райони країни.

Родопчани не без підстав вважають, що саме їхній край є батьківщиною Спартака. Адже волелюбні і непокірні горці цілком віправдовують високе звання нащадків славнозвісного повстанця.

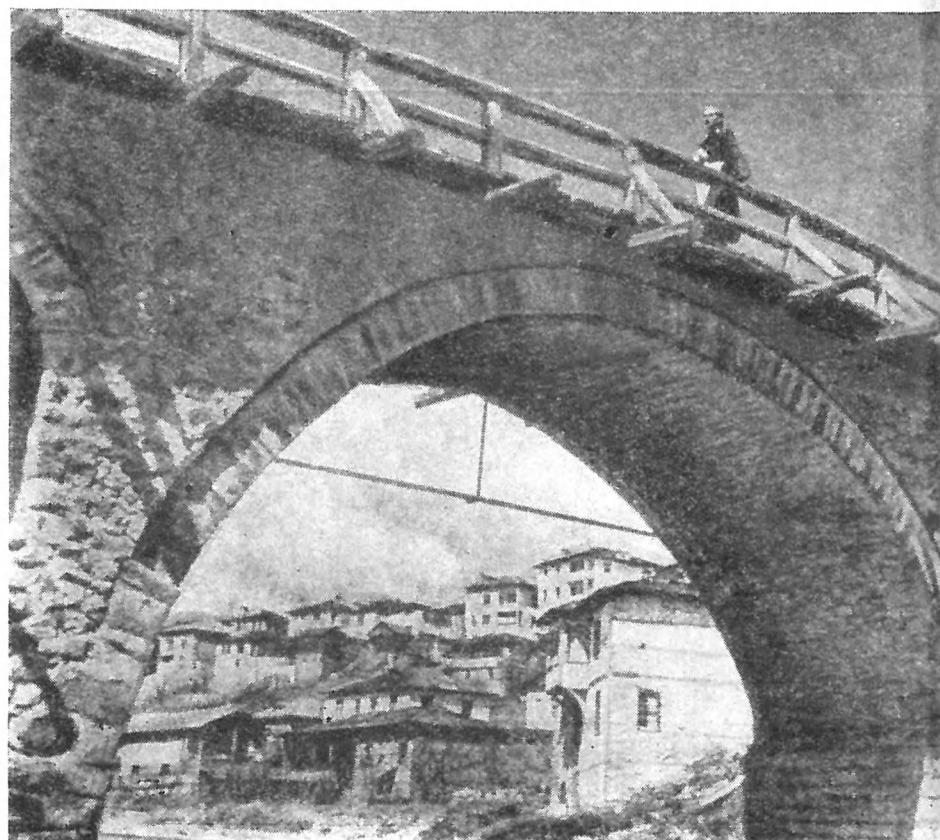
Є в Родопах невелике село Батак. Зовні воно нічим особливим не відрізняється від інших гір-

ських поселень, але його назва тричі записана в історії болгарського народу. Вперше стало воно відомим світові 1876 року, коли турецькі башибузуки вчинили жахливу, дикунську розправу над населенням села за його виступ проти гнобителів: розлючені тим, що чоловіки з Батака перед появою карателів втекли в гори, турки зігнали в сільську церкву всіх жінок і дітей, замкнули їх і підпалили будівлю. Це сталося напередодні звільнення Болгарії російською армією від п'ятивікового турецького поневолення.

Коли над Європою запала коричнева ніч фашизму, знов пролунала назва села Батак. Тут 1942 року виник один з перших в Болгарії партизанських загонів. Почалася збройна боротьба антифашистів, яка завершилася переможним всенародним повстанням 9 вересня 1944 року і поваленням ненависного монарха - фашистського режиму.

А сьогодні село Батак відоме не тільки за історичними документами. Його нова слава має, так бі мовити, матеріальне втілення: тут

Такі старі краєвиди поступаються тепер картинам нових міст і робітничих селищ.

Нове місто в горах — Рудозем.

бере початок цілий каскад підземних гідроелектростанцій, який в Болгарії називають Батакським водно-силовим шляхом. Звичайно, на світі є гідроспоруди, в сяйві яких Батакський каскад, очевидно, померкнув би, але його значення для Болгарії від цього аніскільки не зменшується. Адже він вже виробляє вдвічі більше електроенергії, ніж її одержувала вся країна в роки панування капіталістів.

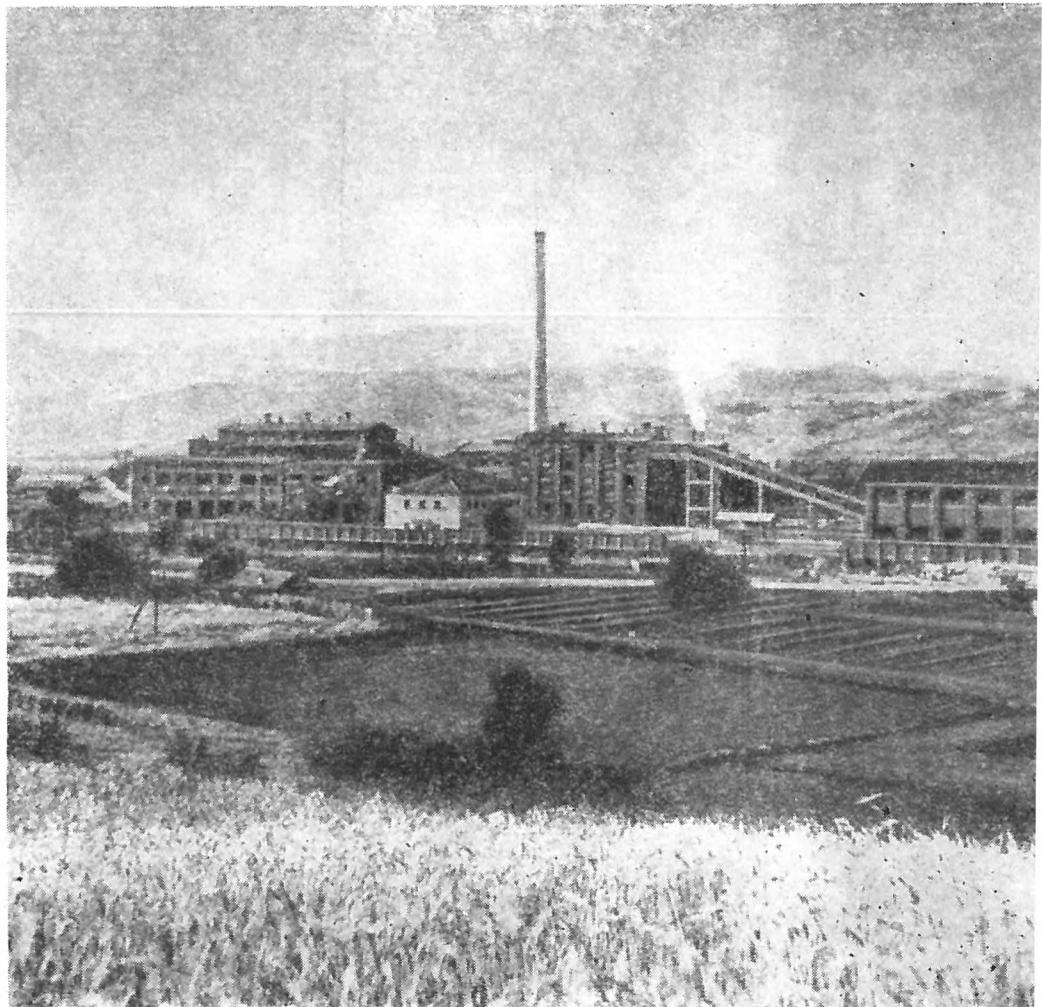
Батак поклав початок першій «електричній річці» в Родопах, але вона тепер вже не єдина. Стала служити народові і примхлива Арда, яка з давніх-давен була страхіттям для населення Східних Родопів. Під час повені вона зносила будинки, руйнувала мости, заливала посіви. Тепер її дика сила приборканана. В тіснині біля села Студен Кладенець виросла перша гребля. Згодом величезна чаша штучного водосховища з'явилася і біля міста Кирджалі. А цієї весни дала струм третя гідростанція на Арді — недалеко від міста Івайлівград.

Три енергетичні установки на одній порівняно невеличкій ріці, і все ж вони не вичерпують можливостей Арди, енергія якої, здається, не знає меж. І болгарські гідробудівники планують все нові й нові електростанції. П'ятнадцять «доочек» матиме Арда

найближчим часом, але розбудженням Родопам і цього замало.

І ось уже пролунали перші вибухи на будівництві нового енергетичного каскаду в Родопах. Доспат — Девін — Кричим — ці слова зараз ви зустрінете в усіх бол-

гарських газетах. Каскад почнеться водосховищем на ріці Доспат, забере води Мести, Вичі, річок Девінської гори і Кричимської рівнини. На трасі в 160 кілометрів буде збудовано шість гідроелектростанцій, які вироблятимуть мільярд кіловат-годин електроенергії щороку.

Може постати питання: для чого стільки електроенергії цьому краю, в якому є лише дикі гори і непрохідні ліси? Але в тому і справа, що Родопи за минуле двадцятиріччя назавжди розлучилися з своєю сумною «славою» найвідсталішого куточка Болгарії. Сюди прийшли болгарські геологи і за допомогою радянських друзів відкрили в надрах гір такі багаті комори підземних скарбів, що тепер Родопи все частіше називають не маленькою Швейцарією, а болгарським Уралом.

Деякі з цих багатств відкрили в свій час древні жителі Родоп — фракійці. Вони намивали золото з річних наносів; з руд видобували мідь, свинець і срібло. Ще й досі збереглися залишки рудників і підземних галерей, прокладених фракійцями.

Через багато століть болгарська буржуазія теж спробувала дістатися багатств, захованіх в Родопських горах. Але родовища посправжньому не вивчалися, капіталовкладення були мізерними, і

гірничорудна «діяльність» капіталістів зводилася лише до нещадної експлуатації дешевої робочої сили.

В музеї соціалістичного будівництва молодого родопського міста Мадана я бачив фото колишніх жителів рудокопів. Важко наявіть назвати житлами ці землянки без вікон, освітлені тъмним вогником скіпки, де робітник міг відпочивати лише лежачи на підлозі — ніяких меблів там не було. Шляхів теж не було. Люди копали ці землянки поблизу рудника, а за продуктами і зарплатою спускалися на кілька кілометрів униз — до будинку контори.

Бачив я і знімок старого Мадана — він став уже експонатом того ж музею: крихітне село, над яким підносився вгору лише мінарет мечеті. А сьогодні Мадан, як і сусідній Рудозем, вік яких трохи більше десяти років, — досить великої гірницеї міста з середніми

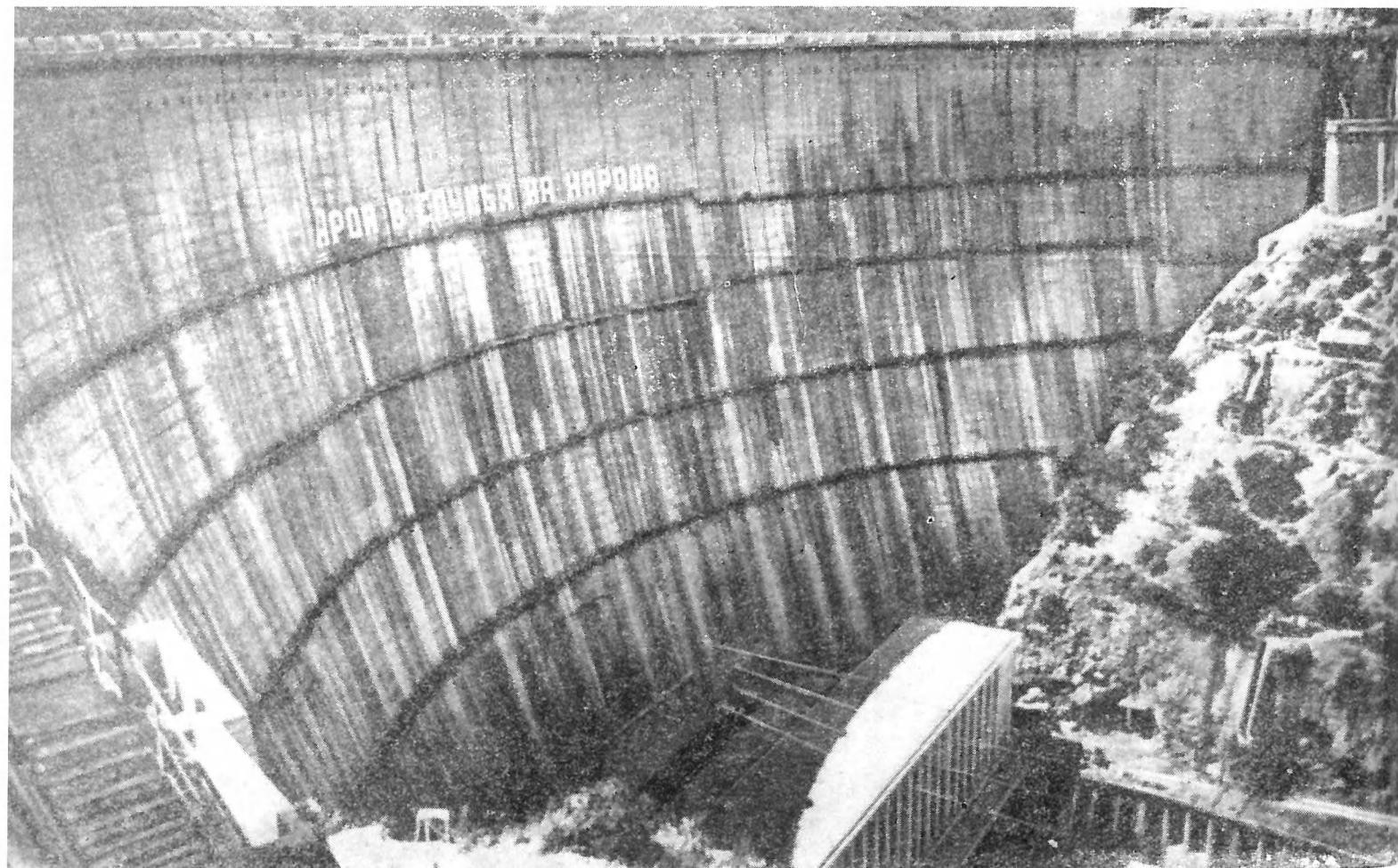
школами і будинками культури, сотнями лікарів, учителів, бібліотекарів. Багатоповерхові білі будинки щільно прилягають один до одного — велетенські гори не дають містам рости вшир, і червоний потік черепичних дахів розтікається по міжгір'ях.

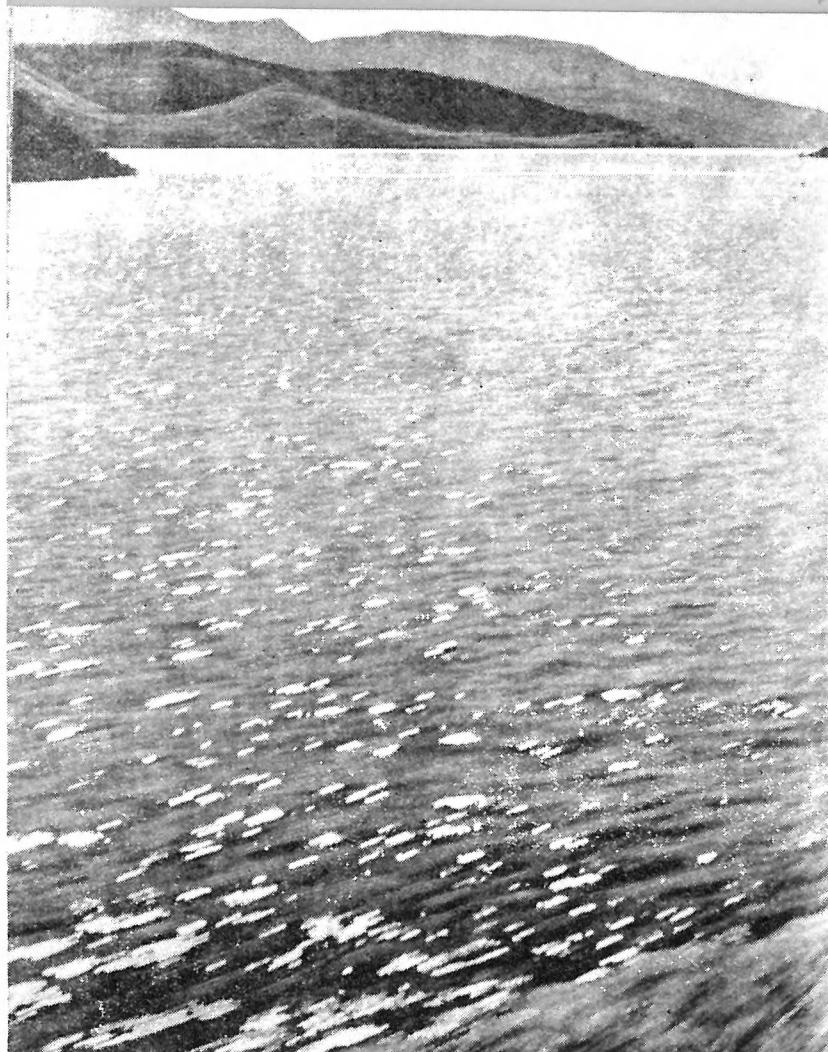
Ці міста були викликані до життя відкриттям величезних родовищ свинцево-цинкових руд в глибині Родоп. Видобута тут руда приставляється повітряними канатними дорогами на збагачувальні фабрики, а звідти на металургійний завод в Кирджалі.

Родопи дають країні й інші цінні метали — мідь, срібло, кадмій, зростає видобуток піриту, а також нерудних копалин — азбесту, перліту, трасу — важливого компоненту бетону для підводних робіт. А відкрите недавно поблизу Кирджалі родовище бензонітових глин, які широко використовуються в металургії і нафтопереробній промисловості, є одним з найбільших у світі.

В Кирджалі не забуто і традиційне розведення тютюну, яке

Панорама греблі на приборканій Арді.

Водоймище «Студен Кладенець».

процвітало тут ще за тих часів, коли, напевно, й самого міста не існувало. Відомо, що обробка цієї культури важко піддається механізації, і все-таки на тютюновій фабриці в Кирджалі ніщо не нагадує минулого. Зникли не тільки дерев'яні сандалії, голод і туберкульоз. Нове виявляється і в тому, що жінки, які переважають на фабриці, перестали бути просто робочою силою. Вони очолюють партійні і профспілкові організації і тепер вже навіть планують заходи «по роботі з чоловіками». Старими тут напевно залишились тільки етикетки з прославленою назвою «Джебел».

«Просто не віриться! — вигукують іноземні туристи, особливо з Туреччини, коли вони на власні очі бачать казкові перетворення в Родопах, в місцевості, яка два де-

сятиріччя тому вважалася «краєм світу, забутим і богом, і людьми».

Змінився не тільки пейзаж Родоп, змінилися і люди. Тепер тільки імена нагадують, що сьогоднішні гірники, заводські робітники, вчителі і артисти, інженери і лікарі колись називалися помаками. Само це слово зникло з сучасної болгарської мови, і дуже рідко можна зустріти людей, що дотримуються старих звичаїв. Двадцятирічні дівчата, ровесниці народної республіки, навряд чи знають, що таке фередже, в якому ховали обличчя їхні матері і бабки.

Родопи пробудилися. Вони оновлюються — швидко, нетерпляче, немовби поспішаючи надолужити те, що було прогаяно за тисячоліття сонного буття. Колись тут було місце заслання для непокірних. Нині будівники соціалістичної Болгарії вважають за честь працювати в Родопах, бо знають, що тут проходить передова лінія боротьби за щасливе життя, за комунізм.

Іван НЕДЯЛКОВ

У Родопах продовжують займатися традиційним вирощуванням тютюну.

Сатири Єжи Юрандота

ТИ ЗВЕРНИСЬ ДО КОРОПЦЯ

— Чом сумуєш цілі дні?
— Бо штани — самі вже лати.
Як одержати мені
Хоч прибавку до зарплати?
— Друже, проста справа ця:
Ти звернись до Коропця;
Резолюцію, я певен,
Позитивну накладе він.
— Кажеш, проста справа ця...
Я ж не знаю Коропця.
— Ах, не знаєш? Це не горе:
Хай Рибець з ним поговорить.
Ти звернись до Рибця,
А Рибець до Коропця;
Резолюцію, я певен,
Позитивну накладе він.
— Ой, сумнівна справа ця:
Я ж не чув і про Рибця.
— Шкода, це впливова постать.
Слухай, дружить з ним Короста!
Значить, вихід з цього простий:
Ти звернись до Корости,
А Короста до Рибця,
А Рибець до Коропця;
Резолюцію, я певен,
Позитивну накладе він.
— До Корости? Ні до чого,
Бо не чув я про такого!
— Не журися! Слухай, здавна ж
Добре з ним знайомий зав наш!
Уlestи його якось ти,
Зав подзвонить до Корости,
А Короста до Рибця,
А Рибець до Коропця;
Резолюцію, я певен,
Позитивну накладе він.
— Зав наш? А хіба цей лис
Допоміг комусь колись?
— Ти звернись до Холоші,
Він боргує в нього гроши,
Тож стосунки в них хороші.

Йди скоріше до Холоші,
Хай до зава зайде в гості,
Хай подзвонить зав Корості,
А Короста до Рибця,
А Рибець до Коропця;
Резолюцію, я певен,
Позитивну накладе він.
— До Холоші? Хто ж це він?
Що це, друже, за один?
— Теж не знаєш? До Холоші
Учащає жінка Проши.
Попроси-но жінку Проши,
Хай шепне слівце Холоші,
Той до зава зайде в гості,
Хай подзвонить зав Корості,
А Короста до Рибця,
А Рибець до Коропця;
Резолюцію, я певен,
Позитивну накладе він!
— Жінка Проши? Та зажди!
Хто така, не скажеш ти?
— Гарна жінка, що й казати,
Секретаркою в Загати.
Годі час тобі втрачати,
Йди скоріше до Загати,
Він попросить жінку Проши,
Хай шепне слівце Холоші,
Той до зава зайде в гості,
Хай подзвонить зав Корості,
А Короста до Рибця,
А Рибець до Коропця;
Резолюцію, я певен,
Позитивну накладе він!
— Ох, скажи-но в двох словах:
Може, є ще інший шлях?
— Інший шлях? Сказати просто,
Через друзів і знайомство?
Шляхом цим іти дарма,
В нас протекцій вже нема,
Ми їх вимели зусюди
І ніколи їх не буде!

З ПЕВНИХ ДЖЕРЕЛ

— Ви вже чули?

Через тиждень.

На сатин, і тюль, і ситець...

— Хто сказав це вам? Облиште!..

— Можу я

В заклад побитись!

А з селом? Не говорив я?

От що діється тепер в нас!

Весь врожай і поголів'я...

Вже у липні.

Річ це певна.

А про те, що нас на вивіз

Прирекли — в степи безкраї?..

Як?..

В вас сумніви з'явились?

Це з джерел я певних знаю!

Ну, до того ж, обмін грошей.

Можна в цім не сумніватися...

Після завтра, мій хороший,

Паритет — один за двадцять!

Ну, а в серпні...

Тут я певен...

Це кажу з сумлінням чистим...

Як пожовкнуть всі дерева

І закряче крук над містом,

Як удень із неба гляне

Марс в сузір'ї Оріону...

Скоро піптя він дістане,

Цей пліткар, цей бич району?

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Спеціаліст він сумлінний, стараний,
Він у роботі своїй бездоганний.

І на заводі у нас не від кого
Злого слівця не почуюеш про нього.

Отже, працює. Одне в нього лихо:
Риску боїться. Щоб все було тихо!

Справу ясну і відому зарані
Сповнить він добре, при кращім
старанні.

Він не підводить, виконує вчасно,
Бо ж фахівець він, все знає прекрасно.

Зробить за приписом все, за статутом,
І не порушить він жодну статтю там.

Ну, а як риск тут потрібен сміливий?
Ну, а як треба ініціативи?

Що, коли це не виходить з статуту
Або з обіжника? Як же тут бути?

Що, як помислити слід головою,
З думкою вийти своєю, новою?

Тут він одразу відіде, відступить,
Тут від страху все знання своє згубить.

Може, зробити було б і корисно,
Ta небезпека в новому є, звісно.

Може, причепиться хтось ще до нього?
Може, не схвалить хтось кроку такого?

Тільки неласка не впала на його б!
Ні, не такий легковажний він йолоп!

Відповідати за власну діяльність?
Нашо така йому відповідальність?

Краще відмовитись і не зробити,
Будуть не дуже за це його бити.

Тож і не зробить. Що скажеш
йому ти?
Злого про нього слівця не почути.

Ні! Почали вже кругом говорити,
Зараз я можу це все повторити:

Це, кажуть, постать шкідлива,
аж надто
Годі йому цю посаду займати!

Всі помилялись, бувало, не раз ми,
Та у піднесенні, в ентузіазмі.

Бо на страху, вазеліні липкому,
Вік до мети не доплисти ні кому.

З польської переклав
Марко ЗІСМАН

АФОРІЗМИ

За пільговий тариф часом доводиться дорого платити.

Якщо ти відкриваєш давно відкритий материк, усе залежить від емоційності твого вигуку: «Земля! Земля!»

Проти літературної течії найлегше плисти класичним стилем.

Є спеціалісти закладати фундаменти під будинки, які ніколи не будуть споруджені.

Не один вже канув у безвість, рятуючи інших від забуття.

Не журися, що ти — пессиміст. Ще може виявитись, що був оптимістом.

Не експортуй внутрішніх монологів!

Іди в історію на власний кошт!

Інколи виявляється: те, що ми вважали за пляму, було чистим місцем на брудному фоні.

Іноді сповідник намагається переконати грішника, що гріхи його були насправді чеснотами.

Якщо хтось оголошує «день відкритих дверей», це ще не значить, що він любить, коли до нього заходить без стуку.

Застрахуй себе від наслідків своїх пророкувань!

Девіз критиків: твір, який читач зрозумів, не заслуговує на рецензію.

Один уже з первого разу — «запеклий злодюга», а інший й за десятим разом — «тільки спіткнувся».

Що за молодь! Не слухається старших, тільки наслідує їх.

Вчися на своїх помилках, але не оголошуй їх на-вчальним посібником для інших.

Хто сповіщає про нову епоху, не завжди починає її.

«Плазувати! — обурився він. — Це не личить сучасній людині!» — і гордо пішов далі на колінах.

Часом усе залежить від того, чи досить ти красномовний, щоб переконати кого треба, що зуміеш мовчати.

З дітьми, з якими не мали клопоту батьки, часто має клопіт історія.

Дехто топче людську гідність, щоб скоротити собі шлях «нагору».

Меч виправдовується, що він — сліпий, рука — що вона — безвладна.

Гуманіст: любить усіх людей, крім тих, з якими зустрівся.

Яка часом потрібна відвага, щоб бути дзеркалом!

Вихід з одного лабіринта часто є входом до іншого.

Втратив голос, переконуючи інших, що має щось сказати.

Дехто садить дерева, щоб мати змогу забороняти плоди.

Не кидай слів на вітер, якщо не знаєш, куди їх занесе.

Ніколи не вдарить лежачого, хіба вже коли той спробує піднятись.

Цікаво, що з покоління в покоління — діти стають дедалі гіршими, а батьки дедалі кращими. Отже, з дедалі гірших дітей виростають дедалі кращі батьки.

Кадячи одному, можна викурити іншого.

Час — невмілий злодій: залишає сліди колишньої вроди.

Лавровий вінок найкраще тримається на підкладці з тернової корони.

Крок назад теж може бути необережним.

Дехто охоче ніс би найважчі ноші, аби тільки на них ніхто не сидів.

Часом за смаком печені можна розпізнати, що в овечій шкурі був вовк.

Дехто умудряється навіть з чистого меду виготовити гірку пілюлю.

Дитячі автори — письменники, твори яких не настільки наївні й примітивні, щоб могли зацікавити дорослих.

Не одна катастрофа сталася згідно з розкладом руху.

Іноді два флюгери на одному дахові показують різні напрямки вітру.

Ті, що брешуть за нас, не завжди схильні говорити за нас правду.

З польської переклав В. ЗІНЧЕНКО

ПАПУГА — ВЛАСНИЦЯ ПІВМІЛІОНА

Якщо запитати жителів канадського міста Вікторія, чим найбільше славиться їхнє місто, вони, напевне, одностайно назовуть папугу на імення Луїза.

Ця знаменита папуга походить з півдня. Вона завжди п'яна від рому, в її розпорядженні є слуги, що задовольняють усі її примики. Її інтереси в суді захищають найкращі адвокати. Крім того, Луїза мешкає в найкращому і найбільшому палаці Вікторії.

Про минуле папуги відомо не-

багато. Вона була улюбленицею старої, дуже заможної Вікторії Вільсон, яка успадкувала від свого батька, відомого банкіра, великий маєток і цей палац, що носить претенціозну назву «Білий дім».

За пам'яті мешканців міста папуга завжди жила у своєї господині. Тому залишається таємницею, звідки в неї з'явилася пристрасть до алкоголю і від кого вона навчилася добірної лайки.

Міс Вільсон дуже любила свою

Луїза з міста Вікторія.

пташку. Вона навіть купила для неї розкішний автомобіль. Та не-вдовзі довелося замінити його на електричний, бо папузі не подобався гуркіт мотора.

Останні місяці свого життя стара дивачка зовсім не виходила з дому. Вона цілими днями слухала лайку п'яного птаха. Другим незмінним слухачем був її відданний слуга садівник-китаєць Ю Ва-вонг.

Вмираючи, міс Вільсон залишила папузі 500.000 доларів. Нерухоме майно покійної придбав якийсь великий фінансист Дуглас Абрамс. Новий власник мав намір перебудувати «Білий дім» Вікторії Вільсон на сучасну резиденцію для своєї родини. Та він забув про Луїзу. Адже духівниця Вікторії Вільсон передбачала, що папуга має мешкати в її домі до кінця своїх днів. В ній також значалося, що Луїзу слід оточити особливою увагою і ніщо не повинно порушувати її спокою.

Оскільки папузі минув 86 рік, Абрамс вирішив почекати. Але після кризи, викликаної смертю хазяйки, до Луїзи швидко повернувся добрий настрій.

Ю Ва-вонг, також не забутій у духівниці, продовжував щодня годувати її мигдалем, горіхами, крутими яйцями та відповідною порцією рому. Папуга й не збиралася вмирати.

Нарешті Абрамсові увірвався терпець, і господарями маєтку стали двоє інших мільйонерів.

Нещодавно по місту поширилися чутки, нібіто Луїза давно вмерла, а хитрий китаєць видрессував іншу, молоду папугу, подібну до неї.

Справою зацікавилися журналісти. Вони незабаром переконалися, що в напівпорожньому садку живе справжня Луїза. Місцевий суд, до якого звернувся Абрамс, також посвідчив «особу» Луїзи. До того ж ветеринари запевнили — ніщо не заважає багатій спадкоємиці пані Вільсон прожити до 300 років.

Отже, найбільшою знаменитістю Вікторії незмінно залишається папуга — власниця півмільйона доларів. І справді, вона живе на багато краще, ніж тисячі жителів цього канадського міста.

В центрі Катманду.

ВІД КАТМАНДУ ДО РАКСАУЛА

Від Москви до Непалу багато тисяч кілометрів, але непальці кажуть: «Від нас до радянської столиці всього десять льотних годин, а от щоб дістатися в нашу столицю з сусіднього району, іноді доводиться йти два-три тижні».

Бич Непалу — бездоріжжя. До того ж, це гірська країна. З усіх боків зелені гори, а на самих вершинах — хатки з гостроверхими

дахами — житла непальців. Звідси вони тільки зрідка спускаються в низини.

Вище зелених гір — білий ланцюг Гімалаїв. А над ним — цукровий шпиль Джомолунгми — Евереста — найбільшої вершини світу. Ті підкорив непалець Танцінг, прозваний «Тигром снігів».

Довгий час країна була фактично колонією Англії, й правила

Непалом кривава династія Ранів. У 1951 році Ранів було скинуто, на престол вступив король Махендра. Непал пішов шляхом незалежності й прогресу.

Ми в столиці країни — місті Катманду. Наш автобус ледве протискується вузенькими вуличками. Поруч женуть скот, тут же, подзвіннюючи своїми дзвіночками, котять велорикши. А ось посеред

дороги розляглась корова з величезними рогами. На всі наші вмовляння вона тільки поводить мутними очима. Прогнати її не можна, це тут — священна тварина. Доводиться безперстанку сигнализувати та повертатись і об'їжджати два квартали.

Вулиці столиці пожвавлені, барвисті. Одяг непальців яскравий. Жінки носять кольорові сарі, на лобі у них прикраса — яскрава пляма, на руках і на ногах — браслети, а в деяких — ще й татуїровки.

Чоловіки також одягаються досить своєрідно. Вузькі білі шаровари в обтяжку, біла сорочка до колін, зверху — піджак, на голові шапочка: чорна, буденна, або кольорова — святкова.

Так, звичайно, одягаються заможні люди. А біднота просто загортася тіло в ганчір'я, обов'язково замотуючи шию і ноги.

Всюди багато монахів в одязі оранжевого чи цеглистоого кольору, часто зустрічаються йоги.

Непальці — невисокі на зріст, навіть й літні чоловіки і жінки нагадують підлітків. І якби не бороди, не зморшки, не діти, прив'язані до спин жінок — так і здавалося б: ми в країні вічних підлітків.

На вулицях іде жвава торгівля. Торгують великі фірменні магазини, маленькі крамнички, окремі торговці, що розклали свій крам просто на дорозі. Навіть вночі, при світлі каганців, в крамничках сидять торговці й зазивають покупців. Тут торговці й сплять, поклавши свій крам під голову.

Товари — переважно привозні — з Англії, Індії, Америки. Свої, непальські вироби — шерстяні речі, килими, взуття і роботи умільців — бронзові будди, прикраси, холодна зброя. Все це дуже витонченої й ажурної роботи.

Про здібності непальського народу свідчать і храми, яких в кожному місті по декілька десятків. Буддійські, барвисті, з чудовим розписом і свіжими фарбами, ці храми здаються збудованими зовсім недавно, а не багато століть тому. Лише фрески якісь особливі. Дехто з європейців може навіть угледіти в них порнографію. А непальці кажуть: так треба. Мовляв, перед тим як увійти в

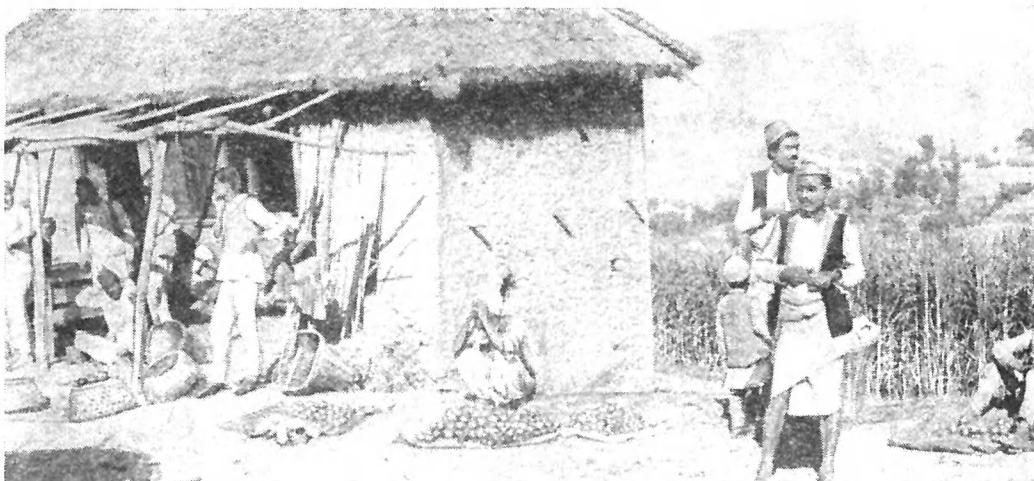

Вуличні дроворуби.

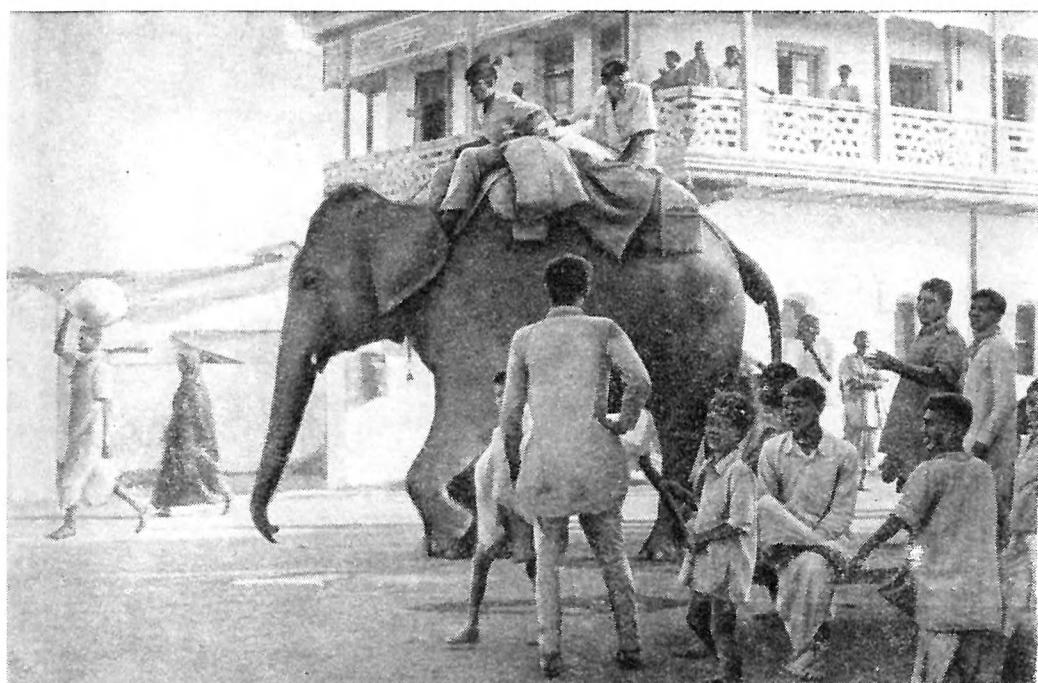
Пам'ятник будівникам дороги через Гімалаї.

Чи не найвища в світі «торговельна точка» на перевалі через Гімалаї.

Такими ми побачили величні гори з вершиною Джомолунгми.

Слон на щастя.

Банний день у місті Патаані.

храм, людина повинна перевірити себе, чи вільна вона від гріхів. Вільний — захід, не вільний — не захід.

Вплив релігії в Непалі — величезний. Поряд з розкішшю молитовень і храмів тут існують злідні, бруд, хвороби. Всі свої сили, весь талант народ віддавав і віддає ще й тепер релігії.

До останнього часу тут було понад 150 різних релігійних свят на рік. Зараз спеціальним указом короля кількість святкових днів скороочено наполовину. Окремим указом заборонено видавати заміж дівчаток молодше тринадцятирічного віку. А ще недавно дівчаток продавали за особливий калім з семи років.

Правда, й тепер закон залишається законом, а життя — життям. В одному селі ми спостерігали таку картину. Святковий натовп. Веселі обличчя. Весілля! А де молоді — жених і наречена? «Он там, попереду». Шукаємо очима і не знаходимо. Де ж? «Та он, на коромислі». Дійсно, попереду натовпу, на бамбуковому коромислі в двох плетених кошиках несуть дітей — жениха й наречену. Чорні голівки визирають з кошиків, як галченятка з гнізда.

У нас було багато зустрічей з різними людьми, та особливо запам'яталася зустріч з дідичами літератури і мистецтва в приміщення Асоціації Непало-Радянської дружби.

На зустріч прийшли старі та молоді письменники. Серед них — класики непальської літератури Балкрішна Сама і Сіддхічаран Шрестхі. Вони розповіли, що в роки узурпаторства Ранів література, освіта і культура Непалу були на низькому феодальному рівні. Лише один процент письменників. Лише три бібліотеки на багатомільйонний народ. Якось жителі столиці звернулись до правителів країни з петицією про дозвіл організувати в Катманду бібліотеку. Прем'єр-міністр наказав оштрафувати всіх, хто підписав цю петицію, по сто рупій кожного. Їх також попередили, що при повторній спробі звертатись з подібними петиціями вони потраплять у в'язницю...

Тепер в країні вже налічується 8 процентів освічених, а бібліотек — триста.

У Непалі є вже біля двохсот лікарів, три четверті з них — свої, непальські. Побудовані сучасні лікарні. Найкраща — збудована Радянським Союзом як безкоштовна допомога Непалу.

Радянська лікарня користується величезним авторитетом. Іноді непальці добираються сюди багато діб з височених гір.

Авторитет радянської лікарні особливо піднісся після такого випадку. Хвора Каліка Деві операувалась в американському госпіталі з приводу кісти підшлункової залози. Операція пройшла невдалино, але американські лікарі відмовились від повторної операції. Радянські лікарі прийняли хвору. Виявилось, що в неї зовсім не та хвороба, з приводу якої її операували американці. Довелось видавити нирку. Декілька днів тривала вперта боротьба за життя людини. Для врятування хворої потрібно було негайне переливання крові. Але де взяти її? Релігія забороняє непальцям давати свою кров. Що робити? І тоді радянський хірург Володимир Микитович Русаков і терапевт Микола Миколайович Баранов дали свою кров. Каліка Деві видужала.

У місті Бріндгаджі нам довелося побувати на будівництві цукрового заводу, яке здійснюється за радянським проектом під керівництвом радянських інженерів, а працюють тут непальські робітники.

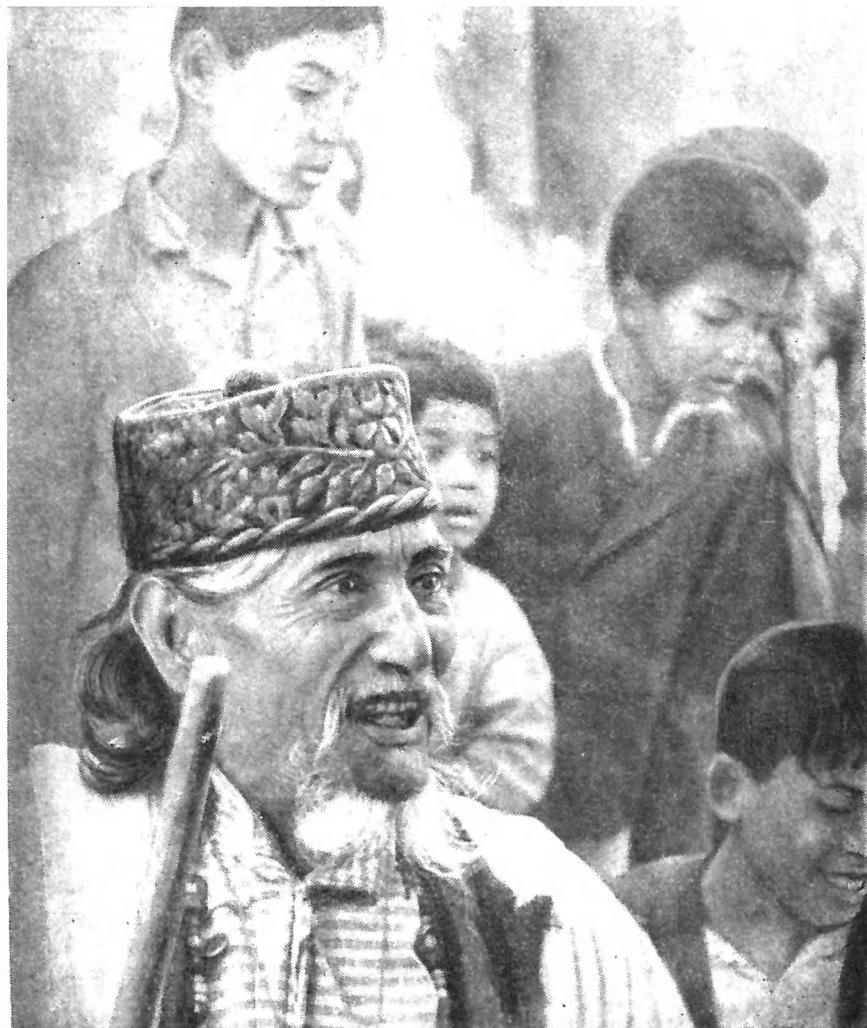
...Ми від'їджали з Непалу автобусом. Від Катманду до Раксаула їхали більше дев'яти годин. Дорога йшла горами, через перевал, майже чотири тисячі поворотів. Ми знову побачили Непал: нескінченні гори, тераси і білі хатки на вершинах, і цукрові піки Гімалаїв, що виблискують під променями сонця.

— Джомолунгма, — сказав наш гід і показав на гострий блискучий шпиль вдалини.

І знову я уявив собі непальця з ремінцем на лобі, з вантажем за спиною. Це він покорив Еверест. І здавалося — новий Непал піднімається до своєї вершини, щоб завоювати її.

В. ДЯГІЛЕВ

Фото автора.

Вуличний музикант.

Рикша, трохи модернізований, але все ж — рикша.

ТИ ВІЛЬНИЙ,

АЛЕ ТИ ВІДПОВІДАЄШ...

В одному з липнівих номерів «Леттр Франсез» за 1963 рік (№ 987) були опубліковані цікаві висловлювання відомого французького літератора Армана Лану з нагоди виходу в світ його останнього роману «Коли море відступає» (Париж, вид-во «Жуїяр», 1963). В розмові з критиком Морісом Марком письменник підкреслив, що він надає велико-го значення своїй нині завершенній трилогії («Майор Ватрен», 1956; «Побачення в Брюгге», 1958; «Коли море відступає»), бо в ній викладена «сума його поглядів на світ і життя». «Щоб зрозуміти мене сьогодні до кінця, досить прочитати ці три книги», — сказав Лану. Прогресивний французький романіст вважає, що він дуже наблизився тут до «комуністичної думки», до того, «чому шукають тепер... радянські письменники».

Неодноразовий гость СРСР Арман Лану й раніше говорив про своє тяжіння до контактів з нашим мистецтвом. Виступаючи на Третьому з'їзді радянських письменників як член французької делегації, Лану з глибоким хвилюванням заявив, що він відчуває внутрішню спорідненість своїх улюблених персонажів майора

Ватрена й лейтенанта Субейрака, які боролися проти фашизму та імперіалістичних воєн, з героями радянської літератури й кінематографії.

Перша частина трилогії, об'єднаної загальною назвою «Шалена Марго», — «Майор Ватрен», яка вийшла в Радянському Союзі тиражем удвічі більшим, ніж у Франції, справді полюбилася нашому читачеві. Кожному зрозуміло, що ідейні конфлікти, душевні вагання головних її персонажів характерні саме для французької інтелігенції початку 40-х років. А проте висновки, зроблені Ватреном і Субейраком з їх гіркого досвіду учасників Другої світової війни, дозволяють нам бачити в них друзів, однодумців у благородній боротьбі передового людства нашої епохи за щасливве майбутнє. Властиві цій книзі якості — пристрасна гуманістична думка, щирий демократизм, глибина ліричних авторських роздумів і епічна широчінь охоплення дійсності — дають право вважати «Майора Ватрена» кращим зразком реалістичного антивоєнного роману в французькій літературі останніх років і одним з найбільш талановитих творів цієї теми взагалі.

Арман Лану.

Арман Лану відомий нам також як вдумливий, прогресивний літературознавець. Він не раз виступав і у французькій і в радянській пресі з цінними теоретичними міркуваннями на захист реалістичного мистецтва, проти декадентського засилля, що панує в зарубіжній буржуазній літературі та естетиці наших днів. Лану вважає себе послідовником Еміля Золя. Він дуже багато робить для популяризації спадщини цього письменника. Крім численних статей про нього, Лану належить велика книга біографічного жанру — «Добридень, мсьє Золя» — грунтова, сумлінна праця, що знайшла визнання у Франції та за її межами. Він виконує велику роботу як упорядник нового видання «Ругон-Мак-

карів», яке з 1960 р. виходить у «Бібліотеці Плеяди». Справа тут не в «натуралістичних» уподобаннях автора «Майора Ватрена». Його приваблює не горевісна концепція «експериментального роману», а «гідний подиву Золя «Жерміналя» й справи Дрейфуса» — видатний письменник-новатор, що «ввів соціальну війну в літературу». В статті, написаній з приводу нової екранізації «Жерміналя» французьким режисером Івом Аллегре («Леттр Франсез», 1963, № 996), Лану, критикуючи недоліки фільму, гаряче рекомендує кіноглядачам перечитати «перший великий роман, цілком присвячений робітничому класу», твір, що з новою силою прозвучав у дні шахтарських страйків 1963 р. Згадати про роботу Лану-золяїста необхідно тому, що на ґрунті її створювалася власна творча позиція цього письменника. Літературно-громадська діяльність Золя — борця проти політичної реакції, романіста гострих соціальних проблем, що була прикладом багатьом передовим французьким авторам XIX—XX стст., в тому числі молодому Барбюсу, допомогла Лану усвідомити місце літератури в суспільстві, обов'язки художника перед народом.

На думку Лану, роль письменника в суспільному житті — це роль свідка, що невпинно дає свої свідчення про внутрішню сутність людини та оточуючий її світ. I разом з тим — роль учасника подій, який хоче впливати на них. В естетичних дискусіях останніх років Лану займає цілком виразну позицію оборонця правдивого суспільно-корисного мистецтва проти антиреалістичного, антигуманістичного мистецтва модернізму. Ще 1958 р. він виступив на сторінках «Леттр Франсез» (№ 746) з гострою одновіддію групі прибічників так званого «антироману» (Роб-Грійє, Наталя Саррот, Мішель Бютот та ін.). А 1962 р. в статті «Коли почнеться приплив?», написаній для московської «Літературної газети», рішуче засуджував всі декадентські течії сучасної французької літератури, як «літературу соціальної байдужості й шаленого egoїзму», «літературу відмовлення»,

яка зрікається брати участь у «повсякденній трагедії життя», в загальній долі народу.

У Франції Лану, лауреат кількох літературних премій, вважається одним з найвідоміших письменників післявоєнного покоління. Він автор кількох романів, багатьох новел, нарисів, поетичних збірок, радіокомпозицій. Протягом тематично різноманітна і нерівноцінна за своїми ідейно-художніми якостями. Серед літературного доробку письменника поруч з книгами такої суспільної ваги як «Майор Ватрен» знаходимо зразки соціально-авантюристичного роману в дусі Ежена Сю («У що граються діти кат», 1959), твори чисто нравоописового плану («Париж, 1925», 1957, «Фізіологія Парижа», 1954 та ін) і навіть своєрідні спроби «поліцейського» жанру («Забите каное», 1943; «Золото і сніг», 1946).

Французька прогресивна критика не раз вказувала на недоліки ранньої прози Лану, на притаманну окремим його речам надміру «артистичність», легкість тону, рискованість ситуацій тощо. Однак Лану ніколи не належав до табору буржуазно-занепадницької літератури. Вже перший його роман «Забите каное», в якому розповідалося про дивовижні пригоди молодого паризького репортера Жана Сюрвіля, який під час прогулянки човном по Марні мимоволі виконує роль детектива, свідчив про свіжий, оригінальний талант початку чого письменника. Тут немає ні безглаздої жорстокості й бруду американських «коміксів», ні лише злегка замаскованої «психологізмом» гонитви за трупами англійської «королеви злочину» Агати Крісті. У Лану в центрі інтриги правдива історія поляка-емігранта Матвія Паліча, якого злідні загнали на шлях шахрайства й крадіжок. В книзі приваблюють майстерно описані портрети персонажів, вдалі психологічні спостереження, чудові ландшафти Іль-де-Франса, здоровий, справді «галський» гумор.

У великій прозі Лану, незалежно від обраного автором жанру, теми, сюжету, здебільшого виразно бринить суспільно-викриваль-

на думка. В написаному 1946 р. і перевиданому через тринацят років романі «Золото та сніг» — це повні глибокого співчуття спогади про розгромлену іспанську республіку 1930-х рр. і трагічну долю іспанських біженців у Франції. Романізована хроніка «У що граються діти кат?» тематично пов'язана з далеким минулім. Але викладена тут історія агента таємної поліції Наполеона III, убивці, шпигуна, майстра антиробітничих провокацій, сина ката — Вуарбо виходить за межі історично-пригодницького жанру. Викриваючи соціальні й політичні злочини Другої Імперії напередодні Паризької Комуни, письменник тим самим веде боротьбу проти буржуазної реакції наших днів.

Найближчим до ідейної концепції та художньої манери антивоєнної трилогії Лану серед ранніх творів письменника є, як нам здається, роман «Ранковий клас» (1949). Цей твір якоюсь мірою зникається з традицією «Жерміналя»: в способі змалювання великого людського колективу з його соціальними контактами й конфліктами, в авторській симпатії до народного середовища, у неприхованому показі голодного, брудного, отруєного алкоголем побуту робітників, у виразній антикапіталістичній критиці, в інтересі до збирання точних життєвих фактів, «людських документів».

Водночас, роман про молодого учителя, парижанина Жіля Фове, який приїхав працювати в початковій школі маленького містечка й зіткнувся з усіма його видимими взаєминами та прихованими драмами, і в слабких і в сильних своїх рисах — твір оригінальний, написаний в уже виробленій, притаманній саме Лану, манері. Реалістичний роман у Франції, починаючи від Бальзака й кінчаючи багатьма сучасними авторами, позначає підкresлено епічна тенденція. Письменники переважно розповідають про героїв, начебто дивляться на них з певної відстані, коментують їх вчинки, розяснюють їх родовід, з'ясовують їх минуле, старанно й всебічно описують постаті персонажів, створюють складні сю-

жети заради того, щоб сплести долю героїв з соціальною дійсністю. Багатьом французьким прозаїкам XIX—XX ст. ст. пощастило, користуючись цими засобами, досягти найвищого рівня в типізації та індивідуалізації змальованіх ними персонажів, у широкому відтворенні історичних епох. Але ж, безперечно, ці засоби не єдині й не завжди обов'язкові. Критики застосовують до багатьох творів Лану термін «ліричний роман», і з цим можна погодитися, враховуючи, звичайно, реалістичний, соціально-психологічний характер цього жанру у автора «Майора Ватрена». Елементи названого жанру виразно відчутні вже в романі «Ранковий клас». Тут, як це буде ще більш помітним у трилогії, Лану веде читача до розуміння дійсності через ліричне бачення центрально-го героя, по-можливості уникаючи авторських коментарів, роз'яснювальної ремарки. «Портретна» техніка Лану — це переважно репліка, внутрішній монолог, лист, сторінка щоденника, міміка, жест — все в поведінці героя, що розкриває емоціональне й інтелектуальне його життя. Зрозуміло, ця техніка не є винаходом французького письменника. «Зникнення», «самоусунення» автора і в реалістичному і в модерністському зарубіжному романі XX ст. не раз відзначали радянські й іноземні дослідники. Та в кожному окремому випадку принцип цей здійснюється по-різному. Автори-модерністи використовують його здебільшого для безоціночної передачі «потоку свідомості» чи плину підсвідомих імпульсів якоїсь хворобливо-самотної індивідуальності, перетворюють книгу на психопатологічний «наркотик». Серед сучасних майстрів критичного реалізму чимало таких, що засобами «ліричного роману» лише продовжують стару бальзаківську тему — падіння людської моралі під тиском капіталістичних умов. Але те, що було художнім відкриттям грандіозної суспільно-викривальної ваги в часи «Людської комедії», тепер, в епоху соціалістичних петраторень світу, — лише половина правди про життя народів. Заслуга Лану полягає насамперед

у тому, що він іде слідами нової, пожовтневої барбюсівської традиції. Тема кращих його творів, еволюція кращих його героїв — шукання повної правди: не лише правди заперечения, а й правди боротьби за новий світ, в якому люди назавжди звільнюються від згубної влади хіжих законів імперіалізму.

Таким шукачем «правди» є вже «ліричний герой» «Ранкового класу», хоч він робить лише початкові кроки на цьому шляху. Жюль Фове — чесний юнак, запальний й поетичної вдачі, гаряче відгукується на події часів Народного фронту. Він член Соціалістичної партії, але охоче прислухається до слів робітника-комуніста Прокю. Він кидає гострі обвинувачення місцевим багатіям, ненавидить Гітлера й Муссоліні, готовий боротися проти наближення нової імперіалістичної бойні. Але при цьому молодий учитель з містечка Бротеш губиться серед своїх ще суперечливих поривань і смутних шукань. Як каже Прокю, це бравий хлопець, та все ж він лише «інтелектуальний дрібний буржуа». Попри всі її недоліки (одним з яких є перебільшений наголос на сексуальному житті героя) книга ця, безперечно, цікава. Авторові пощастило досягти певної гармонії між ліричним та епічним началами, розкрити світ мрій, роздумів, шукань мислячої частини французької дрібнобуржуазної молоді 30-х рр. і через ці роздуми висвітлити хоч би частково суспільно-політичну боротьбу у Франції тих часів.

Лейтенант Субейрак — наступний етап у розвитку «ліричного героя» Лану, з яким ще більше, мабуть, ніж з Жюлем Фове поз'язані й особисті ідейні шукання письменника. «Субейрак — це те, чим я хотів би бути і чим я є лише наполовину», — писав Лану в 1956 році. Між створенням «Ранкового класу» й «Майора Ватрена» минуло 7 років. Та ми знаємо, що Лану, публікуючи в ці роки інші речі, невпинно готувався до створення найважливішої праці в своєму літературному житті — антивоєнної трилогії. Антимілітаристська тема,

що й досі звучала в багатьох творах письменника, стає віднині в нього центральною. В ній він почуває себе особливо сильним, не знає вагань, бо відчуває за собою підтримку народу, волю мас, об'єднаних пристрасним прагненням назавжди покінчити з імперіалістичними війнами. Перша частина трилогії, написана по гарячих слідах Другої світової війни, — зразок окриленої праці художника, що знайшов справжній контакт з народом. Автобіографічність цього роману, створеного на підставі численних нотаток, зібраних Лану, — французьким офіцером і в'язнем німецького табору для військовополонених — це той кращий вид автобіографічності, коли автор прагне використати пережите й передумане для того, щоб поставити в своєму творі найпекучіші проблеми сучасності. Лану взявся за перо не для того, щоб збільшити ряди письменників нового «загубленого покоління» 1940 р. Його книга — не тільки полум'яне прокляття війні, не лише розповідь про смерть і страждання, які вона несе. Це твір, що кличе боротися проти фашизму, аналізувати історію, судити буржуазних правителів, які кинули країну на поталу окупантам, битися за те, щоб все це не змогло повторитися. Теоретичний і політичний щомісячник ФКП «Кайдю Коммюнісм» оцінив роман Лану — «Майор Ватрен», як «твір глибоко людяний і великородний», що відображає «тривоги й шукання найбільш чесних французів нашої епохи», їх роздуми «над ходом історії та над самими собою» (1957, № 1).

Висока мета письменника допомогла йому досягти довершеної художньої правди. Сувора й міцна композиція книги, тугі вузли сюжетного напруження вирошли з трагедії життя. Безславна загибель тисяч чесних і відважних синів Франції, кинутих під ноги ворогові купкою грошових магнатів, що захопили владу в країні, мужність розстріляного у Вольмеранжі солдата-комуніста, гітлерівський табір, звірячі катування радянських полонених в Темпльгофі... Таким був живий історич-

ний досвід, що змусив пацифіста Субейрака, цього «анархіста без бомби», взятися за зброю заради встановлення миру на землі, заради «свободи для людини», заради нового життя, де буде знищена «експлуатація людини людиною». Лишаючись в цілому вірним принципам «ліричного роману», Лану надає йому гострого соціальногозвучання. Це насамперед збагачує образ головного героя, що живе одним серцем з хліборобами й робітниками, рядовими батальйону штрафників, цих каторжан війни. В антивоєнному романі французького письменника зовсім зникають еротичний присмак, легковажність тону, естетські претензії. Кожне слово тут важить, кожна думка націлена. Стримана й сильна образність твору, свідома, тонка, чиста простота викладу звернені до широкої народної аудиторії.

Як же слід оцінювати всю антилітаристську трилогію Лану, зокрема її завершальний том? Ми вже висловлювали на сторінках «Всесвіту» нашу думку про її другу частину (1959, № 11). Додамо кілька зауважень, важливих в розрізі даної статті. «Побачення в Брюгге» — це книга соціально-філософських роздумів про війну й долю післявоєнної Франції. Книга про дальші шукання колишніх фронтовиків і франтилерів. Вона приваблює своюю глибокою серйозністю, напруженістю думки, активністю висновків. Дія відбувається в 1956 році. Головні герої — артист телебачення Робер Друен та лікар Олів'є Дюруа тяжко переживають новий розгур імперіалістичної реакції у Франції, засуджують розбійницьку війну в Індокитаї та Алжирі. Обидва різними шляхами знаходять місце в рядах тих, хто протестує і бореться.

Але в той же час другий етап трилогії уже в чомусь розчаровувє. Не зраджуючи своїх антивоєнних і антиімперіалістичних переконань, лишаючись в основному художником-реалістом, Лану віддаляється тут значною мірою від творчих зasad «Майора Ватрена». Більш описово й риторич-

но передані образи герой. Пейзажі, хоч і чудово зроблені, надто розростаються на шкоду дії. В описах головного місця подій — лікарні для душевнохворих — помітні негативні впливи натуралистичної поетики. Виклад затъмарюється складною алегоричністю, втрачає той чудовий «демократизм форми», який допоміг «Майору Ватрену» стати одним з кращих, для народу написаних антивоєнних творів. Причини цього, на нашу думку, полягають у тому, що сюжет нового роману втратив конкретний суспільний драматизм. У вотні війни, в сучіках з вируючою політичною дійсністю виростав новий Субейрак — демократ і антифашист. Робер Друен прозріває від жахливого видовища божевільні. Аналогія Лану зрозуміла: страшні каліки, пацієнти Маріакерку — жертви жахливого устрою капіталістичного світу. Найстрашніший вид безумства — війна. Та з тягучих рефлексій, із занадто узагальнених умовиводів важко було письменникові видобути живу, художню аргументацію вірних у своїй основі ідейних тез.

Над романом «Коли море відступає» Лану працював протягом п'яти років з тією ж глибокою серйозністю, із почуттям жадібного шукання «істини», яким позначена вся його трилогія. Головна проблема твору полягає в тому, як побороти війну й смерть заради життя й щастя людей.

Червень 1960 року. Тридцятип'ятирічний канадець Абель Леклерк з групою інших туристів прибуває в Нормандію. Він був тут вперше 16 років тому разом з частинами канадської армії і тепер супроводжує Валері, наречену свого загиблого друга Жака. Валері шукає могилу Жака, щоб вшанувати пам'ять героя. Та в Абеля є й інша, напівусвідомлена мета. Війна й досі «тримає його за горло». Для нього спогади про мертвого Жака — це водночас і невмирущі, нестерпно болючі міркування про смерть, про нікчемність людського життя в світі, де безперервно точиться війни. Абель постійно згадує цинічний парадокс одного з генера-

лів: «Літр пального вартій літра крові». Молодий канадець таємно сподівається, що, побачивши знову місця колишньої воєнної драми, він, можливо, знайде їй якесь пояснення, звільниться від терзань змученої пам'яті, знайде силу жити. І чудо сталося. Розвіялися криваві кошмари минулого. Герой повертається на батьківщину «вільний від жаху», з новою вірою в життя.

Моріс Марк, автор статті про останню частину трилогії, в розмові з Арманом Лану висловив думку про те, що оптимістичний кінець роману не переконливий, не віправданий всією попередньою розповіддю і є, власне, довільним висновком самого митця. Це викликало гаряче заперечення з боку письменника. Він вважає еволюцію свого героя абсолютно логічною, її фінал життєво обґрунтovanим. Свій спосіб аргументації він називає «психоаналізом». Спробуємо зрозуміти творчий задум Лану, глибше зазирнувши у текст його твору.

Лану вважає, що думки й почуття людини складаються на самперед під впливом безпосереднього оточення, найближчої життєвої атмосфери, видимого, наочного прикладу. І вже за цим приходить «діалектична ідея», вірний висновок. В основному сюжеті роману (поїздка Абеля Леклерка до Нормандії в червні 1960 р.) немає жодних видатних подій. Є лише показ внутрішніх переживань, здавалося б, тільки для одного героя відчутних конфліктів, тільки ним перенесеного потрясіння. Та своє завдання автор, очевидно, вбачав у тому, щоб розкрити життям зумовлену закономірність світоглядного оновлення, душевного оздоровлення Абеля Леклерка і водночас скерувати свій твір проти тієї частини західної інтелігенції, що й досі «хворіє на війну» — на прострацію безнадії, цілковите упокорення обставинам імперіалістичного світу.

Письменник пристрасно відається своїй ідеї, шукає для неї нових, на його думку особливо ефективних засобів, які він називає тепер «поетичним реалізмом». Як твердить Лану, в структурі

свого твору він додержувався принципів музичної симфонії. Він хотів, щоб його провідна тема — перемога життя над смертю, — починаючись від смутних повільних роздумів першої частини, не впинно ширшала, збагачувалася й тріумфально бриніла в заключних розділах. Письменник старанно працює над своїм стилем, прагне надати особливої виразності образам того оточення, що формувало думки й почуття героя. В романі любовно відтворюється могутня природа приморської Нормандії, серед якої жив і сам автор, працюючи над цією книгою. Цілі сторінки роману займають картини місцевого побуту, описи сільського весілля, звичаїв маленьких бістро, етнографічні деталі. В прозу не раз вкраплюються нормандські фольклорні пісні, заспіви канадських солдатів, в авторську мову — діалекти нормандських рибалок і селян, військовий жаргон. Для того, щоб наочніше відтворити боротьбу, що відбувається у свідомості Абеля Леклерка, Лану, йдучи за кінематографічною технікою, вільно чергує картини нової мирної Нормандії з воєнними епізодами часів відкриття другого фронту. За епіграф до роману правлять слова італійського письменника Малларпете: «Я не зінав, що війна ніколи не має кінця для тих, хто бився». Кожний день перебування молодого канадця в Нормандії сповнений спогадів про війну, спогадів настільки сильних і відчутних, що вони часом відгороджують його від реального світу. Коли група туристів з Квебека і Монреаля оглядає місце висадки 1-ої канадської армії, пам'ятник і музей присвячені цій події, Абель Леклерк відразу ж «мимоволі весь поринає у війну». Він бачить себе дев'ятнадцятирічним юнаком в страшну ніч висадки, згадує повітряні нальоти, зловісні різнокольорові спалахи ракет, вогняні кулі вибухів, жовтогарячі стріли трасуючих куль, свій божевільний страх перед танками. І іншу ніч, коли громи артилерії змішувалися з гуркотінням бурі, коли «зрадливе море стало союзником Гітлера». І далі, під час поїздок з Валері, розмов з місцевим населенням, любовних по-

бачень з молодою вчителькою Беранжерою, пам'ять Абеля, прикута до минулого, невпинно працює, плодить нескінченну плетеницю картина: тяжкі переходи, сутічки з ворогом, недовгі години відпочинку, зустрічі з партизанами і знову бої, бруд, криваве місиво трупів. І скрізь на тлі цього — Жак. Скуйовдана білява чуприна. Юне, ластовиням вкрите обличчя. Мила посмішка, що так чарує жінок. Жак плаче від безсилої люті серед страшного безладду, що панує в десантних військах. Жак гине безславно й дико на понтонній дорозі, прокладеній через болото, коли снаряд влучив у його грузовик. Машина перекинулася. Смертельно поранений, придушений кермом Жак благає товаришів прикінчити його. Абель зробив би це, безмежно жалючи друга. Та сержант ударом приклада оглушив Абеля. А бульдозер спихнув грузовик разом із живим ще Жаком у воду, бо автоколона мусила просуватися далі. В цих військових епізодах-спогадах, сповнених руху, напруженої дії, людського гомону й трохоту боїв або смертельної тиші, найповніше виявилися і антивоєнна ідея твору, і реалістичний повістярський талант Лану. Історія Жака вводить у книгу також дві специфічні для Лану теми: тему «молодого мерця» і тему «демістифікації героїзму». Війна винищує все молоде, здорове, прекрасне, закохане в життя й до життя здатне, молоду діяльність поросяль людства, — начебто говорить письменник, розповідаючи про «війну хлопчаків» — про Жака, Абеля та інших юнаків, що билися 1944 р. в Нормандії. Ще до того, як змалювати жахливу сцену загибелі Жака, Лану кілька разів описує трупи молодих солдатів, кидаючи цим обвинувачення паліям війни. Цитуємо один з описів:

«Молодий солдат лежав на житті. Голова неприродно повернута. Видно обличчя — таке рожеве... надто рожеве. Викривлені гримасою мертві уста немовби сміялися. Цівка крові стікала з губів, а над нею дзижчала маленька мушка. Дитяча рука без-

сило простяглась до підборіддя...».

В очах Валері, 33-річної інтелігентної американки, пуританськи педантичної в питаннях моралі, Жак — високий і чистий символ ідеальної війни, війни героїзму, перемоги, торжества справедливості. Абель зінав справжнього Жака, милого, легковажного юнака, ласого до випадкових любовних утіх. Бачив його безславну, нікому не потрібну смерть. Заради себе самого, заради всіх, хто лишився живим, хотів би Абель Леклерк зірвати маску героїзму і слави з потворної пики війни, виплеснути «легендарний соус», яким залита офіціальна версія про «тріумфальний марш» «американських визволителів» 1944 р. «Жак—це є війна, справжня війна, Wag, Krieg, Guegga, називайте її як хочете», — вигукує молодий канадець, звертаючись до Валері.

Що ж надало сили героєві Лану, що допомогло йому через 16 років після смерті Жака перейти від ненависті пасивної, породжененої страхом смерті, до ненависті діяльної, до прагнення боротися з тим світом, що плодить війни? Тут справді нелегко дошукатися провідної авторської думки, усвідомити «психоаналітичні» мотиви еволюції героя. Але, як це видно з усього сказаного вище, Лану далекий від фрейдистського розуміння «психоаналізу». В думках і вчинках Абеля Леклерка письменник демонструє не прояв «закономірностей несвідомого», не вплив сексуальних чинників, а наслідок сутічок свого персонажа з дійсністю, підкresлюючи лише при цьому надмірну вразливість його психіки. Абель Леклерк не знайшов ні щастя, ні життєвої мети в післявоєнній Америці. Він приїхав до Франції, щоб «лікуватися спогадами», або, може, знайти в здобутках сучасного якесь віправдання пролитій крові. Та це сучасне його також не задовольняє. Замість сплюндрованих міст, спалених селищ, смертельно змучених людей, що оплакували в 1944 р. загибель близьких, замість народних месників — бійців макі — перед ко-

лишнім учасником десантної операції тепер нова Нормандія. Країна ситих самовдоволених власників і водночас країна бідняків, що й досі страждають від невилікуваних травм війни. Все це спочатку відштовхує Абеля. Навіть буяння природи «на місці колишнього пекла» здається йому недоречним, образливим. Він багато п'є. І є тому, що «в світі панує безладдя». Але потроху життя починає витісняти з серця молодої здоровової людини пасивну гіркоту, навіяну кривавим кошмаром війни, привидами мерців. Він радіє морському припливу, цвітінню троянд, веселці на небі. Йому допомагає в цьому маленька, граціозна, вільна в своєму почутиї Беранжера — Бебе. Великого значення надає Лану сцені зустрічі героя з дітьми коло старого бункера. Сільські діти на руїнах війни, приязнь, що з'єднала канадця й малого французького хлопця, довірливі чорні очі дитини, звернені до блакитних очей колишнього солдата, — і «важкий тягар спадає з серця Абеля». Ось вони — нові люди, чудова юна поросль, що прийшла на зміну знищеним війною юнакам.

Довго, майже протягом усієї книги, триває це глухе, імпульсивне нагнітання оздоровлюючих почуттів і думок у героя. До того ж, воно сильно затемнене всілякими психологічними «зломами», завантажене складною, плутаною символікою: Шалена Марго — війна, Мамі — жіночість, материнство, проституція і т. п. Тільки в самому кінці і якось занадто раптово формулюється остаточне рішення. Всюди на місцях колишніх боїв виникає нове світло життя. «Земля чудова». «Смерть мертвів». Та все це лише «до початку нової війни». Як же запобігти новій катастрофі? Як вирвати нову перемогу у смерті? Відповідь на ці запитання Абель знаходить у колишнього макізара, французького комуніста Вольє. Знову боротися! Всупереч ОАС — знову боротися! Тільки в цьому запорука збереження миру. Тільки так можна знищити загрозу нової війни! Абель Леклерк повертається до

Канади. Але він везе туди з собою нове чудове гасло: *Free from fear!* Звільнити людей від жаху війни, стати поруч з Вольє та іншими, що відстоюють цю мету, стати на захист життя проти смерті — такий завершальний етап еволюції Абеля Леклерка і всієї антивоєнної серії Лану.

Ідея Лану — це та ідея, що об'єднує всіх чесних літераторів світу. Страх перед війною, який паралізує людину, повинен бути знищений, — говорив під час свого останнього приїзду до СРСР Джон Стейнбек. Реалістичний роман Лану різко відрізняється від модерністської літератури сучасного Заходу. На противагу горе-звісному «антироману», що свідомо ігнорує мислячу індивідуальність, Арман Лану концентрує увагу на багатому емоціональному світі героя. Разом з тим він уникає властивого іншим групам модерністів самодостатнього психологізму у зображенні асоціальних, відріваних від суспільства індивідів. В Абелі Леклерку втілена улюбленна ідея автора про потребу шукати не **нігілістичну, а життєстверджуючу** правду. В одній з останніх сцен роману молодий канадець, високо підкидаючи чужу дитину, мрійливо говорить: «Ти будеш вільною людиною. Ти не знатимеш страху!»

І в цій книзі, затъмареній весіннimi кошмарами, Лану, як завжди, життєлюбець і оптиміст, Абель, Бебе, Валері, навіть мертвий Жак, відроджений у спогадах друзів, несуть у собі здорову красу й радість життя. Назва книги, мабуть, символічна. І в людини, як у моря, буває відплів, коли її залишає сила і віра. Але Лану знає — для тих, хто має серце і розум, хто любить людей, знову прийде приплив.

Та все ж роман «Коли море відступає» не здається нам кроком уперед в творчій еволюції письменника. У завершальній частині своєї антивоєнної трилогії Лану пішов ще далі у напрямку «деепізації» прози. Він ще цільніше зв'язав тут ідейні висновки роману з особистою долею і світоглядною кризою головного героя. Внутрішній світ Абеля Леклерка, його спогади, його за-

гострені відчуття лишаються, по суті, єдиною сферою, де розв'язуються складні морально-філософські та суспільні проблеми. Проте головним недоліком цього твору письменника є не стільки вибір структурної форми, скільки її змістове насичення й художнє розкриття. Ця структура сама по собі не вимагає ні обов'язкового звуження реалістичної картини світу, ні здрібнення проблематики. Адже зумів видатний майстер соціалістичного реалізму Михайло Шолохов за допомогою ліричної розповіді одного героя — колишнього солдата Соколова — сказати найбільшу правду про війну і фашизм, про мир і соціалізм, про духовну велич радянської людини («Доля людини»). Форма розповіді-спогаду головного персонажа підіно використана для великих проблемно-епічних цілей у перекладеному багатьма мовами, удостоєному золотої медалі після його екранізації, романі словацького письменника Зоф'ї Помсиш — «Пасажирка», у «Червоній площі» французького письменника-комуніста П'єра Куртада. Глибоко лірична, поетична атмосфера панує в останньому романі добре відомого українському читачеві П'єра Гамарра «Піренейська рапсодія» (1963), присвяченому французькому Опору та інтернаціональній солідарності бійців проти фашизму.

М. Шолохов чудово визначив сутність ліризму радянських письменників: ми пишемо, слухаючись свого серця, а наше серце слухає голос партії. Ця думка яскраво втілюється в чи не найбільшому з радянських творів, присвяченому проблемі війни, епопеї Костянтина Симонова: «Товариши по зброй», «Живі й мертві», «Солдатами не народжуються», два перші томи якої вже перекладені у Франції. Читач знаходить тут найповніше розкриття ліричних глибин індивідуальної свідомості й психіки головних персонажів, вдумливу, партійну оцінку радянського суспільства 30—40-х рр. і висвітлення проблеми війни з позицій

соціалістичного реалізму. Для Симонова війна Гітлера проти Радянського Союзу — це не просто «кривава м'ясорубка», не кривавий чад людського безумства, а війна між фашистським варварством і соціалізмом, війна, що вимагала від радянського солдата напруження всіх сил, всіх багатств його серця й волі. Трагічна тема загибелі славних синів і дочок радянського народу, як величний реквієм, ззвучить в цих романах. Та ще більш урочисто, ще могутніше, постаючи з живого, конкретного аналізу людей і подій, ззвучить у них ідея боротьби за мир, впевненої віри в майбутнє.

У французькій літературі немає антивоєнних романів, які б дорівнювали силою творам Шолохова, Симонова, Олеся Гончара... Для того, щоб написати подібні твори, треба було пережити нашу війну, побачити героїзм наших людей, мислити категоріями людини соціалістичного суспільства. Французькі письменники-реалісти (П. Гаскар, Р. Мерль, Ж. Маньян та ін.) теж змальовують Другу світову війну, як навалу озвірілих гітлерівських убивць, таврутують у своїх книгах фашизм. Та не завжди однакові їх висновки. Часом «антивоєнний» роман здатний посісти в читацькій свідомості не сили протидії, а тільки страх смерті, тяжку депресію. Арман Лану не змінно активний у своїх висновках. Та він не завжди однаково конкретний і переконливий. У завершальному томі його трилогії антимілітаристська тема теж, безперечно, переходить зрештою в антиімперіалістичну. Але не можна не погодитися з М. Марком: перехід цей поданий і надто пізно, і надто декларативно. Навіть у найкраших місцях роману переважає опис смертносного безумства війни. Аналіз же суспільних джерел, що її породили, оцінка суті націзму в книзі ледве намічені. Ми відчуваємо власне антифашистську концепцію Лану лише тому, що пам'ятаемо його попередні твори й чуємо обвинувальний голос письменника в фіналі нового роману. «Майор Ватрен» став книгою, близькою мільйонам, бо воно спиралася на свідомість на-

родних мас. Та навряд чи народний читач Франції сприйме історію Абеля Леклерка, як дуже близьку собі духовну драму. І не тому, що цьому читачеві малодоступна рафінована образність і лірична патетика твору. А через те, що він знає більше про навалу гітлерівських банд, ніж це міг побачити солдат канадської армії. І ще тому, що трудівники Франції і краща частина французької інтелігенції, які сьогодні захищають свої права, виступаючи проти реакційної політики уряду, воліли б, мабуть, знайти в романі, що описує події 1960 року, грунтovнішу оцінку нинішньої суспільної ситуації, живі образи людей нового антиголлістського Опору. Очевидно, й сам Лану відчуває деяку звуженість діапазону своїх останніх книг. В усякому разі, в згаданому нами інтерв'ю він говорив: «Мені не хочеться більше писати в езотеричній манері. Надалі я працюватиму для ширшої публіки». Вже розпочату ним наступну прозову серію письменник присвячує революційній геройці Паризької Комуни. Як і багато хто з західних літераторів, Лану досі боявся надто виразної тенденційності, уникав надто «наголошених» політичних оцінок. Та, як він сам каже тепер, час змушує його змінювати ці погляди. Всупереч Роб-Гріє та іншим ненависникам «ідейного» мистецтва, які вважають найістотнішою ознакою «нової» літератури той факт, що

вона «не знає, до чого прагне», Лану вірно тлумачить поняття творчої свободи художника — «ти вільний, але ти відповідаєш...»

* * *

Вже після того, як було написано цю статтю, преса повідомила, що Арман Лану одержав за свій роман «Коли море відступає» Гонкурівську премію 1963 року. Щиро вітаємо автора з почесною нагородою, що на цей раз припала достойному кандидатові. Книга Лану, спочатку мало помічена критикою, перетворилася на одну з літературних сенсацій сезону і викликає тепер чимало різноманітних відгуків. Найбільш справедливим з них є короткий відзив Андре Вюрмсера, вміщений під заголовком «Добриень, мсьє Лану», у «Леттр Франсез» (№ 1004). Вюрмсер вважає нагороджений роман слабкішим за «Майора Ватрена», та все ж твором дуже значним у своєму антивоєнному пафосі. «Психоаналітичні» захоплення автора критик розглядає як другорядні деталі, підкорені видатному реалістичному талантові письменника. Критик-комуніст Андре Вюрмсер хотів би знайти в книзі Лану повніше розкриття «всієї природи» останньої війни. Але вже головна ідея роману — «Хай згине війна» — дозволяє йому сказати мужньому письменнику-антимілітаристу: «Ми з тобою однієї кроїві, ти і я!»

Календар ВСЕСВІТУ

І В МЕТРО ТЕЖ... У Нью-Йорку є чимало місць, де навіть вдень на пірехожого чатує небезпека стати жертвою бандитського нападу. Тепер до цих місць приєдналося ще й метро. Гангстерські зграї нападають на пасажирів, грабують каси тощо. Тепер пер кожний поїзд метро супроводжується спеціальним нарядом з кількох добре озброєних поліціаїв.

СПАСИБІ ТЕЛЕБАЧЕННЮ. 800.000 італійців за останні чотири роки навчилися читати та писати завдяки телебаченню. Ініціатори передач для неписьменних «Вчитися ніколи не пізно» навіть не сподівалися такого успіху. Однак неписьменних в Італії залишається ще чимало і, на жаль, не всі з них мають вдома телевізори.

РИКШІ В АНГЛІЇ? Електрорикші з швидкістю 25 кілометрів на годину визнані англійськими фахівцями ідеальним засобом під的决心 на вузьких вулицях великих міст.

ДРУЖБОЮ ЗАРУЖЕНІ

Київ

І МІСТО Синіх Озер

У Дарниці, на одній з нових вулиць цього київського району новобудов і новосельців, можна побачити свіжі блакитні таблички — «Вулиця Тампере». Тисячі сімей дарничан вже звикли до своєї нової адреси, назва якої виникла на честь далекого фінського міста. І майже тоді, коли в Дарниці розвішували таблички з фінською назвою, на вулицях самого Тампера ясно зазеленіли молоді київські каштани і ясені. Тонкі, ніжні саджанці подолали далеку путь з берегів Дніпра до краю синіх північних озер.

Ці маленькі, але дуже зворушливі епізоди свідчать про теплу дружбу, що ось уже більше десяти років з'єднує український радицький Київ і фінський Тампере. Два міста — такі не скожі за своїм кліматом, за виглядом своїх вулиць і майданів, нарешті, за існуючим в них соціальним ладом — простягнули один одному руки дружби. І зробили це в ім'я миру, в ім'я інтересів і праげнь людей, які населяють ці міста.

Тампере... Друге за числом жителів і за своїм значенням місто Фінляндії. Суворий край живописних озер, які й породили поетичну назву «Місто синіх озер». Край працьовитих людей з вмілими роботацькими руками, людей, які хочуть і вміють дружити.

Кілька років тому кияни мали своєрідну можливість познайомитися з Тампере під час виставки картин і скульптур, створених фінськими митцями. Адже краще за художню творчість ніщо не може передати душу народу, його думки і почуття, його прагнення.

Виставку привіз у Київ фінський художник, директор музею мистецтв в Тампере Рейно Віїріля.

Він був схвилюваний інтересом киян до виставки, увагою до неї з боку громадськості столиці України.

Гости з Тампера. Всі вони щиро висловлюють слова дружби і доброзичливості до Києва, до його гостинних і привітних жителів. Але особливо запам'талися рядки з листа, якого надіслав у виконком Кіївської міськради один з фінських гостей, член міського управління Тампере Хейкі Коцкінен.

«Бачив частину вашої неосяжної країни, — писав він, — за долею якої слідкую з 1917 року, з перших днів революції. Люблю ваш миролюбний народ і його керівників. Радію вашим перемогам.

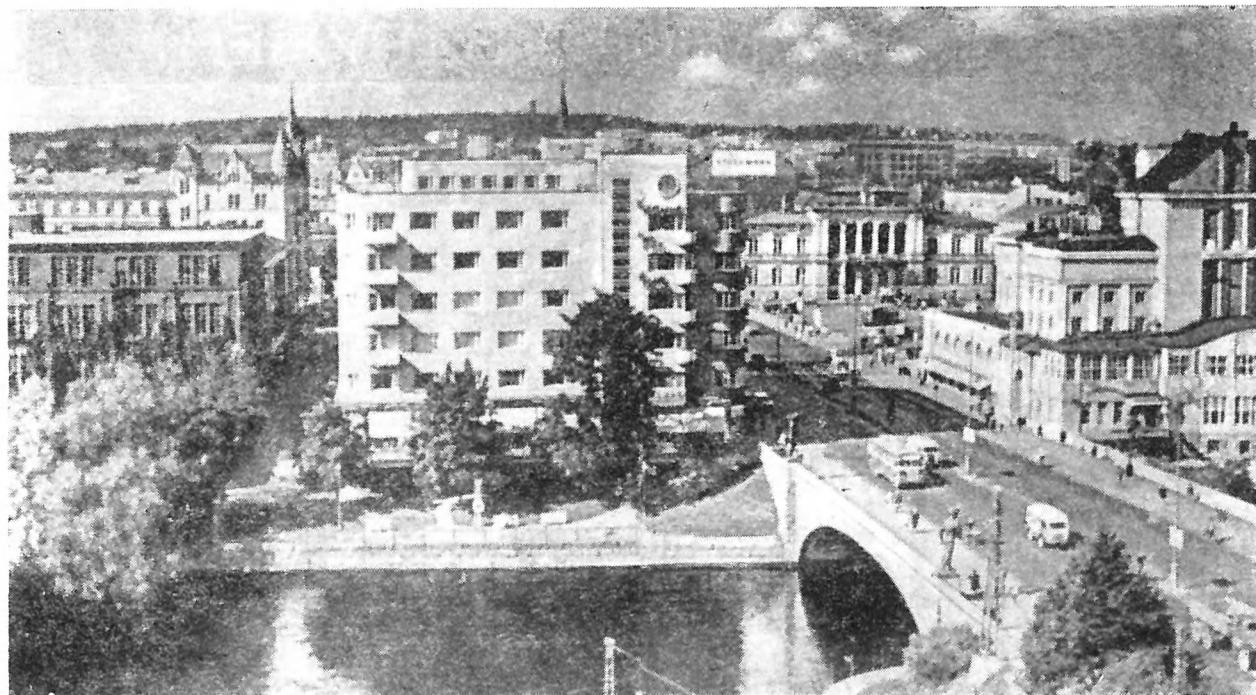
Саме тому намагаюсь брати участь у зміценні дружби між нашими містами і народами, в боротьбі за загальне щасливе майбутнє».

Минулого року кияни тепло приймали делегацію муніципалітету Тампера на чолі з мером Ерккі Ліндфорсом, людиною, яка багато робить для зміцнення дружби між нашими містами. Перебування гостей збіглося з 15-річчям укладення Договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Радянським Союзом і Фінляндією.

Знаменна річниця широко відзначалася у Києві, як і скрізь в нашій країні. У Дарницькому Па-

Вулиця Тампере в Києві — символ дружби двох міст.

В центральній частині Тампера.

лаці культури залізничників, не-подалік від вулиці, яка носить ім'я міста Тампера, відбулися збори представників громадськості Києва. Доповідачі — голова правління Київського міського відділення Товариства «СРСР — Фінляндія», головний архітектор Києва Б. І. Приймак і член правління, брига-

дир-будівельник П. І. Адамчук висловили від імені всіх киян слова щирої дружби і приязні до жителів Тампера, до всього фінського народу.

Такою ж теплотою була пройнята промова-відповідь мера Тампера Ерккі Ліндфорса, який передав киянам вітання жителів свого мі-

ста, дав високу оцінку дружнім зв'язкам між Києвом і Тампера.

Не лише фінські гости приїздять до Києва. Тампера також вже кілька разів відвідали представники Києва. Жителі цього північного міста дуже гостинно і тепло зустрічали кожного, хто привозив ім з берегів Дніпра слова дружби, привіту, теплі побажання.

У жителів фінського міста є традиційне свято — «День Тампера». Так вже сталося минулого року, що його святкували разом і фінські друзі, і кияни. Це було зроблено у дуже своєрідній формі, до речі, запропонованій Ерккі Ліндфорсом. Було проведено заочні змагання штангістів двох міст. Адже цей вид спорту особливо популярний в Тампера. І, напевне, святковий настрій жителів міста синіх озер зовсім не був порушений тим, що перемогли спортсмени Києва. Кубок, встановлений для переможців муніципалітетом Тампера, знаходитьться тепер у Києві, як ще один символ дружби двох міст.

Зв'язки між Києвом і Тампера набувають різноманітних цікавих форм. Ось, наприклад, Київська трикотажна фабрика імені Рози Люксембург є колективним членом Товариства «СРСР — Фінляндія». Тут дуже цікавляться життям фінського міста. І коли на фабриці було експоновано фотовиставку «Тампера», подаровану Києву муніципалітетом дружнього міста, вона, звичайно, викликала живавий інтерес.

На вулицях Тампера в день 1 Травня.

Взагалі, і в Києві, і в Тампере робиться чимало цікавого і корисного для взаємного знайомства і зміцнення дружби. Для прикладу розповімо про традиційні щорічні місячники дружби. Вони починаються напередодні свята Великого Жовтня — 6 листопада і завершуються 6 грудня, в день проголошення незалежності Фінляндії. З нагоди національного свята Фінляндії — Дня незалежності — в Києві завжди скликаються збори представників громадськості міста. Часто вони відбуваються у присутності гостей з Тампере. Кияни мають можливість в ці дні побачити фінські кінофільми, побувати на виставках у бібліотеках, прочитати в київській пресі чимало цікавого про Тампере і про Фінляндію.

А який великий інтерес викликала в Тампере виставка «Київ — столиця Української Соціалістичної Республіки!» Вона демонструвала успіхи киян у розвитку промисловості, житлового будівництва, в галузі науки і культури, розповідала про працю і відпочинок киян. Член муніципалітету Тампере Лахтінен так висловив свої враження від виставки:

«Ми раді, що з'язки між нашими містами розвиваються так благотворно. Від імені жителів Тампере щиро дякую киянам за організацію виставки. Вона добре відображає життя Києва. Я це говорю тому, що мені самому пощастило побувати в столиці України і побачити на власні очі грандіозне будівництво, красні вулиці, що потопають в зелені і квітах... Я бажаю киянам нових успіхів у роботі і щастя в житті».

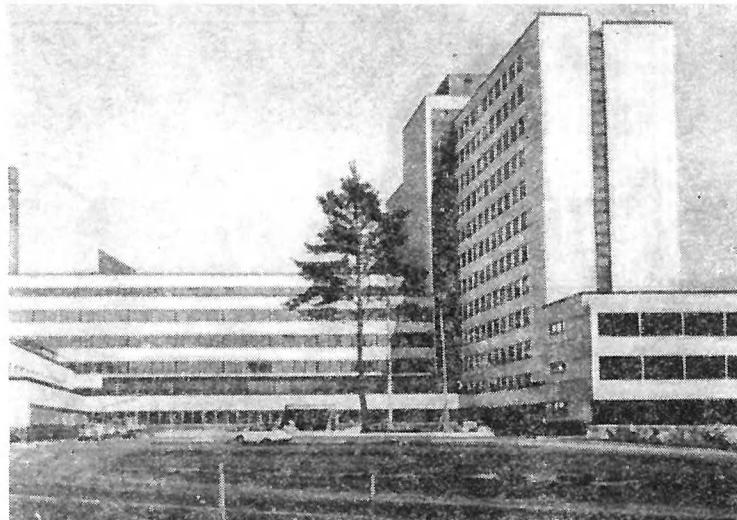
Жителі Тампере недавно побачили ювілейну виставку «Т. Г. Шевченко», а незабаром побачать ще дві виставки — «Київське метро» і «Житлове будівництво в Києві».

Газети Тампере охоче друкують матеріали, що їх надсилають з Києва. Завдяки цьому фінські читачі мали змогу прочитати і про київський інститут грудної хірургії, і про діяльність вчених, і про новий Палац юних техніків, і про наше метро, і про рух трудящих української столиці, відомий під назвою «Київський процент».

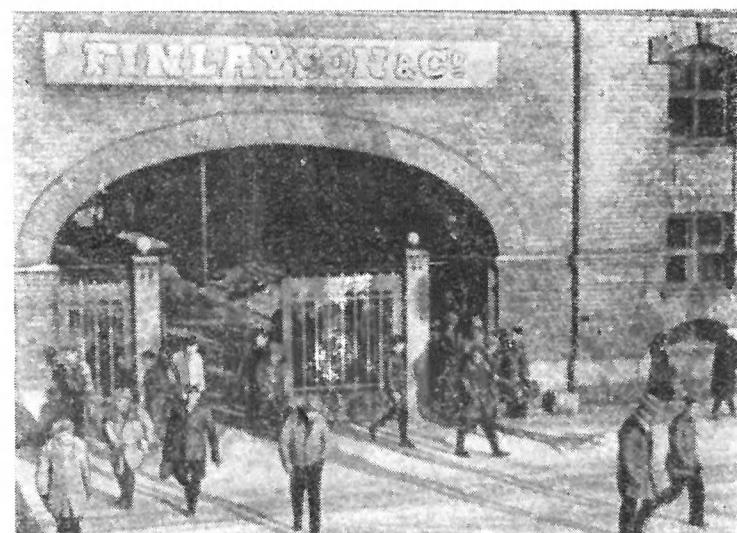
З Тампере до Києва прибули подарунки фінських друзів. Вони надіслали два документальні фільми «Місто синіх озер» і «Тампере», велику фотовиставку про своє місто та інше.

...Київ і Тампере. Міста двох країн, віддалені більш як на тисячу кілометрів, міста держав з різним соціальним устроєм, але вони знаходять спільній ґрунт для щирої дружби, для розвитку взаємних контактів. І дружба міст зміцнює дружбу народів, спільне прагнення до миру на землі.

К. ЕРМОЛАЄВ

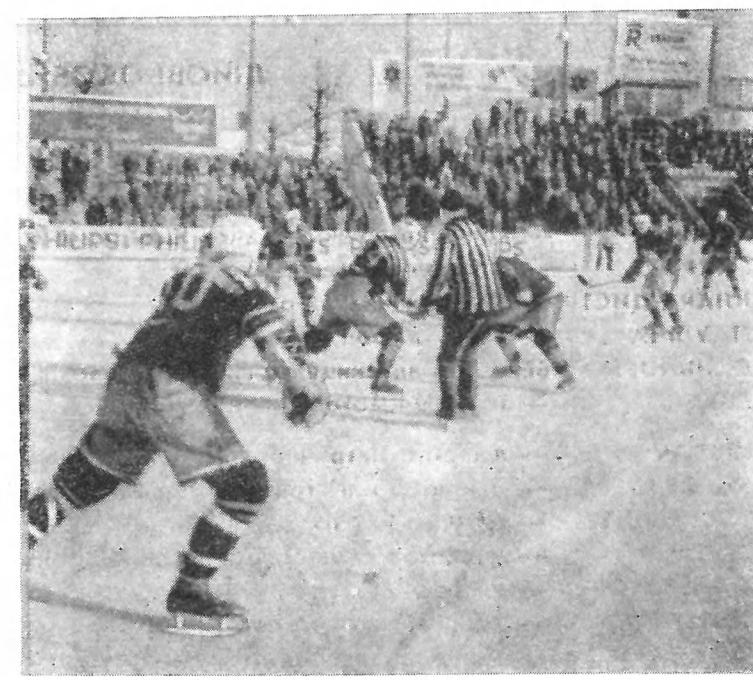

Тампере. Нова лікарня.

Одне з найстаріших підприємств міста — текстильна фабрика, заснована ще 1820 року.

Хокей — улюблений спорт фіннів.

ТРАГІКОМЕДІЯ НА 3 ДІЇ

КАРЛ ВІТЛІНГЕР

Мал. В. Крижанівського

ДІЙОВІ ОСОБИ:

ГАНС КІФЕР — «Людина з зірки», 42 роки

ЕММА ФІШЕР — медична сестра, 25 років

КЕТХЕН — колишня дружина Ганса Кіфера, 40 років

ГЕРТРУДА — служниця патера, 60 років

КЛАРА ЦИСТ — багата жінка, 50 років

ПАУЛІНА — повія, 22 роки

СИНЬЙОРА УМБЕРТО — власниця атракціону, 45 років

МОД — гонщиця-мотоциклістка, 28 років

ШТОЛЬ — лікар психіатричної клініки, 35 років

КРУМБАУЕР — секретар магістратури, 48 років

ГУСТАВ ШОН — патер, 65 років

ТРЕССЕР — директор страхової контори, 50 років

САЛЬВАТОРЕ — шинкар, 68 років

БЕН — гонщик-мотоцикліст, 30 років

грає
одна
актриса

грає
один
актор

Дія відбувається в Західній Німеччині в наші дні.

ДІЯ 1

КАРТИНА 1

Лікарський кабінет. За відчиненим вікном видно зоряне небо. Вглибині двері.

До кабінету вбігає медсестра Емма Фішер у білому халаті, з папкою під рукою і замикає за собою двері. В ту ж мить у двері хтось голосно стукає.

ЕММА (перелякано). Ідіть звідси!.. Негайно ідіть!..

у двері стукають гучніше.

Боже мій! Він зараз вдереться сюди!.. Віламає двері!.. (Підбігає до телефона, набирає номер.) Доктор Штоль?.. Це я, Емма Фішер... З вашого кабінету... Так, так, приходьте швидше!.. Будь ласка... Він добивається сюди...

Знову стукіт у двері.

(Чуєте?.. Не знаю. Якийсь хворий.) Кладе трубку, прислухається. Тихо. Підходить до дверей. Здається, пішов. (Повертається до столу і розкладає принесені в папці рентгенівські знімки.)

Заходить лікар Штоль.

ЛІКАР. Що тут у вас скoilося?

ЕММА. Я несла знімки. Раптом чую за собою кроки. Обертаюсь — хворий. Я побігла... Він теж... Ледве встигла зачинити двері.

ЛІКАР (сміється). Все ще не можете звикнути до наших хворих, фрэйлейн Еммо?

ЕММА. Але вже за північ! Як він опинився в цьому коридорі?

ЛІКАР. Саме це ви і мусили з'ясувати.

ЕММА. Я злякалася.

ЛІКАР. Даремно. Ви медичний працівник. Може, він хотів про щось попрохати.

ЕММА. Я не подумала про це. Вибачте... Він, мабуть, ще в коридорі... (Виходить.)

Лікар підходить до столу, сідає в крісло і починає розглядати рентгенівські знімки.

ЛІКАР. «Бути чи не бути, ось питання...» (Розглядає один із знімків на світло.) Абсолютно ясно: пухлина тисне на мозочок. Потрібна трепанація... «Умерти... заснути, не більше...» О, заснути... (По зіхахає.)

Дзвонить телефон.

Ні хвилини спочинку! (Береть трубку. Роздратовано.) Алло! Хто? Черговий по

другому відділенню? Звичайно, теж чергую, інакше давно б уже спав... Що? У вікно? Шостого поверху? От тварюка! Хто це?.. Який пролом? Пролом черепа? Шість місяців тому?.. Так, так, чудово пам'ятаю: схибнувся на літаючих блюдцях. Я думав, він уже помер... Ні, ні, не піднімайте тривоги. Він повернеться, коли зголодніє, і ми поселимо його у дев'ятнадцятому відділенні. Там на вікнах гратеги. Ну, звичайно, повернеться, я в цьому певний.

У вікні з'являється голова людини. Лікар її не помічає.

Зважте, що у божевільних досить здорового глузду. Гаразд. На добранич. (Кладе трубку.) Кумедно. Через вікно шостого поверху. (Сміється.) Дивак!..

ЛЮДИНА. Добрий вечір.

ЛІКАР (обертається). От тобі й маеш!.. Що ви там робите?

ЛЮДИНА. Якщо я скажу, що слухаю пташок, ви однаково не повірите.

ЛІКАР. Пташки вночі не співають. Тримайтесь міцніше! Я допоможу вам...

ЛЮДИНА. Не турбуйтесь. Я можу піти сама... (Робить рух, збираючись зникнути.)

ЛІКАР. Не ворушіться. Краще влезьте сюди.

ЛЮДИНА. Ви не заперечуєте? Я хотів тільки спитати, чи зможете ви приділити мені кілька хвилин? Мені не хотілося вас турбувати...

ЛІКАР. Мене значно більше турбує те, що ви висіте тут, на шостому поверсі. Ринва може обірватися.

ЛЮДИНА. Вона міцна. Мені не вперше. (Підтягається і легко стрибає в кімнату.)

Лікар підводиться і хоче зачинити вікно.

Ні, ні, не зачиняйте, я скоро піду!

ЛІКАР. Вихід тут. (Показує на двері.) Але спочатку сядьте і відпочиньте.

ЛЮДИНА. Дякую. (Сідає.)

ЛІКАР. А тепер, може, ви скажете, чим я зобов'язаний такій пріємній несподіванці?

ЛЮДИНА. Ви знаєте, хто я?

ЛІКАР. Ну, ще б пак. Літаюче блюдце.

ЛЮДИНА. Приблизно так... Ви пригадуєте, що мене привезли до вас минулого літа? (Торкається лоба.) Нещасливий випадок. Пролом черепа... Ви самі оглядали мене.

ЛІКАР. Пам'ятаю, аякже!.. Таке трапляється не часто. Череп зім'ятий, як автомобільне крило. Надзвичайно цікавий випадок!

У людини від жаху округлюються очі.

Лікар схаменувся.

Але не будемо про це...

ЛЮДИНА. Не будемо, докторе. А що було потім?

ЛІКАР. Вас залатали, друже. Непогана робота, якщо судити з того, як виглядаєте ви зараз.

ЛЮДИНА. Я кажу не про коробку... Мої рани ще не загоїлись як слід, коли ви оголосили мене божевільним.

ЛІКАР. Я? Не може бути!

ЛЮДИНА. Саме ви, докторе. Але не турбуйтесь. Я не збираюся зводити з вами рахунки. Я гадаю, лікарі мають право на помилку?.. Отже, це зробили ви! Лише вчора я переглянув історію моєї хвороби і прочитав ваш діагноз... (Старанно вимовляє.) «Травматична церебрастенія на грунті яскраво виражених вегетативно-вазомоторних вестибулярних порушень»... Що це означає?

ЛІКАР. Даруйте... Але як потрапила до вас історія хвороби?

ЛЮДИНА. А як я потрапив до вас? Уночі всі вікна відчинені.

ЛІКАР. Заходити треба в двері.

ЛЮДИНА. Але для цього треба мати ключ. А я поки що не встиг роздобути його.

ЛІКАР. Щоб двері відчинили, треба постукати.

ЛЮДИНА. Ви не чули, як грюкав я кілька хвилин тому? Марна праця. А крім того... Двері — це надто банально...

ЛІКАР (з обуренням). Виходить, ви розгулюєте де хочете?

ЛЮДИНА. Тільки коли виникає така потреба, докторе. А щодо вас у мене окремі плани.

ЛІКАР. Ах, навіть так? Цікаво!

ЛЮДИНА. Я знаю вас краще, ніж ви мене. (Довірило.) Ви і я — з однієї сім'ї.

ЛІКАР. Я захоплений цим, але, мушу призватися, не дуже розумію...

ЛЮДИНА. Це дуже просто. Я народився на зірці... А ви, докторе? Хіба ні?

ЛІКАР. Ну, звичайно! Як я відразу не забагнув!

ЛЮДИНА. Тепер ви розумієте? І я хочу зібрати вас з собою.

ЛІКАР. Куди? На вашу зірку?

ЛЮДИНА. На жаль, докторе! Ви добре знаєте, що на неї не можна повернутися. Зірка, як сірник, — нею можна скористатися тільки один раз.

ЛІКАР. Безумовно... (Жартома.) Але, можливо, для мене знайдеться містечко на вашому літаючому блюдці?

ЛЮДИНА. Давайте розмовляти серйозно. Ви чудово знаєте, що літаючих блюдець не існує.

ЛІКАР. Але, якщо я не помиляюсь, саме ви твердили весь час про блюдця.

ЛЮДИНА. А що мені залишалося робити? Зрозумійте мое становище. Шість місяців,

день у день, я пояснював доброму десятку психіатрів, що прилетів з зірки. А ці добродії переконували мене, що це можна зробити тільки на літаючому блюдці. Врешті, щоб вони від мене одчепилися, я погодився з ними.

ЛІКАР. Ви не дуже-то принципові.

ЛЮДИНА. З лікарями краще не зв'язуватися. Ви бачили коли-небудь, щоб хворий виграв у суперечці з лікарем?.. (Замислюється.)

ЛІКАР. Я не ставив собі таких запитань... Але до чого ви кінець кінцем ведете?

ЛЮДИНА. Чи їздили ви коли-небудь по Млечній путі?

ЛІКАР. По Млечній путі?

ЛЮДИНА. Особливо в цю пору року, на початку літа. Коли ще не розвиднілося. Розса лягає на землю, як величезне крило метелика, а в повітрі пахне м'ятою і чебрецем. І так тихо навколо, що можна почути, як гриби піднімають свої маленькі голівки, вітаючи прийдешній ранок. А людина — одна. Одна, як у перший день творіння, вдихає нічні пахощі, заколисана деренчанням молочних бідонів...

ЛІКАР. Пробачте... Про яку Млечну путь ви говорите?

ЛЮДИНА. Про мою, звичайно!.. Я вожу на вантажній машині молоко в клініку.

ЛІКАР. Ах, он що! Вам довірили водити грузовик?

ЛЮДИНА. Ви бачите, докторе, мій випадок не зовсім звичайний. Відверто кажучи, я не почиваю себе нещасним... Я їм, сплю, працюю. Але мене вважають... (Стукає себе по лобі.) А я ні... (Той самий жест.) Ви скажете, що всі такі... (Знову жест.) Твердять, що вони не такі... (Повторює жест...) ... і ви матимете рацію. Так от... (Дістає з кишенні чималий за обсягом рукопис.)

ЛІКАР (перегортаючи рукопис). Що це?

ЛЮДИНА. Про долю однієї людини. Тут вся її історія.

ЛІКАР. Ви хочете, щоб я прочитав це?

ЛЮДИНА. Ні. Я хочу, щоб ви зіграли це... разом зі мною.

ЛІКАР. Тобто як зіграли?

ЛЮДИНА. Як звичайно грають у театрі. Не відмовляйтесь. Адже це ви оголосили мене божевільним. Виходить, саме ви мусите допомогти мені довести, що це не так.

ЛІКАР. Це неможливо! Я маю і без того чимало клопоту.

ЛЮДИНА. «Бути чи не бути, ось питання!»... Хто любить Шекспіра і мріє вголос, завжди знайде в серці місце і для театру... Звичайно, я не Шекспір, але працював над текстом не менше за нього.

ЛІКАР. Я лікар, зрозумійте! У мене нема акторського хисту!

ЛЮДИНА. Облиште, облиште! Лікар завжди мусить бути актором.

ЛІКАР. Але шеф платить мені не за те, щоб я грав на сцені.

ЛЮДИНА. Професор погодиться, коли побачить мою комедію.

ЛІКАР. Як?! Ви збираєтесь показати її глядачам?

ЛЮДИНА. Авжеж. В цьому не буде нічого екстраординарного. Розпорядком клініки дозволено хорові співи і футбольні матчі, в яких медичний персонал бере участь поряд з хворими. Погодьтесь, докторе, що без глядача не може бути театру.

ЛІКАР. Так, але виникають ще й технічні проблеми. По-перше, ваша п'еса дуже довга...

ЛЮДИНА (стурбовано). Ви вважаєте, що доведеться скороочувати?

ЛІКАР. П'еси завжди треба скороочувати. І скільки б їх не скороочувати, завжди мало. А кінець гарний?

ЛЮДИНА. Та як сказати... В п'есі може бути будь-який кінець. В цьому перевага театру над життям.

ЛІКАР. Знаєте, ви мене майже переконали. Якщо цей експеримент принесе вам користь...

ЛЮДИНА. Більше того, докторе. Він врятує мене!

ЛІКАР. Згоден спробувати. Але треба вирішити і другу проблему: хто виконуватиме інші ролі?

ЛЮДИНА. Потрібна ще тільки одна жінка.

ЛІКАР. Ви можете когось порекомендувати?

ЛЮДИНА. Я нікого тут не знаю, крім куховарки, якій здаю молоко. Але вона надто огядна.

ЛІКАР. Гм!.. (По паузі знімає телефонну трубку.) Фрейлейн Фішер?.. Це я, доктор Штолль. Зайдіть, будь ласка, до мене. (Кладе трубку, потім розгортає рукопис.) А як ви назвали вашу комедію? Тут нічого не написано.

ЛЮДИНА. Я ще не придумав.

ЛІКАР. Давайте назовемо: «Історія однієї людини».

ЛЮДИНА. Не знаю... Може, краще «Людина з зірки»?

ЛІКАР. Чудово! Так і запишемо: «Людина з зірки»... (Шукає щось у кишені.) А, чорт!..

ЛЮДИНА. Ви шукаєте вашу ручку? Вона у доктора Шмідта.

ЛІКАР. Звідки ви знаєте?

ЛЮДИНА. Ви забули її вчора у нього в кабінеті. Доктор Шмідт сліпий, як січ, і вирішив, що це його власна. Він сунув її до се-

бе в стіл. Четвертий поверх, другий кабінет, третя шухляда праворуч.

Заходить Емма Фішер.

ЛІКАР. Я запросив вас, фрейлейн Фішер...

ЕММА (глянувші на Людину). Я дуже добре розумію, навіщо ви запросили мене! Ви гадаєте, що мені мало того зауваження, яке ви вже зробили? Я, звичайно, нова людина у вашій клініці, але така розмова в присутності хворого... Я зайду потім... (Входить, грюкнувшись в дверима.)

ЛЮДИНА. Оце характер! Справжня жінка!.. Саме такою була моя Кетхен.

ЛІКАР. Емма повернеться... Вона добра дівчина. Трохи експансивна, але це зрозуміло. Вона зовсім самотня. Батько убитий на Волзі, мати загинула під час бомбардування Берліна. Війна не обійшла її стороною.

ЛЮДИНА. Мою Кетхен теж не обійшла. Вона сиділа дома, сподіваючись, що війна не прийде до неї... Але до кожного з нас приходила війна. Крізь різні двері...

ЛІКАР. А де тепер ваша Кетхен?

ЛЮДИНА. Тут. (Показує на руко пис.) Я вже цілий місяць ношу її з собою. В кишені.

Відчиняються двері. Заходить Емма Фішер.

ЕММА. Вибачте, докторе, я трохи погарячуваля.

ЛІКАР. І даремно... Скажіть, фрейлейн, вам доводилось коли-небудь грati на сцені?

ЕММА. Вибачте... я сьогодні щось погано вас розумію. Про що ви говорите?

ЛІКАР. Річ у тім, що от... шановний автор написав п'есу і просить нас зіграти її на нашому вечорі.

ЕММА. Божевільний автор написав божевільну п'есу, і ви пропонуєте зіграти її в домі для божевільних?.. Я вас вірно зрозуміла?

ЛЮДИНА. А кого ви вважаєте божевільним, фрейлейн?

ЛІКАР. У мене багаторічна практика, але мені і досі важко визначити межу між нормальними і ненормальними людьми.

ЛЮДИНА. Мені це ніколи не вдавалося.

ЕММА (дивиться то на одного, то на другого). Одверто кажучи... Зраз мені теж важко сказати...

ЛІКАР. Не поспішайте з висновками, фрейлейн. Спершу прочитайте п'есу. (Простягає їй рукопис.)

ЕММА. Виходить, для цього він і гнався за мною по коридору?

ЛІКАР. Початкуючи авторові завжди важко вручити кому-небудь свій рукопис. Завтра ви скажете мені свою думку, фрейлейн.

ЕММА. Гаразд, докторе. На добраніч. (Входить, грюкнувшись в дверима.)

ЛЮДИНА. Отже, завтра я матиму відповідь?

ЛІКАР (п р о с т я г а ю ч и й о м у руку). Скажімо, на тому тижні.

ЛЮДИНА. Так довго?

ЛІКАР. Головна заслуга драматурга — терпіння.

ЛЮДИНА. Ну, що ж, почекаю.

Прямує до вікна. Лікар підштовхує його до дверей.

ЛІКАР. На сьогодні емоцій досить! Звідси спокійніше. І взагалі, якщо ви не припините ці дики мандри...

ЛЮДИНА. (п о с м і х а ю ч и с ъ). Так, так знаю. Дев'ятнадцять відділення. (В и х о д и т ь.)

ЛІКАР (п і д х о д и т ь до вікна і дивиться на зоряне небо). «Чи проїжджали ви по Млечній путі?» Цікаво, що він там понаписував! (З н і з у є п л е ч и м а, п о в е р т а є т с я до столу.)

Телефонний дзвінок. Лікар знімає трубку.
Алло!.. Добрий вечір, професоре... Дякую, все спокійно... (С м і є т ь с я.) Якщо не зважати на те, що мені зараз зробив візит один з наших хворих... Ви знаєте його. Шофер нашого молочного грузовика... Ні, безпечний. Уявіть собі, він написав щось на зразок комедії і хоче, щоб ми зіграли її на нашому найближчому вечорі відпочинку... Ви вважаєте, що це хороша думка?.. Чудова? Я радий за нашого автора... Ні, не може бути й мови, щоб виписати його з клініки. Він все ж таки зайшов до мене у вікно... (С м і є т ь с я.) Саме так, у вікно! Але не турбуйтесь, це більше не повториться...

У вікні з'являється Людина.

ЛЮДИНА. Ось ваша ручка, докторе.

Завіса

КАРТИНА 2

У залі вмікається світло. На просценіум виходить лікар Штоль з аркушем паперу в руці.

ЛІКАР. Шановні панове! Перш як почати наш вечір, дозвольте мені зробити кілька оголошень від імені дирекції психіатричної клініки. Чергова меса в каплиці відбудеться завтра о дев'ятій. А в неділю, замість меси, хворі прийматимуть душ Шарко. Записали? Дякую. Тих, хто хоче брати участь у шаховому турнірі, просять зайти після завтра до лікаря Шпільмана для перевірки. У п'ятницю у нас відбудеться виступ балерин міського театру. Ми запрошуємо всіх, включаючи хворих із першого і третього відділень. (Д о г л я д а ч а в п е р ш и х р я д а х .) Докторе Герц, не забудьте перед цим дати вашим хворим заспокійливе. Минулого разу вони поводилися дуже погано. Дякую. У мене

все. (З горта є аркуш і ховає у кишеню.) Тепер перейдемо до програми нашого вечора. Біля входу до залі ви прочитали на афіші: «Людина з зірки». Інтересуюча назва, правда?.. Тихіше в задніх рядах, будь ласка. Докторе Шмідт, простежте, щоб ваші пацієнти не рипіли кріслами!.. Так от, я від широго серця дякую тим, що зібралися, за виявлене нам довір'я. Я радий за себе і за нашого автора. Мені дуже приємно відзначити, що серед пацієнтів нашої психіатричної клініки з'явився талановитий драматург. А втім, якщо судити з того, які п'єси ідуть тепер у театріах, ми могли б мати серед наших пацієнтів значно більше авторів... Та будьмо поки задоволені тим, що є. Дозвольте рекомендувати вам нашого шановного автора. (В і д с у в а є з а в і с у .)

На просценіум виходить Людина.

Ласкаво просимо! Я залишу вас тут самого, але не турбуйтесь, ніяких ексцесів не буде. Біля пожежного брандспойта чергує лікар Файер. (В и х о д и т ь з а в і с у .)

Світло у залі гасне. Людина підходить ближче до рампи. Одягнена в поношений костюм, у руці палиця, на яку вона не спирається. Людина сквильована, але поступово опановує себе.

ЛЮДИНА. Добривечір! Я трохи хвилююся... це не дуже помітно?.. Я не перестаю твердити собі, що перебуваю серед своїх, але... (З н і я к о в і л о в і д к а ш л ю є т ь с я .) Ви розумієте мене?.. Ви, певно, теж хвилюєтесь? Це природно. Без хвилювання нема театру... Отже, почнемо. Це просто історія моого життя. Звичайна історія... Коли нещастия звальюється на країну, що може зробити одна людина?.. Муши сказати, що я народився і виріс на зірці, а потім уже потрапив на Землю. Перша сцена відбувається в селі, де я колись жив. Отже, починаємо (В и х о д и т ь .)

Завіса піднімається. Магістратура. За столом Крумбауер — секретар. Чути гавкіт собак, що наближається. Стукіт у двері.

СЕКРЕТАР. Увійдіть.

ЛЮДИНА (з а х о д и т ь ш к у т и л ь г а ю ч и, с п и р а є т с я на ц і п о к . З у п и н я є т с я б і л я д в е р е й). Добривечір!

СЕКРЕТАР (л е д в е г л я н у в ш и). Якщо відносно роботи, ви помилились адресою... Збиральний сезон закінчився. Зараз звільнюють, а не наймають. Ви мусите знати про це. Нема чого прикідатися... (М о в ч а н н я Людини спонукає секретаря п і д в е с т и очі .) Зайдіть краще в школу. Скажіть учительці, що послав вас я, секретар магістратури Крумбауер. У неї чула душа. Вона що-небудь придумає для вас. Напевне. Може, нарубаете дров чи ще щось. Одну-дві ночі переночуєте... (З н о в у п о ч и н а є п и с а т и .) Тільки не кажіть, що це

я говорив про ночівлю. (Н е т е р п л я ч е). Треба йти зараз, бо буде пізно! Тут магістра-тура, а не благодійний заклад.

ЛЮДИНА (т и х о). Це я...

СЕКРЕТАР. Хто є?

ЛЮДИНА. Ганс.

СЕКРЕТАР. Який Ганс?

ЛЮДИНА. Ганс!

СЕКРЕТАР. Не знаю! Був у нас в селі один Ганс... син церковного сторожа. Загинув на війні, бідолаха...

ЛЮДИНА. Ви що, справді не пізнаєте мене? П'ятнадцять років — це не так уже й багато.

СЕКРЕТАР (п і д в о д и т с я, по п р а в л я є о куляри, п і д х о д и т). Ганс Кіфер?

ЛЮДИНА. Що з вами, Крумбауер? Ви дивитесь на мене з таким жахом?

СЕКРЕТАР (протирає окуляри, знову надіває їх і вдивляється, розкривши рот від подиву). Не може бути!.. Ганс... виходить... виходить, ти живий?! Лишився цілісінський... після всього? (О б м а цує його руки, плечі.) Невже це справді ти?.. Але як ти примудрився лишитися живим?

ЛЮДИНА (в е с е л о). Дуже просто! Щоранку я казав собі: «Коли ти помреш, Гансе, невідомо що з тобою буде далі. Краще залишайся живий, це вірніше».

СЕКРЕТАР. І цього було досить?! Оце сила гіпнозу... Аж не віриться. Голова йде обертом, коли воскресають ось так, без попередження. Сідай, друже! Ти, мабуть, стомився. (П і д с о в у є й о м у стілець.)

ЛЮДИНА. Трохи. І ноги і голова... Побачити знову своє село! Ти не уявляєш, що це значить.

СЕКРЕТАР. Вип'єш трішки?

ЛЮДИНА. Охоче. За твоє здоров'я.

Секретар ставить пляшку, склянки. Наливає. Вони цокаються.

СЕКРЕТАР. За твоє... (В и т и р а є г у б и.) Ти давно приїхав?

ЛЮДИНА. Оце зараз.

СЕКРЕТАР. Просто з вокзалу?

ЛЮДИНА. Не зовсім. Я побував на нашому горбі, щоб глянути, чи все на місці.

СЕКРЕТАР. Багато змін, правда ж?

ЛЮДИНА. Коли дивишся звідти—ні. Дзвіниця там, де й була, пожежна каланча також. І ті ж самі яблуні на шкільному дворі.

СЕКРЕТАР. Так, це все на місці... А з горба ти пішов прямо сюди?

ЛЮДИНА. Я пройшов через кладовище.

СЕКРЕТАР. Виходить, ти вже бачив могилу?

ЛЮДИНА. Мого батька? Бачив... Сердешний старий!.. Давно?

СЕКРЕТАР. У п'ятдесят п'ятуму. Він недовго хворів... Чудовий надгробок, правда?

ЛЮДИНА. Ще б пак. Отакенна брила на його грудях! З чорного мармуру.

СЕКРЕТАР. Ми постарались. Він заслужив... А після кладовища ти більше ніде не затримувався?

ЛЮДИНА. Я зупинився ненадовго на площі. Перед монументом загиблим.

СЕКРЕТАР. Що там зацікавило?

ЛЮДИНА. Чому ви написали на ньому мое прізвище?

СЕКРЕТАР. На чому... Ще трішки?

ЛЮДИНА. На монументі. Всі мої товариші там. І я теж.

СЕКРЕТАР. Для порядку. Ми вписали туди всіх, кого не було серед нас... Випий ще, тобі треба підкріпитися.

Цокаються.

ЛЮДИНА. Отже, ви не сподівалися більше побачити мене?

СЕКРЕТАР. Певна річ!

ЛЮДИНА. А Кетхен як поставилася до цього?

СЕКРЕТАР. До чого?

ЛЮДИНА. До цього...

СЕКРЕТАР. Ти знаєш жінок, Гансе... Вони плачуть, коли завгодно, без будь-якої причини, а коли справді щось трапиться... Тх не розбереш...

ЛЮДИНА. Як вона живе?

СЕКРЕТАР. Живе потроху. Ти розумієш, з п'ятьма дітлахами...

ЛЮДИНА. Ого!

СЕКРЕТАР. Поки ти був живий, вона чекала... Не можна вимагати більшого.

ЛЮДИНА. Куди там більшого!

СЕКРЕТАР. Ще скляночку?

ЛЮДИНА. За твоє здоров'я... Я все ж таки радий, що повернувся на батьківщину.

СЕКРЕТАР. Авжеж, авжеж! Люди зникають, з'являються — в цьому життя... Але звідки ти прийшов?

ЛЮДИНА (п'є). Звідки повертаються мертві: з війни.

СЕКРЕТАР. Ти трохи спізнився. П'ятнадцять років, як вона скінчилась.

ЛЮДИНА. Де-небудь завжди йде війна.

СЕКРЕТАР (показує на ногу Людини). Там?

ЛЮДИНА. Свіженський подарунок. Дрібниця. За кілька тижнів загоїться.

СЕКРЕТАР. Тим краще, тим краще!.. А що ти збираєшся робити?

ЛЮДИНА. Жити тут. Мій дім ще цілий?

СЕКРЕТАР. Та цілий... Але будинки, як жінки, Гансе: не чекають. Ти знаєш, яка скрізь житлова криза. В твоєму домі, крім Кетхен, ще дві сім'ї... Ти, сподіваєшся, не виженеш їх на вулицю?

ЛЮДИНА. Боронь боже! Мені досить маленького куточка. Чи багато треба одній людині?.. Господарюватиму. У мене тут неда-

лічко є ділянка лісу. І невеличке поле — я його дістав у спадщину від матері. Знаєш, біля річки?

СЕКРЕТАР. Так, звичайно. Все це у тебе є. І поле теж... А що ти збираєшся з ним робити?

ЛЮДИНА. Я посаджу соняшники.

СЕКРЕТАР. Ти божевільний! Для горобців?!

ЛЮДИНА. Мені довелося побувати в країні, де ростуть соняшники. Вночі їхні жовті голівки здавалися маленькими круглими місяцями. А вітер перебирає їхні пелюстки, мов кучері дівчат... Мені б хотілося мати частинку цієї країни тут, у себе.

СЕКРЕТАР. Але не на цьому полі біля річки! Я там посадив картоплю.

ЛЮДИНА. Ти?

СЕКРЕТАР. Атож, я. А ти хотів, щоб земля стояла пуста?

ЛЮДИНА. Мені не спадало на думку, що хто-небудь, крім моого батька, може там господарювати. Я у тебе в боргу, старий.

СЕКРЕТАР. Ще чарочку?.. Скажи, а гроші у тебе є?

ЛЮДИНА. Трохи. А чому ти про це питавеш?

СЕКРЕТАР. Я б міг тобі позичити.

ЛЮДИНА. Не треба.

СЕКРЕТАР. О, тобі пощастило! Мало хто може так відповісти. До речі, поки я не забув: ти зустрів кого-небудь у селі?

ЛЮДИНА. Знайомих — нікого.

СЕКРЕТАР. Тим краще, тим краще!.. А тепер знаєш, що тобі треба зробити? Почекати тут, поки стемніє, і повернутися на вокзал так, щоб тебе ніхто не помітив.

ЛЮДИНА. На вокзал? Щоб ніхто не помітив?

СЕКРЕТАР. Еге. Переночуєш у готелі. Нікому не кажи, хто ти, а завтра я пораджусь з бургомістром і повідомлю тебе, як ми вирішили.

ЛЮДИНА. До чого тут бургомістр?

СЕКРЕТАР (рішуче). Послухай, Гансе! Ти прикдаєшся чи в тебе справді голова неварить?

ЛЮДИНА. Не розумію.

СЕКРЕТАР. Ти вмер чи ні?

ЛЮДИНА. На пам'ятнику — вмер.

СЕКРЕТАР. Ти гадаєш, твоє ім'я випадково туди вписали?

ЛЮДИНА. Не строй дурня, Крумбауере!

СЕКРЕТАР. Ти хочеш, щоб я показав тобі свідоцтво про твою смерть?

ЛЮДИНА. Будь ласка! Я вставлю його в траурну рамку і повішу над ліжком. Кајкуть, що це на щастя. І мені буде ще приємніше від того, що я живий. Так, так!.. Не кривись ображено, Крумбауере. Це не моя провінія. Треба було залишити мене в живих.

СЕКРЕТАР. Слухай, Гансе! Ще дитиною ти

був упертий, як осел. Якщо ти не розумієш мене, значить не хочеш зрозуміти.

ЛЮДИНА. Поясни по-людськи.

СЕКРЕТАР. Хай тобі чорт! (Нервую дедалі більше.) Може, ти хочеш, щоб я пішов до судді і сказав: «Він живий! Він тут!» Суддя засміється мені в обличчя. Уявляю його фізіономію!.. Ти вважаєш, що це так просто: людина живе, потім умирає, потім знову живе. А як все це відправити? Слово честі, ти бездушний бовдур! Я крутився, як грішник на сковороді, поки мені вдалося зробити тебе по-справжньому мертвим! Двадцять разів довелося мені їздити в місто, щоб поховати тебе. Ти не уявляєш, які черстві люди, особливо коли справа торкається паперів. А тепер ти хочеш, щоб я знову пішов до судді, до нотаря, до комісара поліції і сам змарнував усю свою працю? Таку тяжку працю!.. Довелося заплатити трьом свідкам, щоб підтвердили, що ти справді помер. Знаєш, що їм загрожує? Тюрма!.. Ні, ти цього не зробиш, Гансе!..

ЛЮДИНА. Але я не винен, що лишився живий!

СЕКРЕТАР. Тобі легко казати! А як-то було мені? Місяць за місяцем, день за днем мене переслідували за тебе. Магістратові потрібний був будинок, щоб розселити біженців Ковалю Густаву до зарізу потрібна була твоя Кетхен. Товстий Гантман горлав, що твій кукіль перекидается на його поле. А могила твого батька? Думаєш, вона нічого не коштувала? Довелося продати твій ліс, щоб заплатити за мармурову плиту. А на решту грошей наклав лапу патер — йому треба було полагодити дах на дзвіниці. І на монумент жертвам війни теж потрібні були гроші. Отже, ми продали і твоє поле... Зрозумій, Гансе, твоя смерть принесла користь громаді. Тепер ти не просто небіжчик, ти почесний, шанований небіжчик!..

ЛЮДИНА. Шанований небіжчик... І звичайнісінка жива людина. Взагалі, наскільки я зрозумів, мені тут більше ніщо не належить.

СЕКРЕТАР. Зрозумів тепер, чому я мушу переговорити з бургомістром?

ЛЮДИНА. Слухай, Крумбауере, ти добре знаєш, що...

СЕКРЕТАР. Я нічого не знаю! Мені обридли твої історії! Ти домагаєшся, щоб я сказав? Так от: ти нещастя, от хто ти! Нещастя!

ЛЮДИНА. Тільки тому, що я не вмер? Але буває, що й мертві виходять з могил.

СЕКРЕТАР. Мілосердний бог зробив так, що люди вмирають тільки один раз. Ти хочеш наплювати на всі божі закони?

ЛЮДИНА (по пазі). У мене є пропозиція, Крумбауере. Залишай собі мое поле, а магістратура хай забирає решту. За це ви офіційно повернете мене до життя.

СЕКРЕТАР. Ти хороший хлопець, Гансе!

Хочеш ще трішки?.. Що скажеш про мою настоянку? Добра?.. Мертвого піднімає з могили!.. (Сміється). А все ж таки... повір моєму досвіду. Краще, що ти можеш зараз зробити, це — почати життя... десь далі від нас.

ЛЮДИНА. Але тут я дома. Чого мені іхати!

СЕКРЕТАР. Уперся, як бик! І тільки через те, щоб посадити соняшники для горобців... А як, ти гадаєш, поставиться до твоого повернення Кетхен?

ЛЮДИНА. Вона зрадіє, довідавшись, що я живий.

СЕКРЕТАР. Ти певен? (Підходить до дверей, відчиняє і гукає.) Ельвір!.. Побіжи до коваля, скажи Кетхен, щоб прийшла сюди! (Повертається до столу.) Побачиш, як вона зрадіє такому подарункові.

ЛЮДИНА. Я нікому не хочу нав'язуватися. Ні Кетхен, ні іншим. І нікому не хочу заважати.

СЕКРЕТАР. І все-таки заважатимеш усім! Краще хто завгодно, тільки не ти.

ЛЮДИНА. Але я можу бути ким завгодно. Навіть ти мене не пізнав.

СЕКРЕТАР. Ти народився Гансом Кіфером, і нікуди від цього не втечеш... Слухай, візьми п'ятдесят папірців і щезни. Земля велика, Гансе. Ти знайдеш собі пристановище де-небудь у місті, там у кожному барі грає музика... П'ятдесят папірців — мое останнє слово! Ціна за твоє мовчання. Подумай. Залишиш мертвим. Живий ти не потягнеш і на п'ять.

ЛЮДИНА. Тільки тому, що я Ганс Кіфер?

СЕКРЕТАР. Тільки тому. З яким-небудь Шмідтом або Шварцом все було б гаразд.

ЛЮДИНА (дістає з кишені документ і простягає його секретареві). Ось, Прошу.

СЕКРЕТАР. Що це?

ЛЮДИНА. Шварц.

СЕКРЕТАР. Ти що, глузуєш з мене.

ЛЮДИНА. Анірохи. Це мое посвідчення.

СЕКРЕТАР (бере посвідчення). Йоганн Шварц?.. Але ж ти Ганс Кіфер!

ЛЮДИНА. Можу бути також Йоганном Шварцом.

СЕКРЕТАР. А що воно за птах — Шварц? Звідки я знаю, що йому треба?

ЛЮДИНА. Йоганнові Шварцу нічого не треба. Він дістав кулю в лоб. А яскористався його посвідченням.

СЕКРЕТАР. Він загинув за батьківщину, а ти украв у нього ім'я?

ЛЮДИНА. Але ви украли у мене мое, хоч я й не загинув.

СЕКРЕТАР (офіціальним тоном). Пропоную сказати всю правду. Ти вкрав ці документи у покійника?

ЛЮДИНА (усміхаючись). Так... Щоб повернутися на батьківщину. Якщо я не можу бути Гансом Кіфером, я стаю Йоганном Шварцом... або ніким...

СЕКРЕТАР (допитливо). Наскільки я зрозумів, ти не маєш інших документів, крім цього посвідчення?

ЛЮДИНА. Ні.

СЕКРЕТАР. Тоді все гаразд!

ЛЮДИНА. Я радий, що ти нарешті зрозумів мене.

СЕКРЕТАР. Так, тепер я починаю розуміти твою історію. Ти не Ганс Кіфер. Ти ніколи не був Гансом. Ти, можливо, був знайомий з нашим Гансом? Га?.. Він був твоїм приятелем? Розповідав тобі про своє село, про Кетхен, про домівку, про поле біля річки... І про мене, певно... і ти подумав: «Непогана місцинка!».. Чи не так?..

ЛЮДИНА. Не розумію.

СЕКРЕТАР. Через стільки років важко впізнати людину, подумав ти! Вони трохи простачки, ці милі селяни, сказав ти собі! У них можна перехопити добрячий шмат, влаштуватися в теплі, заволодіти майном покійного — от що сказав ти собі!

ЛЮДИНА. Слухай, Крумбауере, чи ти часом не збожеволів?

СЕКРЕТАР. Я не Крумбаuer для вас! Я пан секретар магістрату! Ви хитро задумали вашу комбінацію, але номер не пройшов! Вони не такі вже простачки, ці селяни. Ви помилились адресою. Ідіть собі геть!

Заходить Кетхен.

КЕТХЕН. Ви кликали мене, пане Крумбауер?

СЕКРЕТАР. Кликав... Але ви вже не потрібні.

ЛЮДИНА. Кетхен!

КЕТХЕН (обертаючись). Боже мій!.. (Вражено.) Ганс?

Людина простягає до неї руки. Кетхен кидається до нього в обійми, плаче. Крумбауер невдоволено наливає склянку. Одним духом п'є.

ЛЮДИНА (гладить її по голові). Схильовано. Кетхен!.. Моя бідна Кетхен!.. Скільки сивого волосся у тебе...

КЕТХЕН (різко відштовхує його). І оце все, що ти побачив? Тільки сиве волосся! А руки мої ти бачив? Ось, глянь... Ти пізнаєш мої руки?

ЛЮДИНА. Але, Кетхен...

КЕТХЕН. Ти це хотів побачити?.. Чи серце мое, з якого краплина за краплиною зникала надія, зникало життя? Ти знаєш, що таке п'ятнадцять років без відпочинку, без радості, без жодного світлого дня?.. А як я чекала на тебе! Боже мій... Як чекала!.. Всю війну жодного листа, а я чекала!.. Всі, хто лишився живий, давно повернулись додому, а я чекала! На площі поставили пам'ятник і

написали на ньому твоє ім'я, а я все-таки чекала.. I жодного листа! Жодного!..

ЛЮДИНА. Але я не міг, Кетхен! Присягаюсь... Там, де я був...

КЕТХЕН. Я не знаю, де ти був! I не хочу знати.. Коли почалась війна, ви всі збожеволіли. Африка, Норвегія, Росія — ви хотіли бути всюди, вам всього було мало!..

СЕКРЕТАР (пихато). Наші солдати захищали батьківщину! Висока місія німецького народу...

КЕТХЕН (обертаючись до нього, розгнівано). A! Вам і зараз мало! Я пам'ятаю, Крумбауере, як ви розгулювали по селу, бундючний, наче різдвяний індик, і торочили ці ж прокляті слова! I коли б з-під землі виліз ваш фюрер...

СЕКРЕТАР (випростовуючи руку вперед). Хайль!

КЕТХЕН. Ти бачиш, Гансе! Нічого не змінілося! Хапай автомат і біжки знову воювати!.. Чого ти повернувся? Чого, я питання тебе?!.. I чого ти від мене хочеш?..

ЛЮДИНА (лагідно). Нічого, Кетхен. Заспокойся. Я просто дуже стомився. I ні від кого нічого не хочу. Але у кожної людини є дім. I якщо вона залишається живою, їй хочеться повернутися додому туди, де вона народилася.

СЕКРЕТАР (багатозначно). Якщо це він. Той, хто повернувся.

ЛЮДИНА (не звертаючи уваги). Я ні в чому не докоряю тобі, Кетхен. Ні в чому. I нічого не вимагаю, але я не винен...

КЕТХЕН. А хто? Скажи, хто?!

ЛЮДИНА. Не знаю... Війна, життя... Я, звичайно, не міг сподіватися, що ти чекатимеш на мене. Я навіть не знов, чи жива ти. Але, Кетхен, зараз... скажи, ти щаслива з Густавом?

КЕТХЕН. Я... я народила йому п'ятьох дітей, Гансе...

ЛЮДИНА. Це не відповідь. Я питання — ти щаслива?

Кетхен мовчить.

Ти не відповідаєш?

КЕТХЕН (поволі обертається до секретара). П'ять років тому ви показали мені свідоцтво про смерть Ганса... Сказали, що одержали повідомлення. Це була неправда?

СЕКРЕТАР. Але хто міг гадати?.. Стільки років!..

КЕТХЕН (напружено). Навіщо ви це зробили, Крумбауере?

СЕКРЕТАР. Наче це я сам зробив!.. Усі так вирішили! Всі!..

КЕТХЕН. Я чекала п'ятнадцять років. Я б чекала ще п'ять... Все життя. До смерті... Ви чуєте? До смерті... (Кричить.) Навіщо ви це зробили, Крумбауере?

ЛЮДИНА. Не питай, Кетхен. Хай краще

скаже, як у нього росте картопля. Він зробив з мене покійника, щоб угноїти мною мое власне поле.

СЕКРЕТАР (люто). Так, зробив! I ніхто не доведе, що ти не покійник!.. Нема Ганса Кіфера! Нема! Він давно згнив! I ми не дозволимо йому смердіти тут, у нашому селі.. Попроси у нього посвідчення, Кетхен! Хай покаже. Де в нього посвідчення, що він Ганс Кіфер?! Aha! Нема?.. Авантюрист! Пройдисвіт!.. Жени його геть, Кетхен! Жени! Bo інакше цей покійник забере у тебе дім, дітей!..

КЕТХЕН (переводячи погляд з Ганса на Крумбауера. Сторопіло). Боже мій! Який негідник!.. Який мерзотник!..

СЕКРЕТАР. Ну, звичайно, мерзотник. Я відразу зрозумів це!

Завіса

КАРТИНА 3

На просценіум виходить Людина.

ЛЮДИНА. I все-таки я не хотів іти з рідного села. Ви добре знаєте селян? Я теж. Я чудово розумію, що минуть роки, поки мені повернуть мое добро. I всі ці роки боротьба не припиняється ні на один день. Мене без кінця переслідуватимуть нещастя: згорить клуня, здохне корова, в моєму колодязі опиниться дохла кішка. I якщо у сусідів зникне хоч одна курка, у крадіжці звінуватять мене... Але відступити? Залишитися назавжди живим покійником? Ні...

Чути тихі звуки органа.

Я вирішив піти до нашого старого патера Густава Шона. Він знову мене з дитинства... Відсувається завіса. Напівосвітлена церква. Спираючись на цілок, до церкви заходить Людина. Бере свічку, запалює і ставить перед іконою. Потім, незграбно підгинаючи поранену ногу, стає на коліна. Тихо грає орган.

Боже мій! Боже! Ти, який створив мене за своєю подобою, поглянь, як збентежена душа моя... Я ніколи нікому не бажав зла... Ти уособлюєш вищу любов, боже мій! Чому ж ти допустив, щоб мене відірвали від усього, що я любив? Чому на моєму шляху тільки жах, ненависть і байдужість?.. Чому не хочеш ти знову вернутися на землю, щоб урятувати людей? Чи ти побоюєшся, що тебе спіткає моя доля?.. «Господь на землі? Ваші документи! Звідки ви прибули? Куди прямуєте? Що збираєтесь робити? Рятувати людей? Ні, шановний, вхід заборонений!..» Ти чуєш, господи? Вхід заборонений! Земля зачинена для тебе на два оберти, як серця людей, і ключ назавжди загублений!

Звуки органа посилюються. Заходить Патер. Людина підводиться, іде йому назустріч.

Отче! Отче мій!.. Погляньте на мене!
ПАТЕР. Господь бачить тебе, сину мій!
Що ти хочеш?

ЛЮДИНА. Допоможіть мені, отче мій!..
Мене охопив розпач.

ПАТЕР. На те воля господня. Нас оточує
розпач. Всюди, де б ми не були.

ЛЮДИНА. Я побував скрізь. А тепер по-
вернувся. Ви пізнаєте мене?

ПАТЕР. Лише господь пізнає всіх.

ЛЮДИНА. Але люди теж мусять пізнава-
ти одне одного. Подивіться! Я Ганс!.. Ганс
Кіфер!..

ПАТЕР. Ганс Кіфер?! Але я відслужив по-
ньому заупокійну месу!

ЛЮДИНА. І все-таки я живий! Повернув-
ся, щоб знову жити тут. Допоможіть мені,
отче мій! Скажіть людям, що я справді Ганс
Кіфер. Люди повірять вам!.. Повернуть мені
мій дім, поле, ліс..

ПАТЕР. Ганс Кіфер? Ліс?.. (По паузі.)
Не пам'ятаю. Ти просиш, щоб я свідчив у
мирських справах, сину мій. А я служу бо-
гові.

ЛЮДИНА. Згадайте, отче мій! Заради
всього святого, постараитесь згадати!.. Ви
були моїм наставником. Навчили мене пер-
шої молитви... Адже мене можна впізнати!
Можна!.. Я щойно размовляв з Гертрудою,
вашою старою служницею. Вона одразу
впізнала мене!.. Я зараз покличу її... (Шку-
тильгаючи, швидко йде до ви-
ходу. Гукає.) Гертрудо!.. Гертрудо!.. Ідіть
сюди!..

Квапливо заходить Гертруда, іде до патера.

ГЕРТРУДА (скромно). Бачили
нашу радість, пане патер? Наш Ганс повер-
нувся! Мені вже три ночі сниться, що я пас-
у білого баранчика. Це на щастя. І що ви те-
пер скажете? Він майже не змінився, наш
Гансик. Тільки трохи кульгає. А скільки ж
він пережив, бідолаха! Зате тепер, дякувати
богові, дома. Господь врятував від усіх
напастей. Господь...

ПАТЕР. Не згадуй імені господа нашого
всусі...

ЛЮДИНА. Ви чуєте, отче мій? Згадали
Ганса?

ГЕРТРУДА. Так, так, звичайно, пане патер!
Ви не можете не пам'ятати. Наш Гансик! Радість
наша. Пам'ятаєте, скільки він хворів,
коли був дитиною? Ви йому книжки носили.
А як видужав, зразу дві шибки у вас ви-
бив. Пам'ятаєте, пане патер? А ми вже й
оплакали його і месу по ньому відслужили.
Але це на щастя. Прикмета така. Тепер,
хвалити бога, все гаразд буде. У вас, пане
патер, і грошики цілі, що за його ліс виру-
чили. Господь знат, як вони йому згодя-
ться... (Раптом сплескує руками.)

А Кетхен?.. Сердешна Кетхен? Що тепер
вона робитиме?!

ПАТЕР. Іди, Гертрудо. Залиш нас з Ган-
сом самих перед лицем господа.

ГЕРТРУДА. Ну, слава богу! Пан патер зга-
дав тебе. Тепер усе буде гаразд. (Перехрестивши Ганса, виходить.)

ПАТЕР. Так. Я згадав тебе, сину мій. Але
повернення твоє принесло мені і радість і
горе.

ЛЮДИНА. Горе?..

ПАТЕР (урочисто). Так, сину мій! Всі
ми грішні перед господом богом. Але є
гріхи, яким нема прощення! І такий гріх ти
береш на свою душу!

ЛЮДИНА. Але що я зробив?.. Що?..

Звуки органа посилюються, заглушуючи слова патера.

Завіса

ДІЯ 2

КАРТИНА 4

На просценіум виходить Людина з ціпком у руці.

ЛЮДИНА. «Сину мій, з твоєю появою
дружина твоя стала двомужницею. Цього
гріха не простягти їй ні закон, ні церква!..»
Патер знайшов той єдиний аргумент, який
примусив мене піти за порадою до Крум-
бауера. Гріх він поклав на мою душу, а мої
гроши забрав собі. Отже, я поїхав... Спочат-
ку на вокзал. Але найближчий поїзд мав
бути тільки наступного ранку... Довелося
піти в готель. Записатися під ім'ям Йоганна
Шварца... Всю ніч не склепив очей. Намагався
дати лад своїм хаотичним думкам.
Накликати на ні в чому не винну Кетхен
прокляття церкви і судової розправу? Ні!
Цього вона не заслужила!.. Але й мое становище
було нелегке. Я більше не існував.
Порожнечча. Уявляєте? Замість людини — ні-
чого. Смішне становище, правда?.. І тоді
мені вперше спало на думку: якщо мені не-
ма місця на цьому світі, треба обрати собі
інший, якусь маленьку зірку. Розумієте?.. Я
вам розповідаю про це, щоб ви не нудь-
гували, поки лікар і фрейлейн Фішер мі-
няють костюми і гримуються, перевтілюю-
ючись в інші персонажі. Не знаю, чи зро-
зумієте ви наші зусилля, адже нас тільки
троє... До речі, як вам сподобалась фрей-
лейн Фішер? Можу сказати по секрету, що...

Лікар висуває голову з-за куліси.

ЛІКАР. Можна продовжувати?

ЛЮДИНА. Так, так, продовжуємо... (Доглядачів.) Ми ще поговоримо про це...
(Виходить.)

Відсувається завіса. Контора, обставлена сучасними меблями. На стінах реклами пластики страхової компанії. За письмовим столом директор — з гладенько зачесаним волоссям, у рогових окулярах. Він розмовляє по телефону.

ДИРЕКТОР. Головне, щоб він не втік. Розумієте? Він може нас навести на слід... Так. А через три хвилини пришліть його до мене. (Кладе трубку і одразу ж набирає новий номер.) Алло! Поліція?.. Комісара Дитті, будь ласка... Говорить Трессер, генеральний директор страхової компанії «Меркурій»... Здрастуйте, комісаре... Ви пам'ятаєте справу з підробленими страховими полісами?.. Абсолютно правильно, Йоганн Шварц... Так от, є новини: до нас у контору прийшов якийсь чоловік, він цікавиться Йоганном Шварцом. Назвати себе не хоче... Так, підозрілий. Зараз я перевірю його сам... Гаразд. Я подзвоню вам за кілька хвилин. (Кладе трубку.)

У двері стукають. Заходить Людина. Тримається зніжковіло. Ще спирається на ціпок, але ходить уже краще.

ДИРЕКТОР. Мені сказали, що ви розпитуєте про якогось Йоганна Шварца?

ЛЮДИНА. Так.

ДИРЕКТОР. Що ви знаєте про цю людину?

ЛЮДИНА. Майже нічого.

ДИРЕКТОР (услідив). Ви його родич?

Людина заперечливо хитає головою.
То, може, друг?

Знову заперечливий жест.

На жаль, я можу повідомити вам дуже небагато. Йоганн Шварц деякий час працював у нас, але зник безслідно. Це все, що я знаю.

ЛЮДИНА. Я знаю трохи більше. Він був у Алжірі, в іноземному легіоні. Я бачив його лише кілька хвилин... мертвим...

ДИРЕКТОР (збуджено). Мертвим? Ви можете це засвідчити?

ЛЮДИНА. Навіщо?

ДИРЕКТОР (посміхачись). Ваш знайомий забув уладнати деякі справи, коли залишив нас. Звичайна формальність.

ЛЮДИНА. Якщо тільки це...

ДИРЕКТОР. Треба засвідчити, що він справді помер. Я вам поясню: без вашого свідчення він, можливо, фізично помер, але юридично живе. Ви розумієте?

ЛЮДИНА. Цілком. У мене якраз навпаки.

ДИРЕКТОР. Тобто як?

ЛЮДИНА. Я юридично помер, а фізично живу.

ДИРЕКТОР. Але це неможливо!

ЛЮДИНА. На жаль, саме так. І мушу сказати, що я не маю особливого бажання свідчити про те, що Йоганн Шварц помер. Для мене це якоюсь мірою юридичне самогубство.

ДИРЕКТОР. Не розумію.

ЛЮДИНА. Дуже просто. Він наполовину помер, я наполовину живий. Удох ми складаємо одну людину, яка має право на існування. І я міг би зайняти його місце.

ДИРЕКТОР. Ви? Ні, дорогий мій. На це місце сто претендентів! От коли б Йоганн Шварц власною персоною з'явився у нашу контору, закон примусив би нас повинити його на роботі.

ЛЮДИНА. Чудово! (простягає документи.) Йоганн Шварц — власною персоною!

ДИРЕКТОР (розглядаючи документи). Здається, ви хочете мене остаточно заплутати?.. Коли Йоганн Шварц мертвий, як ви запевняєте, він не може бути у відпустці через хворобу.

ЛЮДИНА. Але відпустку через хворобу одержав я.

ДИРЕКТОР. Наскільки я розумію, ви украли у Йоганна Шварца його документи?

ЛЮДИНА. Не в Йоганна Шварца, а у трупа Йоганна Шварца.

ДИРЕКТОР. А навіщо, скажіть, будь ласка?

ЛЮДИНА. Щоб повернутися на батьківщину.

ДИРЕКТОР. Це, звичайно, аргумент... Але ви уже повернулись. Навіщо вам тепер ці документи?

ЛЮДИНА. У мене нема інших. У моєму селі мене поховали і поставили пам'ятник. Я більше не існую.

ДИРЕКТОР. Абсурд! Дуже легко засвідчити свою особу.

ЛЮДИНА. Це так здається. У мене немає ніяких доказів.

ДИРЕКТОР. Ви самі живий доказ.

ЛЮДИНА. Живий, але не викладений письмово. Я пробував. Нічого не вийшло.

ДИРЕКТОР. На вашому боці право.

ЛЮДИНА. Право, але не сила. Я змушений почати все спочатку.

ДИРЕКТОР. У шкурі іншого? Це небезпечно.

ЛЮДИНА. Небезпечно? Чому?

ДИРЕКТОР. Ви нічого не знаєте про життя Йоганна Шварца.

ЛЮДИНА. Плювати мені на його минуле. А його майбутнє... Я його зроблю сам!

ДИРЕКТОР. А де у вас гарантія, що ця людина не мала боргів і не вчинила злочину, за який вам доведеться відповідати?

ЛЮДИНА. Ну, що ж... завжди чимсь ризикуєш. А це мій єдиний шанс.

ДИРЕКТОР. І все ж, я не раджу вам. Річ у тім...

Дзвонить телефон.

ДИРЕКТОР (зняв телефон). Алло!.. Прийшла фрау Цист? Так, так, просіть. (Кла-

де трубку. До Людини.) Вибачте. Я змушений перервати розмову. У Клари Цист багато мільйонів і мало терпіння.

ЛЮДИНА. У мене навпаки. Я можу почекати.

Директор проводжає його до дверей. Людина виходить.

ДИРЕКТОР (на дверях). Шановна пані Цист! Прошу, прошу вас!

З'являється Клара Цист в ексцентричному, наймоднішому туалеті. Директор, схилюючись у поклоні, цілує її руку.

Я безмежно щасливий...

ЦИСТ. Хіба? Я зараз вгамую ваше щастя, пане Трессер. (Сідає в крісло біля столу і дістает сигарету.)

ДИРЕКТОР (квапливо підносячи її сірник). Це неможливо. Варто мені побачити вас...

ЦИСТ. Щоб згадати, що ви досі не хочете заплатити страхову премію за «Мавританію», яка потонула.

ДИРЕКТОР. О пані Цист! Коли б ми могли бути певні, що вона потонула...

ЦИСТ. Що ви хочете сказати?

ДИРЕКТОР. ...А не її потопили.

ЦИСТ. Це неможливо! На «Мавританії» загинуло сто п'ятдесяти пасажирів.

ДИРЕКТОР. Так. Бідолашні не знали, на яку суму застраховано судно.

ЦИСТ. Пане Трессер, це виходить за межі дозволеного!

ДИРЕКТОР. Цілком вірно. Саме тому, люба фрау Цист, я хочу зробити вам винятково вигідну пропозицію. (Цілує її руку.)

ЦИСТ. А скільки мені коштуватиме ваша вигідна пропозиція?

ДИРЕКТОР. Лише два мільйони марок. На цю суму ви купуєте акції страховової компанії «Меркурій», а ми, з властивим нашій фірмі американським розмахом, проведемо операцію під девізом: «Жодного німця, не застрахованого від атомної бомби!»

ЦИСТ. І німці під час бомбардування прикриватимуть собі голови вашими страховими полісами?

ДИРЕКТОР. О ні, люба фрау! Моя пропозиція цілком ділова. Страховий поліс надає німцям право користуватися протиатомним сховищем фірми Цист. Ви розумієте? Фірми Цист! Вашої фірми.

ЦИСТ. Чудово! А моя фірма повинна забезпечити сховищами п'ятдесят мільйонів застрахованих вами німців? Ви уявляєте, що це означає? В усьому світі нема фірми, яка могла б це зробити!

ДИРЕКТОР. І не треба! Не треба!.. Кому і коли можуть знадобитися ці сховища? До того, як почнеться атомне бомбардування, всі німці спокійно носитимуть в кишенях свої страхові поліси. А після...

ЦИСТ. Ви гадаєте, почнуть відразу з бомбами в сто мегатонн?

ДИРЕКТОР. А ви гадаєте, що п'ятдесяти буде мало?

ЦИСТ. Ви розумна людина, пане Трессер. Але хто дасть мені гарантію, що я поверну назад хоч би свої два мільйони марок? Я вже мала справу із страховими полісами «Меркурій». Ви пам'ятаєте? Афера Йоганна Шварца...

ДИРЕКТОР. Але ви, самі того не знаючи, навели винятково вдалий приклад. Злочинця знайдено і найближчим часом він стане перед судом. Фірма «Меркурій» поза підозрою.

ЦИСТ. Невже? Чудово... Отже... два мільйони? А які дивіденди?

ДИРЕКТОР. Через рік двадцять п'ять процентів.

ЦИСТ. Непогано.

ДИРЕКТОР. Я щасливий, що ми порозумілися!.. Чекова книжка, сподіваюсь, з вами?

ЦИСТ. А як «Мавританія»?... Потоплена чи потонула?

ДИРЕКТОР. Потонула. Безперечно, потонула!

ЦИСТ. Я щаслива, що ми порозумілися?..

Дістает чекову книжку, підписує.

ДИРЕКТОР (ховає чек, цілує її руку). Любая фрау Цист! Коли у жінки поєднані розум і чарівність, краса і темперамент...

ЦИСТ (підвідиться, сміючись). То мужчина вашого віку, на жаль, не може викликати у такої жінки жодних емоцій. (Іде до дверей.)

Директор проводжає її, потім повертається до столу, хвилинку розмірковує, знімає трубку і рішуче набирає номер.

ДИРЕКТОР. Алло! Це ви, комісаре?.. Так от, ця людина не Йоганн Шварц, але він хоче стати ним... Ви смієтесь? Авжеж, божевільний... Що? Відпустити його? Ні, комісаре, вам потрібний винуватель, а все інше не має значення... Зважте, що нас це теж влаштує. Тим більше, що у вас не залишилось ніяких шансів схопити справжнього злочинця, він помер... Саме так. Наші клієнти мусять бути впевнені, що нас не можна обдурювати безкарно... Тільки строго між нами, комісаре! Я нічого не знаю. Ви нічого не знаєте. Присилайте інспектора, поки цей дивак не втік. (Смієтесь.) Кінець кінцем, в чомусь він безперечно винен!.. (Кладе трубку, йде до дверей.) Прашу вас.

Повертається Людина.

Сідайте. Сигарету?

ЛЮДИНА. Дякую.

ДИРЕКТОР. Друже мій, ваша історія звірушила мене. Я згоден.

ЛЮДИНА. Справді? Ви берете мене на роботу?

ДИРЕКТОР. Так, пане... Шварц... Я вважаю, тепер так треба називати вас?

ЛЮДИНА. Я дуже вдячний вам!

ДИРЕКТОР. Але є одна обставина, яку мені цікаво з'ясувати. Чому ви завербувались в іноземний легіон?

ЛЮДИНА. Це довга історія.

ДИРЕКТОР. Розкажіть. Ми маємо час.

ЛЮДИНА. Я не завербувався. Мене взяли в полон у сорок третьому. Після війни ніяк не міг репатріюватися. Всі документи пропали. Побував скрізь. Нарешті опинився в Алжірі. Воював...

ДИРЕКТОР. На боці повстанців?

ЛЮДИНА. Еге. Так вийшло.

ДИРЕКТОР. А потім скористалися з першої нагоди, щоб перебігти?

ЛЮДИНА. Мене вимотала війна, і я мріяв тільки про те, щоб повернутися на батьківщину... Якось вночі ми оточили підрозділ легіонерів і знищили всіх. Мене було поранено в ногу, відстав од своїх... І тут я подумав — це єдина нагода. Повернувшись, витяг з купи одного, зняв форму і забрав документи. Один виявився Йоганном Шварцом... Легіону я спекався завдяки рані — мені дали відпустку за станом здоров'я... і ось я тут...

Різкий стукт у двері.

ДИРЕКТОР (підвідить і швидко віходить вглиб кімнати, далі від Людини). Зайдіть..

Відчиняються двері.

Завіса

КАРТИНА 5

На просценіум виходить Людина.

ЛЮДИНА. Після подій у кабінеті Трессера минуло шість місяців. Як бачите, я вже без ціпка... Ви пригадуєте момент, коли почувся стукт у двері? Неважко догадатися, що мене арештували. Спершу все йшло добре. Я назався Йоганном Шварцом, і комісара це цілком влаштувало. Але коли справа перейшла до прокурора, все обернулося інакше. Я заплутався в деталях злочинів Йоганна Шварца. І прокурор розміркував так: «Якщо цей тип добровільно зізнається в підробці, якої не зробив, значить, він надумав щонайменше повалити Республіку!» Логічно!.. Була влаштована перевірка моїх розумових здібностей. Три експерти. Кожний говорив інше. Чотири місяці вони досліджували мене. Мені це так обидло, що зрештою я сказав їм усю правду. Думаете, вони повірили? Нічого схожого!.. Вони зробили висновок, що я втратив пам'ять через контузію. Справа зразу стала сенсаційною: чи можна засудити

людину, яка не пам'ятає свого минулого? Мене обсили репортери. Прокурор і адвокати мали нагоду продемонструвати всю свою красномовність і здобули на цьому славу... Ale що робити зі мною, так і не придумали. Закінчилось тим, що мене вигнали з тюрми, але залишили під наглядом поліції... (Заглядає за засідкою.) Даруйте, ще не все готово. Наступна сцена відбуватиметься у барі. Кілька слів про бармена. Його звуть Сальваторе. Кумедний тип. Клієнти називають його «маestro». Можливо, тому що він грає на гітарі. Незадовго до війни чотирнадцятого року він приїхав з Неаполя і відкрив бар на людному місці, поміж двома казармами. Військових була сила, діло Сальваторе процвітало. Крім випивки, солдати могли одержати у Сальваторе дівчаток за доступну ціну, фальшиві документи, наркотики. Золоте діло! Двері не зачинялися, торгівля йшла вдень і вночі. Ale в кінці світової війни... не залишилось солдатів! Маestro Сальваторе не розгубився, відтарабав столи і стільці на горище і відкрив торгівлю божественным причандаллям: розп'яття, чотки, ікони, молитовники. Прибуток знову давали солдати, але вже мертві. Розумієте? Ця торгівля йшла жваво до тридцять п'ятого року. І раптом — чудо! Знову з'явилися живі солдати!.. Комерція є комерція. Сальваторе переносить божественні речі на горище, а столи і стільці — вниз. Та, на жаль, це триває недовго. В сорок п'ятому знову переселення: пляшки нагору, ікони на вітрину... Ale недарма його звуть маestro, цього хитрого Сальваторе. Справжній неаполітанець. Щоб більше нічого не перетягати, він відкрив друге приміщення і тепер готовий до всього: і до молитви і до розваг.

В ногу з часом!.. Отже, перед вами шинок шановного Сальваторе. (Виходить.)

Відсувається завіса. Бар. З одного боку стойка, з другого — невеличка естрада. Топиться піч. Біля стойки Сальваторе — лисий, з величезними вусами. В руках у нього гітара. На естраді Пауліна. Вона напівроздягнена. Одягається.

САЛЬВАТОРЕ. Мамма мія! Які часи! Я муши вчити дівчину, як треба роздягатися!.. У мій час цього не вчили і виходило значно краще. Хоч це не називалось «стріптиз». І дивився на це тільки один мужчина, а не увесь зал!

ПАУЛІНА. У ваш час дівчина могла спокійно займатися своїм ремеслом. А ви хочете зробити з мене цілий атракціон!

САЛЬВАТОРЕ. Ти гадаєш, мені потрібний твій дурний стріптиз? Для моєї віхи? Санта мадонна! Торгівля цього вимагає! Ти хочеш, щоб я розорився? Закрив бар? Починай спочатку!.. (Командує.) Куплет! (Грає на гітарі.)

ПАУЛІНА (співає).

Наче їжа без приправи,

Так без мене ти, мій любий.
Мов магнітом, для забави,
Ти жагуче вабиш, любий.
Якщо виженеш у двері,
Влізу я в віконці, любий!..

САЛЬВАТОРЕ (командує). Танець!..
(Грає.)

Пауліна танцює. Сальваторе командує.

Куплет!

ПАУЛІНА (співає).

Якщо серце почне нити,
Заспокою тебе, любий.
Якщо підеш на край світу —
За тобою піду, любий.
Якщо чорт у тебе вскоче,
Чорта покохаю, любий.

САЛЬВАТОРЕ (командує). Стриптиз!..
З темпераментом, з темпераментом, сакра
мадонна!... (Грає.)

Пауліна, танцюючи, починає роздягатися. Відчиняються двері, заходить Людина. Зупиняється біля порога. Вигляд жалюгідний. Мокрій, тримтіть від холоду. Пауліна скрикує з несподіванки і затуляється сукнею, Сальваторе, руничко припинивши грati, обертається.

Якого біса?! Там написано, що зчинено!

ЛЮДИНА (ніякого). Чи не знайдеться у вас трохи супу?

САЛЬВАТОРЕ. Супу! Супу! Супу!.. Цілий день у мене просять супу! Ти гадаєш, суп ллеться з водопроводу?

Людина мовччи повертається, щоб піти.

Куди? Куди, корпо ді бакко! Вернись!..
Моя щедрість — то мій хрест. Але господь усе бачить! Певен, що в цю мить він дивиться на мене в підзорну трубу і каже: «Треба приготувати затишне містечко в раю цьому Сальваторе!..» А Сальваторе просто ганчірка! Найдурніший з усіх бовдурів на землі! Якщо я досі не маю капіталу, то тільки через таких, як ти. Банда ледарів! І тільки й роблять, що жеруты! Жеруты!.. (Бере зі стойки тарілку.) Почекай!.. (Виходить.)

ПАУЛІНА. Сідай. Чого стоїш?

Людина підходить до печі, гріє руки. Уважно дивиться на Пауліну.

Чого вирячиває?

ЛЮДИНА. Там твоє фото?.. (Киває в бік дверей.) На вітрині?

ПАУЛІНА. А що? Ніколи голих жінок не бачив?

ЛЮДИНА. Давно.

ПАУЛІНА. Сидів?

ЛЮДИНА. Відпочивав.

ПАУЛІНА. Воно й видно. Пограбування?
Убивство?

ЛЮДИНА. Гірше. Самогубство... Як тебе звати?

ПАУЛІНА. Пауліна. А тебе?

ЛЮДИНА. Не знаю.

Заходить Сальваторе з підносом, на якому тарілка супу і хліб.

САЛЬВАТОРЕ. Пауліно, тебе там питаютъ.
Клієнт.

ПАУЛІНА. Зараз пошлю його під три чорти. Хай приходить увечері. (Виходить.)

САЛЬВАТОРЕ (ставить піднос на стіл. Злісно). Сідай! Трохи! О мамма мія!..

ЛЮДИНА (вагається). У мене немає грошей, щоб заплатити...

САЛЬВАТОРЕ. А ти вирішив, що я вважаю тебе за мільйонера? А де, по-твоєму, мої очі? В кишені? В касі? В погребі?.. (Лагідніше.) Ти хочеш, щоб я тебе попросив? (Приязно.) Їж, дурню.

ЛЮДИНА (жадібно істить. Лише після паузи підводить очі і дивиться на Сальваторе). Дуже дяку...

САЛЬВАТОРЕ (по паузі. Співчутливо). Нема роботи?

ЛЮДИНА. Тиждень тому я ще працював. Носив цеглу. Але коли стало холодно, роботу припинили.

САЛЬВАТОРЕ. Маєш якусь спеціальність?

ЛЮДИНА. Я можу водити грузовики, але у мене нема прав. Можу працювати механіком, але у мене нема свідоцтва. Без документів беруть тільки на будівництво.

САЛЬВАТОРЕ. А де твої документи? Ти їх з'їв?

ЛЮДИНА. Це довга історія.

САЛЬВАТОРЕ (розгрібаючи вугілля в печі). Розкажи... (Паузя.) Знову вугілля подорожчало! Я завжди кажу: гроші пливуть, як вода... Ти розумієш, що значить, коли гроші пливуть? Ні! Тобі наплювати на це?.. Я тобі задррю!.. Ну, будеш розповідати?

ЛЮДИНА. Це дуже довго.

САЛЬВАТОРЕ. А чому ти їси так швидко? Чим швидше ти їси, тим скоріше скінчиш. А чим скоріше скінчиш, тим швидше знову схочеш їсти. Треба уміти продовжити насолоду. Продовжити, розумієш?

ЛЮДИНА (не перестаючи живати, дістає з кишені пом'яту газету і простягає її Сальваторе). Погляньте.

САЛЬВАТОРЕ. Що це?

ЛЮДИНА. Репортаж про мій процес.

САЛЬВАТОРЕ (розгортає газету). Сакра мадонна! Я читав про це. Процес Йо-

ганна Шварца! Але причому тут ти?

ЛЮДИНА. Йоганн Шварц — це я.

САЛЬВАТОРЕ. Баста косі! Не мели! Ти не Йоганн Шварц. Я добре знаю Йоганна. Він працював на мене. Ні, ти не Йоганн Шварц.

ЛЮДИНА (підводить ся). Мені треба йти.

САЛЬВАТОРЕ. Куди тебе в чорта несе?

ЛЮДИНА. На вокзал.

САЛЬВАТОРЕ (зачиняє двері на засуву). Облиш!.. Я тобі скажу, що я подумав, коли читав про цю справу. Йоганн Шварц втратив пам'ять? Брехня! Черговий трюк!.. Скільки він заплатив тобі, щоб ти відав себе за нього?

ЛЮДИНА. Не розумію.

САЛЬВАТОРЕ. Не прикрайдайся. Йоганн Шварц вліз у твою шкуру.

ЛЮДИНА. Навпаки. Я вліз у шкуру Йоганна Шварца, щоб повернутися додому. Спочатку мене посадили, потім випустили. Як такого, що втратив пам'ять.

САЛЬВАТОРЕ (підбігає до стойки, наливає склянку вина). Мамма мія!.. Сам господь бог привів тебе до Сальваторе! (Ставить перед ним склянку.) Людина без пам'яті! Та це ж золоте дно в наш час!

ЛЮДИНА (недовірливо). Ви гадаєте?

САЛЬВАТОРЕ. Він ще питает! Я тобі поясню, чому життя таке тяжке? Тому, що ми все пам'ятаємо. Розумієш? Все тут!.. (Торкається лобом.) І коли нас питают, ми повинні на все відповісти. А ти нічого не пам'ятаєш! Нічого не знаєш! Ні за що не відповідаєш!.. Це чудово! Сальваторе тобі допоможе. Разом ми розбагатіємо... Ти розумієш, пер бако, що ти сильніший за всю поліцію на світі?! Сідай! Швидко, швидко, швидко! (Садовить Людину на стілець.) Відпочивай. Переночуюш сьогодні у мене.

ЛЮДИНА. Справді?

САЛЬВАТОРЕ. На перині. Під ковдрою. Спатимеш у теплі, будеш бачити чудові сни. І поїсти я тобі дам. Вечеря з вином!.. Ну, як?

ЛЮДИНА. Не знаю, як вам і дякувати...

САЛЬВАТОРЕ. Не треба дякувати. Сальваторе нічого не робить даром. Але поліція не повинна бачити нас разом. Можуть подумати бозна-що!

ЛЮДИНА. Я не збираюсь іти слідами Йоганна Шварца.

САЛЬВАТОРЕ. Це прибуткові сліди.

ЛЮДИНА. Такі прибутки не окупаються. Я не хочу знову сісти за грата.

САЛЬВАТОРЕ. Поки Йоганн Шварц працював на мене, він жив як у Христа за пазухою. І з тобою нічого не трапиться!.. Завтра до мене прийде один мій друг... Тсс! Тихо! Хороший друг... Кращий з друзів!.. Ти одержиш пакет, не дуже великий, і віднесеш йо-

го на адресу, яку тобі дадуть. Це неважко? Вірно? Зовсім легко?

ЛЮДИНА. А що в пакеті?

САЛЬВАТОРЕ. Гм... не знаю... може, макарони... може, маслини... Не знаю!.. Якщо у тебе спитають, ти теж нічого не знаєш. Звідки цей пакет, хто тобі його дав, куди ти його несеш — ти нічого не знаєш! У тебе нема пам'яті!.. А коли віднесеш його, куди слід, одержиш тисячу марок. Згода?

ЛЮДИНА. Тисяча марок за те, щоб віднести пакетик з макаронами? Ви жартуєте?

САЛЬВАТОРЕ. Папа римський не може бути серйознішим! Тисяча марок. Навіть дві!.. І таку роботу ти матимеш щонеділі. Півдня роботи, шість з половиною днів відпочинку. Непогане життя? Га?..

ЛЮДИНА. Боюсь, ви мене не розумієте. За документами я Йоганн Шварц. Але його справи... Ні! Я хочу справжньої роботи. Як у всіх людей.

САЛЬВАТОРЕ. Дитина! Бамбіно! Ти взяв собі мішок з долею Йоганна Шварца і тягнеш його на своєму горбу. Сам диявол допомагає тобі нести його. Якщо спробуєш утекти від диявола, мішок розчавить тебе. Зрозумів? Ще супу?

ЛЮДИНА. Дякую. Досить.

У двері стукають.

САЛЬВАТОРЕ (кричить). Зараз зачинено! Нікого нема!.. (До Людини.) Слухай мене, аміко. Ти втратив пам'ять — беніссімо, чудово!.. Але яку ти маєш від цього користь? Ти заморозив капітал. Сьогодні ти попоїв, випив, спатимеш у ліжку. А завтра? А за тиждень?.. З порожнім гаманцем, з порожнім шлунком, з порожньою головою ти не людина, — ти ніщо! Порка мадонна! Подумай!..

Знову стукаєт у двері.

САЛЬВАТОРЕ (кричить). Вам сказали, що нікого нема! Нікогісінько! Ідіть себі!.. (До Людини.) Все навпаки! Тм кажуть забирайтесь, вони не йдуть! Тобі кажуть — залишайся, ти не хочеш! Треба мати залізну голову! Мамма мія!.. Скажи хоч, друже, звідки ти взяся?

ЛЮДИНА (роблячи невіразний жест). Не має значення.

САЛЬВАТОРЕ. До того, як втратити пам'ять, ти все-таки був де-небудь.

ЛЮДИНА (показуючи на стелю). Там...

САЛЬВАТОРЕ (недовірливо). На горищі?

ЛЮДИНА. Вище.

САЛЬВАТОРЕ. Був льотчиком?

ЛЮДИНА. Вище. Значно вище.

САЛЬВАТОРЕ. А! Розумію. Ти упав до нас з неба.

ЛЮДИНА (позауз). Із зірки...

САЛЬВАТОРЕ (в с е л о). Мамма міа! Із зірки? Ну, ну!.. Скажу тобі одверто, аміко: я марнью з тобою час. Втрачаю клієнтів. Втрачаю гроші. І боюсь, що втрачу розум, тому що ти фолле, божевільний!..

ЛЮДИНА. Не сердься... (П р и я з н о.) Моя історія справді не зовсім звичайна. Але це єдине, що допомагає мені жити.

САЛЬВАТОРЕ. Він ще до того й сентиментальний!.. Я теж колись вірив, що у мене є зірка.

ЛЮДИНА. Ви теж?

САЛЬВАТОРЕ. Я розповім тобі свою історію. Жив колись у Неаполі, в маленькому портовому провулку вантажник. Він жив у одній кімнаті з дружиною, тещею і одинадцятьма дітлахами. А кімната була у підвалі. Я, Сальваторе, спав під столом, поміж двома моїми братами. Стільки ж спало зверху. А решта — на буфеті, під умивальником і на шафі. Матрац був тільки один — для батька і матері. І вони старанно користувались ним, щоб щороку збільшувати сім'ю. Ноїв ковчег був палацом порівняно з нашою кімнатою! Уявляєш? Вийти вночі — це була подія, драма! А жерти нічого, і ми дудлили воду. Одинадцять фонтанів!.. Одного чудового дня — мені було тоді тринадцять років — я поцупив одеколон з вітрини перукаря. Сподобався флакон. Це було зображення слона з піднятим хоботом. Украси виноград або кукурудзяний качан, то дрібниця. Але потягти одеколон — то зовсім аморальний вчинок. Перукар зламав мені два ребра, батько вибив три зуби... Відтоді мене стільки били, що не залишилось волоска на голові. І ти хочеш, щоб я розводив сентименти? Порка мадонна!.. Я пішов з дому не вагаючись. Тринадцять років!.. От чому я так добре розумію тебе.

ЛЮДИНА. Але ви все ж таки чогось досягли в житті. А в мене нічого не виходить. Мені б хотілось...

САЛЬВАТОРЕ. Тобі б хотілось заробляти чесною працею? Сальваторе цього теж спробував. Неможливо! Світ — це задвірки, повні покидьків. А люди — свині, і на більше не заслуговують!

ЛЮДИНА. Ви помиляєтесь. Люди не свині. І вони мусять жити інакше.

САЛЬВАТОРЕ. Що я чую?.. Ти хочеш зробити людей кращими, ніж вони є? Ти свята людина! Місіонер! Пророк!.. Тепер я розумію, чому ти відмовляєшся від моєї пропозиції. Тільки пророкові не потрібні гроші!

ЛЮДИНА. Не вважайте мене невдячним, Сальваторе. Але раніше, ніж піти на таке діло...

САЛЬВАТОРЕ. Стій! Нічого не кажи!.. Спершу подумай як слід. Потім ще раз подумай. І знову подумай!.. А поки ти думати-

меш, я принесу з підвала вино... Особливі! Кастелло д'Арженто!.. (В и х о д и т ь.)

По паузі Людина дістає з кишені брюк кілька монет, лічить. Похитавши головою, шукає у кишенях, нічого більше не знаходить. Розкладає монети на столі, перевіряє. Заходить Пауліна.

ПАУЛІНА. О, ти, я бачу, з грішми!

ЛЮДИНА. Еге. Бистачить, щоб заплатити за хліб. Але за суп і вино...

ПАУЛІНА. Вино? Сальваторе частував тебе вином? Цікаво, що ти йому наговорив?

ЛЮДИНА. Нічого. Навпаки, він обіцяв мені щасливе життя... Якщо я погоджуєсь на його пропозицію.

ПАУЛІНА. І ти погодився?

ЛЮДИНА. Ще ні... Треба подумати.

ПАУЛІНА (о зиргається. М а й ж е п о - ш е п к и). Ти знову хочеш у тюрму?

ЛЮДИНА (у с м і х а ю ч і с ь). Ані найменшого бажання. Особливо після того, як побачив твоє фото.

ПАУЛІНА. Тоді не думай. Відмовляйся рішуче.

ЛЮДИНА. Ти можеш порадити щось краще?

ПАУЛІНА. Не знаю... Мені не хочеться, щоб тебе піймали. Ти симпатичний.

ЛЮДИНА. Коли в кишені двадцять п'ять пфенігів і нема роботи...

ПАУЛІНА. І все-таки... (П і д х о д и т ь д о н ь о г о д у ж е б л и з ь к о.) Коли б ти міг залишився...

ЛЮДИНА. Ти мила дівчина...

ПАУЛІНА. Не прикрайся! Адже я тобі подобаєшся! Я відчуваю!.. (Пригортається до нього.)

ЛЮДИНА. Це вже занадто!.. (Р в у ч к о обіймає цілу її).

Пауліна виривається, дає йому ляпаса і вибігає на просценіум. Сцена затемнюється. Прожектор освітлює Пауліну на просценіумі. До неї підходить Людина.

Фрейлейн Фішер...

ЕММА. Не підходьте до мене!

ЛЮДИНА. Не розумію! Ви дали мені ляпаса і ще й обурюєтесь?

ЕММА. Як ви посміли так цілувати мене?! Вп'ялись, наче п'явка!

ЛЮДИНА. А ви? Чому ви так притиснулись до мене?

ЕММА. За п'есою, Пауліна пригортається до Людини із зірки.

ЛЮДИНА. Так. І, за п'есою, Людина цілує Пауліну.

ЕММА. На сцені так не цілують!

ЛЮДИНА. І так не пригортаються!

ЕММА. Ви просто нахаба! Скористувалися нагодою!

ЛЮДИНА. Але це була для мене єдина нагода!.. Невже ви не розумієте?

ЕММА. Ах, он як?.. Тоді я більше не граю!.. (Вибігає.)

ЛЮДИНА (біжить за нею). Фрейлейн Фішер!.. Фрейлейн Емма!.. Емма!

Прожектор на просценіумі гасне. Освітлюється сцена. **Бар.** Людина схвилювано ходить з кутка в куток. Потім зупиняється біля столу, згрібає монети, кладе в кишенью. Якусь мить вагається, потім рішуче йде до дверей. Заходить Сальваторе з пляшкою вина.

САЛЬВАТОРЕ. Стій! Куди?.. А мое вино? Кастелло д'Арженто?.. Для кого я витягнув його з льоху? Для себе чи що?.. (Під бігає до Людини, хапає за руку, підводить до столу). Сідай. Вип'ємо!.. (Наливає вино в склянки.)

ЛЮДИНА. Але я...

САЛЬВАТОРЕ. Стривай! Нічого не кажи!.. Таке вино вимагає мовчання!.. Ну, до дна! (Зокається)

Обое п'ють.

Добре? Га?.. Наче в раю!.. Питимеш щодня таке вино. Згода? І все, як я сказав, — один раз на тиждень віднести за певною адресою маленький пакетик. Домовились?

ЛЮДИНА (підводиться). Ні. Дякую за вино. Але щодня пити його я не буду.

САЛЬВАТОРЕ. А!.. Е ун веро пеккато! Шкода! Дуже шкода! Виходити, відмовляєшся? Остаточно? Через свою щедрість я стану жебраком! Що я можу для тебе зробити?.. Стривай! Пер бакко!.. Є ідея! Бліскуча! Чисте діло, тисяча купюр на місяць!

ЛЮДИНА. Робота?

САЛЬВАТОРЕ. Бліскуча робота!.. Швидко! Швидко! Моменто!.. Тільки не запізнись. Поїзд віходить через десять хвилин... (Підбігає до стойки, пише записку.) Тримай цього листа. Підеш до синьори Умберто. Справжня синьора. Гранд синьора!

ЛЮДИНА. Але поясніть...

САЛЬВАТОРЕ. Пер бакко! Немає часу! Ось гроші на квиток. Прочитаєш листа в поїзді. Там усе сказано. Аріведерчі! Аріведерчі! Аріведерчі!.. (Виштовхує Людину за двері. Одразу ж підбігає до вікна, кричить.) Візьміть велосипед, бісіклетта, що перед дверима!.. Еге ж!.. Еге ж!.. Це бісіклетта одного друга... Кажу тобі, друга, кретине!..

У двері стукають.

САЛЬВАТОРЕ (у вікно). Хто там?.. Що?.. Який велосипед?.. Але я думав, що це його бісіклетта!.. Він поїхав на вокзал. Треба бігти! Бісіклетту можуть украсти!.. (Відходить від вікна, переносить пляшку і склянки зі столу на стойку.) Завтра він буде у синьори Умберто... Кілька днів безтурботного життя, белла віта, а потім... фініта ля комедія!.. Можливо, він подумає, що Сальваторе негідник, бандит?.. О, ні! Мамма міа! Я це зробив для його ж користі. Ніж просто здохнути, краще здохнути з добре набитим черевом. Тому я і послав

його до синьори Умберто... Комісійні? Ні! До чого тут комісійні? Сакра мадонна!

Стукіт у двері.

Сальваторе підбігає до вікна.

Хто там?.. Але я сказав, зчинено!.. Чому? В зв'язку з трауром... Хто помер? Ще не помер. Скорі помре!.. (Обертається. Гукає.) Пауліно! (Бере гітару.) Пауліно, працювати треба! Працювати, порка мадонна!.. (Награє мелодію пісеньки Пауліни.) Пауліно!..

Завіса

ДІЯ 3

КАРТИНА 6

Приглушенна джазова музика. На просценіум виходить Людина, одягнена в комбінезон мотоцикліст-гонщика. У руці захисна каска.

ЛЮДИНА. Я працюю тепер у синьори Умберто. У тієї самої пройди, до якої Сальваторе послав мене шість місяців тому. Кружляю на мотоциклі по стіні смерті. Сто двадцять кілометрів на годину. Бен, Білл і Мод — неперевершенні гонщики! Білл — це я... Щоб принадити відвідувачів, синьора нагородила нас американськими прізвиськами. Бен виступає соло в маленькому гоночному автомобілі. Я і Мод гасаємо один за одним на величезних мотоциклах. Ми не професіонали-гонщики і не циркові акробати. Взялися за це тому, що не знайшли нічого кращого. Коли один з гонщиків скручує собі в'язи — це трапляється частенько — біля віконця очікують уже десятки нових бенів, біллів і мод. На афішах нічого не змінюється. Гадаю, до цього нічого додати... (Входить.)

Відсувається завіса. Ліворуч кімнатка-контора хазяйки атракціону. Письмовий стіл, на якому рахівниця і мікрофон. На стіні розп'яття. Праворуч, за перегородкою, кімната для гонщиків. Безладно розкидані бідони для бензину, інструменти. В кутку три стільці, койка. Над койкою аптечка.

В кімнатці сидить за столом синьора Умберто. Вона в строгій чорній сукні. Волосся гладенько зачесане. Окуляри в чорній оправі. На грудях срібний хрестик.

УМБЕРТО (клалає на рахівниці). Четвер — вісімсот тридцять, п'ятниця — сімсот дев'яносто, субота — дев'ятсот шістдесят, неділя — тисяча двісті, понеділок — триста сорок. (Зіхває.) Важкий день понеділок. Господи, прости гріхи наші! Вівторок...

Чути церковний дзвін. Умберто відсуває рахівницю, бере зі столу чотки, іде до розп'яття, стає на коліна.

До тебе, всемилосердний, всемогутній, звертаюсь я з молитвою! Збережи, господи, ме-

не і мій атракціон від усіх напастей, від поліції і податків. Ти бачиш старанність мою, господи! Ледь зачувши церковний благовіст, я кидаю справи мирські, навіть найневідкладніші, і на колінах благаю тебе, пошли мені благодаті! І ще молюсь за упокій душі убієнних в моєму атракціоні, не з моєї вини, а через їхню необережність... (Зупиняється.) Почекай, господи, список забула... (Біжить до столу, бере аркуш паперу і знову стає на коліна.) За упокій Фріца Шперлінга, Генріха Бунде, Адольфа Зінгерта, Августа Шпалтарта, Єви Гединської, Маргарити Браун...

Заходить Людина в комбінезоні, на голові захисна каска.

ЛЮДИНА. Пані Умберто, час оголошувати.

УМБЕРТО (хрестячись). Зараз, господи. Одну хвилину... (Підвідиться, підходить до мікрофона. Її слова посилюються репродукторами, що встановлені біля входу в атракціон і в кімнаті гонщиків.) Увага! Увага!.. Шановні глядачі! Починається вистава з найвидатнішим атракціоном нашого часу! Мотоцикли на стіні! Космічна швидкість! Жах, від якого холоне серце! Гра зі смертю! Неперевершенні американські гонщики Бен, Білл і Мод плюють на всі закони рівноваги!.. Кожної миті — на грани катастрофи!.. Поспішайте! Поспішайте! Ніхто не знає, на якому сеансі трапиться катастрофа!.. Ви можете побачити те, що ніколи не забувається... Для солдатів і дітей знижка п'ятдесяти процентів!.. Починаємо!.. Починаємо!..

За стіною чути ревіння мотора, що посилюється і переходить в рівномірне гудіння. Синьора Умберто бере зі столу список і знову стає на коліна перед розп'яттям.

І ще молюсь за упокій душі Луїзи Гантіг, Фрідріха Вольфа, Йоганна Шварца...

ЛЮДИНА. Пані Умберто, ми ще живі.

УМБЕРТО (невдоволено). Тьфу, прости, господи! Не той список взяла... (Підвідиться. До Людини.) Чого ви чекаєте?

ЛЮДИНА. Я вже тричі казав вам. В моєму мотоциклі треба замінити задню покришку.

УМБЕРТО. Покришка мусить служити стільки, скільки призначено господом. Ви їздите по рівній стіні, а не по булижнику.

ЛЮДИНА. Саме тому покришку треба змінити. Я не маю жодного бажання передчасно потрапити до вашого списку.

УМБЕРТО. За невеликий ризик ви одержуєте великий гроші.

ЛЮДИНА. А ви точно знаєте, скільки коштує життя людини?

УМБЕРТО. Господь беріг вас шість місяців, берегтиме і далі. (Сідає за стіл. Діс-

тає з шухляди папери.) Ось новий контракт, підписуйте.

ЛЮДИНА. Навіщо поспішати? Сподіваюсь, господь збереже мене ще кілька днів за старим контрактом.

УМБЕРТО. Що? Ви відмовляєтесь від свого щастя?! Я щодня молюсь за вас...

ЛЮДИНА. Мое щастя в тому, щоб ви кинули за мене молитись, пані Умберто.

УМБЕРТО (схоплюється). Ах, так? Вас не влаштовують мої молитви? Моя платня?.. Так от, закарбуйте собі на носі, чорт вас забирає... (Повертається до розп'яття, швидко хреститься.) Господи прости, согрішила... Від синьори Умберто вам не втекти!

ЛЮДИНА. Я не на каторзі, пані Умберто.

УМБЕРТО. Але ти будеш там!.. Бачить бог, будеш!.. Невдячна свиня!.. (Вибігає.)

Гудіння мотора за стіною припиняється. Людина знімає каску, витирає хусточкою лоб. Потім вимає з кишени маленьку ляльку — паяца. Дивиться на неї. Смикає за ниточку. Усміхається.

ЛЮДИНА. Ну, що скажеш, Гансику?.. Схожий я на свиню?.. (Знову смикає за нитку.) Ні, звичайно! Я так і зінав, що ти скажеш ні... Скоріше я схожий на тебе. На маленького паяца, якого всі смикають за ниточку... Але зараз ниточка потрапила до моїх власних рук. І я сам мушу вирішити — смикнути за неї чи ні. А може, ти порадиш мені?.. Ну, як? Підписувати контракт? Будеш іште півроку охороняти мене?.. Сам? Чи разом з господом богом?.. (Підходить до розп'яття, вішає на нього паяца.) Поговори з ним. Разом ви що-небудь придумаєте.

Заходить Бен в костюмі гонщика.

БЕН (сидить на край столу). Ух, чорт!.. Ледве дотягнув три кола. У тебе так не буває? Кружляєш — і раптом перестаєш розуміти, де ти. Нічого вже не бачиш, не розумієш...

ЛЮДИНА. Буває.

БЕН. Щоразу після цього я обмацую свої руки, ноги. Нічого не пошкодив? Слава богу!.. Ти знаєш, Білл, я не з полохливих. І небезпека, звичайно, зменшується, коли звікаєш...

ЛЮДИНА. Не сама небезпека. Свідомість небезпеки.

БЕН. Ну, однаково. А страх — він завжди тут... (Притуляє руку до грудей)... десь усередині... Дурниця, але стаєш заботливим, коли берешся за це ремесло. (Повертається, розстібає верхній гудзик комбінезона, дістаєталісман на ланцюжку і крадькома цілує. Помічає паяца, що висить на розп'ятті.) Білл, що я бачу? Твій паяц добрався уже до господа бога?

ЛЮДИНА. Хай попросить для нас місцинку в раю. (Х о в а є п а я ц а в кишеню.)
До кімнати гонщиків заходить Мод. Вона теж у комбінезоні і в касці.

МОД (озираючись). Білл!.. Де ти? Білл!..

Людина і Бен виходять із конторки.

ЛЮДИНА. Чого тобі, Мод?

Мод щось відповідає. Але її слова заглушує голос синьори Умберто із репродуктора: «Увага! Увага!.. Шановні глядачі!.. Ви побачите найвидатніший атракціон нашого століття!»

Людина підходить до репродуктора і вимикає його.

ЛЮДИНА. Каркає, як ворон!.. Що ти сказала, Мод?

МОД. Тобі лист. (Простягає йому листа.)

ЛЮДИНА (глянувши на конверт, кладе в кишеню). Я чекав на нього.

МОД. Ти не хочеш його прочитати?

ЛЮДИНА. Прочитаю, коли залишуся сам.

БЕН. Наскільки я розумію, ти ввічливо просиш нас забиратися звідси під три чорти?

ЛЮДИНА. Припустимо.

БЕН. Гаразд. Однаково зараз мій заїзд. (Виходить.)

МОД (демонстративно сідає на кійку). А я, горобчику, саме зараз маю бажання поговорити.

ЛЮДИНА. На жаль, не можу заборонити. Катай!

МОД (дістає сигарету). Є сірники?

ЛЮДИНА (простягає їй сірник). Це ти даремно. Скільки вже висмоктала сьогодні?.. Сорок? П'ятдесят?..

МОД. Хочеш бути моєю нянькою?

ЛЮДИНА. Ні. Але ми кружляємо разом.

МОД. Сигарета заспокоює нерви.

ЛЮДИНА. Згадай, як тебе занесло вчора. Я не хочу зіграти в ящик.

МОД. Я теж, мій горобчику. Життя погана штука, але за нього все ж таки чіпляєшся. Правда?.. (Пауза.) Слухай, Білл. Є одні річ, яка мене турбує...

ЛЮДИНА. Кажи.

МОД. У тебе кінчається контракт...

ЛЮДИНА. Так. І що ж?

МОД. Ти поновлюєш?

ЛЮДИНА. Я не божевільний.

МОД. Чому? Тобі тут погано?

ЛЮДИНА. Мені не погано. Але гірше не придумати.

МОД. Буває гірше. Коли нема роботи і нічого їсти.

ЛЮДИНА. Я пропримався шість місяців. Ситий донесочу.

МОД. Знаєш... я звикла до тебе...

ЛЮДИНА. Облиш! На моє місце приайде інший.

МОД. Ти робиш дурницю. За півроку зробиш, як за рік. Потім відкриєш яке-небудь

діло. Що скажеш, наприклад, про бакалійну крамничку?

ЛЮДИНА. Ти можеш уявити мене в ролі бакалійника?

МОД. Правду кажучи, я б хотіла... Ми можемо об'єднатися, ти і я. Невеличка бакалійна крамничка або ж бар на людному місці...

ЛЮДИНА. Не мороч мені голови! Це не для мене.

МОД. Ти не такий, як усі?

ЛЮДИНА. Не такий. Я пролетар, а ти барахольниця. Ми ніколи не домовимося.

З-за стіни долинає ревіння мотора, що посилюється.

МОД (по пазі). А що ти збираєшся робити?

ЛЮДИНА. Я знайшов роботу.

МОД. Справжню?

ЛЮДИНА. Мені дають двадцятитонку на лінії «Норд-Експрес»... Зароблятиму я, мабуть, менше, ніж тут, але це справжнє діло! (Б'є себе по кишені.) Ось тут контракт.

МОД. Не може бути!.. А як це тобі вдалося?

ЛЮДИНА. Мені пощастило. Я зайшов у кінтору. Про справу Йоганна Шварца там ніхто не зінав, а шоferи їм потрібні... Клопіт про права вони взяли на себе. Обіцяли надіслати контракт... (Знову б'є по кишені.) Він тут. На тому тижні починаю працювати.

МОД. Подумаєш, робота—шофер на грузовику!..

ЛЮДИНА. Вона, як чайка, ця машина! Двадцять тонн, шість швидкостей, вісімдесят п'ять на годину!.. Вся біла, з золотою смугою на кузові... Вона мені сниться щоночі...

МОД. Знаєш, хто ти? Дитина!

ЛЮДИНА. Пробач, Мод, це, може, й безглуздо, але я не здатен думати ні про що інше. Мені так рідко усміхалось щастя.

МОД. Слухай, Білл!.. Дай мені листа...

ЛЮДИНА. Що ти хочеш з ним зробити?

МОД. Спалити.

ЛЮДИНА. Не мели дурниць.

МОД (крічить). Ти даси мені цього листа!.. Даси чи ні, чорт тебе забирай!?

ЛЮДИНА. Ти збожеволіла!.. (Обертається, іде до кінторки.)

МОД. Тим гірше для тебе!.. (Іде до виходу, але на порозі зупиняється, дивиться на Людину)

Людина дістає лист, розкриває. З величезною обережністю, немов коштовність, вимає аркуш паперу, починає читати. Поволі обличчя його кривиться. Мод навশиньках повертається і торкається його плеча.

МОД. Слухай, Білл... Не роби дурниць.

ЛЮДИНА. Ти про це знала?

МОД. Чому ти не дав мені листа?

ЛЮДИНА. Ти про це знала?

МОД. Слухай, Білл... Уже шість місяців ми

кружляємо разом у цьому чортовому колесі, по двадцять-тридцять разів на день...

Гудіння мотора за стіною припиняється.

ЛЮДИНА. Бен кінчає свій номер. Наша черга...

МОД. Ти знаєш цю відьму Умберто. Гадаєш, можна піти від неї ось так — махнувши рукою: «Привіт!» — і все? Ти ненормальний, Білл, слово честі!.. Зрозумій, ти ні людина, ти річ. Тебе купили!..

ЛЮДИНА. Чому вони це написали?.. (В розпачі). За що? Я хочу зрозуміти... Чому?!

МОД. Ти питаєш чому? Тому, що в цьому світі дуже багато мерзотників!.. Подивись на мене, Білл! Подивись!.. Благаю тебе, подивись!.. Знаєш, хто перед тобою? Найпідліша з усіх жінок на світі! От хто!..

ЛЮДИНА. Що ти верзеш, Мод?

МОД. Ти повинен знати! Це я! Я! (Зриває каску, підставляє йому обличчя.) Ну! Бий!.. Я заслужила цього... Бий!.. Або я це зроблю сама...

ЛЮДИНА. Але чому?

МОД. Тому, що я наволоч!.. Клята ханжа Умберто підмовила мене. Я ходила туди... В твою кімнату. Сказала, що ми працюємо разом. Розповіла про все... Що ти втратив пам'ять, що ти сидів у тюрмі, що в тебе немає документів... Все! Вигадала навіть, що ти небезпечна людина, можеш убити... Але не тому, що я хотіла тобі зла! Я хотіла, щоб ти залишився... Сподівалась, що ми разом придумаємо щось. Відкриємо бакалійну крамничку, бар... Ну... глянь на мене, Білл!.. Адже нічого ще не пропало...

ЛЮДИНА (дуже стомлено). Може, ти й маєш рацію... Нічого ще не пропало...

МОД. Ти сердишся на мене?.. Дуже сердишся?.. (Паза.) Ну? Скажи, що не сердишся...

ЛЮДИНА. Гаразд. Нам пора.

МОД. Тільки без дурниць, Білл! Чуєш? Людина хитає головою.

Даєш слово!.. (Паза.) Тоді ходімо...

Обоє виходять. За стіною починають ревти мотори. Їх гудіння щомить посилюється. Світло на сцені гасне. Ревіння моторів наростиє, стає оглушливим.

Рептою обривається. Тиша.

Опускається завіса. Промінь прожектора освітлює Мод на просценіумі.

МОД. Я винна! Я!.. Він був гарним хлопцем, кажу я вам!.. Але однієї клепки у нього бракувало... (Торкається лоба.) Ось тут... Наївний! Дитина!.. Ви цього не розумієте, але тридцять кругів, тридцять п'ять — більше людина не витримає... Одного разу я зробила тридцять вісім... Я перестала розуміти, що зі мною. Побачила, як перед колесом мотоциклом біжать маленькі білі миші... Я намагалась їх догнати... за всяку ціну!.. Не пам'ятаю, як зупинилася... Межа!

Ви розумієте, що таке межа?.. А знаєте, що він утнув, цей Білл? Три години без упину, на граничній швидкості... Дві тисячі кругів... чи більше... ми втратили лік. А він не хотів спускатися... По кругу, без кінця по кругу!.. Ми все перепробували. Я наздогнала його на моїй машині і розмовляла з ним, як жінка, як товариш, як мужчина з мужчиною... Ну!.. Господина перерізала дріт. Ну! Він мчав і мчав... в цілковитій темряві!.. Викликали пожежників. Струмінь води бив йому в обличчя. І все-таки ні! Ну! Ну!.. Він кружляв! Кружляв!.. Добре, що додгадались накидати соломи... Він не зовсім ще мертвий... ні, ще не зовсім... (Ледве стримуючи хвилювання.) Його відправили в лікарню... Може, він усе-таки видужає? Це був товариш... справжній... товариш... я любила його...

Проектор гасне.

КАРТИНА 7

Освітлюється просценіум. Перед завісою Емма Фішер в костюмі Мод, лікар Штоль і Людина із зірки.

ЛІКАР (до Людини). Ви вважаєте, ми маємо право на цьому закінчити виставу? І глядач буде задоволений?

ЛЮДИНА. Але я написав усе, як було... Нічого не вигадав.

ЛІКАР. І даремно! Як лікар, я повинен довести пацієнта до благополучного кінця. Я дозволив собі дописати п'есу. Ось ваші ролі. (Передає Людині і Еммі зошити.) Зараз поставлять декорації моого кабінету. А ви, фрейлейн Емма, тим часом переодягніться.

Всі виходять.
Відсувається завіса. Кабінет лікаря Штоля. Він розглядає документи.

ЛІКАР. Отже, Ганс Кіфер... сорок два роки... підданий Федеративної Республіки Німеччини... може починати життя спочатку!.. Непогано! Коли б кожний з нас міг почати знову!.. Я неодмінно став би актором. Мені ще жодного разу не аплодували пацієнти, а сьогодні плескавувесь зал... (Знімає телефонну трубку.) Друге відділення?.. Говорить лікар Штоль. Пришліть до мене Ганса Кіфера. (Кладе трубку, знову бере документи. Усміхається.) Мабуть, він зовсім не чекав такої щасливої розв'язки. І все тому, що написав п'есу... Може, я мені взятися за драматургію?..

У двері стукають. Лікар відчиняє. Заходить Людина. В руці зошит із роллю.

ЛІКАР. Прошу, прошу вас, дорогий друже! Сідайте.

ЛЮДИНА (кладе зошит на стіл).

Докторе, я цю роль грати не буду! Такий кінець мене не влаштовує!

ЛІКАР. У вас є інший?

ЛЮДИНА. Ні.

ЛІКАР. Значить, зупинимось на цьому.
(Дивиться на годинника.) За розпорядком клініки, вистава мусить закінчитися через десять хвилин.

Людина охоче бере зі столу зошит. Сідає.

По-перше, вітаю вас з великим успіхом.

ЛЮДИНА (заглядаючи в зошит). На сцені?

ЛІКАР. Ні, в житті. Тепер ви вже і фізично і юридично Ганс Кіфер. І ніхто більше не візьме під сумнів ваші розумові здібності... Хіба що театральні критики... Ось усі документи. Ви вже вписані з клініки.

ЛЮДИНА. Виписаний? Куди?

ЛІКАР. Куди завгодно, дорогий мій! Куди завгодно! Кажу вам — ви зовсім вільні. (Зазирає в свій зошит.) Уявляєте, що значить відчуття абсолютної волі? Можете обрати собі будь-яке місто, зайнятися будь-яким ділом, завести сім'ю. Нове життя! До речі, можу сказати вам по секрету, я знаю одну особу, яка дуже прихильно поставилася б до такої перспективи... От він, той щасливий кінець, заради якого я дописував вашу п'есу!

ЛЮДИНА (кладе зошит на стіл). Отже, я... повинен піти звідси?

ЛІКАР (в ідсовуючи свій зошит). Ну, звичайно. Вас це не радує?

ЛЮДИНА (після паузи). А хто буде їздити по Млечній путі?

ЛІКАР (усміхаючись). Ви маєте на увазі молочний грузовик?.. О, не турбуйтесь! Підберемо кого-небудь серед тих, що видужують.

ЛЮДИНА (занепокоєно). Але моя зірка, докторе... Хто буде турбуватися про неї? Вона така маленька, беззахисна...

ЛІКАР. Досить про зорі! Перед вами нове життя. Думайте, як його влаштувати.

ЛЮДИНА. Так... У мене на зубах тріщать цикади... Ви чуєте? (Сумно.) А колесо проїхало мимо...

Велика пауза.

Лікар нахиляється до Людини, пильно дивиться... Несподівано Людина голосно починає гавкати.

ЛІКАР. Ганс!.. Ганс Кіфер!..

Людина знову гавкає. Потім бере зі столу зошит, стає рачки і починає бігати по кабінету. Лікар знімає трубку.

Фрейлейн Емма?.. Негайно зайдіть до мене!
(Кладе трубку. Дивиться, як бігає по кабінету Людина.) Бідолаха... Тут уже ніщо не допоможе... (З сумною усмішкою.) Ні, мабуть, я не буду займатися драматургією...

Заходить Емма з зошитом у руках. Побачила Людину, що повзає по кімнаті.

ЕММА. Боже!.. Доктор!.. Ганс!.. Що таке?!

Доктор!

ЛІКАР. Спокійно, фрейлейн! Спокійно!.. (Бере з неї з рук зошит і кладе на стіл.)

ЕММА. Який жах!.. Адже він був здоровий! Зовсім здоровий...

ЛІКАР (строго). Візьміть себе в руки, фрейлейн. Ви медичний працівник!

ЕММА (крізь слізи). Так?.. А медичний працівник не людина? Бездушна колода?

Людина, зупиняючись посеред кабінету, гавкає.

ЛІКАР (хапаючись за голову). Ну, просто божевільня!.. Фрейлейн Емма, додгляньте його. Я мушу порадитися з професором. (Швидко виходить.)

Людина стає на ноги, кладе зошит на стіл. Потім витирає лоб хусткою і сідає в крісло. Емма, завмерши від подиву, позирає на нього.

ЛЮДИНА. Це, мабуть, була для мене найважча роль.

ЕММА. Роль?.. Ви грали?.. Але я ви посміли?.. Це жахливо! Безсрідечно!

ЛЮДИНА (серйозно). А що мені залишалося робити?.. Повертатись у світ Трессерів, Умберто, Крумбауерів? Знову кружляти в диявольському колесі смерті?

ЕММА. І ви вирішили залишитися в домі для божевільних? Нічого кращого не придумали?

ЛЮДИНА. Не знаю... Нічого не знаю. Я не бачу виходу... Коли б я міг повернутися на мою зірку.

Раптом гасне світло. Потім спалахує. Знову гасне. Знову спалахує. Знов і знов. Заходить лікар, швидко підходить до телефону, знімає трубку.

ЛІКАР. Алло! Черговий монтер?.. Що у вас робиться? Чому світло то гасне, то спалахує?.. Що? Де він замкнувся?.. У підвальні? Де розподільний щит?.. Так-от, передайте йому привіт від мене і скажіть, що коли він зараз же не припинить, я посаджу його в дев'ятнадцяте відділення!..

На сцені знову гасне світло. Опускається завіса. Освітлюється просcenіум. Виходить лікар.

А тепер, шановні панове, дозвольте зробити позачергове оголошення від імені дирекції клініки. Враховуючи нервове напруження, яке могла викликати вистава, всім хворим сьогодні на вечерю видаватимуть здобні булочки з кремом...

За сценою чути галас. На просcenіум вибігає Емма.

ЕММА. Доктор! Доктор!.. Ганс Кіфер вилазить у вікно!

Світло на просcenіум гасне.

З німецької переклали
В. ЩОГОЛІВ та О. ГОРСЬКИЙ

НІКАНТ
ЗА НАКАЗОМ

Хто кого? Бій Лістона з Клеєм.

Одного грудневого дня 1960 року до будинку сенату Сполучених Штатів у Вашингтоні під'їхала тюремна машина. Десятки фоторепортерів були вже напоготові. І коли поліцейські вивели з автомобіля кремезного чоловіка, спалахнули «бліци», зачлацали затвори фотоапаратів. Прибулий посміхався, привітно помахав комусь рукою, напевне, знайому репортерові...

Наступного дня на газетних шпальтах з'явилися великі портрети цієї людини із заголовками:

«Френк Карбо нічого не скав».

Ще кілька разів його привозили до сенату і голова комісії по розслідуванню злочинної діяльності так званих «спортивних синдикатів» сенатор Кефовер марно намагався витягти з Френка Карбо хоча б одне слово визнання. Газети вдруге і втретє повідомляли: «Френк Карбо мовчить».

Майже три роки існувала комісія Кефовера. А наслідки її робо-

ти, за висловом преси, рівнялися нулю. У американських гангстерів від спорту, як і у всьому злочинному світі Сполучених Штатів, існує непорушний «закон мовчання». Того, хто переступить цей «закон», чекає смерть. І навіть тюремні гратеги не стануть перешкодою для тих, хто має виконати цей вирок.

І Френк Карбо мовчав. Як мовчали й всі інші свідки, яких викликали або привозили у комісію Кефовера. Лише один із них наважився заговорити. Це був колишній чемпіон світу серед боксерів передньої ваги Ламотта.

Ламотта розповів, як у 1947 році за вказівкою керівників «спортивного синдикату» він мусив «програти» якомусь Біллі Фоксу. Такий несподіваний наслідок матчу мав принести «синдикату» щонайменше два мільйони доларів прибутку. Ламотта не зовсім точно виконав наказ: він не впав, а стоячи чекав, поки суддя відлічить до десяти.

І хоч він тоді трохи зіпсував справу, але відбувся ще досить легко. Керівники синдикату не вбили його, а назавжди викреслили з списку боксерів. Відтоді доступ на ринг був для Ламотти закритий.

Визнання екс-чемпіона світу нічого не ддавали до того, що вже було відомою комісії Кефовера. І комісія, так нічого не доповівши сенатові, припинила свою діяльність.

* * *

Тим часом «спортивний синдикат Норріс-Карбо-Палермо» (за іменами трьох його головних керівників) підкорив собі світ професіонального боксу в США, перетворивши цей вид спорту на одну з галузей гангстеризму, на джерело наживи, на царство шантажу, шахрайства і злочинів. Бокс, під владою синдикату, власне, перестав бути спортом. І незважаючи на те, що то Норріс, то Карбо, то Палермо час від часу опинялися за тюремними гратаами, діяльність синдикату не припинялася. Виявляється, що в умовах США тюремні грата не така вже велика завада для продовження злочинних справ. Звичайно, коли йдеться про таких гангстерів, як ця трійка, з її тісними зв'язками у світі поліції, американської юстиції і

навіть у деяких відомствах Вашингтона.

Френк Карбо, після кількох невдалих спроб сенатора Кефовера примусити його заговорити, незабаром опинився на волі. І почав «працювати» з новим «хлопцем», тоді ще нікому не відомим Сонні Лістоном.

Через три роки про Лістона заговорила Америка, заговорив цілий світ. Нова зірка на боксерському небозводі зробила те, що врешті-решт мусив зробити кожний відомий боксер на догоду синдикату: Сонні Лістон несподівано «програв», програв для того, щоб виграв Френк Карбо і його зграя.

Матч між Сонні Лістоном і Кассіусом Клеєм, за твердженням знавців, мав стати новим тріумфом Лістона, ще одним доказом того, що цей нинішній чемпіон світу серед боксерів-професіоналів важкої ваги не має конкурентів.

Але перемога Сонні Лістона не передбачалася планами синдикату. Для Френка Карбо було значно вигідніше, щоб переміг Кассіус Клей. Так воно й сталося.

Спортивний зал у місті Майамі-Біч, де зустрілися Лістон і Клей, вміщує 16 тисяч глядачів. Вартість квитка у першому ярусі — 250 долларів. Навіть найдешевший квиток коштував кілька десятків доларів. Звичайно, всі місяця були заздалегідь розпродані. Відомо,

Ось хто вирішує наперед результат матчів: недосяжні для американських законів ватажки гангстерського синдикату Френк Карбо і Блінкі Палермо.

що синдикат одержує від продажу квитків значно більше, ніж складає їхня загальна вартість. Річ в тому, що зграя спекулянтів наперед забирає з кас більшість квитків і потім перепродує їх за значновищими цінами. Це також одне з джерел прибутків синдикату.

Перед початком матчу спеціальні контори, що також належать синдикату, приймали ставки на кожного з двох боксерів-супротивників. Оскільки ніхто не сумнівався у поразці Клея, ставки робилися 5:1, 6:1 і навіть 7:1 на користь Лістона.

Результат цього матчу відомий. Після шостого раунду Сонні Лістон, пославшись на ушкодження лівого плеча, не вийшов на ринг. І судді присудили перемогу Кассіусу Клею...

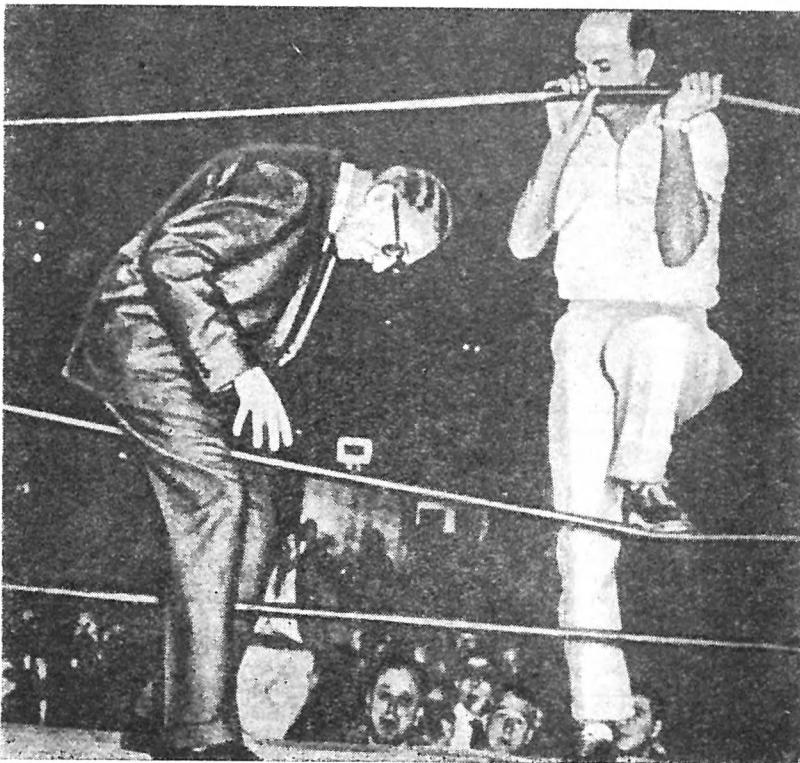
Навіть за найскромнішими і найобережнішими підрахунками, синдикат заробив на цьому матчі щонайменше кілька мільйонів доларів. Обидва бокserи теж зробили непоганий бізнес. «Переможений» Сонні Лістон одержав 1 мільйон 300 тисяч доларів, а «переможець» Клей — 700 тисяч.

Звичайно, причина, яка нібито примусила Сонні Лістонів відмовитися після шести раундів від дальнього бою, зовсім сміховинна. Подібних прикладів в історії боксу майже й не траплялося.

До речі, наступного після матчу дня газети повідомили про цікавий випадок. Після своєї «поразки» Сонні Лістон, їдучи автомобілем вулицями міста Денвер, перевищив дозволену швидкість і його зупинила поліція. Незважаючи на «ушкоджене плече», Лісточ пустив у хід кулаки і вчинив поліцаям однайдущий опір.

Ніхто вже не має сумніву в тому, що матч Лістон—Клей з його сенсаційним результатом повністю

Сенатор Кефовер навіть особисто перевіряв обладнання рингів. Але це не допомогло йому покінчити з гангстерами від спорту.

інсценований синдикатом заради наживи. Але Френк Карбо, як видно, почуває себе досить упевнено. Вже оголошено, що в Нью-Йорку готується матч-реванш.

Скільки мільйонів принесе він синдикатові?

* * *

Матч у Майамі-Біч зовсім не поодинокий випадок у Сполучених Штатах. Минулого року щось подібне сталося і в Нью-Йорку. Майже дев'ять тисяч глядачів, які зібралися у залі «Медісон-сквер гарден», стали свідками несподіваної поразки знаменитого боксера Кіда Гевілена. Його «переміг» якийсь Джонні Сакстон, про якого знавці говорили, що він не витримає й п'яти раундів.

Знаменитий американський спортивний репортер Віллі Прессконто відразу ж після початку цього матчу передав у редакцію журналу «Спорт» повідомлення про нокаут Сакстона і перемогу Кіда Гевілена. Слідом за Прессконто також повідомлення заздалегідь передали у своїй редакції й інші репортери. Але, враховуючи шанси обох боксерів, вони не врахували інтересів Блінкі Палермо, який організовував цей матч.

А Палермо наказав Кіду Гевілену програти. І той «програв».

Напевне, Кід Гевілен знатав дещо про долю Ламотти, про долю інших боксерів, спортивних суддів і менажерів, які наважилися не виконати наказу синдикату. Скажімо, про долю неслухняного Біллі Джілліама, якого одного дня знайшли мертвим. Звичайно, поліція не розшукала вбивць...

* * *

І знову створено сенатську комісію. Сенатор від демократичної партії Майл Фейган, голова цієї комісії, заявив представникам преси, що він неодмінно розслідує обставини матчу в Майамі-Біч та інші шахрайства синдикату, доведе його злочинницьку діяльність, виведе на чисту воду всіх отих Карбо і Палермо.

Та чи пощастить завзятому сенаторові в цій нелегкій справі? Вважають, що нова комісія розділить долю комісії Кефовера. Адже, гангстери від спорту діють у тісному зв'язку з тими, хто має в США стежки за виконанням законів, хто покликаний боротися із злочинністю. Гангстери типу Френка Карбо або Блінкі Палермо є породженням самої супільної системи сучасних Сполучених Штатів. Тут вже одними сенатськими комісіями нічого не вдішев!

НАПОЛЕОН-ЛІТЕРАТОР

Наполеон — літератор? Може, це помилка? Ні, не помилка. І хоч літературні вправи знаменитого корсіканця майже невідомі, він приділяв їм багато часу і уваги.

Замолоду майбутній імператор Франції часто потерпав від нестатку грошей і гарячково шукав будь-яких можливостей щось заробити. То, наприклад, у нього з'являвся намір орендувати прибуткові будинки, то йому спадало на думку скуповувати і перепродувати конфісковане майно. Але всі ці проекти потребували, насамперед, грошей, а саме грошей Наполеонові завжди бракувало.

І ось тут майбутній імператор згадав про літературну діяльність. Великий вплив на нього мав Жан-Жак Руссо, з романом якого «Олія, або Нова Елоїза» Наполеон ніколи не розлучався. Навіть у похід до єгипетських пірамід він брав цю книжку з собою. До речі, саме з неї імператор черпав теми своїх листів до Жозефіни.

Звернувшись до літературної діяльності, Наполеон заходився писати історію своєї рідної Корсіки, але, не довівши до кінця роботу, кинув її десь на середині.

Потім деякий час він захоплено працював над новим твором, вже чисто балетристичного характеру. Це була своєрідна східня казка, яка вийшла під назвою «Машкара пророка». Цікаво, що в ній автор немовби передбачив свою власну долю. Там йшлося про одного пророка й всесильного володаря Сходу, якому жорстока хвороба спотворила обличчя. Наполеон закінчував казку сентенцією:

«Цей приклад здається неймовірним. Ось до чого може призвести людину жадоба слави!»

Коли Ліонська Академія оголосила літературний конкурс, Наполеон представив на нього твір під назвою «Які істини й які почуття слід підказувати людям для їхнього щастя?».

Перу Наполеона належить також «Діалог про кохання», — твір, сповнений безглуздих сентенцій і всілякої плутанини. Автор над усе прагнув до оригінальності. Звичайно, цей «Діалог» жодного літературного чи будь-якого іншого інтересу не являє.

Честолюбний корсіканець є також автором політичного твору «Вечеря в Бокері». Це була його спроба (на той час молодого артилерійського офіцера) задобрити одночасно різні політичні сили тодішньої Франції і зробити кар'єру.

Отже, писав Наполеон досить довгий час. Але ним керували лише меркантильні, а потім — кар'єристські міркування. Ні про яке літературне покликання, звичайно, не може бути й мови. Його вклад у літературу вважають мізерним. Та чи можна взагалі говорити про якийсь вклад?

КАЛЕНДАРЬ ВСЕСВІТУ

ЩЕ ОДИН КОРОЛЬ. 26-річний канадець Роже Ларш, що провів 17 діб без сну в якомусь ресторані, проголосив себе «королем неспання». До нього цей титул належав фінну Тіомі Сільво, що не спав протягом 394 годин, тобто 16 з половиною діб.

ПІАНІНО НЕ В ПОШАНИ. До війни у Франції було 27 музичних фабрик, які щороку виробляли біля 20 тисяч піаніно та роялей. Зараз їх залишилося тільки шість, у продаж надходить не більше двох тисяч фортепіано на рік.

ЄДИНА ВИМОГА. Дирекція зоопарку в Філадельфії повідомила в газетах, що шукає наглядача до мавп'ячого павільйону. Єдина вимога до кандидата — він не повинен боятися лоскоту.

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ

АНГЛІЯ

Королівський балет показав на сцені театру «Ковентгарден» новий хореографічний твір «Сон» — за комедією Шекспіра «Сон літньої ночі». В ролі Тітанії виступила відома англійська балерина Антуанет Сіблі, Оберона танцював Антоні Дауелл.

Сцена з балету «Сон».

* * *

Лондонський театр «Фенікс» поставив п'єсу Альбера Камю «Калігула». Написана в 1938 році, ця п'єса була вперше показана на французькій сцені лише через шість років з Жераром Філіпом в заголовній ролі.

На англійську мову п'єсу переклав Джастін О'Брайен, в ролі Калігули виступив Кеннет Гей.

БІРМА

За рішенням уряду в Рангуні створено державну установу, що контролюватиме імпорт і прокат іноземних кінофільмів. Цей захід спрямований на те, щоб погані країни проникненню в країну низькопробних американських фільмів, які шкідливо впливають на молодь.

Ювілейний журнал

Відзначаючи разом з усім прогресивним людством стол'яттянніччя з дня народження великого Кобзаря, прогресивні американські українці видали в Нью-Йорку англійською мовою ювілейний журнал, присвячений Шевченкові. В журналі вміщено нарис Полін Бентлі «Тарас Шевченко — співець свободи» (див. «Всесвіт» № 3, 1963 р.), уривок із статті академіка О. Білецького, присвяченої міжнародному значенню творчості Тараса Григоровича, звернення поета Микола Бажана до американських українців та кілька поезій Шевченка англійською мовою — «Заповіт», перекладений Джоном Віром, уривки з «Кавказу» та вірші «Садон вишневий коло хати...» і «Якби ви знали панини...» в нових перекладах Грейс Новацької.

У вступному слові до нового ювілейного видання члени американського Шевченківського комітету Антін Бабій, Френк Ільчук, Уолтер Ковальчук та Леон Толопко пишуть:

«Поезії Шевченка увійшли до скарбниці світової літератури, і їх часто порівнюють з творами французького поета Беранже, шотландця Бернса і співця Німеччини Генріха Гейне. Завдяки глибокій ідейності та соціальній гостроті Шевченкової поезії його твори завоюють дедалі ширше визнання й пошану в цілому світі. Шевченка цінують не лише як генія поетичного, а й як одного з світових борців за соціальну справедливість і братство народів... В цьому ювілейному шевченківському журналі ми робимо скромну спробу познайомити американців з життям Шевченка, з

його поезією, його надіями на краще майбутнє людства.

Матеріали, що увійшли до збірки, запозичено з найбільш авторитетних джерел, і ми сподіваємося, що це видання допоможе американському народові вірно зрозуміти вплив Шевченкової творчості на світову літературу».

Ювілейне видання багато ілюстроване. В ньому вміщені і репродукції з картин Тараса Григоровича, і портрет Кобзаря роботи українського художника В. Касяна, і фотографії пам'ятників Шевченкові в Харкові та Києві, і сцени з шевченківських спектаклів, що йшли в театрах Радянської України тощо.

Окрім розділ журналу присвячено привітанням, які надійшли на адресу Американського ювілейного шевченківського комітету з нагоди славної дати.

«Шевченко завжди житиме в наших серцях», — пишуть члени нью-йоркського товариства українських жінок.

«Нашому Тарасові, який так любив дітей!» — це слова юних танцюристів групи «Барвінок» з Детройта. Подібних привітань вміщено чимало.

В журналі надруковане також висловлювання покійного президента США Джона Кеннеді, зроблене 25 березня 1961 р.:

«Я із задоволенням приїдував до голосів тих, хто шанує великого українського поета Тараса Шевченка. Ми шануємо його за той багатющий вклад, який він зробив не лише в українську культуру, але й у культуру цілого світу. Його творчість становить благодородну частину нашої історичної спадщини».

Нове про Стефана Цвейга

Останній період життя Стефана Цвейга становить великий інтерес для дослідників творчості видатного письменника. Роки еміграції є, власне, найменш відомим і вивченим періодом його творчої біографії.

Нешодівно були видані нові цікаві документи — не відомі досі листи Сте-

фана Цвейга, адресовані до однієї знайомої й написані в 1935—1941 рр. В них письменник ділився думками про події тих буревійних років, висловлював глибоку тривогу за долю світу перед лицем фашистської загрози.

Читаючи ці листи, ми знайомимося з поглядами С. Цвейга на різні події сві-

тової ваги, які письменник здебільшого оцінював цілком правильно. Ось лист, датований січнем 1938 року. В ньому Стефан Цвейг висловлює свої думки з приводу горезвісної політики «умиротворіння», яку проводив тоді Чемберлен. Письменник обурений, він пише, що Чемберлен одверто потурає агресорові. Таку саму вірну й гостру оцінку дає він і мюнхенській змові, і нападу Гітлера на Польщу, і багатьом іншим подіям тих років.

З листів Стефана Цвейга знову вимальовується образ палкого антифашиста, людини, яка глибоко ненавиділа нацизм.

З останніх листів письменника видно, як наростили в ньому настрої відчаяю, що зіграли таку фатальну роль у житті Стефана Цвейга. Листи свідчать про те, що фашисти переслідували й цикували письменника навіть у далекій Бразилії. Гітлерівські агенти робили все, щоб от-

рути й без того тяжке життя письменника.

Стефан Цвейг був приголомшений звісткою про напад Гітлера на Радянський Союз, а перші повідомлення про хід цієї війни сповнили письменника глибоким відчаем. Він з невимовною тривогою запитує у своєї знайомої: «Що ж буде далі?»

В ці останні місяці свого життя Стефан Цвейг боляче відчув своє безсилия й самотність. У вересні 1941 року він писав:

«Це становище тривалої невідомості й тривалої безпорадності гнітить мене все більше й більше...»

Рецензент газети «Фольксштімме» значає з цього приводу, що якби письменник дожив до розгрому гітлерівських військ на берегах Волги, його доля, можливо, склалася б зовсім інакше.

«Від Мане до Пікассо»

В Лозанні відкрито велику виставку, якої з нетерпінням чекали знавці живопису і скульптури. Виставка дає відвідувачеві зможу скласти яскраве і досить повне уявлення про славну епоху ми-

Сезанн. «Жінка з віялом».

стецтва від Мане до Пікассо, з 1863 по 1963 рік.

Ренуар. «Дівчинка в голубому капелюсі».

Поруч з такими загальновідомими картинами, як «Хлопчик у червоному жилеті» Сезанна і «Арлекін» Пікассо, любителі мистецтва побачили твори з приватних колекцій, досі ніколи ще не експоновані на виставках: картини Дюфі, Брака, Міро, Матісса, Марке, чудовий ескіз Ренуара «Дівчинка в голубому капелюсі», чарівні пастелі Дега.

Фільм про закоханих

Новий фільм молодого італійського режисера Ерманно Ольмі «Заручені» — це хроніка лірична і водночас глибоко соціальна. Герої Ольмі — бідні закохані Джованні та Ліліана. Вони давно заручені, але одружитися не можуть: Джо-

ванні заробляє надто мало. І от хлопець вирішує податися в Сіцілію — на цукроварнях там потрібні робітники, і він сподівається заробити хоч трохи грошей на весілля, на власну кімнатку. Джованні в Сіцілії, розлуці не видно кінця-

БОЛГАРІЯ

«Антигона, 43» — це назва нової болгарської опери, музичку до якої написав відомий композитор Любомир Пінков, а лібретто — В. Башев і П. Панчев. Опера присвячена боротьбі болгарського народу за незалежність.

ІСПАНІЯ

Франкістський режим тримає у в'язниці талановитого художника-графіка Агустіна Ібарролу. Він був заарештований і засуджений за те, що на виставці своїх творів експонував картину про страйк іспанських шахтарів у 1962 році. Агустіна Ібарролу обвинуватили в «державній зраді» і військовий суд виніс вирок: дев'ять років тюрем.

Перебуваючи в Бургоській в'язниці, художник спромігся створити ряд нових малюнків і передати їх на волю. Виставка з його новими роботами вже експонувалася в Лондоні, Амстердамі, Болонії, та інших європейських містах.

ІТАЛІЯ

Минулого року близько тридцяти молодих італійських письменників об'єдналися у так звану «Групу 63». Представник групи заявив, що платформою об'єднання є «ліві погляди і орієнтація на реальну дійсність». Члени групи відкидають всіляке штучарство, формалістичні зображення та інші модні тепер на Заході наряди.

Серед учасників «Групи 63» є комуністи, ліві соціалісти і безпартійні.

У видавництві «Фельтінеллі» вийшла перша збірка учасників «Групи 63». Вона складається з оповідань, поезій, уривків з великих прозових творів, критичних статей і рецензій. Газета «Уніта» схвально оцінила збірку.

* * *

Випадки, коли режисер переробляє свій фільм відповідно до побажань кінокритиків, трапляються дуже рідко. Такий випадок стався, проте, нещодавно в Італії. Режисер Уго Грекоретті переробив наново свій науково-фантастичний фільм «Омікрон», змінивши в ньому фінал. Річ у тім, що в першому варіанті «Омікрон» був низівною сатирою на су-

часне капіталістичне суспільство. Під тиском італійських реакційних кіл режисер був змушений перетворити фільм критичний на суто розважальний.

* * *

Дві тисячі людей загинуло минулого року, коли вода прорвала греблю в районі міста Лонжерон; ця катастрофа сталася внаслідок злочинної безвідповідальності італійських влад. У

узвичнити пам'ять жертв цієї катастрофи хоче Пабло Пікассо. Ідею пам'ятника, над яким зараз художник працює, він сформулював так: «Цю катастрофу можна було відвернути».

НДР

Видавництво «Дітц-ферлаг» випускає серію творів німецьких пролетарських і революційних письменників, написаних від 1918—1932 роках. Серед цих творів—две книги Марії Лейтнер: «Готель Америка» і «Жінка подорожує по світу».

Учасниця Угорської революції і активна діячка Угорської Радянської Республіки, Марія Лейтнер з 1919 року жила в Німеччині, брала активну участь у діяльності Комуністичної партії, друкувалася в прогресивній пресі. Відомо також, що 1933 року Марія Лейтнер емігрувала у Францію. Її бачили в Парижі напередодні окупації французької столиці гітлерівцями. Потім сліди Марії Лейтнер загубилися. В пресі НДР опубліковано звернення до всіх, хто знає Марію Лейтнер, з проханням допомогти з'ясувати дальну долю письменниці.

ПОЛЬЩА

Режисер Александр Форд закінчив зйомки фільму за п'єсою Леона Кручинського «Перший день свободи». Головну жіночу роль виконує Беата Тишкевич, знайома радиальному глядачеві по фільму «Сьогодні вночі загине місто». Есесівця Отто гратиме Мечіслав Каленік.

* * *

В Кракові відбувся I Міжнародний фестиваль короткометражних фільмів. Голова жюрі Ежи Тепліць оголосив рішення жюрі, до якого входили видатні кіномитці і кіноkritики багатьох країн світу. Велину премію присуджено польському фільму режисера Мар'яна Мажинського «Повернення корабля».

краю, праця тяжка, а заробіток і тут мізерний...

Режисер залишає у глядачів надію, на те, що закохані все ж виборять собіщасть.

Ця проста, трохи сентиментальна, але цілком реалістична історія перетворилася на глибоку соціальну драму завдяки талановитому художньому керівни-

цтву режисера Ерманно Ольмі. Ольмі показав поневіряння бідняків у сучасній капіталістичній Італії, вимушенну еміграцію робітників з півночі на південн.

Критика зазначає, що у фільмі «Заручені», режисер Ерманно Ольмі виявив себе, як один із найталановитіших молодих митців італійського кіно.

Виставка уругвайської графіки

Твори сорока уругвайських графіків були представлені на виставці в Софії, організованій комітетом дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами.

Художника Анхело Ернандеса перш за все вхвилює соціальна тема. Він віддає перевагу літографії на камені і офортам. Його твори «Учасник робітничої демонстрації в Бентосі», «Ринок в Монтевідео», «Передмістя» хвилюють своїм змістом і щирістю.

Надзвичайно лірична художниця Кармен Марія Портела виставила кілька глибоко психологічних робіт — «Аурея», «Портрет», «Повінь».

Соціальним темам присвячені і праці художниці Сузанн Туріянської. Вона віддає перевагу гравюрам на дереві і лінолеумі: «Гватемала», «Швачка», «Віз».

Леоніду Гонзалес цікавлять теми з сільського життя. Надзвичайно точно, з великим смаком вручну віддруковані дереворити: «Хлопчики й тварини», «Погонщики волів», «Погонич», «Пляж».

Древорити Руїса Суареса «Човняри», «Голуб'ята», «Смуток» цікаві своєю декоративністю.

Оригінальний художник-графік Луїс Мазей. Теми його робіт узяті з життя уругвайських селян. Цікаві вирізблічені на дереві «Старий Віската» і «Море».

Твори уругвайських графіків свідчать про зміцнення реалістичних традицій у сучасному образотворчому мистецтві далекої країни.

Руїс Суарес. «Човняри».

Радіоп'єси Генріха Беля

Генріх Бель був відомий досі як романіст і як майстер короткої новели. Нещодавно талановитий письменник виступив як автор радіоп'єси.

«Я вважаю,— заявив з цього приводу Г. Бель,— що радіо і телебачення мають значно ширші можливості для передачі творчого задуму драматурга, ніж будь-який, навіть найкращий театр».

Мюнхенське видавництво «Дейчер ташенбух-ферлаг» випустило збірку «Чай у доктора Борзіга», яка містить вісім радіоп'єс Г. Беля — майже весь доробок письменника в цьому жанрі. І в радіодраматургії письменник звертається до гострих соціальних проблем, знайомих читачеві з кращих його прозових творів.

Радіоп'єса «Чай у доктора Борзіга» розповідає про долю талановитого літератора, який стає об'єктом нещадної експлуатації з боку «сильних світу», в якому він живе і працює.

В іншій радіоп'єсі — «Чернець і грабіжник» — Бель звертається до теми, яка посідає в його творчості особливе місце. Йдеться про сучасний католицизм, про взаємовідношення між релігією й мораллю. Відомий своєю виключною побожністю, головний герой п'єси чернець Ойген хоче розшукати людину, яка була б схожа на нього, насамперед, свою глибокою вірою в Бога. Ойген уважно придивляється до свого оточення, наївть до самого єпископа, але з жахом бачить, що всі прославляють Бога лише на словах...

Листи Скотта Фіцджеральда

Скотт Фіцджеральд з дружиною Зельдою. 1919 р.

В американському видавництві «Чарльз Скріблерз санз» і в англійському — «Бодлі хед» вийшла друком збірка епістолярної спадщини відомого американського романіста 20—30-х років Скотта Фіцджеральда.

Френсіс Скотт Фіцджеральд (1896 — 1940 рр.) свого часу був одним з найпопулярніших письменників Америки, але славу його дуже швидко заступило повне забуття.

Про Фіцджеральда вперше заговорили наприкінці 1920 року, коли вийшов друком його роман «По цей бік раю». Цей твір одразу ж поставив молодого автора в один ряд з найвидомішими письменниками тогочасної Америки. Наступний роман — «Великий Гетсбі», що був опублікований 1925 року, одразу завоював широку популярність у читачкої публіки.

Особисте життя Скотта Фіцджеральда склалося не дуже щасливо. Він одружився в рік виходу свого першого роману з молодою письменницею Зельдою Сейр, яка вже через кілька років по тому опинилася в лікарні для божевільних.

Після виходу в світ «Великого Гетсбі» Фіцджеральд переїздить в Європу.

На початку 30-х років письменник знову повертається на батьківщину. Але це вже всіми забута, хвора людина, про колишню письменницьку славу якої не згадують ні читачі, ні літературні критики.

Він оселився в Голлівуді, де змушений був заробляти собі на прожиття літературною поденчиною. Помер Скотт Фіцджеральд 1940 року в Голлівуді від хвороби серця.

Втім, через кілька років після смерті письменника, видавці згадали про його твори і останні знову почали входити в величкими тиражами. А от тепер надруковане і листування Фіцджеральда.

Серед зібраних в книжці — листи до видавця перших романів письменника Максуелла Перкінса, листи до Ернеста Хемінгуея, Гертруди Стайн, Джона О'Хари, наводиться і листування Фіцджеральда з дружиною та дочкою.

Вражают своєю безнадією й відчаєм листи, написані письменником в останні роки його життя.

Тема роману — самотність

Вийшов новий роман Жоржа Сіменона «Мужчина з собачкою». Це психологічний роман, в якому автор порушує не нову для його творів тему людської самотності.

Герой роману Фелікс Алар вчинив злочин, за який був засуджений на п'ять

років ув'язнення. Опинившись на волі, він, проте не хоче починати жити по-новому. Несподівано лікар знаходить у нього невиліковну хворобу.

Фелікс вирішує заподіяти собі смерть, але спочатку береться за перо, щоб описати своє минуле життя. Ця праця, спо-

США

Молодого американського актора Тома Трайона, який знімався у фільмах «Здрастуй, смуток», «Анатомія вівства», а нещодавно зіграв головну роль у фільмі Отто Премінгера «Кардинал», вважають тепер новою надією Голлівуда. Премінгер доручив Трайону роль у своєму новому фільмі «Шкідлива дорога». Фільм цей розповідає про напад японців на американську військово-морську базу Пірл-Харбор і початок війни між Японією й США.

Том Трайон.

* * *

В зв'язку з виходом у світ книги «Свято, яке завжди з тобою», вдова Ернеста Хемінгуея Мері Хемінгуей та його біограф Малкольм Коул повідомили представникам преси, що незабаром читачі отримають ще два посмертні твори письменника. Це роман про події в районі Карібського моря під час Другої світової війни та розповідь про африканську подорож Хемінгуея в 1953—54 рр.

Будуть опубліковані також кілька оповідань Хемінгуея, які досі ніде не друкувались.

Мері Хемінгуей заявила, що вона передає всі рукописи письменника до бібліотеки імені Джона Кеннеді в місті Кембріджі (штат Массачусетс).

* * *

Голлівудівська фірма «Paramount» розпочала екранізацію роману Деніеля Дефо «Моль Флендерс». В Голлівуді також знімається фільм за твором англійського письменника Джемса Джойса «Пробудження Фіннегана».

УГОРЩИНА

Поблизу міста Шопрон стоять великий старовинний замок, що колись належав династії графів Естерхазі — чи не найбільших землевласників Угорщини.

Тепер уряд республіки ухвалив перетворити замок на Бетховенський концертний будинок. Щороку тут відбуваються Бетховенські фестивалі, для участі в яких запрошувають найкращих угорських та іноземних диригентів і виконавців.

* * *

В зв'язку із святкуванням Шенспірівського ювілею будапештський театр ім. Мадача підготував нову постановку «Гамлета». Роль принца Датського виконує відомий угорський актор Міклош Габор. Ювілей великого англійця відзначили всі без винятку театри Народної Угорщини. Навіть державний ляльковий театр поставив Шенспірівську комедію — «Сон літньої ночі».

Ева Ваш в ролі Офелії та Міклош Габор в ролі Гамлета.

ФРАНЦІЯ

Письменник Жюль Руа, в минулому військовий льотчик, і бойовий друг Сент-Екзюпері, написав ніжну і захоплючу книгу «Поривання й смерть Сент-Екзюпері». Це книга про хороброго льотчика і талановитого письменника, поета і філософа, про людину, яка і в житті і в творчості була самовідданим і невтомним борцем за справедливість.

гади відвертають їого від думки про самогубство.

Як і кожна нова книжка Сіменона, роман «Мужчина з собачкою» викликає жваве обговорення. Рецензент «Нувель

літерер» звертає увагу на реалістичну манеру, в якій написаний цей твір. «Біда в тому, — зазначає критик, — що твори Сіменона часто такі правдиві, що ім важко вірити».

Інтерв'ю Шона О'Кейсі

Нещодавно 84-літній ірландський драматург Шон О'Кейсі поділився своїми думками та планами на майбутнє з кореспондентом англійської газети «Дейлі уоркер» Джеком Ліветтом.

«Так, так, саме планами на майбутнє, — пише Джек Лівett, — бо воно хвилює О'Кейсі зараз не менше, ніж замолоду. Останній том його автобіографії «Захід сонця і вечірня зірка» завершується оптимістичним гімном життя».

Шон О'Кейсі народився в 1880 році в нетрях Дубліна. Перш ніж стати письменником, він пройшов надзвичайно тяжкий життєвий шлях. Слава прийшла до нього в сорок років, коли побачили світ перші три його п'єси — «Тінь стрільця», «Юнона і павич» та «Плуг і зірки». Відтоді Шон О'Кейсі присвячує все своє життя літературі і стає всесвітньовідомим драматургом.

Про життєві шляхи великого ірландського драматурга незабаром розповість новий художній фільм, зйомки якого вже розпочалися. Актор Шон Коннері гратиме в ньому роль О'Кейсі.

В розмові з Джеком Ліветтом драматург поділився своїми політичними поглядами, розповів про свою любов до Радянського Союзу.

«Дружні почуття Шона О'Кейсі до Радянського Союзу, — пише Джек Лівett, — залишились незмінними і такими самими міцними, якими вони були сорок шість років тому».

Письменник висловив тверду впевненість у тому, що метою суспільного розвитку сьогочасної Англії мусить бути соціалізм.

«Сьогодні я ще більш переконаний комуніст, ніж було коли-небудь, — сказав Шон О'Кейсі. — Подивіться на країни, що вже побудували соціалізм, і на ті, що буду-

Шон О'Кейсі.

ють його. Незабаром ми підемо їхнім шляхом. Обов'язково підемо!»

Митець вірний своїй темі

Боннські реваншисти ще цікують кіно режисера Вольфганга Штаудте за його останній фільм «Туристи», а він уже, готовиться до роботи над новим фільмом, умовна назва якого «Орден для катів».

«Теми і зміст моїх фільмів, — каже режисер, — підказує життя в Західній Німеччині, події, про які мало не щодня повідомляє преса. Те, про що я хочу розповісти в «Ордені для катів», — також не вигадка; такий випадок справді мав місце».

Вольфганг Штаудте посилається на недавню скандальну історію — нагородження високим боннським орденом

гітлерівського злочинця, одного з керівників концерну смерті «І. Г. Фарбеніндустрі» есесівця Генріха Бютефіша. Громадськість була настільки обурена цим нечуванням актом, що президентові ФРН Любке довелося скасувати нагородження. Але не минуло й місяця, як у Бонні нагородили орденом «Хрест за заслуги» іншого військового злочинця.

Останнім часом у боннській пресі висувається вимога: досить нагадувати про злочини фашизму! Це, мовляв, шкідливо впливає на психіку людей, заважає їм нормально працювати тощо. Вольфганг Штаудте рішуче виступає проти цього.

«Фашистські злочинці — невиправні злочинці, — каже він з цього приводу. — Вони становлять небезпеку для людства й сьогодні, бо лишаються непокараними, в той час як офіційна бонін-

ська преса, радіо, література намагаються обілити їх».

Над сценарієм майбутнього фільму Штаудте працює разом з дружиною — артисткою Інгмар Цейсберг.

«Жюль Руа створив рев'єм сміливій і чистій людині, письменнику-гуманісту, який загинув, але залишив по собі всецінну славу», — пише рецензент газети «Леттр франсез».

«Кіт у шоломі»

Кадр з фільму «Кіт у шоломі».

На останньому фестивалі югославських фільмів у Пулі велику симпатію глядачів викликав фільм «Кіт у шоломі», а тим бурхливим оплескам, що ними вітали виконавця головної ролі Павла Вуйсича глядачі, могли б позаздрити найвідоміші «зірки» екрану.

«Кіт у шоломі» — це розповідь про

долю югославського «Швейка часів другої світової війни».

Фільм, просякнутий теплотою й сердечністю, сповнений численних справді комічних ситуацій, в яких ще яскравіше проступає людяність та справжня мужність героя, є одним з кращих творів сучасної югославської кінематографії.

Алан Сіллітоу про нашу країну

В Лондонському видавництві «Аллен» вийшли друком подорожні нотатки англійського письменника Алана Сіллітоу «Шлях до Волгограда».

Алан Сіллітоу побував у Радянському Союзі навесні минулого року. Він відвідав не лише Москву і Волгоград, а й Ленінград, Іркутськ і Братськ.

«Я побував у країні, — пише Сіллітоу, — яка живе справжнім, повнокровним життям і яка видалась мені найбільш цікавою з країн, чий соціальний лад відрізняється від нашого».

Письменник розповідає про свої зустрічі з простими радянськими людьми на вулицях Москви. Він побував на Першотравневій демонстрації на Червоній площі, яка справила на нього незабутнє враження.

«Радянські люди, — пише Сіллітоу, —

знають, чого саме вони досягли і яку ціну сплатили за це. Ціна кожної пари взуття, кожного капелюха чи шпильки, кожного гвинтика у найдорожчому вимірювальному механізмі визначається не лише працею, витраченою на їх виробництво. За все, що ми купуємо в Росії, росіяни заплатили власною кров'ю. Я бачив усіх їх, міцних, розумних, непереможних росіян, з якими ми мусимо познайомитись ще близче».

Московський кореспондент газети «Дейлі уоркер» Денніс Огден, рецензуючи новий твір Сіллітоу, зазначає, що «Шлях до Волгограда» — найправдивіша книжка про подорож по Радянському Союзу з усіх, які йому доводилося читати.

«Це щось більше, ніж звичайні подорожні нотатки», — зауважує Денніс Огден.

ЦЕЙЛОН

Уряд країни прийняв рішення, спрямоване на дальше поширення культури в народі. Віднині вхід до музеїв і картинних галерей буде безплатним, а відвідування їх вводиться в програми шкільного навчання.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

Словачське молодіжне видавництво «Смена» вперше в цьому році присудило премії за кращі літературні твори. Преміями нагороджені — письменник Домінік Татарка за повість «Лозяні крісла», поет Мірослав Вальн за збірну віршів «Неспокій», перекладач Владімир Рейсел за переклад роману Тріоле «Авіньонські коханці» і Мар'ян Чундерлін за ілюстрації до антології словацької поезії ХХ століття.

* * *

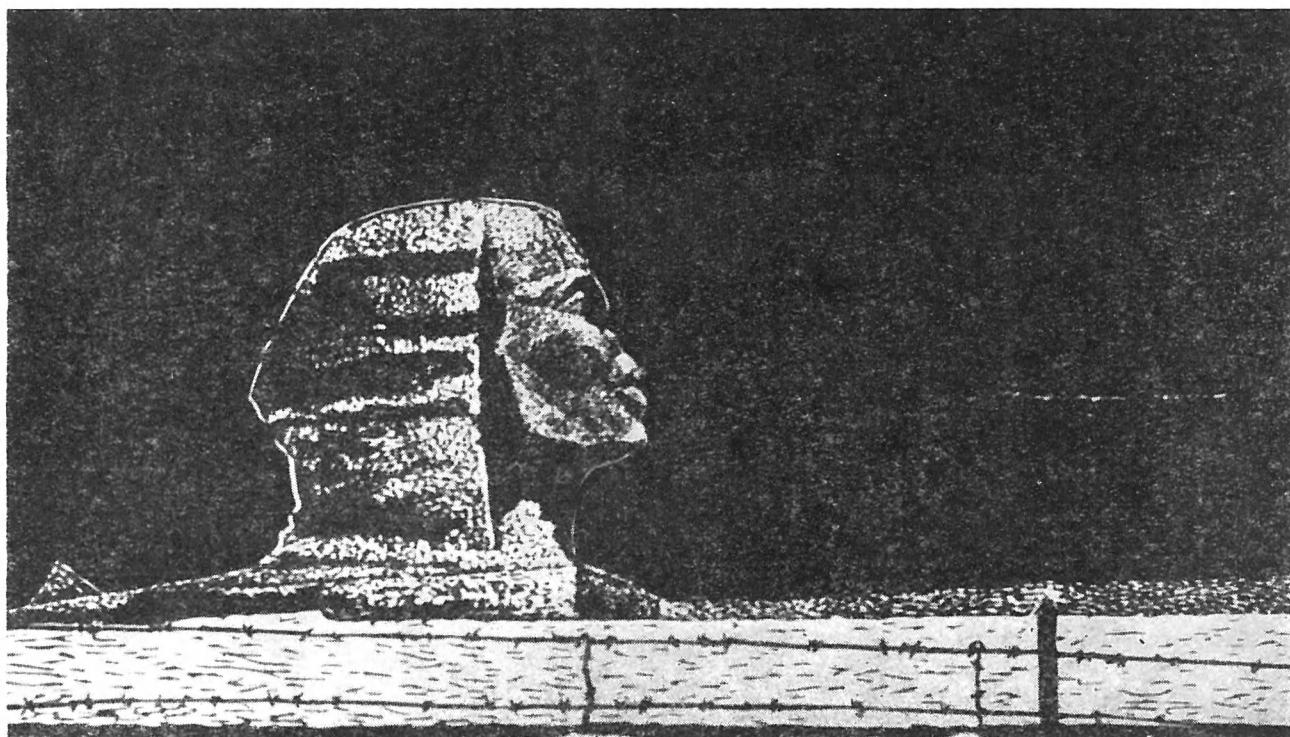
В Празі на Вацлавській площі завжди можна побачити велику чергу перед касою театру «Семафор». (Назва походить від трьох слів «Седмі маших форем», тобто «Сім великих форм»).

Програма цього театру завжди жвава, змістовна, винахідлива й різноманітна. До неї входять комедія «Шість дружин Генріха VIII», «Йонаш з своїм тінгелем-танделем», пісні, експериментальні лялькові вистави тощо.

ШВЕЦІЯ

Відома оперна співачка Біргіт Нільссон відмовилася виступати в містах американського штату Міссісіпі. Вона розірвала контракт на цю гастрольну подорож, заявиши, що робить це на знак протесту проти розгулу расизму в США, і закриває в штаті Міссісіпі.

Коли преса повідомила, що Біргіт Нільссон має виплатити американським антрепренерам велику неустойку, із Швеції та інших країн почали надсилати на адресу співачки грошові перекази.

В. Бородай. З глибини віків.

В. БОРОДАЙ

ЗУСТРІЧ З НЕФЕРТІ

Співаючи на високих нотах одну й ту саму пронизливу пісню, ТУ-104 за сім годин переніс нас, двох радианських скульпторів — літovця Юозаса Мікенаса і мене — на інший континент, у інший клімат, в зовсім інший світ. Можна було б павітіть сказати — у інше тисячоліття, бо ж саме до зустрічі з мистецтвом минулих тисячоліть ми найбільше готувалися, якби в першу ж хвилину на Каїрському аеродромі не зустріла нас сучасність. Зустріла стрункою, сповненою витонченості легкості і строгості будівлею аеровокзалу, який — ми по-

тім зрозуміли це — можна було б з повним правом назвати моделлю сьогоднішнього Єгипту. В цій, за виразом поета Андрія Вознесенського, «реторті неону» з «дюралевими вітражами», ми побачили справжні скарби сивої єгипетської давнини — старовинні барельєфи, скульптурні фрагменти, сміливо і зі смаком поєднані з сучасними «несучими конструкціями».

Та найбільше вразило мене це поєднання сучасного з далеким минулим не в мертвій матерії скульптур і конструкцій, а у привабливому

образі живої людини-стюардеси, яка зустріла наш літак.

Неферті! Ні, формальної схожості майже не було. І все ж таки це була вона, Неферті із народу, що одягла формену шапочку і з'явилася перед людьми у зовсім новому — і все ж таки старому — образі. Наче кожна риса прекрасної дружини фараона Ехнатона, відтворена колись скульптором Джехутімесом, не кам'яніла тисячоліттями у зруйнованій і засипаній піском майстерні, а безперервно удосконалювалася, розвиваю-

чись і мужніючи, сам єгипетський народ.

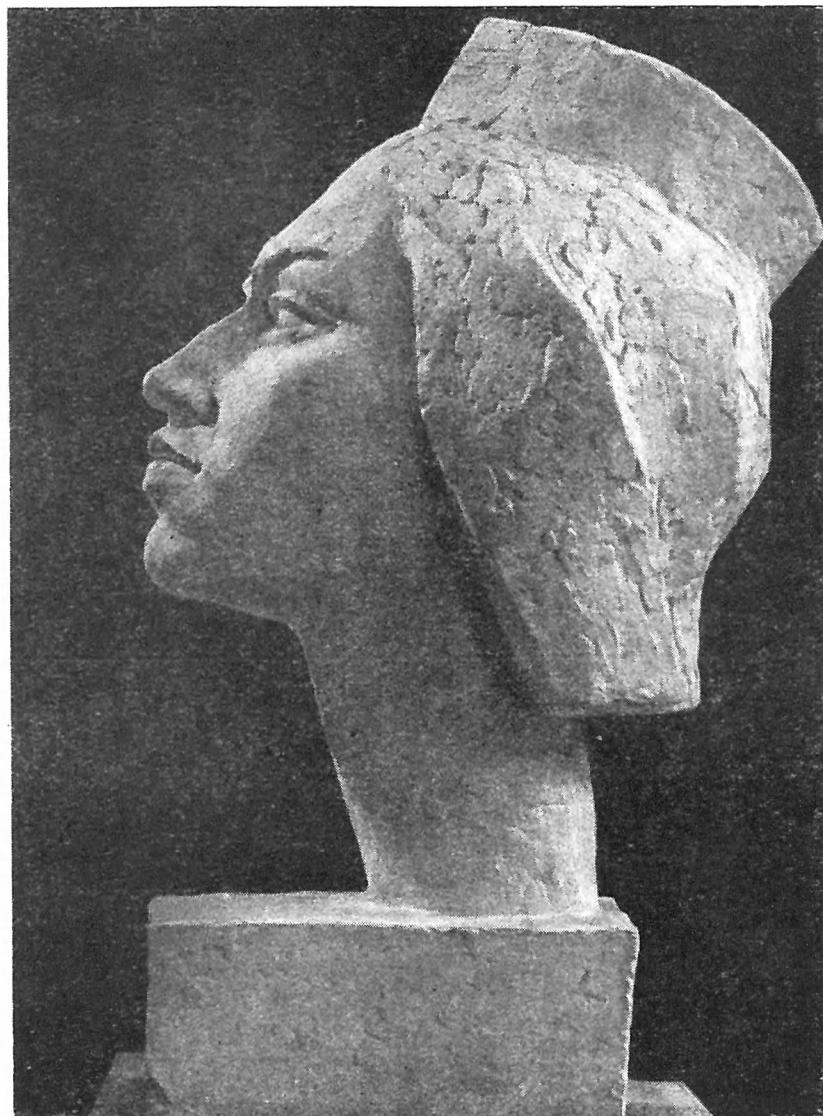
* * *

З аеропорту нас привезли в готель «Еверест». Зустрів нас підліток-бой років 11—12. По-дорослому стриманий і діловитий, по-східному ввічливий і запобігливий, він спершу вивів нас на балкон — знат чим вразити уяву новоприбулих іноземців! Вечірній Каїр, весь у світловій рекламній каруселі, метушні автомобільних фар, пронизаний вуличним гуркотом, галасом радіоприймачів, гомоном безсонного натовпу, мало чим нагадував Єгипет, про який читали, мріяли з дитинства, — Єгипет пірамід і сфінксів, цикlopічних руїн, величної непорушності й пекучої безмовності пісків...

Той Єгипет — ми його побачили пізніше — уроочисто й скорботно оповідає про стародавні часи й мовчазно запитує про майбутнє. Цей цілком поринув у сучасне, у сьогоднішній день.

Понад місяць провели ми з Міkenасом в Об'єднаній Арабській Республіці. Жили в Каїрі, побували в Гізі, Луксорі, Александрії.

Цілими днями, не поспішаючи, ходили ми вулиця-

В. Бородай. Портрет стюардеси.

В. Бородай. Начерк портрета єгипетського скульптора Мустафи Нагіба.

ми, спостерігали зближка життя єгиптян — торговців, робітників — будівельників, човнярів, слуг, старців, багатих гультяїв, вуличних філософів, старих і молодих, які годинами непорушно, як сфінкси, сидять біля своїх домівок, — увесь строкатий калейдоскоп великого міста, яке переймає у європейських і американських міст напруженій і стрімкий ритм життя, але водночас зберігає свою східну яскравість і строкатість.

Виходили ми вранці немінно з альбомами для начерків, але перші три-чотири дні сторінки залишалися

чистими, і тільки очі, пам'ять, уява жадібно вибрали враження.

Познайомилися ми з представниками єгипетської інтелігенції. Особливо цікавими були зустрічі з Мустафою Нагібом, скульптором великого реалістичного таланту і вулканічного темпераменту. В його портретах — скульптурному і графічному, я намагався відтворити образ талановитого митця і водночас якоюсь мірою відбити в колоритній індивідуальності узагальнені риси національного характеру.

Наше знайомство відбулося в клубі Асоціації ара-

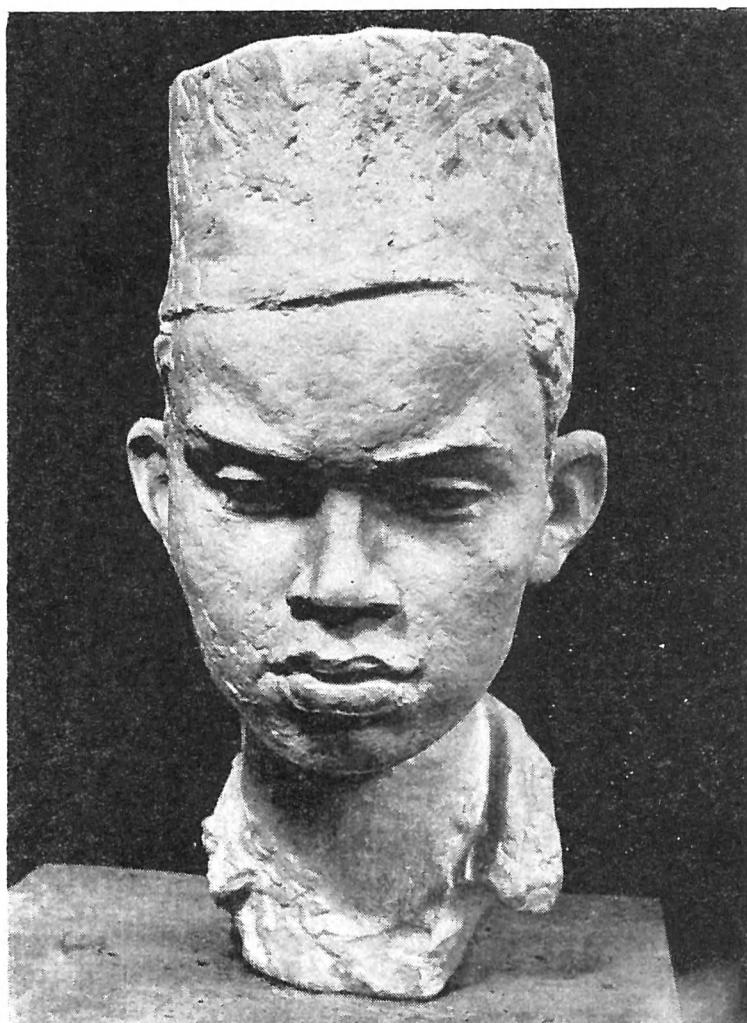
бо-радянської дружби. Нас представила енергійна вродлива жінка — віце-президент цієї організації, і, як виявилося, дружина Нагіба.

Нагіб мені надзвичайно сподобався. З ним було неспокійно і весело. Якби мені довелося ілюструвати «Тисячу і одну ніч», то я малював би джинів з Нагіба. По-юнацькому стрункий, з великим, якимсь весело-загрозливим, наступальним носом, рвучкий і нетерплячий, він все вирішував одразу і одразу починав діяти.

Іхати до майстерні? Негайно! Ліпити Юозаса Мікенаса? Хвилиночку, зараз розпочнемо! Відвідати музей? Ходімо! Як, ви не бачили, які дивовижні тварини живуть в Єгипті?! Поїхали у зоопарк!

І все запально, весело, з невищерпною і заразливою енергією. Так само рішуче і без вагань він вирішив колись, що є найкращим скульптором ОАР і відтоді з щирою безпосередністю іменує себе «прима-скульптором». І мабуть таки не помилляється.

У майстерні його ми побачили велику — два з половиною метри заввишки — статую мускулястого атлета,

В. Бородай. Портрет боя. Глин.

В. Бородай, М. Нагіб і мати єгипетського скульптора в його майстерні.

названу «Переможець спортивних ігор» — повнокровна насиченість форм, широка узагальненість пластики, чіткий енергійний ритм. До сить було б і однієї цієї роботи, щоб одразу переконалися: Нагіб — скульптор, який не приніс у жертву так званій «сучасності» ані грана здорового глузду, ані крихітки своєї палкої життєлюбності. Він реаліст пerekонаний, наступаючий, відверто зневажає абстракціонізм (який називає «американським вірусом»), і, мабуть, не без його втручання жодний абстрактний твір не потрапив у експозицію музею сучасного мистецтва. В усякому разі, ми таких творів там не помітили.

В. Бородай. Мовчання. Граніт.

За дві з половиною години Нагіб виліпив портрет Мікенаса. Він чудовий портретист. Його улюблена «натаура» — прості люди з народу — фелахи, робітники, колеги-інтелігенти. Працює він рвучко, пристрасно, наче бореться з глиною, і здається, що під його руками вона, мов жива, прукаючись і обурено щось бурмочучи,

поступово підкоряється творчій волі і сама набирає потрібних форм.

Мене дуже зацікавив ескіз монументальної статуї, що, на думку Нагіба, має символізувати старий Єгипет. Це — фігура фелаха з мотикою. Нагіб зобразив фелаха на одній нозі. Можливо, він хотів, щоб його скульптура нагадувала май-

бутнім поколінням, які вже не знатимуть, що таке бідність і безземелля, про часи, коли весь «життєвий простір», єдине джерело існування фелаха, був обмежений мікроскопічною ділянкою, розміром менше одного феддана (0,42 га). Така композиція допомогла йому успішно розв'язати більш загальні художньо-образні завдання. Статуя, при всій її монументальній врівноваженості, легка ї стрімка, вона спрямована вгору — і ця спрямованість її в поєднанні з психологічно переконливим образом фелаха несе в собі незгасаючий відблиск натхнення.

* * *

Хтось з наших колег, що вже побував у ОАР, порадив нам брати квитки на літак відразу до Луксора. Це була слушна порада, бо в Каїрі нам продекламували прислів'я, яке нашою мовою можна перекласти так: «Хто в Луксорі не бував, той не бачив Єгипту».

В Луксорі нас поселили на переобладнаному під готель пароплаві, що катав колись по Нілу хтивого і ледачого товстуна — короля Фарука з його численними дружинами й коханками.

Майже навпроти готелю стоїть мовчазний гай струнких 14-метрових кам'яних

Луксорські реставратори.

лотосів — колонада луксорського храму Амона Ра, другого після Карнакського храму святилища Фів. Саме серед руїн цієї древньої столиці Єгипту і розташований Луксор.

Храм збудовано три з половиною тисячоліття тому — за часів Нового царства, і зараз єгипетські робітники реставнують його, загоюючи ранні, заподіяні не стільки часом, скільки людським егоїзмом, коєністю й підлім прагненням завойовників стирати з лиця землі все, що нагадувало б підкореним народам про велич їхнього минулого.

Ейфелева башта сьогодні відається вже незграбною і маленькою поруч з стрункими і легкими велетнями — телевізійними вежами. А ось піраміди й сфинкси, так само як колонада Луксорського храму, легко й просто входять у сучасність, не гублячись серед її технічних див.

Я спочатку тільки спостерігав, як працюють реставратори: сидів годинами, роблячи швидкі портретні начерки олівцем.

Робітники ставилися до мене досить стримано. Іноді заглядали в рисунок, схвально прицмокували язиком, але не робили ніяких спроб познайомитися ближче.

Та якось, нудьгуючи за «справжньою» роботою, я знаком попросив собі кирку і з насолодою почав бити камінь. Ефект був надзвичайний. Наче впала якась невидима перегородка. Як це так?! Іноземець, європеєць-туррист (а до таких туристів єгиптяни давно звикли, ставляться до них з побажливою зверхністю і здебільшого ігнорують їх) і раптом б'є камінь!?

А дізнавшись, що я приїхав з Радянського Союзу, вони наче і зовсім прийняли мене до своєї робочої артілі. Дружно посміхалися, під-

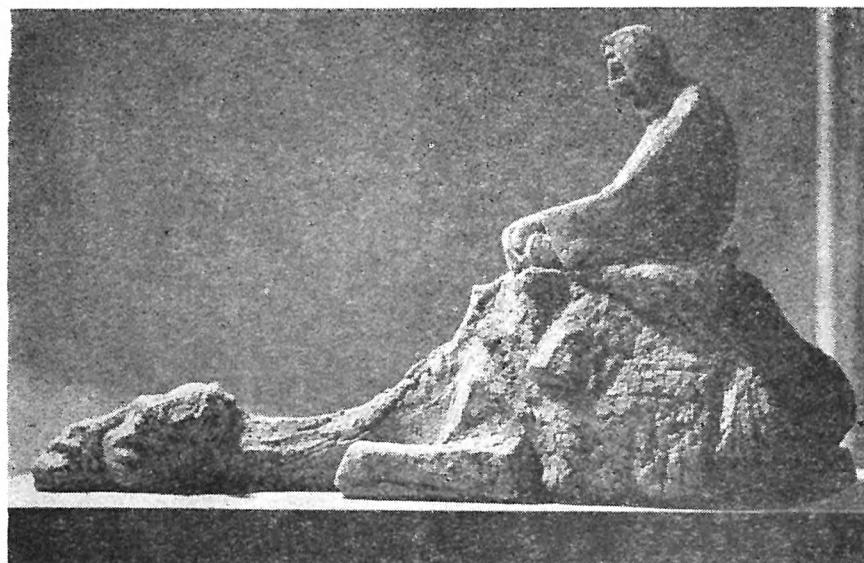
носили над головою стиснуті руки, вигукуючи: «Насер — Хрушчов, Насер — Хрушчов!», навпереді позували мені, уважно розглядали рисунки й підбадьорювали: «Ерсем квайс!» («Малюєш добре!»), а на доказ того, що це не пустий комплімент, обов'язково розписувалися під своїм портретом...

Я почував себе чудово в цій компанії. Мені подобалося, як вони працюють — не поспішаючи, як і належить реставраторам, — дружно, вправно, в якомусь вдумливо-урочистому ритмі, розуміючи, мабуть, що під їхніми руками оживає і відновлюється пам'ять минулого, великий труд їх далеких предків. Подобалося і те, що працюють вони всі в білому, галабеях, національному одязі, схожому на довгі до п'ят сорочки.

Серед робітників, дуже різних за віком і зовнішністю, був один, який привертав мою особливу увагу. Вже літній, але високий і дужий чоловік з довгастим обличчям і сивими фельдфебельськими вусами. Було в цих вусах щось дуже знайоме, своє, українське. Та особливо знайомими були

його очі — гіпнотизуючі-глибокі, проникливи, добрі очі слов'янина. І раптом все, наче в казці, змінювалося навколо. Білі галабеї починали здаватися веселим маскарадом, а люди, які їх носили — зовсім знайомими, в кожному з них я наче вгадував риси людей, з якими десятки разів зустрічався в Києві або на рідній Дніпропетровщині. Обличчя ці, правда, трохи темніші, та ж і під українським сонцем не хитро так засмагнути!

Мабуть, все ж таки, думав я, у людей світу значно більше рис, що єднають їх, аніж відрізняють одне від одного, і можна зустріти негра, схожого на знайомого киянину, харків'янина, одесита — звичайно, і губи, і ніс, і очі, і волосся зовсім інші, негритянські, а все ж таки тип один, наче вони родичі! Переходячи на звичну для мене професіональну мову, я називав це подібністю скульптурної пластики, але сам розумів, що справжня причина лежить глибше — праця єднає людей, і український муляр схожий на єгипетського ще й «мелодією» своїх трудових навичок.

В. Бородай. В дорозі. Теракота.

Йоган де МЕЕСТЕР

СУЧАСНЕ ГОЛЛАНДСЬКЕ ОПОВІДАННЯ

Малюнки О. Овчинникової

ДЕРЕВ'ЯНІ ЧЕРЕВИЧКИ

Тук-тук, тук-тук, стукають по булижнику греблі три пари маленьких дерев'яних черевичків.

Весь час ідуть дощі; що не день — злива. Під низько звислим брудно-сірим небом лежить незграбне громаддя греблі, стіною піднімаючись з багнистої землі. І по гребеню цієї мокрої стіни ідуть діти, рука в руку, тісною маленькою купкою.

Їх троє — дві сестрички і братик. Личка у хлопчика і молодшої дівчинки брудні, синювато-жовті, але дуже гарненькі. Зате старша дівчинка — справжня бабуся. Шкіра у неї на обличці має жовто-коричневий відтінок і вже в зморшках; з тонкого сірого волосся, що рідкими пасмами спадає на тоненьку шию, якось неприродно виступає на-

перед надто великий лоб, спотворюючи худеньке личко. Мати завжди зве її «мавпою», і Міна добре знає чому. «Але вона хитра бестія», — додає мати, і Міна також знає чому. Міні відомо, що вона хитра. Це знання — її єдине щастя. Вона командує сестричкою і братиком. Коли вони жебрають, саме вона знаходить людей, до яких треба звернутися. Вона знає або вгадує, де можна поживитися, і як зробити, щоб не прогнала поліція. Леночка ніколи цього не навчиться, а Якоб ще надто малий. Коли недавно Якоб украв яблуко з візка на ринку, їх неодмінно схопили б, якби перекупка сама не попрохала поліцейського відпустити їх. Іще вчора Міна вкрала пучок моркви, і ніхто нічого не помітив, навіть Лена, яка стояла поруч. А хіба ж не вона, Міна, придумала те, що вони збиралися зараз зробити? Ті двоє ніколи б не додумалися до цього. Але коли їх била мати, вони кричали найголосніше. Їй теж було боляче, та вона не показувала цього. Щоправда, коли недавно мати била її кочергою, отоді вона таки закричала. В неї навіть кров виступила з

рота, так їй тоді перепало. Але, по суті, мати тільки раділа, коли діти плакали. Батько сказав якось: «Стерво, тобі б тільки слухати, як плачуть діти!» А Лена і Якоб кричали ж кожного разу! Але тепер вже мати не смітиметься. А батько! Як він розгнівається! На матір. Бо це вона винна в тому, що вони збираються зараз зробити. Батько не такий злий. Тверезий він усе дозволяє. Одного разу, коли мати довго не поверталася — вона пішла подивитись, як ріжуть порося — він згадав про першу Мінину маму:

— От, дитинко, коли б мама була жива! Але вона тепер у раю.

— У раю, тату? Що це таке?

— Ну, це значить — у нашого господа бога, після смерті. Там кінець усім стражданням. Там усі люди щасливі.

Так сказав батько. А Міна слухала його уважно. Вона відчула тоді немовби якийсь дивний поштовх. Вона тоді так себе почувала, наче знайшла цілий гульден, як от Лот Янсен недавно. Ніколи вона ще не чула, що можна стати щасливим, коли помреш. А вона ще й жаліла свою першу маму, яка померла! Вона тоді подумала собі: «Шкода, що я не вмерла разом з мамою». Адже вони хворіли всі троє, тато, мама і вона. Тільки Лена і Якоб не хворіли. І ось померла сама мама. Мертві — щасливі!.. Тепер, коли Міна знала це, вона почала інакше розуміти деякі речі. Вона, наприклад, тепер вважала цілком природним, що Манус, батько Лота Янсена, був такий гарний, коли його витягли з води. Вона бачила, як його знімали з візка, коли привезли додому. Раніше у Мануса був просто-таки дикий вигляд — скуйовдане волосся, багрове обличчя; Міна навіть трошки боялася його. А тепер волосся у нього на голові було гладеньке, наче зачесане назад, а на блідому обличчі із заплющеними очима навіть з'явився привітний вираз. Міна з усіх сил намагалася пробитися до візка. Дружина Янсена, а також мати і сусідки дуже переживали, і плакали, і ридали. Але горбата Ріка сказала: «О господи, тепер вже йому не доведеться хапати ляці від своєї дружини». І Міна пригадала слова батька: «Там кінець усім стражданням». Значить, жінки оплакували не Янсена, а його дружину — адже вона лишалася з шістьма дітьми, і, крім того, Манус непогано заробляв, значно більше, ніж Мінин батько, хоч і пропадав завжди в шинку.

Увечері того дня, коли Міна побачила труп Мануса, вона почала думати про те, що і вона, Лена та Якоб теж можуть втопитися. Дуже просто! Варт було Манусові полежати у воді якихось чверть години, і він помер.

Того вечора мати знову полаялася з батьком, бо він приносив додому менше, ніж Манус, і тоді батько побіг у шинок, а мати так побила маленького Якоба, що у хлопчика ще й зараз видно на спині темні плями.

Саме тому через кілька днів Міна й спітала Лену та Якоба, чи не хочуть вони втекти від матері, і розповіла їм про Мануса, який мертвий виглядав таким красивим, і про те, що мертві щасливі. Діти одразу ж погодились. Вони звикли в усьому погоджуватися з Міною.

І ось вони прямують до Очеретяного озера, що лежить тут, під греблею. Дорогу Міна знає — мачуха посилала їх іноді жебрачти в села, і їм траплялося проходити мимо озера. Тут вони ловили маленьких жабенят і рвали листя з довгими стеблами. Міна знала, що озеро глибоке — минулого року тут втопилися двоє хлопчиків з їхньої вулиці, яким закортіло поплавати.

Тук-тук, несміливо постукують дерев'яні черевички по високій греблі, наче бояться когось. Час від часу стукіт вщухає. Діти довгенько йшли дуже швидко. Якоб втомився, його доводиться тягти, і Міна лякає його, кажучи, що вони залишать його самого і тоді він не зможе втопитися разом з ними.

— Ні, ні, я перший, я перший, — пхикає хлопчик.

Він не знає, що з ним має бути, він вимагає нагороди за довгу дорогу. Сестрички не відповідають. Леночці вже страшно: вони самі на греблі і, крім того, вона згадала про темне озеро. Міна дуже серйозна й поважна: адже її доведеться все зробити самій. Тільки б не з'явилися люди. Вона боялася, щоб їх не витягли з води ще до того, як вони втопляться.

Нарешті діти побачили озеро. На греблі нікого. З сірого неба, навіть якогось хворобливо-синюватого, як личко Якоба, не вщухаючи ллє холодний дощ, і пориви вітру, пролітаючи над високою греблею, люто б'ють колючими струменями воскові личка дітей, шматують і без того подертий одяг. Далекий ландшафт зник в слізливій каламуті з дощу й туману. Мокро і непривітно навколо. Тільки озеро вилискує внизу — темне і красиве. Чудесне його чорне дзеркало в матово-зеленій облямівці лугів. Вітер зміями жене важку воду; змії грайливо вигинаються і повертаються. Міна зупиняється і, щось думаючи, уважно дивиться униз. Вона раптом зрозуміла, що скоро їхні тіла лежатимуть у воді, в мокрій-мокрій воді. Уже зараз їх проймає холод від самого тільки дощу. Вона бачить, як, притиснувши рученята до животика під тонким прозорим фартушком, тримтіть Леночка. Краплини дощу блищають у неї на лобі, стікають за вуха, по

тоненській шийці під подерте платтячко. Сами Міна також тримтіть від вологи і холоду. І знову вона дивиться на озеро — блискуче чорне озеро. Так, там вони лежатимуть. Але ж зате вони підуть у рай, сказав тато. І мати більше не битиме їх.

Невиразні, безформні думки цієї дівчинки-злідарки уперто чіпляються за те, що сказав батько. Її також має врятувати Ілюзія...

З греблі до озера спускається вузенька, протоптана людьми стежка. Нараз Міна хапає Якоба і намагається скинути його вниз. Але Якоб відштовхує її. Він плаче і скаржиться, що йому холодно. Міна погрожує:

— Значить, ти знову хочеш до мами?

Хлопчик нічого не відповідає. Може, йому хочеться додому... Він звик до тривалого ходіння холодними вулицями міста. А тут він почуває себе негаразд. Ляючись, Міна хапає його за стиснутий кулачок і водночас штовхає на стежку Леночку. Спочатку спускатися легко, але потім стежка стає крутою, і Якоб падає. Він сповзає по грязюці і захоплено сміється. Йому це так подобається, що за хвилину він знову падає, вже навмисне. Міна, проте, сердиться і боляче смикає його за руку. І раптом, перш як він встигає заплакати, вона рішуче тягне його вниз по слизькій стежці. Так, йому це страшенно подобається: цікаво ж їхати по грязюці, яка лізе у вуха і склеює кучеряве волоссячко. Леночці це теж подобається. І ось усі троє вони стоять унизу під греблею, на смужці брудного піску. Тут нема вітру. Дощик кумедно стукає по воді, вибиваючи кружальця. Якоб хапається за очерет, що стримить там, трошки далі, з води, яка злегка хвилюється. Він нахиляється так, що мало не падає.

— Бережись! — мимоволі вихоплюється у Міни.

Але раптом вона знову наче відчуває якийсь поштовх. Вона згадує, як била їх мати, бачить гарного мертвого Мануса, і рішучість її здійснити свій задум міцніє. Вона відчуває гостре бажання схопити Якоба. Це жорстокість, породжена вихованням, а може, й походженням, змушує її робити те, що не було замислено як жорстокість. Вона штовхає братика — різко, зрадницьки, — і він падає ручнятами вперед у коміші, які з шумом розступаються.

— Ой! Ой! — кричить Якоб.

Леночка починає плакати й заплющає від жаху очі.

— Міно! Міно! Я боюся!

Але Міну цілком захопив її план. Вона мусить його здійснити, будь-що здійснити. Її блискучі очі втуплені в потопаючого хлопчика. Здається, її дає насолоду споглядання його нещастя. Жалібно зойкнувші: «Я падаю!» — він тепер пронизливо кричить: «Мі-

іно!» Це підсвідомий страх смерті в істоті, яка ще не знає, що таке смерть. Міна швидко нахиляється і підштовхує його у воду. Якоб, здається, починає розуміти, що хоче зробити з ним сестричка. Він одчайдушно б'є по воді ручнятами і ніжками, випльовує воду і, то зникаючи, то знову з'являється над водою, дико хріпить: «Мамо, мамо!»

Почувши це слово, Міна стає ще запеклішою.

— Он як ти... — цідить вона крізь зуби.

Здається, всю ненависть до мачухи за перенесені страждання вона виливає на хлопчика, який все ще кричить: «Мамо, мамо!»

Якоб не може підвистися, дно вислизає з-під його ніг. Але час від часу йому щастить ковтнути повітря. Вода навколо нього кипить, брудна від піску, що піднявся з дна.

Міна розуміє: так нічого не вийде... Вона рішуче ступає однією ногою у воду і тягне Якоба за руку. Жалібно кашляючи і випльовуючи воду, хлопчик показується з води. Він майже непритомній. Носик і волосся його в багнюці. Сестра тягне його на другий бік бухточки: там глибше і не такий густий очерет. Безжалісний різкий поштовх, і маленьке тіло в дранті падає у воду, яка бризками летить в усі боки. Тепер Міна стоїть обома ногами у воді. Вона знову швидко нахиляється над своєю жертвою. Приголомшений останнім ударом, хлопчик майже не ворушиться. Маленьке тіло лежить у воді. Так само рішуче Міна опускає на нього руки і натискає. Їй цікаво, що буде далі з її жертвою. Коли тільце десь конвульсивно здригається, вона швидко кладе туди руку, не відриваючи широко розплаощених очей від голівки і блискучого мокрого волосся.

Раптом з протилежного боку чути пронизливий крик, і, гучно ляскуючи крилами, з очерету піднімається і летить геть якийсь великий птах...

Міні здається, ніби її щось ударило в груди. Вона раптом відчуває, що її ноги у воді, і швидко виходить на берег. Тепер вона чує плач Лени і бачить її — дівчинка припала до греблі, схovalа голову в траву. Міна відчуває якийсь дивний подив, від якого стає моторошно на душі; наче вона прийшла з якогось іншого світу і стоїть тепер тут, всіма покинута... Проте вона відзнає озеро, відчуває відразу, ненависть до цього місця. Вона не усвідомлює того, що зробила. Вона вже не думає про те, щоб утопитися самій. Залишається лише болісне відчуття свого власного існування, подив, що вона існує — така, яка вона є тепер.

Вона дивиться на Леночку. Дівчинка вже не плаче. Підвішись, вона стоїть і тримтіть. Її бліді губки ворушаться, очі втуплені у во-

ду... Міна бере її за руку і тягне нагору по слизькій стежці. Спритно ступаючи і тягнучи за собою Леночку, вона йде вгору майже так само швидко, як перед цим спускалася з Якобом униз.

Нагорі на дівчаток кидається вітер. Вони трохи зігрілися, видираючись наверх, а тепер їх проймає крижаний холод — без жалю до їх безпорадності, до їх дитинства, що не знало радощів. Але жах відчаю, що каменем лежить в душі Міни, жене її вперед, геть від цього озера. І лише стукають по булижнику дерев'яні черевички.

І знову озеро лежить покинуте, чудесне, чорно-осяйне, закрите греблею, прекрасне в печалі дощового дня. Біля очерету, в брудній воді тихо погойдується труп дитини. В тиші лише дерев'яні черевички Якова, що поспадали з ніжок, ледь чутно стукаються один об один в такт рівномірному погойдуванню води. Незліченними тоненькими струмками падає дощ, і ось виникає інший звук — одноманітно-шурхіливий, м'який звук нескінченної скарги.

Г. І. ГЕЙНЕС

ПАН

I

Ми живемо, як ви знаєте, в Де Схермері. Де Схермер далеко розкинувся вздовж і вшир. Там є млини, і селянські двори, і маленькі хутори. Але дерев там майже немає. Зате гусей сила-силенна.

Наш дім — це чотири цегляні прямокутники, увінчані чотирма рівнобедреними трикутниками з черепиці. Під трикутниками і між прямокутниками живе разом з татом і мамою рогата худоба і ми, їх власна плоть і кров.

Якщо вам схочеться поговорити з батьком, не приходьте в п'ятницю вранці або у неділю вдень. Кожної п'ятниці батько вирушає зранку до Алкмаара на сирний ринок. А кожної неділі вдень, принаймні якщо погода не дуже погана, він грає в крем'яхи на сільській вулиці Гроот-Схермера. Гроот-Схермер саме тим і відрізняється від усього іншого світу, що грою в крем'яхи тут розважаються не так хлопчаки, як поважні батьки сімейств. І можете повірити: це дуже цікаво дивитись, як щонеділі огорядні батьки сімейств Гроот-Схермера, невинно розважаючись, високо несуть крем'якові традиції своїх предків.

Батько не знає, чи є в церкві Гроот-Схермера орган; саме так він недавно відповів торговцю вівцями, який запитав його про це. Бо коли в неділю вдень батько приходить у село, щоб зіграти в крем'яхи, двері церкви давно вже зчинені, а вікна надто вже високо, щоб у них можна було щось побачити. Останні хрестини відбулися в нас дев'ятнадцять років тому, до того ж, батько і не пам'ятає, де відбувалася ця церемонія — чи то в Гроот-Схермері, чи то в Стомпеторені.

Минулого тижня батько дав зрозуміти новому наймитові, чим той був дуже задоволений, що він поділяє прогресивні ідеї. Він прогресивний, наскільки це можливо. Можна твердо сказати — майже червоний. Але не зовсім. Бо зовсім червоний — наш наймит. І тоді хазяїн нічим не відрізняється б від наймита.

За ферму батько платить тисячу чотирисяч п'ятдесяти гульденів на рік панові. Пан багатий. Пан живе в Амстердамі на Кейзерсграхті.

II

Пан — земний бог північноголландського орендаря. Хай славним буде ім'я його!

Північноголландський селянин завжди бездоганно чесний з особами, що стоять вище за нього, але він ніколи не забуває про влас-

ну гідність. І лише у взаєминах з паном він викидає за борт останні залишки власної гідності, усвідомлюючи свою глибоку залежність і відчуваючи лише покірливість. Що ж до бургомістра й пастора, нотаря і лікаря,— тут він теж максимально ввічливий. Але ця ввічливість завжди межує з насмішкуватістю, такою ж очевидною, як і своєрідною, немовби він каже: «Я міг би й не бути з тобою ввічливим, коли б схотів. Але не хвилюйся: я надто добре вихованій, щоб схотіти цього». Ця насмішкуватість, проте, безслідно зникає, коли він має справу з поміщиком. Перед паном північноголландський орендар — як віск у руках скульптора. І дивуватися тут не доводиться, бо хліб його наущний залежить від поміщика, тоді як бургомістр, нотар, лікар, пастор, коли добре подумати, самі залежать від нього.

Величний північноголландський орендар в своїй гордій свідомості власної гідності в усі дні року, та жалюгідний він в той один день перед різдвом, коли, затиснувши в жменю орендну плату, стає перед паном в його князівських апартаментах.

В цей день порятунок і загибель коливаються перед ним на терезах.

Порятунок чи загибель, залежно від того, який буде результат його щорічних спроб пом'якшити серце пана, добитися приміщення для худоби, добрив, послаблень щодо умов оренди. Ах, цього такого значущого дня напередодні різдва орендар урочисто віддає панові на суд його совісті питання про жалюгідне, але відносно сите існування, або ж про повільну голодну смерть батька сімейства і його родини.

III

Листоноша приніс батькові листівку, «До вас приїде пан», — сказав він батькові серйозно і значущо. Зміст листівки підтверджив слова листоноші. Батько читав листівку, і обличчя його ставало таким самим серйозним і значущим, як і обличчя листоноші.

Після батька листівку прочитала мати. Потім уже читали її ми — їхні сини й дочки, кожний в свою чергу.

Складавши листівку вдвоє, батько сховав її в коробку з-під тютюну.

Увечері, при світлі ліхтаря, ми вичистили корівник. Доріжки посыпали піском.

Наступного дня прибув пан. Батько і він знали, звичайно, один одного з щорічних зустрічей напередодні різдва. Мати ж і ми тільки тепер вперше побачили, що пан старий, низенький і худий, і що він носить білі бакенбарди.

З шапкою під пахвою батько підбіг до екіпажа, у якому приїхав пан. А мати поспішила за ним з грілкою в 'фуках, якою завжди

користувалась як підніжкою, коли їй самій доводилося вилізати з нашої домашньої колімаги. Та грілка не знадобилася. Бо екіпаж пана мав зручні сходинки.

Того дня батько остаточно зім'яв свого недільного капелюха. А мама весь час м'яла пальцями свій шовковий фартух.

Пан настроєний доброзичливо. Батько запевнив пана, що він — прихильник старого, бо все старе солідне, і що його аж ніяк не приваблює нове, бо воно ненадійне, а крім того, несе з собою сумнівні вчення про ставлення низьких станів до високих. Пан лишився задоволений такими почуттями батька. Батько повів пана в корівник. Там пан поцікавився, у якому стані худоба. Батько відповів, що сибирка завдала тяжких утрат і через це про день виплати оренди селянин думає з жахом. Батько мав на увазі селянина взагалі, бо, на щастя, сибирка зовсім не зачепила наших корів. Але через те, що, розповідаючи про це і оглядаючи свій власний корівник, батько гірко похитував головою, пан вирішив, що він сам потерпів від пошесті. Помітивши це, батько вирішив не заперечувати. Батько ніколи не перечив панові.

Пан релігійний. Коли батько водив його по садибі, він спітав, вказуючи на далеку дзвіничку Гроот-Схермера, чи не тудиходить молитися батько. Батько відповів: «Так».

— І добрий у вас проповідник, мій друге? — спітав пан.

— Крашого не треба, — відповів батько.

— Так, так, — сказав пан. — Це мене дуже тішить, дуже тішить. Так, так.

Наш наймит, що стояв поблизу, може точно показати, як говорив це пан.

Пан не гордий. З нашим наймитом він теж размовляв. Пан сказав нашому наймитові:

— Оці качки справді незвичайних пропорцій, мій хлопчуку. Справді незвичайних пропорцій. Вони свідчать про твоє прекрасне ставлення до своїх обов'язків, мій хлопчуку.

— Качки! Та це ж гуси, — відповів дурний наймит.

Батько розгнівався і прогнав наймита в корівник. Батько вибачився перед паном. Батько поскаржився на нові впливи, через які люди тепер забивають про повагу до тих, кого вони повинні шанувати.

Пан знову похвалив батька за ці його погляди і вибачив грубість наймита.

Пан жалісливий. Вже збираючись від'їхати в своєму екіпажі, він сказав, що батькові не слід так похмуро дивитися на майбутнє тільки через орендну плату. Батько пообіцяв панові не дивитися похмуро.

Під кінець пан вказав на дзвіницю Вест-Графтдейка, вважаючи, що це та сама дзвіниця Гроот-Схермера, і сказав:

— Так, так, значить, до цієї церкви ви ходите молитися. Так, так.

— Абсолютно правильно, пане, — відповів батько.

— А ваш проповідник?

— Кращого й не треба, пане, — запевнив батько ще раз.

Після того, як пан поїхав, розгніваний батько накинувся на нашого наймита, погрожуючи навіть звільнити його за те, що той насмілився перечити панові.

IV

Торговець вівцями знає чоловіка, який згоден обмінати свою чудову кобилу на нашу шкапу, якщо дадуть пару сот гульденів додачі. Але шкапа цілком задовольняє наші потреби, і обмін на кобилу був би надмірністю, щоб не сказати марнотратством. Батько вже не раз звертав на це увагу торговця вівцями.

Напередодні різдва батько повіз панові орендну плату.

Тисячу двісті гульденів батько поклав у ліву кишеньку піджака, а двісті п'ятдесяти гульденів заховав у праву кишеньку. Перед тим як їхати, він сказав матері:

— Коли все буде гаразд, доведеться витягти тільки оце, — він ляснув по лівій кишенні. — А це, — він ударив по правій кишенні, — залишиться.

Батько повернувся від пана і сказав:

— Все було гаразд.

Батько твердить, що ми заробили двісті п'ятдесяти гульденів знижки з оренди того дня, коли нас відвідав пан. Бо з того, як пан погодився на знижку, батько міг зробити висновок, наскільки зворушили його як втрати, завдані сибіркою, так і ті соціальні та релігійні почуття, що він їх виявив у батька.

Батько каже, що люди, такі як пан, — благородні істоти.

Батько пішов до торговця вівцями і доручив йому повідомити власника кобили, що він згоден на обмін.

НИКО РОСТ

ВЕСЕЛІ ІСТОРІЇ, РОЗКАЗАНІ В ЯВЛУНЕВОМУ САДУ

Сьогодні мені треба постригтися.

У фруктовому саду Жана Понселе сидять уже, як і кожної суботи, після трудового дня лісоруби, чекаючи своєї черги. Під солом'яним піддашшям біля стіни сарая Жан саме гострить свою бритву.

Побачивши мене, він ще здалеку гукає:

— Учора пропонували півмільйона за мій замок! Один адвокат з Брюсселя. Але я не хочу. Я не продав!

Дехто з клієнтів сміється, почувши, як Жан розповідає про свій «замок» — руїни позаміського будинку по той бік дороги. Всі знають, що він ніколи не був його власністю, що він належав старому холостяку — професору з Гренобля, у якого Жан багато років служив садівником. Професор загинув під час бомбардування нашого села, коли наступав Рунштедт і, починаючи з трагічного дня 15 грудня 1944 року, Жан вважає себе власником осиротілого маєтку. Він гордо відкидає всі протести бургомістра й секретаря і твердо наполягає на своїх правах.

— Але ж секретар сказав... — починає один з клієнтів, щоб піддрочити Яна.

— Секретар? Хай краще дбає про свої власні справи! Коли він тут з'явився, то не мав і копійки в кишені. А жив він тоді в старому бараці біля школи. А тепер, бач, у нього три будинки. А огорожа, що навколо його будинку, належить, власне, Раймондові, бо...

Та ніхто не слухає, усі вже добре знають вигадки Жана, і тому він закінчує:

— А свій замок я дістав чесно. Це записано в духівницю, хоч нотар, цей старий бандинт, запевняє...

Чоловіки в саду мовчать. Вони, щоправда, певні, що духівниця існує лише у фантазії Жана, але нащо їм захищати нотаря?

Жан тим часом починає стригти одного з своїх клієнтів, і я знову захоплююсь старим браконьєром, спостерігаючи, як він, нап'явши на ніс окуляри в залишній оправі і підв'язавши строкатий фартух Емілії, намагається орудувати своїми ножицями, ніби досвідчений перукар з великого міста.

Емілія приносить казанок з теплою водою, а в другій руці у неї таця з пляшкою вина і склянками — адже сьогодні субота, і люди мають гроші.

— А персикове дерево, Жане, — питаю я тоді, як він намилює мене. — Чи добре вродило цього року?

Вже тільки за оту любов його до цього старого персикового дерева, що стоїть біля єдиної цілої стіни «замку», я завжди відчуваю глибоку симпатію до Жана. Багато років тому посадив він це дерево і досі доглядає його, і ніколи не дозволить, щоб його зрубали. Йому дуже потрібні гроші, старому Жанові, адже він їх ніколи не мав, але персикове дерево ніхто не сміє зачепити: «Можу вам сказати, що кожний майбутній власник муситиме дати зобов'язання зберегти стіну, біля якої воно стоїть вже більше як тридцять років, інакше діла не буде».

— Знову багатий урожай, — гордо хвалиться він. Але Емілія підморгує мені, бо

так само, як і я, добре знає, що майже всі плоди загинули весною від морозу.

Я вже пострижений і поголений, але вирішую затриматися ще трохи і вмощуюсь на перекинутому бідоні з-під бензину, щоб побути в товаристві цих лісорубів і селян, ремісників і дрібних торговців, усіх цих арденців.

Емілія винесла нову пляшку і наливає мені і моєму сусідові.

— Чи багато спіймав дроздів, Герберт? — питав я, беручи склянку. Але через те, що саме в цю мить заходить жандарм з Гранд-Менілем і сідає біля нас, Герберт каже лише: «Так, так, так!» — і вже в котрий раз — «може, месьє не знає цього?» — починає розповідати стару історію про патера з-під Ля Рош, який також любив ловити дроздів у сильця.

— До війни, — починає він, — цей патер полював здебільшого на диких кабанів, але йому теж довелося здати рушницю, і ось тоді він почав ставити сильця на дроздів. І тут він скоро показав себе як справжній майстер. Кожної неділі, між месою і уроком катехізису, він ходив по здобичі і частенько приносив чимало дичини. Та Лорен, відомий браконьєр з його парафії, скоро винюхав, де кюре ставить свої сильця, і почав ходити туди раніше за нього й забирати багато птахів. Кюре тільки дивувався, чому раптом улов так зменшився, і скоро зрозумів, що хтось його дурить. Підозра лягла на Лорена, хоч той і приносив йому час від часу дюжину дроздів. І ось найближчої неділі патер вишуває перевірити свої сильця до меси. І справді, в них виявилося значно більше птахів, ніж за останні тижні. Проте він їх не взяв, лише повирізав у них ножичком язики.

Коли ввечері Лорен знову прийшов до нього додому і знову приніс дюжину дроздів, може, щоб заспокоїти докори сумління, — кюре люб'язно йому подякував, уважно оглянув птахів і здивовано вигукнув: «Лорен, ти бачив? У твоїх дроздів нема язиців!» — «Нема язиців, месьє кюре? Але ж це неможливо!» — «Поглянь сам, друже Лорен! Це якесь чудо!» — «Дрозди без язиців, та чи можливе таке?» — «Мені здається, Лорен, — сказав тоді патер, — що наш дорогий господь бог подбав про те, щоб у тих дроздів не було язиців, аби вони нікому не могли розповісти, де ти їх украв...»

Герберт розповідає цю веселу історію з певною поштівістю, бо він відчуває глибоку повагу до патера, який виявився хитрішим за найхитрішого браконьєра. Чоловіки в саду сміються, теж поштіво й неголосно, бо сміяються голосно не в їхньому характері.

Коли вже арденці почали мову про дроздів, можете бути певні, що вони не забудуть згадати диких кабанів, також попу-

лярних мешканців цих лісів. І ось Дегар, наш польовий жандарм і водночас мисливський наглядач замку, починає одну з своїх мисливських історій, яких у нього без ліку.

— Минулого тижня, — каже він, — я знайшов біля хреста святого Жана сліди двох кабанів, здоровенних, якщо судити з відбитків ратиць.

— Чорт забираї! — лається Герберт. — Я теж там проходив кілька днів тому, але нічого не помітив.

— Мовчав би вже, старий браконьєре, — каже Дегар.

— Слухаюсь, колего, — ущипливо кидає Герберт.

— Я стріляю в першого, — веде далі жандарм, — поцілюю; звичайно, наповал! Але другий, незважаючи на мій постріл, стоїть наче вкопаний...

Усі вичікувально дивляться на жандарма.

— Я підкрадаюся з рушницею ближче і — просто не вірю своїм очам — кабан усе ще стоїть і в зубах у нього — хвіст другого, мертвого.

Дехто починає сміятися, але Дегар удає, що нічого не чує і серйозно розповідає собі:

— Він виявився зовсім старим і... сліпим. А той кабан, якого я застрелив (може, то був син цього), водив його таким чином за собою...

— І що ж ви зробили з живим кабаном? — перебиває його Герберт.

— Я відрізав хвіст мертвого звіра, взяв його в руку і в такий спосіб привів сліпого в замок. А там уже розібрали тушу. Він важив більше як триста кіло.

Дехто сміється так, що аж голова тряється, інші голосно заявляють, що тепер вони не можуть вірити і жандарму.

— Вас питате кюре з Б., — каже раптом, заходячи, Емілія.

Я бачу, як той вітає мене вудкою, стоячи на дорозі. Він запеклий рибалка, любитель форелі.

Чоловіки в саду підводяться, знімають кашкети, і я відчуваю, що це не тільки знак поваги до ряси.

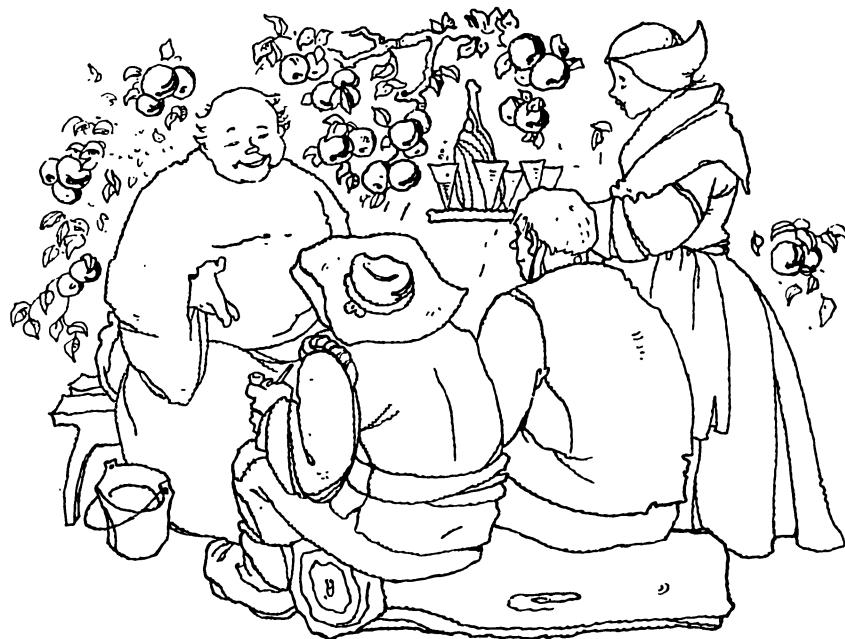
Мені здається, що сьогодні кюре з Б., незважаючи на кволе здоров'я, в особливо добром уморі. Ми сідаємо на колоду біля дороги, і він розповідає мені про своє відкриття.

Він не тільки розводить бджіл, як і багато інших арденських священиків, через що сад його заповнений старими й новими вуликами, але й порівнє довгими зимовими вечорами звичаї і прийоми місцевих бджільників з тим, що писав про це Вергелій.

Він зробив десятки записів і ось цими днями виявив, що в «Буколіці» є багато віршів на цю тему! І він так збуджений своїм від-

криттям, що тут-таки починає цитувати, на щастя, наводячи переклад.

— Вам теж налити, пане кюре? — передбиває нас Емілія, підійшовши з пляшкою і двома склянками. Вона наливає нам обом і, перш як піднести склянку до губ, патер піднімає її, звертаючись до чоловіків у саду. Ті в свою чергу піднімають свої склянки, показуючи, що цокаються з нами.

— Як Андре, Еміліє? — питает кюре і віддає їй порожню склянку. — Вже краще?

Андре, молодшого сина Емілії, придушило дерево кілька тижнів тому під час роботи в лісі.

— Нога гноїться, месьє кюре, і лікарі казали вчора навіть про ампутацію, — мати витирає кінчиком фартуха скупі слізози.

— Твоєму синові, — каже раптом кюре і видобуває з свого старого рибальського кошика дві форелі, щойно спіймані в Урті.

Забувши про своє горе, стара жінка радісно біжить до Жана, поклавши обох рибин на листок ревеню. Ідилічна картина, що своєю сільською простотою пробуджує спогади про поезію класиків.

— Дві велики рибини, — захоплено кивають лісоруби, підважуючи рибу на долонях. — Добрий грішник месьє кюре.

Раптом один з парубків помічає вдалині чоловіка років під шістдесят, що наближається з ціпком у руці і дорожньою сумкою за плечима.

— Метр Беснар. Сулія вдома порожня, от він і йде сюди перехилити скляночку, — така загальна думка.

Двоє-троє чоловіків, що хотіли були вже

йти, знову сідають, бо він чудовий оповідач, цей метр Беснар, особливо після чаю, і, може, сьогодні він має щось у запасі...

— Які новини, метр Беснар? — питают вони.

— То ви вже знаєте? Жан-Луї з Ле-Уазо помер.

— Музикант?

— Той самий старий, що минулого тижня ще грав на весіллі гладкої Жозефіни?

— Авжеж. Щось із серцем. А чи знаєте ви, що саме Жан-Луї бачив тут останніх вовків?

Коли вже метр Беснар заговорив про останніх вовків, усі розуміють, що зараз почують одну з його знаменитих історій.

Минуло майже сто років, як тут убили останнього вовка, та все одно: «Розповідайте, розповідайте!» — гукають в один голос лісоруби. Метр Беснар встигає ще вихилити склянку і починає:

— Я чув це від самого Жана-Луї. Якось уночі, дуже пізно, він повертається з весілля лісом і, крім скрипки, ніс пакунок з рисовим пирогом і твердою

ковбасою. Йому їх дали з собою додому. Заглибившись у ліс, він раптом побачив, що до нього наближається кілька вовків. Світив місяць, і він міг виразно їх бачити. «Звичайно, вони почули ковбасу» — подумав він, і йому не лишилося нічого іншого, як кинути її вовкам. Вони жадібно схопили її, але від нього не відстали. «Мабуть, голодні ще», — вирішив він і кинув рисовий пиріг.

Та, певно, їм все ще було мало. Вовки підходили ближче і ближче, і він злякався, що вони нападуть на нього. Він уже не знав, що й робити і, не бачачи іншого виходу, рушив далі. Вовки, однаке, наближалися. Він побіг швидше і раптом зачепив скрипкою за гілку. Струни затремтіли, і м'який жалібний звук порушив тишу.

І раптом — музикант не повірив власним очам, — раптом, коли задзвеніли струни, вовки зупинилися, мов прикипіли до місця, і затремтіли. Жан-Луї підбадьорився, схопив смичок і почав грати на скрипці.

— Що він грав, метр Беснар? — питает Емілія, яка теж слухає з напруженою увагою.

— Бельгійський гімн, його він знатав краще за все інше. Він грав його знов і знов,

ось вовки почали помалу відходити, поки не зникли в темряві. Про всякий випадок Жан-Луї грав далі, поки не вийшов з лісу на великий шлях. І знаєте, що він після того зробив?

— Пішов у капелу подякувати господові Богу нашему за свій порятунок, — каже старий Жозе.

— Перехилив парочку склянок, щоб прогнати страх, — каже Жан.

— Hi, — проголошує метр Беснар. — Він почав лаятись, так, лаятись! Цілу годину, ма бутъ, лаявся.

— Чому ж він лаявся? — питає Емілія.

— Тому що він не лишився б без рисового пирога і твердої ковбаси, якби знов, що вовки злякаються його скрипки...

Після того, як усі пішли, і стільці, склянки та перукарське начинання занесли в дім, Емілія прямує до діжки з дощовою водою, щоб узяти форелі, які вона там поклада.

Та рибини лежать там тепер не самі. Кришки діжки майже не видно, бо на ній: пачка тютюну, папірець у двадцять франків, кролик з мідним дротом від сильця навколо шиї, ковбаса і фунт масла. На клапті срібного паперу рука невідомого написала кривулями: «Для твого хворого сина».

К. БАУЕР

ПІСТОЛЕТ

Це був дивний пістолет.

Хлопчик невміло взяв його в руки і оглянув з усіх боків. Хоч він ніколи раніше не бачив вогнепальної зброї, він зрозумів, що це, напевне, пістолет. Йому, проте, завжди здавалося, що пістолет має вужче дуло. У цього ж дуло було коротке і дуже широке, до того ж, без мушки. Хлопчик питав себе, як опинилася зброя тут, у маленькій захаращеній майстерні батька. Він знайшов його, загорнутим у промаслену ганчірку, в ящику з старими інструментами і бляшанками з цвяхами, шурпами та гайками. Хлопчик шукав шурупи певного розміру, і коли не знайшов їх одразу, почав порпатися в ящиках із старим мотлохом, які стояли один на одному біля задньої стінки сарайчика. Там він виявив пістолет.

Пістолет зовсім не заіржавів, чого не можна було сказати про все інше, що зберігалося в ящику. Він був ретельно змащений, і скидалося на те, що робилося це ре-

гулярно. Хлопчик намагався зрозуміти, чому батько ховав пістолет саме тут. А може, він навіть не знов про його існування, і хтось інший поклав його в ящик?

Широке дуло масно вилискувало під світлом, яке падало крізь маленькі віконця.

Хлопчик задумливо гладив пальцями холодну сталь. Він намагався не зачепити гашетку, бо не знов, заряджена зброя чи ні.

Почувши, що хтось іде по кам'яних плитах доріжки, він квапливо кинув пістолет у ящик, але надто пізно помітив, що забув ганчірку, в яку пістолет був загорнутий. Голосно наєвистуючи, він почав зосереджено порпатися в коробочці з шурпами і цвяхами. Він сидів навпочіпки, спину до дверей. Він знов, що людина, яка стоїть тепер там, дивиться на промаслену ганчірку на підлозі.

— Он воно як, — сказав голос, і звучав він аж ніяк не гнівно. — Ти його знайшов, нарешті?

Хлопчик почервонів і обернувся. Зробивши кілька кроків, чоловік сів на один з ящиків. Він був високий і худий, плечі трохи підняті. Сиве кучеряве волосся вже було не таке густе, як колись. З-за скелець окулярів незвичайно молодо і жваво дивилися ясноблакитні очі. Носком черевика він підсунув до себе ганчірку. Потім дістав пістолет з ящика і почав його старанно витирати.

— Он воно як, — сказав він ще раз, і це прозвучало так, наче він був чимсь задоволений. — Нарешті ти його знайшов.

Весь цей час хлопчик сидів, опустивши голову і не відриваючи очей від підлоги. Його худі з тонкими зап'ястями руки перевиривали іржаві цвяхи. Нараз він рвучко підвів голову.

— Я справді не знов... — визивно промовив він.

— Звичайно, — спокійно погодився чоловік, не відриваючи очей від своєї роботи, — звідки ж ти міг знати.

Під його руками пістолет немовби вкриався синювато-чорним глянцем.

— Я хотів лише... — знову почав хлопчик, але чоловік перебив його:

— Тобі нічого іншого не лишалось, — сказав він значущо, — ти випадково його знайшов. — Він прочистив дуло. — Та це не страшно. — Він підняв зброю. — Знаєш, що це таке?

Хлопчик несміливо глянув.

— Пістолет, ма бутъ?
Чоловік кивнув.

— Це не справжній пістолет. В усякому разі, не той, з якого можна вбити. Це сигналний пістолет. У мене є до нього патрони, два червоних і два зелених.

— О, — сказав хлопчик з полегкістю, — значить, з нього не можна... — він зробив непевний жест.

— Ні, — відповів чоловік, — не можна. Це звичайний сигнальний пістолет.

Обоє трохи помовчали. Чоловік спокійно чекав запитань хлопчика. Він покрутів у руках вичищений пістолет, поклав його і почав шукати в кишенях комбінезона свою ляльку.

— Непогана штучка, — сказав хлопчик недбало. Він дивився на сигнальний пістолет, що лежав перед ним на підлозі. Чоловік кивнув, погоджуючись, але нічого не сказав.

— Нащо він потрібен? — удавано байдуже запитав хлопчик. Він уважно розглядав крихітний гвинтік.

Чоловік посміхнувся.

— Подавати сигнали, — відповів він сухо.

Хлопчик подивився на нього й лукаво посміхнувся. Він змінив тактику і поставив запитання прямо:

— Кому ви мали подавати сигнали?

Чоловік зосереджено прим'яв великом пальцем тютюн у ляльці, чиркнув сірником і запалив.

— Двом товаришам на залізничному переїзді, — сказав він і кілька разів глибоко затягнувся. — Точніше сказати: мав подавати, бо це відбувалося давно. Мама і я незадовго перед цим побралися.

Кинувши палаючого сірника на підлогу, він придушив його ногою. Хлопчик мовчав і чекав.

— Була війна, — вів далі чоловік. — Ти надто ще малий, щоб знати про неї, але, мабуть, дещо чув.

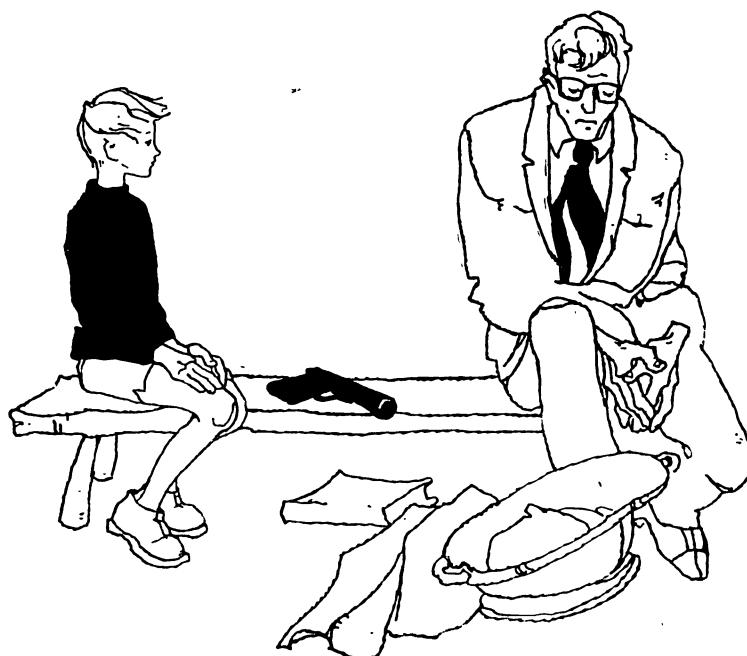
Хлопчик кивнув.

— Гаразд, — говорив далі чоловік. — Отже, була війна, і тут були чужі, вороги. Наш власний уряд емігрував, і хазяйнували оци чужі. Вони садовили за грани або розстрілювали, коли хтось не виконував їхніх наказів. Ніхто не почував себе вільним, навіть у власному домі. Вони могли, наприклад, запросто прийти сюди і забрати тебе з собою, навіть не пояснивши мені, що вони збираються з тобою зробити. І я нічим не міг би зарадити. То був страшний час. Люди не могли думати ні про що інше, як про війну, все інше не мало тоді значення...

— Авжеж, — сказав хлопчик нетерпеливо, — все це я знаю. Я багато чув про це. Але оцей сигнальний пістолет...

Чоловік глянув на пістолет.

— О, — сказав він, — значить, ти все знаєш? — Він озирнувся на двері. — Ну, тоді все гаразд. Якось увечері до мене прихо-

дить знайомий. Він каже: «В тюрмі сидять наші хлопці, їх схопили за саботаж, зберігання вогнепальної зброї і тому подібне. Їх стратять, це так само точно, як два рази по два — чотири. Завтра ввечері їх повезуть в іншу в'язницю. Мабуть, там їх розстріляють. Ми знаємо про це від одного з наглядачів. Ми знаємо також, коли і якою дорогою їх будуть перевозити. Ми спробуємо їх визволити. Хочеш бути з нами?» Що можна сказати, коли тебе питаютъ отак прямо? Страшно, але все-таки кажеш «так». Він показав мені карту. «Дивись, — сказав він, — їх, мабуть, одинадцятеро. Завтра ввечері, о сьомій годині, їх посадять у закриту машину й повезуть оциєю дорогою. Ось тут вона йде вздовж лугів, і напівдорозі міститься залізничний переїзд. Ми хочемо зробити так: двоє заздалегідь підійдуть до залізниці і чекатимуть біля будиночка залізничного сторожа. Поблизу тюрем стоятиме автомашина з чотирнадцятьма нашими хлопцями. Більше ми не могли зібрати так швидко, а, крім того, у нас не вистачило б для всіх пістолетів чи револьверів. Як тільки машина з арештованими рушить, один з конвоїрів подасть сигнал, він обіцяв. Наша машина буде йти на певній відстані за ними. Коли ж вони наблизяться до залізниці, наші хлопці спробують підіхнати до них впритул. В цей момент ті двоє, що вже чекають, примусять сторожа опустити шлагбаум. Машина зупиниться, і ми спробуємо на неї напасті. Сказати точно, як усе це буде, — важко, залежить від обстановки. Охорону звичайно, німці посилять, але без риску нічого не робиться. Кожен з наших людей матиме пристойну

зброю, а в разі потреби знайдеться і кілька ручних гранат. Будемо сподіватися, що вони не підведуть. Але нам потрібен ще один чоловік, щоб стояти біля дороги метрів за двісті від переїзду. Коли він побачить дві автомашини, то муситиме їх пропустити. Йому не можна помилитися, бо скоро наша автомашина вийде на дорогу, що йде лугами, як один з наших почне давати сигнали кишеневиковим ліхтариком. Він стоятиме на машині з правого боку. Помітивши цей сигнал, чоловік на дорозі зачекає кілька секунд, щоб пересвідчитися, чи не єде ще одна автомашина з солдатами або поліцаями. Буває, що вони пускатимуть слідом за машиною з в'язнями другу машину, щоб не вскочити в халепу. В такому разі операції не відбудеться, бо наші хлопці опиняться поміж двох вогнів. Чоловік біля дороги змушений буде поочекати, поки проїде і ця автомашина. Відразу ж після цього він подасть червоний сигнал. На той час буде майже темно. Цей червоний сигнал стане знаком для хлопців у нашій власній машині і для тих двох біля переїзду, що операції не відбудеться. Наші люди одразу зрозуміють, що автомашина, яка йде позаду, небезпечна. Але якщо чоловік із сигнальним пістолетом не виявить другої автомашини з солдатами, він подасть зелений сигнал. Тоді наші хлопці в машині знатимуть, що спектакль відбудеться, а ті, біля переїзду, примусять сторожа опустити шлагбаум. Все зрозуміло?» — спітав знайомий. Я відповів: «Так, I, звичайно, з сигнальним пістолетом стоятиму я». — «Цілком вірно, — сказав він. — Небезпеки для тебе майже нема: щойно ти подаси сигнал — зелений чи червоний, як одразу побіжиш убік від дороги. В темряві вони тебе ніколи не знайдуть. Про все інше можеш не турбуватись». — «Гаразд, — сказав я, — постараюся все зробити». Він витяг з кишені сигнальний пістолет, оцей, і чотири патрони — два червоних і два зелених. На той випадок, коли якийсь з них не вистрелить. Він показав мені на карті, де мені треба стояти і сказав, в який час я там мушу бути.

Чоловік замовк і придушив тютюн в люльці тріскою.

— Коли він розповідав мені все це, я був такий спокійний, як зараз. Але коли він пішов, я серйозно замислився...

— Чому ж ти не пішов? — спітав хлопчик.

— Умгу, — сказав чоловік. Він сильно затягнувся і глянув на двері. Світло, що проходило через маленькі віконця, квадратом лягало на брудну підлогу. В цьому квадраті блищав пістолет.

— Умгу, — повторив він ще раз. Мружачи очі від тютюнового диму, він узяв пісто-

лет в руки. — Ти маєш на увазі оті чотири патрони?

— Чому ти не пішов? — знову спітав хлопчик.

— Вони все-таки спробували, — сказав чоловік, — та нічого не вийшло. Те, що мене там не було, не має до цього ніякого відношення. Охорона виявилась надто сильною. Безглузда затія. Почалася стрілянина. Двох наших застрелили, одного схопили, він був поранений в ногу. Потім його розстріляли. Решті пощастило врятуватись.

Він глянув на хлопчика, немовби кликав його на допомогу.

— Гаразд, — сказав хлопчик, — але ж тебе там не було. Ти злякався?

Чоловік відтягнув курок пістолета. Почулося коротке сухе клацання.

— Так, — сказав він, — я не знаю, я не знаю, чи злякався я. Може, коли б я ні з ким про це не говорив...

— З ким ти говорив про це? — запитав хлопчик здивовано.

Чоловік знову відтягнув курок.

— З твоєю мамою, — сказав він. — Але вона мала рацію. В той час ми вже знали, що ти маєш з'явитися на світ. Я б вчинив безвідповідально, коли б пішов. А крім того, негаразд, якщо всі будуть героями. Для кого їм тоді жертвувати собою? Суспільству потрібні іноді кілька героїв, але ще більше йому потрібні зовсім звичайні люди, які продовжуватимуть те, що герої захищають власним життям. Якби нікого не лишилося в живих, ці жертви були б марними.

— Знаю. — Хлопчик знизав плечима. — Написано на монументі у парку — і про жертви, і про захист, і про продовження справи. Значить, мама не схотіла, щоб ти пішов.

— Вона мала рацію, — повторив чоловік з притиском. — Ми знали, що ти маєш з'явитися на світ. Йшлося не тільки про моє життя, але також про тебе і твою маму.

— Чому ти зберіг пістолет? — спітав хлопчик. — Ти все ще його чистиш.

— Наступного дня я сказав, що не піду, — промовив чоловік. — Вони мене зрозуміли. Пістолет вони обіцяли забрати. Але чомусь цього не зробили. Усе вийшло інакше.

— Але чому ти його зберіг? — спітав хлопчик.

— Щоб передати тобі, — відповів чоловік. — Усі ці роки я зберігав його, щоб передати тобі. — Він поклав пістолет перед хлопчиком на підлогу. — Тепер він твій.

Хлопчик почервонів від хвилювання. Він узяв пістолет і оглянув його.

— Спасибі, — сказав він. — Але що я з ним робитиму?

— Берегтимеш, — сказав чоловік. — Бе-

регтимеш, поки він не знадобиться, і тоді ти ним скористаєшся.

— Війни більше не буде, — сказав хлопчик.

— Он як, — промовив чоловік, — війни більше не буде! Що ж, може ти маєш рацію. Але він все-таки знадобиться тобі. Бережи його. Я покажу, як треба його чистити.

Голос жінки примусив його замовкнути. Хлопчик і він глянули один на одного. Хлопчик лукаво посміхнувся, а чоловік швидко склав ганчірку і пістолет в один з ящиков. Світло, що проникало в двері, померкло.

— Ви тут? — спітала жінка. Вона була маленька і тендітна, з темними м'якими очима на привітному обличчі, але рот з тонкими губами був твердий.

— Авжеж, ми тут, — сказав чоловік. Хлопчик терпляче порпався в старому мотлоху. — Нам тут дещо треба знайти, — додав він.

— До тебе прийшли, — сказала жінка. Вона повернулася й пішла. Чоловік підвівся і попрямував за нею. У дверях він затримався.

— Добре бережи, — сказав він тихо і підморгнув хлопчикові. — Але коли буде треба, коли ти сам будеш переконаний, що це потрібно, — скористайся ним. Запам'ятаєш?

— Авжеж, — сказав хлопчик. — Звичайно, саме так я й зроблю. Спасибі.

в дерев'яних черевиках, пофарбованих чорним лаком. Він лагодить також черевики Еймерту ван ден Ханенбергу, семінаристові, який кожні канікули привозить з собою три пари черевиків, зовсім розбитих. І він лагодить також черевики пастору, тому самому пастору, в якого небачено велика нога, сорок дев'ятий номер. Він лагодить черевики майстром, тим самим майстром, які відрізняються від селян своїм міським виглядом. Селяни звуть їх неробами. Але вони з своїми сім'ями приносять дядечкові Яньє найбільше черевиків.

— Яне, ось пара черевиків, треба поставити нові підошви і підбори.

— Кинь їх отуди на купу.

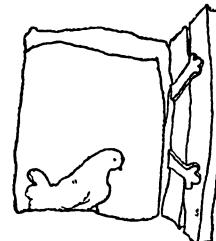
Купа — це ціла гора черевиків. І як він умудряється запам'ятати, кому належить кожна пара? Це чудо, якого ніхто не розуміє. Але Яньє вихоплює з купи пару черевиків, оглядає стерти підошви й каблуки, оглядає верх і вмить визначає, чи вони. Адже різних черевиків стільки, скільки людей. І всім черевикам передається щось від характеру і звичок тих, хто їх взуває. Коли Яньє, цей маленький смішний Яньє, з своїм горбиком і трохи завелікою головою, стоїть, зігнувшись, посеред майстерні, тримаючи в руках пару взятих з купи черевиків, перед його очима постає власник цих черевиків. І Яньє ніколи не помиляється. Це свого роду професійна гордість.

АНТОН КООЛЕН,

ДЯДЕЧКО ЯНЬЄ, ЧОБОТАР

Дядечко Яньє, чоботар, лагодить черевики всьому селу. Він робить це все своє життя. І він непогано заробляє собі на хліб: молоточком, що стукає по підборах, руками, що роблять черевики — своїм шевським ремеслом. Яньє, брабантський чоловічок з смішним горбиком.

Усім він латає черевики: бургомістру, який головує в раді і «я відкриваю засідання» промовляє; і польовому жандарму, що розносить повідомлення про податок на собак, а по неділях садовить у холодну п'яніх чоловічків, які не витерпіли і побилися; і дружині бургомістра, і дружині жандарма; шкільному вчителю, а також селянам і наймитам, які надівають черевики тільки по неділях, причому лише влітку, бо взимку вони — і чоловіки й жінки — ходять до церкви

Та крім цієї купи, цієї хаотичної гори взуття, у Янтьє є й щось інше, в чому ніхто, крім нього, не може розібратися. Це його гросбух, авжеж, книжечка для нотаток, в м'якій палітурці, з листочками в голубу лінійку і петелькою для олівця. Там усі його клієнти і, полагодивши черевики, він пише: «дата» й «падошви та падбори». Авжеж, «падошви та падбори», саме так і пише він, оцей Янтьє.

— Яне, чи готові мої черевики?

— Готові.

Янтьє бере їх у руки. Ну, й підошви він поставив, два дюйми!

— Носи на здоров'я!

— Бач, чого скотів, щоб швидше зносилися! Коли буде рахунок?

— Встигнеш іще, треба зазирнути в книгу.

Ох, то була дружина кравчика Ціске, а в неї ж дванадцятеро головорізів, одне одного менше, і всі просять їсти. Ввечері, коли горить лампа, Ян радиться зі своїм гросбухом, свою маленькою книжечкою. А ось і Ціске-кравчик. Але Янтьє пише не так. В народі кажуть «Ціске-кравчик». В діловому гросбуху пишуть: «Ціске, кравецьких справ майстер». Саме так і записав Янтьє: «Ціске, кравецьких справ майстер». Тут усе записано. Янтьє рахує: один, два, шість, вісім, однадцять, дванадцять разів — «падошви та падбори». Коротше кажучи, дружина Ціске не спатиме цілу ніч. Але швець із своїм горбиком бере каламар з кухонної плити, а з шухляди дістає блокнот. І він сідає й пише: «Ціске, кравецьких справ майстер». Так він і пише. «Дебет» писати не треба, це вже надруковано. «Янові Кроймансу, шевських справ майстрові». Це він знову пише. «За зроблений ремонт» — ну й слівця! І Ян пише рядок за рядком: «Падошви та падбори». Чому він не ставить під першим рядочком прочерк? Звичайно, тому що не вивчав граматики. Написавши шість разів «падошви та падбори», Ян ставить крапку. Годі. Потім він ставить дату, першу-ліпшу, що спаде на думку.

Отакі-то діла, Ціске-кравчику! Ян підвідить жирну рису, і під кінець з пера капає чорнило. Чоловічок критично оглядає ручку. «Копійка тій ціна», — каже він. Після цього Ян підбиває підсумок.

А Ціске — кравецьких справ майстер? Він знає чудово, що Ян нарахував підозріло мало, але спробуйте сказати Янові про це, і чоловічок вам відповість:

— Я ніколи не помиляюсь, можете перевірити по книзі.

Книга, чудесна книга Янтьє, у якій ніхто не може розібратися!

Так робить Янтьє з кожним, про кого він знає, що тому нелегко живеться. У нього є

соціальне чуття. Щоправда, він не каже, що буржуазія і уряд нікуди не годяться, але це чуття водить його пером, коли він виписує рахунки.

Г. Х. ГУКСТРА

РИБИ І ЛЮДИ

Був один з перших весняних днів, коли Джошуа Хеммет з'явився у Пріттлі. Повітря було сповнене солодкими пахощами, і у вітрині в Петлема, квітникаря, красувався синій виноград у великий білій чашці.

Хеммета супроводили троє юних дівчат, які зупинились у верхній кімнаті «Пріттлського герба», а також негр з плескатою скринькою, з якої пізніше були видобуті барвисті таблички.

Хеммет — досить неохайно одягнений добродій — мав те, що називають натхненим обличчям, і очі, які зазирали прямо в душу. Треба прямо сказати: кращого пророка секта «Друзі риби» не могла й побажати. Спершу ніхто не знав, що означає візит Хеммета, але чекати довго не довелося. Першого ж вечора в одному з вікон «Герба» з'явилася афіша, і треба було знати старого Хіпа Фрезера, щоб зрозуміти, що це означало: він дав себе умовити Хеммету! Авжеж, незнайомець умів постояти за себе. Вгорі на афіші було надруковано червоними літерами:

ВОЛЮ РИБАМ!

потім ішов текст, а внизу можна було прочитати, що містер Джошуа Хеммет із Кентона, Огайо, прочитає завтра ввечері (початок рівно о пів на восьму) лекцію, і що він робитиме це три вечори підряд, і що всі жителі Пріттла запрошуються послухати. «З великою повагою, секта «Друзі риби».

Лекція мала успіх. Почати хоча б з того, що вхід був безплатний; потім — вона відбувалася в «Гербі» (навіть цього добився Хеммет), і, таким чином, можна було слухати, попиваючи пивце.

Влаштували невелику естраду. На ній стояли крісло і мольберт. Хеммет вийшов весь у білому — в білому костюмі і в білому циліндрі, якого він, перш як сісти, скинув. Потім він почав говорити. Голос у нього був слабенький, можна сказати, навіть надто слабенький для пивного залу в Пріттлі, та не вимовив він і десятка слів, як запала мертватаща. Звичайно, він говорив про риб, і почав

він з того, що, мовляв, як шкода, що риби живуть так глибоко під водою, де їх не можна побачити.

— І це, — заявив Хеммет тихим тримтячим голосом, — спричиняється до того, що між нами і ними пролягає безодня, і ця безодня пролягає аж від початку створіння світу. Воїстину, чоловіки і жінки Пріттла, ми повинні об'єднатися, щоб засипати цю безодню, і для цього я прийшов сюди. Риба таке ж боже створіння, як і людина. Вона хоче жити, вона хоче плавати у воді. Волю рибам, чоловіки і жінки Пріттла!

Після того, як він промовляв таким чином з півгодини, з'явилися Мері, Доріс та Мей в яскравих блузочках і проспівали «Баладу про тріску» і ще кілька пісеньок. Потім знову почав промовляти Хеммет.

— Раніше, — шепотів Хеммет, який говорив дедалі тихше і тихше і разом з тим дедалі зворушливіше — я був твердий, як сталь.

І він признався, що в дні своєї юності теж був завзятим рибалкою. Але раптом він зрозумів, як це жахливо. Коли якось він спіймав кілька чудесних форелей, з води раптом висунулася голівка маленької форельки, яка несміливо спітала, чи не бачив Хеммет її матінку.

— Авжеж, — відповів Хеммет, твердий, як сталь, — вона отут біля мене, в мішку.

— У мене нікого більше нема, — поскаржилася форелька.

— У тебе залишився ще батько, — сказав Хеммет. Твердий, як сталь.

І спершись ліктями на коліна, він закрив обличчя розчепіреними пальцями. Можна було бачити, як йому боляче.

— Чоловіки і жінки Пріттла, — прошепотів він. — Лише потім я пізнав таємницю природи: риби не мають батьків, лише матерів.

Мері, Доріс і Мей почали обходити публіку з мішечками, які раніше були рибальськими підсаками, і коли всі внесли свою частку, з'явився негр з скринькою і картинаами. На них були зображені чудесні річкові і морські риби, яких ніхто ніколи не бачив. Картини поставили на мольберт. Тут були і лососі, що мінилися сріблом, і риба-пила, і риби з оранжевою вуаллю. Хеммет дав зрозуміти, що життя цих риб, яке проходить іноді на великій глибині, являє собою щось незображене прекрасне і словене сердечної теплоти.

— А що робить нерозумна людина? — вигукнув він, звертаючись до нас. — Людина ловить ці створіння, смажить їх, варить, сушить, закупорює в бляшанки. Ми повинні

навчитися краще розуміти риб. Таку мету ставить собі секта «Друзі риби»!

Пріттл — маленьке містечко, але, звичайно, для філіалу секти знайшлося і в ньому місце. Керівництво взяв на себе Джо Гендерсон, різник. Членами стали всі, хто був на лекції Хеммета, а таких назбиралося добрих дві сотні. Але хто придумав поставити ванну — лишилося таємницею. І от вона стала серед пивного залу «Пріттльського герба», наповнена до половини сумішшю соленої води із затоки Райлі і прісної води з струмка, яким завжди користався Петлем для поливання своїх квітів.

Першим, хто кинув рибу у ванну, був сам Гендерсон. Він приніс солону тріску. Незабаром його приклад наслідували інші. Вони прийшли з копченюю макреллю, шпротами, а найбільше з копченими оселедцями. Гаррі Дікс, бакалійник, випорожнив десять бляшанок лососини першого сорту. Він особисто приніс їх в спеціальній сумці. Одна родина з Окландської вулиці принесла сім баночек маринованого оселедця. Частина членів була представлена в'язками вугрів.

Ванна виповнялась з кожною хвилиною. Усі ці благородні риби знову опинилися там разом. Видовище вийшло чудове, і було страшенно жаль, що Хеммет сидів уже в поїзді, який ішов у Вісконсін, і не міг бачити цього особисто. Надвечір прибігла, захекавшись, стара панна Прічард з баночкою анчоусів. Вона в поспіху забула ключик, але Джо Гендерсон заявив, що це нічого. Винахідливий Джо роздушив банку дверима, і таким чином анчоуси панни Прічард опинилися в своїй стихії.

До десятої години залишалися ми в «Пріттльському гербі» того вечора, а коли нарешті почали розходитись по домівках, Ніл Вілер, редактор «Пріттльського кур'єра», пообіцяв написати гімн клубу «Друзів риби». І він би написав, якби взявся за це того ж таки вечора. Але з тієї чи іншої причини він тоді цього не зробив, а наступного дня було вже пізно. Гладкий Сем Тутл, завзятий рибалька, не міг відмовитися від своєї пристрасності. Але, теж будучи членом секти, Сем присягнувся ловити рибу, не завдаючи їй ніяких страждань. Йому пощастило обережно впіймати трьох величезних судаків і принести їх живими в господарській сумці своєї дружини. Та перш як вирушити додому, він зайшов перехилити скляночку віскі в «Гербі». При цьому він побачив ванну і все те, що було в ній. Серце його не витримало, він відкрив свою сумку і вивалив судаків у ванну. Коли ми прийшли наступного ранку, у ванні плавали лише судаки. Такі товсті, що ледве дихали. Гайдко було дивитися, як ці убивці спокійно повзали у ванні.

Ми зрозуміли — треба діяти. Ми зрозуміли також, що Хеммет виявився жертвою власної довірливості; проте він був непоганий хлопець, і ми вирішили нічого йому не говорити. Але, звичайно, само собою зрозуміло, ми змушені були знову стати твердими. Твердими, як сталь. Братерство в світі риб також виявилося ілюзією.

Як покарати злочинців? Повісити? Розстріляти? Джо Гендерсон як колишній голова розпущенії секти «Друзі риби» виголосив вирок, з яким ми всі погодились: утопити! Гендерсон, Петлем і гладкий Сем Тутл схопили кожен по одній товстій рибині (всі три судаки чинили лютий опір) і пішли з ними до затоки Райлі, де і втопили усіх.

ГЕНРІЕТТА ВАН ЕЙК

БІТВА

Нічний Кошмар — маленький кошлатий чорний коник з фосфоричними бліскучими очима і прозорими целофановими крилами.

Коли увечері він пробігає повз тебе, у дев'яти випадках з десяти його навіть не помітиш — так зливається він із сутінню. А якщо навіть і помітиш, то подумаєш: напевне молоде лошатко відбилося від матері, а тепер високом наздоганяє її.

Його очі — мерехтливі зелені цятки — прокросяють в нічній темряві дві зигзагоподібні смуги. Невидимі крила сколихують повітря, і від цього гойдається гілля. Здіймається вітер. Краще іти додому. Холодно зараз в дорозі.

Завдання на найближчу ніч приніс Кошмарові сич.

Він сказав, що цієї ночі Кошмар мусить вирушити в Новий квартал за відставним генералом. «Здоровений дідуган, з вусами і темно-червонуною пікою. Шия у нього теж багрова і товста, як і голова. Його тільки що привезли з клубу після обіду з семи страв, і тепер він лежить у себе вдома на канапі, зодягнений у темно-синій стьобаний шовковий халат, і хропе. Він схожий на тюленя. Ти одразу його впізнаєш».

Кошмар показав язик. «Нудно: генерал... — сказав він. — Невелика приємність — летіти через усе місто з таким вантажем. Адже ще не смеркло».

Він сердито розправив крила і, насупившись, знехотя полетів над в'язами і чорною водою каналу до Нового кварталу.

З генералом можна було ще примиритися. Коли він побачив, що Кошмар стоїть під рожевим абажуром торшера, що його колись подарувала генералові в день шістдесятиріччя племінниця Анна-Марія, він одразу ж сів і кивнув головою.

— Так я й гадав, — сказав він. — Не треба мені було їсти смажену баранячу ніжку. Дивний сон! В усякому разі, я знаю, що сплю.

— Ні, — заперечив Кошмар, — це не сон. Я справжній.

Генерал зареготав так, що мало не впав на канапу. Він із такою силою ляснув себе по коліну, що вдова з горішньої квартири прокинулась і подумала, що стріляють.

— Де б ви хотіли побувати сьогодні вночі?

— Треба подумати, — відповів генерал. Він підпер свою багрову голову волохатими кулачищами і втупився в старий буфет, де стояли ваза з апельсинами, сифон зельтерської і пляшка віскі. Дивився він страшенно довго. Нарешті сказав:

— Мені б хотілося погратися в олов'яні солдатики, як у дитинстві.

Вони летіли над масивними будівлями Нового кварталу. Їх супроводили два кажани і дика качка. Червонясті смуги вже зовсім щезли з неба. Над скляними ворітами велодрома звис Великий Віз.

Універмаг «Мурашник» лежав чорною квадратною брилою на старому Сінному майдані. Будинок мав сотні вікон, і перед кожним вікном був балкончик з флагштоком.

Кошмар і генерал прослизнули всередину через пожежний вихід.

У великому приміщенні було дуже темно й тихо. Всі ляльки-манекени пішли на танці в магазин чоловічого готового одягу, розташований з другого боку Сінного майдану, і вітрини стояли порожні й непривітні. Відділ іграшок містився на четвертому поверсі, між відділами дамської білизни і щіток. Кошмар і генерал піднялися туди на ліфті, який дзвінчив у тихому порожньому будинку, наче велика синя муха.

На четвертому поверсі було не так темно, як унизу. Через вікна, що сягали підлоги, видно було ліхтарі внизу на вулиці. Місячне сяйво лягало на підлогу великими білими плямами.

Щоб дістатися до солдатиків, треба було минути індійців, дерев'яних коників, самокасти, колясочки для ляльок і мішени для стріль-

би. Солдатикам приділили велике відкрите місце біля одного з високих вікон. Там на підлозі стояли фортеці, ангари, гармати, горби і єкопи з картона, кулемети, санітарні автомобішими й танки.

— От ми й прибули, — сказав Кошмар. — Якщо тобі знадобляться ще солдатики, можеш брати їх з ящиків праворуч і ліворуч від вікна. Тепер ти й сам упораєшся. А я тим часом піду подивлюся на зеленого оксамитного собачку.

І він обережно рушив між іграшками до прилавка, розташованого за поворотом, де продавали брязкальця та всілякі іграшки для малят.

Генерал, очевидно, не усвідомлював ясно, де він перебуває. Набравши пригорщами солдатиків із ящиків, він примостиився напочіпки між бліндажем та казармою. Очі його палали. Він війовниче підкрутив свої величезні вуса. В його багровій голові визрівали ультиматуми. Оголошення війни летіли назустріч одне одному. Битва почалася! Нарешті!!!

Генерал був дуже сильний у воєнній науці, страшенно сильний. Олов'яні солдатики довгими колонами виходили на війну з червоних картонних коробок. Вони насувалися звідсюди: з-за прилавка, звідти, де був відділ щіток, з боку відділу дамської білизни. А він блискавично й натхненно провадив усілякі складні розрахунки. Він пересував колони вбік, ліворуч, праворуч, назад, вперед в усіх напрямках. За його наказом гармати стріляли безперестану.

З'явилися перші вбиті. Генерал радісно усміхався: все чудово, просто прекрасно, все йшло, як по маслу. Ідеальне поле бою.

Тим часом наблизився Місяць. Тепер він був біля самісінського вікна і заглядав усередину, серйозний і сліпучо-блій. А якщо Місяць зазирає ось таким чином, то іноді відбуваються дивні речі. Так і цього разу. Здавалося, всі прилавки і ящики щезли. Світле нічне небо звисло над розлогою рівниною, заповненою маленькими чоловічками. І в центрі цієї безмежної рівнини височіла величезна масивна постать: генерал.

Ліворуч і праворуч десятками гинуть солдатики. Танк підминає під себе цілу колону.

Генерал нічого не випускає з поля зору, але йому дедалі важче й важче, його багровий лоб порізали зморшки — доводиться думати. Кусаючи вус, він рахує вголос: «Тисяча плюс тисяча п'ятсот це буде...»

Більше убитих. Більше солдатів. Вони підходять з усіх кінців. Всюди страшна стрілянина. Пекельний гармідер!

Хоч би хвилину тиші, тоді б він міг подумати. Генерал витирає чоло клаптиком прапора. Але тиши немає, навколо ревуть мотори, чути якийсь підземний гуркіт, стогін, короткі накази, військову музику, постріли, пронизливі вигуки, прокляття. І над усім — грім кроків маршируючих солдатів.

Тисячі, мільйони солдатів насуються один на одного, змішуються в густу живу масу. В місячному свіtlі вони схожі на страшних сірих бестій. Мабуть, надто вже заплутано вийшло. Генерал намагається зробити розрахунки за допомогою олівця й клаптика паперу. Він стоїть на весь зрист, його домашні туфлі з верблюжої вовни оточені вінком з маленьких, тихих олов'яніх чоловічків, що лежать навзнак. Грім кроків дужчає, стає таким гучним, що нічого вже не можна розібрати.

— Стій! — кричить генерал. — Стій! Стій! Стій!!!

Але його ніхто не слухає. А тим часом війська прибувають. На полі бою жахливе безладдя. Хаос. Друзі й вороги — все безнадійно переплуталося. Ніхто вже не знає, з ким він воює. Механізм кулемета сказився, і дуло, замість того, щоб рухатися справа наліво, обертається по кругу.

— Стій! — ще раз кричить генерал. Але солдати і не думають зупинитися. Не так легко зупинитися, коли заварилася така каша. Підрозділ мотоциклістів з ревом пролітає по домашніх туфлях із верблюжої вовни.

— Стій!

Все навколо вкрите темною масою. Вона росте і насувається. Олов'яні солдатики наступають, їх мільйони. Купи мертвих піднялися вже до колін генерала. І гора чимдалі зростає. Немовби чорна грізна стіна обступає генерала.

— Стій! Стій!

* * *

Коли Кошмар повернувся, він знайшов генерала на підлозі непритомного.

— Стараєшся, щоб вийшло якнайкраще, але завжди виходить навпаки...

А генерал у себе вдома в Новому кварталі так і не зрозумів, яким чином у нього на лобі з'явилася синя гуля.

— Дивний сон, — сказав він своїй економці.

А своєму перукареві він сказав:

— Ми живемо на вулкані.

А племінниці Анні-Марії він сказав:

— Треба поїхати відпочити кудись на кілька тижнів. Непогано було б змінити обстановку...

Але про смажену баранячу ніжку він тепер і чути не хотів.

ФІЛІПП БОРДЕЙК

АКЦІОНЕРНА КОМПАНІЯ „КОНДЕНС“

Саме мої репортерські персоні випала особлива честь знати раніше від інших наміри правомочної корпорації, назву якої взято як заголовок для цієї статті.

Я мав розмову з самою дирекцією або, вірніше сказати, дирекція говорила сама, бо її ідеї були такі нові, що мені залишалося тільки слухати. І все-таки, чесно кажучи, мені не завадило б більше знати про цей предмет, не кажучи вже про те, що важко помилитися щодо значення назви «Акціонерна компанія «Конденс». Її спеціальність — конденсування, тобто той процес, про який ми знаємо вже десятки років завдяки згущенному молоку, а починаючи з 1945 року, крім всього іншого, і завдяки ряду номерів «Рідерс дайджест».

Отже, зовсім не випадково дирекція почала з посилання на ці два вироби, а потім сказала таке: «Нас не можна звинуватити в нескромності, пане, ми не збираємося стрибати вище власної голови, ми визнаємо попередників. Але те, що ми твердо можемо назвати нашою власною ідеєю — це розширення поняття «конденсування». Наш час характеризується двома важливими супільними симптомами: пориванням до всього і браком часу. І от ми хочемо перебороти суперечність між двома цими поняттями за допомогою третього поняття — конденсування. Поки що ми робимо лише перші кроки. Можливості, однак, безмежні».

Я кивнув головою: мовляв, розумію, і дирекція вела далі: «Зараз ми переходимо до фактів, пане... (вона кинула погляд на мою візитну картку) пане Брукеман Пейтер... Гм, подвійне прізвище. Шикарно... Але спочатку невеличке роз'яснення щодо того, чому ви тут. Ваші статті довели, що ви тонко відчуваєте нове. Ви з ентузіазмом вітаєте все, починаючи від скульптури з колючого дроту та картин із замазки і кінчаючи кобальтовою бомбою та космічними польотами із надсвітловою швидкістю. Тому ви удостоєні честі бути першим. Не заперечуємо — при цьому ми керувалися і власними інтересами, бо заздалегідь віrimo у ваш ентузіазм і в чудову статтю, яка вийде з-під вашого пера. Для завоювання ринку завжди

бажана невелика підготовка, а ентузіазм, більший за ваш, навряд чи можливий. Тепер ми перейдемо до суті того, що ми називаємо заради зручності конденсуванням. Це відповідає також назві нашої акціонерної компанії».

Сказавши це, дирекція простягнула мені «Sipi» та вогонь.

«Треба вам сказати, поки що ми маємо лише деякі вироби, виготовлені за методом конденсування, і, за невеликим винятком, це те, що називають предметами духовного споживання. В цьому ми наслідували приклад «Рідерс дайджест». Один із винятків, якоюсь мірою близький до згущеного молока з його присмаком бляшанки, перебуває в цей час у вас в роті. Це результат конденсування сигари і люльки, суміш дерева і тютюну, яку ми назвали у відповідності з нашим принципом конденсування «Sipi». Спочатку ми мали намір перевернути цю назву, однак наш спеціаліст по рекламі заявив, що «Sipi» звучить більш привабливо. Звичайно, треба звикнути: я це бачу з виразу вашого обличчя. Затягайтеся швидко й сильно, і запоморочення голови минеться. Ми маємо також інші вироби подібного роду, однак дозвольте довго на цьому не зупинятися. Перейдемо до більш високих предметів. Дуже просто конденсувати ре-продукції славнозвісних картин. Ми надруковували «Голову дівчини» Вермеєра поверх «Нічного дозору» Рембрандта. Ми вам покажемо результат під назвою «Нічна дівчина». Але не думайте про лілеї асфальту! Картини на диво цнотлива. Обидва оригінали досить розрізняються, і за меншу плату ви можете одразу два шедеври на одному аркуші, який можете повісити в салоні у себе або у своєї полюбовниці.

Ще простіше конденсувати музику, тому що сучасне вухо, по суті, до всього вже звикло. Чи варто говорити, що ми сконденсували бетховенську «Пасторальну симфонію» із справжньою бурею з її ударами грому, зливою, шквальним вітром і градом. Між іншим, цікава деталь: блискавка теж допомогла, тричі вдаривши в наш звукозаписуючий апарат. Але і в галузі непрограмної музики у нас діє принцип: два, три і навіть більше творів за один раз. Це — виграш, як з точки зору часу, так і космополітичності. Так, наприклад, забарвлена різко націоналістично симфонія Бернарда Звеєрса «Моя вітчизна» значно виграла відтоді, як ми її даемо водночас із композиціями Бородіна плюс Барток, плюс Бріттен. (В дужках: та-ко-ж три Б.). Тепер вона називається «Моя земна куля!» Віднині жоден слухач не позіхає, прикривши рукою рота, не кажучи вже про те, щоб заснути у всіх на очах. Скоріше навпаки: настає безсоння.

Що ж до літератури, то тут ми безпосередньо прилягаємо до «Рідерс дайджест». З попереднього ви зрозуміли вже, звичайно, що конденсування товстого роману в новелу на двадцять сторінок — дитяча забавка, яка не може вже задовільнити згододнілого і завжди заклопотаного читача. Тому ми конденсуємо різні шедеври одного й того самого автора в одне ціле. Два приклади. «Еліне Vere», «Метаморфоза» і «Шнур співчуття»¹ перетворюються на «Шнур Мета Vere». Облагороджений детектив. «Травичку» і «Малого Йоганеса» Ван Едена ми перетворили на «Малого на травичці». Проте відкиньте думки про кругообмін речовин. На цьому ми не зупиняємося. Ми конденсуємо твори різних письменників в одну тонку книжечку, в якій кожне слово, кожна літера, кожний розділовий знак несе певний заряд. Так, один із наших співробітників працює водночас над «Макбетом» і над «Війною і миром». В головних ролях — Макболконський і леді Наташа, мова — суміш англійської й російської. Таким чином можна одразу познайомитися з двома класичними творами світової літератури на двох різних мовах і навіть з літерами двох алфавітів».

На мить дирекція замовкла, щоб запалити сигару (звичайну). Потім вона вела далі: «Ми вже говорили про конденсування матерії — згадайте згущене молоко і вашу «Sipi» (Запаліть же її знову!), потім про конденсування духу — «Рідерс дайджест» і шедеври мистецтва. Тепер ми маємо намір конденсувати також матерію плюс дух, іншими словами — саме життя. Це надзвичайно тонка робота, однак перспективи — блискучі. Я мушу висловлюватися обережно. Я кажу тільки про майбутнє, але ми працюємо для того, щоб наблизити це майбутнє, і працюємо наполегливо. Дозвольте пояснити. Вам, звичайно,

¹ Романи класика голландської літератури Л. Куперуса

відомо, що робляться спроби відокремлення близнят, які зрослися, і спроби ці іноді мають успіх. Успіх? Як сказати. Дурість, чистісіньке невігластво і нічого більше. Ми робимо прямо протилежне. Ми конденсуємо близнят в одне ціле. Тобто, ми зробили лише один експеримент, дуже вдалий, в усякому разі фізично. Ми зростили двох так званих близнят-хлопчиків, плід шлюбу одного з наших співробітників, імені якого я не хочу тут називати. Духовні наслідки ще не зовсім ясні, враховуючи молодість нашої «єдності», який цими днями минає один рік. Однак вже тепер неважко сказати, що вийде з того в майбутньому. «Він» буде бігати вдвоє швидше, ніж бігав би кожен із них зокрема. «Він» буде зауважувати вдвоє більше і скоріше. «Він» розмовлятиме двома ротами, що в даному випадку є перевагою, і водночас двома мовами, до того ж, швидко. «Йому» не потрібен буде перукар: одна половина зможе стригти другу, і т. д. Як бачте, перевага безліч. Через кілька років ви почуєте про це чудо, але тоді це не буде вже чудом. На той час ми вже конденсуватимемо російських немовлят з американськими, голландськими — з індонезійськими. У світі кишітимуть нові «єдності». Апартейд у Африці зникне поступово і безкровно. Стане ясно, що наша акціонерна компанія — акціонерна компанія миру в найповнішому розумінні слова. Конденсувати, конденсувати, завжди конденсувати — такий наш девіз, такі непохитні підвалини для хіліазму¹ на цій землі...»

Майже засліплений сяючою панорамою, я скочився, непомітно залишив свою «Рі...», тобто «Sipi», сховав свої записи і попрощається. Дирекція, однак, не відпустила мене одразу і, взявши під руку, поволі повела по коридорах до виходу (щоб виграти час для заключного слова), нашіптуючи мені у вухо: «Ще одне зауваження, пане Брукеман Пейтер, одне зауваження і одна пропозиція. Ви — провісник нового, новітнього. І чому? Ми бачимо вас наскрізь, ми маємо на вас картку і нам багато про що промовляє ваше зажурене обличчя. Ви тому завжди ганяєтесь за сенсаціями, що намагаєтесь забути сього дні, яке терзає вашу душу. У вас є друг дому, і ви боїтесь за своє сімейне щастя. Так от, ми плануємо також досліди по конденсуванню дорослих. Ми ладні зробити перший дослід на вас. Що ви на це скажете? Як поставитеся ви до пропозиції сконденсувати вас із вашою дружиною? І якщо навіть після цього що-небудь станеться, то ви, принаймні, теж будете присутні при цьому. Проте (додала дирекція, мрійно дивлячись у далекін), якщо, всупереч сподіванню, це

¹ Хіліазм (гр.) — містична віра в тисячолітнє земне «царювання Христов», яке нібито настане після другого пришестя Христа, перед «кінцем світу».

vas не цілком задовольняє, ми ладні прикондесувати також вашого друга дому, звичайно, з вашого другого боку. В такому разі ми беремося беззастережно гарантувати вам домашній мир».

Я подякував дирекцію і пішов.

БЕРТУС ААФ'ЄС

МУДРЕЦЬ У КІМОНО

Якось суддя Оока, японський мудрець, що жив у Токіо два з половиною століття тому, зіткнувся з такою ж проблемою, як та, що її колись мудро розв'язав цар Соломон. До Оока прийшли дві японські матері з немовлям, яке ледве вміло повзати, і кожна запевняла, що дитина її.

Мудрому японському судді здалося, що суперечку дуже легко розв'язати. Він наказав одній матері стати праворуч від себе, другій — ліворуч, а дитину звелів посадити посередині. Що могло бути природнішим? Звичайно, дитина поповзе до справжньої матері. Глядачі затамували подих. Однак дитина не поповзла до своєї матері. Вона поповзла до судді Оока. У залі зашептолі. Так, цього разу знаменитий японський суддя сплохував. Вуха в нього почervоніли, бо коли японцям соромно, у них червоніють вуха.

Суддя Оока чув про Соломона. Гадаючи, що обидві жінки нічого не знають про великого мудреця, він наказав їм стати з обох боків маляти і тягти його за ручки. Він вважав, що мати одразу ж перестане тягти, коли дитина заплаче. На біду, обидві жінки чули про Соломона. Вони запротестували і заявили, що знають ці штуки. Вуха судді знову почervоніли.

Суддя Оока замислився. Добре, нехай жінки чули про царя Соломона, але вже що-що, а забобонні вони безперечно, як і всі японські жінки. Тому він покликав стражника і сказав:

— Піди купи в крамниці чашу з золотими рибками, бамбукові палички, збільшувальне скло і книгу «Як передбачати майбутнє».

Коли стражник повернувся, суддя Оока поклав принесені ним речі перед собою на мату. Після цього він звернувся до присутніх із словами:

— І вам і мені ясно, що я не зможу розв'язати цю суперечку. Однак мені ясно також і те, що неясно вам: мій обов'язок — винести справедливий вирок. І з цією метою я скористаюся предметами, за допомогою яких можна передбачати майбутнє.

І от суддя з серйозним виглядом почав провіщати майбутнє, користуючись предметами, які лежали перед ним. Час від часу він заглядав до книги, підраховував буль-

башки, що їх пускали золоті рибки, качав бамбукові палички. Потім він сказав:

— Дехто із пророків — брехуни, дехто — ні. Щоб не помилитися, я взяв усі відомі мені методи. Я ясно бачу матір та її сина через двадцять років. Сина спіткало лихо, і він занедужав. Його мати працює на рисовому полі, щоб якось прогодувати себе і сина.

Обидві жінки скам'янили від жаху. Суддя допитливо глянув на них і заговорив далі.

— Жінка, яку я побачив у майбутньому...

— Мовчи! — закричала одна з жінок. — Не кажи, що це я. Старі люди не повинні годувати своїх дітей, діти повинні годувати їх.

— Он як, — промовив суддя і повернувся до другої жінки: — А що скажеш ти?

— Я буду працювати для моєї дитини, благородний суддя, поки житиму, — вигукнула вона.

— Можеш забрати малого, — сказав суддя Оока.

І коли мати обняла своє дитя, він, ніби між іншим, додав:

— Що ж до більш далекого майбутнього, то хвороба, на щастя, виявиться не тяжкою. Ваш син буде багатим і знаменитим. Довгі роки житиме він щасливо із своєю коханою дружиною, тринадцятьма дітьми і своєю матір'ю.

З голландської переклали
Герман БАУМАН і Севір НІКІТАШЕНКО

Калейдоскоп

ВСЕСВІТУ

ЧОГО БОЯТЬСЯ ЗАХІДНІ НІМЦІ. Інститут у ФРН, що займається вивченням громадської думки, вирішив з'ясувати, чого найбільше бояться західні німці. Виявилось, що громадянин ФРН почував себе в країні «економічного чуда» не зовсім упевнено. 23 проценти з них бояться можливості інфляції, 16 процентів — економічної кризи, 10 процентів — безробіття, а майже чверть усіх опитаних з жахом чекають «кінця світу».

«ВІДЬМА» НА ВЕРТОЛЮТІ. На другому всесвітньому конгресі чаклунок, що відбувся в Англії, перед 1200-ми делегатками виступила з доповіддю «зnamenita» місіс Сібіла Лік із Сполучених Штатів — президентка об'єднання ворожок і чаклунок. На відміну від своїх середньовічних колег, вона прибула з-за океану не на традиційний мілті, як годиться справжній відьмі, а на власному вертоліті. До речі, Лік сама пілотує цю машину.

СТАРОЖИЛИ НА ПОЛІЦЯХ. Книжки, які не мають попиту, називаються в США магазинними старожилами. Виявилось, що найбільше серед них всіля-

кої антикомуністичної літератури, яка роками нерухомо стоїть на полицях. Про це сумне становище йшлося недавно на засіданні комісії конгресу США. Реакція комісії була несподіваною: в майбутньому призначати державну дотацію видавництвам, що видають антикомуністичну літературу!

СУЧASNЕ ВИХОВАННЯ. Перед судом у Модесі (штат Каліфорнія) став шестирічний хлопчик. Юний громадянин США зламав автомат для продажу сигарет. Мати хлопчика пояснила суддям: «Я зовсім не розумію цього вчинку, адже син одержує від мене досить грошей на сигарети».

Багатство Занзібару —
гвоздичне дерево.

кшо придивитися до карти Африки, то трохи нижче екватора, неподалік від східного берега Чорного континенту можна побачити два невеликих острови — Занзібар і Пембу, відокремлені один від одного досить широкою протокою. На обох островах живе всього триста сорок тисяч мешканців. Найбільшим містом тут є Занзібар з населенням коло 60 тисяч чоловік.

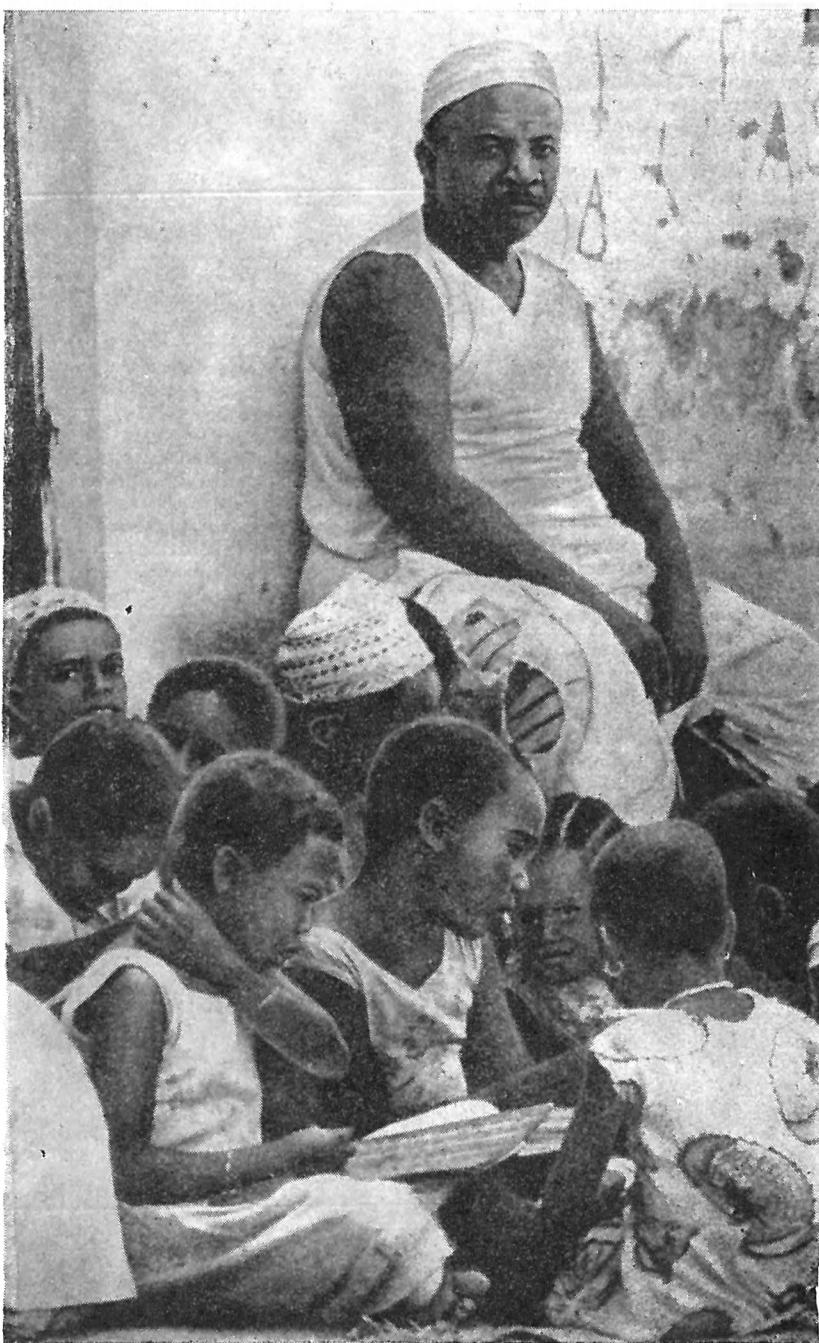
Занзібар і Пембу населяють, в основному, африканські племена, які розмовляють мовою суахілі. П'яту частину становлять араби й індійці. Європейців, переважно англійців, налічується тут не більше п'ятисот чоловік.

Енциклопедичні словники наводять обмежені відомості щодо економіки островів: господарство — екстенсивне землеробство, переважна монокультура — вічнозе-

Нашадки

ЧОРНИХ НЕВІЛЬНИКІВ

Шкільних приміщень тут обмаль. Діти часто вчаться просто неба.

лене гвоздичне дерево, яке дає коштовні прянощі — гвоздику й гвоздичне масло.

Англійці контрабандою перевезли сюди садженці гвоздичних дерев з Молуккських островів, незважаючи на якнайсуворішу заборону власників цих островів — голландських колонізаторів. Згодом Занзібар і Пемба стали монопольними постачальниками цінного продукту. Деяких прибутків приносять й такі статті вивозу, як копра й кокосове масло. Імпортуються на острови текстиль і продукти споживання. Отже, постає типова картина економіки відсталої колонії, чиї природні ресурси експлуатуються по-хижакьковому, а власна промисловість зовсім не розвивається.

Історія островів, особливо більшого з них, Занзібару, криє в собі багато трагічних епізодів. Розташовані від африканського континенту на відстані лише у 36 (Занзібар) і 50 (Пемба) кілометрів, вони вже в XVIII сторіччі привертають до себе увагу арабських султанів. З них зручно було робити розбійницькі наскоки на материк, і водночас успішно захищатися від будь-якої спроби висадки на острови.

Протягом століття арабським роботорговцям вдалося створити на Занзібарі цілу розбійницьку імперію. Вони укріпили острови і заснували чимало факторій у Центральній, Східній та Південній Африці. В цих факторіях зупинялися каравани невільників, тут також переховували «блілу кістку» — слонові бивні, у гонитві за якими занзібарські торговці майже повністю винищили африканських слонів.

Щороку з континенту на острови вивозилося від 300 до 400 тисяч негрів, яких потім переправляли на малоазіатські невільничі ринки. Шлях з глибин африканського материка до Занзібару, а потім у трюми невільницького судна на арабські ярмарки — то був справжній шлях сліз, крові й смерті.

Та й слонова кістка коштувала життя сотням тисяч африканців. Адже через поширену в Африці муху це-це, укуси якої смертельні для худоби, перевезення вантажів на далекі відстані гужовим транспортом було неможливе. Із усього континенту до узбережжя Африки потяглися каравани людей, що несли слонові бивні. Скелети тисяч загиблих від спраги й втоми наочно вказували їх шлях.

Переносили бивні переважно негри з африканського узбережжя поблизу островів Занзібар і Пемба. Розмовляли вони мовою суахілі, і поволі ця мова поширилася майже по всьому континенту. Її досі називають «африканським есперанто».

Жінки Занзібару вийшли на демонстрацію, протестуючи проти створення на острові американської контрольної ракетної станції.

В середині XIX століття Занзібар захопили німецькі колонізатори, але вже 1890 року виміняли його в англійців на острів Гельгoland у Північному морі. Англійці вдалися до такого обміну в зв'язку з прокладенням Суецького каналу. Вони правильно розрахували, що нова комунікація відкриє широкі перспективи для торгівлі між Європою та Африкою.

Поступово роботоргівлю було остаточно заборонено, і вона втратила своє панівне значення. Основною економічною принадою островів стала культура гвоздичного дерева.

Нащадки чорних невільників та поставщиків слонових бивнів складають нині понад 80 процентів населення Занзібару. 12 січня цього

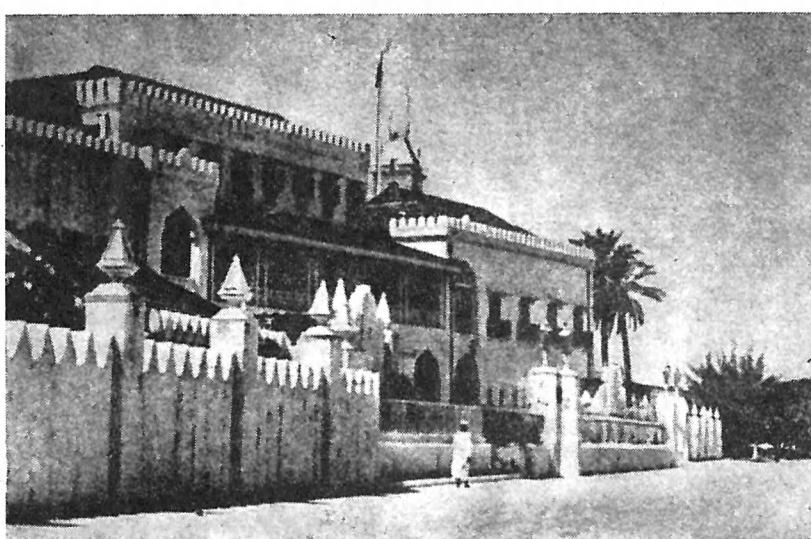
року вони разом з арабськими демократичними силами повалили уряд султана і заснували Народну Республіку Занзібару і Пемби.

* * *

Як виглядає Занзібар сьогодні? В туристських проспектах його називали «найпрекраснішим островом світу», маючи на увазі природні краєвиди. Інша справа — населені пункти островів. Вулиці міст — вузькі, здебільшого не ширше метра, сонце майже не проникає в них. Скрізь панують жахливі злидні, темрява і хвороби; тут бракує шкіл, лікарень.

Повітря островів насичене ароматами гвоздичного дерева. Чотири мільйони цих дерев росте на Занзібарі й Пембі, вони дають чо-

Палац колишнього султана. Звідси, потаємним ходом, правитель втік до Англії.

Проти панування султана і його англійських покровителів об'єдналися всі негри і араби.

тири п'ятих всього світового експорту гвоздичного масла.

Збирання врожаю з гвоздичних дерев провадиться таким примітивним способом, як і сто років тому: діти залазять на дерева з темно-зеленим листям, зламують стеблини з насінням гвоздики, складають їх у прив'язану до руки хустку. Коли назбирають повну, кидають стебла униз, де вже чекають батьки, які відносять важкі лантухи на обробні пункти. Тут вилучають насіння, сушать його на матах і готовую до експорту. Власники гвоздичних плантацій безсorомно експлуатують робітників — ціла родина, що працює на плантації повний рік, заробляє не більше шістдесяти карбованців (на наші гроші).

Старовинні мідні прикраси на

будинках, деякі залишки давнього мистецтва занзібарців свідчать про те, що колись життя на острові було набагато кращим. У середньовічних арабських рукописах збереглося прислів'я: «Коли Занзібар грає на флейті — вся Африка танцює». Та ці часи канули в минуле.

Скинутий султан Занзібару Сеїд Джамшид бін Абдулла був служняною маріонеткою Англії. У часи так званого «протекторату» англійські імперіалісти жорстоко розправлялися з кожним «непокірним» султаном. Проте 1955 року утворилася «Націоналістична партія Занзібару», яка вимагала ліквідації іноземних збройних баз на островах. Незабаром виникла друга партія «Афро-шіразі», а згодом від неї відокремилася «Народна партія Занзібару й Пембі».

Перші озброєні загони нової держави.

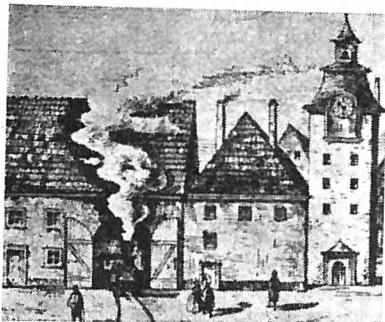
Англійські колонізатори сподівалися, що розбіжності, існуючі у програмах окремих партій, дозволять їм ще продовжити на деякий час своє панування на островах. Та представники всіх партій разом звернулися до британського резидента з вимогою надати країні суверенітет. Вони посилалися на те, що національні сили вже цілком дозріли, щоб керувати своїм життям. Під впливом народновизвольного руху британський резидент змушені був 1961 року дати дозвіл на проведення загальних виборів. На цих виборах Народна партія дісталася три місця, Афро-шіразі дев'ять і Націоналістична партія — десять місць. Однак партії не спромоглися утворити коаліції, і резидент внулював проведені вибори. Проте 1963 року Занзібар все-таки став суверенною державою, і невдовзі арабського султана було скинуто, а Занзібар проголошено Народною Республікою.

* * *

У квітні цього року президент Народної Республіки Занзібару і Пембі Абейд Каруме і президент сусідньої держави — Республіки Танганьїки Джуліус Ньєрере підписали угоду про об'єднання цих двох африканських держав. Так на карті Африки з'явилася нова назва — Об'єднана Республіка Танганьїки і Занзібару.

Ця подія стала важливим кроком на шляху до єдності африканських народів, до скорішого знищенння всіх решток ганебного колоніалізму на африканському континенті.

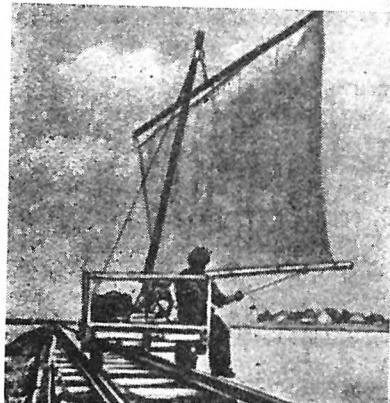
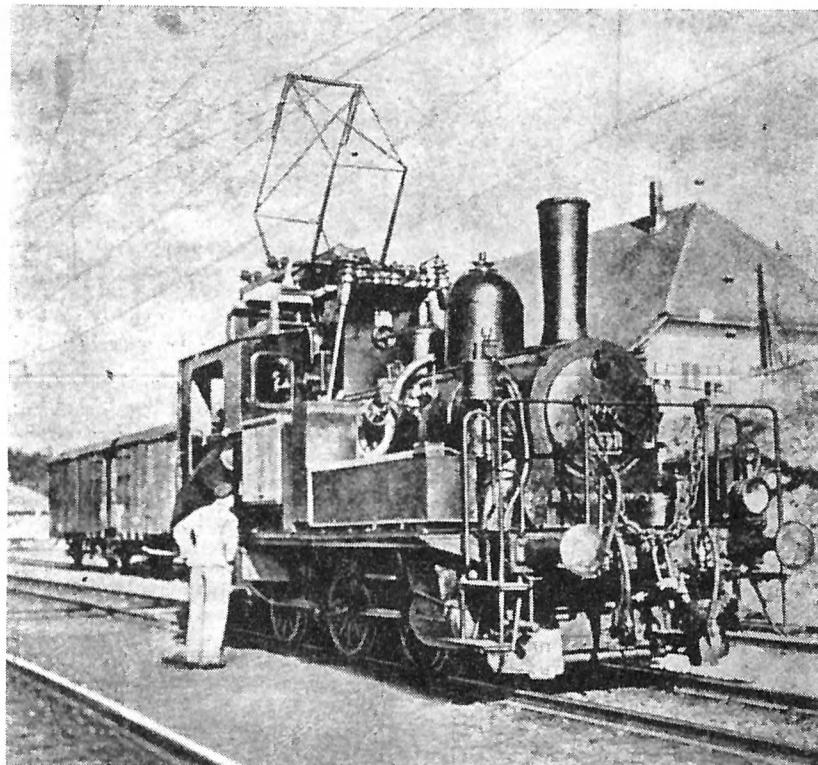

Кур'ози на рейках

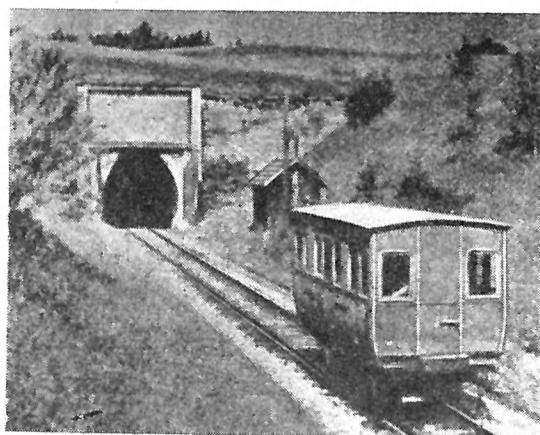
Колись, під час прокладання однієї з перших австрійських залізниць, інженер-топограф, кепкуючи з якогося селянина, сказав: «Через півроку саме тут, де стоїть твоя клуня, буде ходити поїзд». Це, здавалося, не дуже збентежило селянина, і він спокійно відповів: «Тільки не думайте, що я раз у раз відчинятиму йому ворота».

Жарт цей був близький до істини. На центральній площі австрійського міста Вельса ще й досі стоїть будинок, через ворота якого проходила колись залізнична колія Лінц-Гмюнден. Спершу то була конка, а в 1856 році жителі Вельса мали змогу спостерігати, як з воріт на площу, пихтаючи, виповзав маленький локомотив з вагонами.

Звичайно, з часом такі кур'ози траплялися все рідше. Проте, ще й сьогодні у Ватікані існують величезні мармурові ворота, через які ходять поїзди. До речі, ватіканські залізниці найкоротші в світі. Колія для особистого поїзда папи має довжину лише 862 метри.

Під час другої світової війни нестача вугілля змусила швейцарських інженерів створити електропаровий локомотив. Вони обладнали два маневрові локомотиви електричними дугами. Електроенергія перетворювала воду в котлах на пару і приводила в рух поршні цієї дивовижної машини. Для поповнення необхідного запасу води використовувалися спеціальні ями. Тіх викопували між рейками на певній відстані одна від одної, і наповнювали водою. Щоб не зупиняти поїзд, кочегар, дійджаючи до чергової ями, опускав в ній спеціальну трубу, кінець якої був зігнутий по ходу поїзда, і вода під тиском потрапляла в котел локомотива.

А хто в Австрії не знає цього дивного вагончика-конки, побудованого ще 1854 року? Ветеран довго і вірно служив власникам шахт для перевезення різних вантажів з штреків до Брайтенштуцлінга. Вагончик приводився в рух дуже легко — одним поштовхом. Він пробігав похилим штреком униз понад 30 кілометрів на день. Для регулювання швидкості вагончик мав спеціальний тормоз. Нагору ж без сторонньої допомоги вибиратися він не міг. Доводилося чіпляти його до попутного товарного поїзда.

Ще задовго до винайдення пасажирового локомотиву коліями шахт одного з південних міст Швейцарії курсували вагонетки з встановленими на них вітрилами.

У Сполучених Штатах Америки також намагалися використати силу вітру. Тут з 1947 по 1952 рік вагонетки з вітрилами використовувалися для перевезення пасажирів та вантажів через дамбу, що з'єднувала узбережжя океану з островами Халінген-Сланд і Лангнес. Однак при зустрічному вітру людям доводилося штовхати такі вагонетки поперед себе.

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

УНІВЕРСИТЕТИ АЛАНА МАРШАЛЛА

Алан Маршалл. Це трава. Мельбурн. 1962.
Алан Маршалл. В моєму власному серці.
Мельбурн. 1963.

Алан Маршалл — широко відомий австралійський письменник і громадський діяч, великий друг Радянського Союзу, віце-президент товариства «Австралія — СРСР». Його книга «Це мій народ» вважається класичним твором австралійської літератури. Перу Маршалла належить роман «Які в тебе гарні ніжки», збірки оповідань «Розкажи про індика, Джо» та «Як справи, Енді?», ряд інших книг і вже відома українському читачеві повість «Я навчився стрибати через калюжі» (Див. «Всесвіт» № 4, 1959 р.).

В цій повісті письменник розповідає про своє дитинство (народився він у 1902 році), про те, як його, шестилітнього хлопчика, уразила страшна хвороба — поліоміеліт, що назавжди зробила його калікою. Ноги Алана «стали чужими», і він міг пересуватися тільки за допомогою милиць.

Маленький Алан, проте, ні в чому не хотів поступитись перед своїми здоровими товаришами, він навчився не тільки «стрибати через калюжі», а й полювати на зайців, видиратися на дерева, плавати і навіть спробував оволодіти професією батька — сміливого обіжджика коней. І хоч ноги че слухалися хлопчика, він кінець

кінцем таки навчився сідати верхи і мчати на коні галопом!

В 1962—63 р. світ побачили дві нові книжки Алана Маршалла, повісті «Це трава» і «В моєму власному серці», які безперечно, також увійдуть у золотий фонд австралійської літератури, посівши в ній таке саме місце, яке посіли «В людях» та «Мої університети» Максима Горького в літературі російській. Таке порівняння повістей Маршалла з творами Горького не довільне. Сам Алан Маршалл називає великого нашого письменника своїм учителем.

В червні цього року австралійський письменник уперше відвідав

СРСР. В розмові з кореспондентом «Літературної газети» він сказав: «Я приїхав до вашої країни як гость Спілки письменників СРСР. Ця подія має безпосереднє відношення до великого Горького. Він мав великий вплив на мою творчість. Я хотів відвідати країну, де народився і жив Горький. Я завжди глибоко захоплювався Радянським Союзом... Горького я почав читати ще в дитинстві. Мені дуже хотілося навчитися писати так, як пише він. Його очі бачили все».

Бачити все — таким девізом керувався і молодий Алан, коли він був «у людях» і проходив свої «університети». І тому повісті про його юнацькі роки виходять за рамки автобіографічного твору і стають своєрідною історією австралійського суспільства.

З перших же кроків свого самостійного життя Алан пізнає всю гіркуту й злідні безробіття, а потім і нещадної експлуатації з боку численних хазяїв. Йому було набагато важче, ніж іншим його товаришам-безробітним: підприємці не хотіли наймати на роботу каліку, а якщо вже наймали, то платили йому половину належного заробітку.

«Двері... Двері... Двері... Двері, що зачинялися за мною — нескінченна анфілада дверей, тих щітів в руках у людей, які заступали мені дорогу до незалежності, до самоствердження».

Багато років поневірявся Алан Маршалл у пошуках шматка хліба — працював і рахівником, і клерком у крамниці, і сторожем у трунаря, і діловодом на взуттєвій фабриці, був і бродягою, і ворожбита, і консультантом з «сердечниками» питань у журналі для жінок, знався з людьми мельбурнського дна — і весь час жадібно вбирав у себе нові враження, всім серцем тягнувся до людей, шукаючи в

них перш за все людяності і майже завжди знаходячи її.

«Я десь читав, — пише Маршалл, — що для того, щоб розуміти інших людей, ти повинен спочатку зрозуміти самого себе. Я не вірив у це. Я вважав, що лише навчившись розуміти інших людей, ти можеш чесно зазирати у власну душу».

Цей непереборний потяг до людей не означає, проте, що Маршаллу властивий всепрощаючий, блаженний гуманізм. Дуже скоро життя навчило його розрізняти в людях представників різних класів — експлуатованих і експлуататорів. Несправедливий устрій суспільства, в якому він живе, приводить до знецінення прекрасного в людині, вбиває в людині талант: «У країнах, де голод, відчай, неутво і нещадна експлуатація прирікають народ на безпросвітне животіння, розкидані тисячі могил великих митців, які співали свої пісні тільки самим собі», — пише він. — А у тих, хто виживає в боротьбі за існування, дуже часто талант «в'яне, приирає якісно збочених форм, зраджує себе і йде слугувати жорстоким, заповзятливим та жадібним людям, яких культура зовсім не цікавить. І ті, хто має талант, вироджуються в карикатуру на самих себе».

Питання розвитку культури хвилюють письменника, він гірко констатує, що ділки роблять бізнес з мистецтва й літератури, а тисячі й тисячі людей стають «жертвами реклами й пропаганди, що встановлює свої цінності — цінності, ворожі розвиткові культури й утвердженю високих ідеалів».

Разом з духовними цінностями опошулюється й таке прекрасне людське почуття, як кохання. Справжньому коханню бракує повітря в суспільстві, де панує фальшиве мораль і всепроникливе фарсейство.

А там, де немає місця коханню, немає місця й щасливому дитинству. Відбувається страшний злочин: дітей позбавляють радощів життя. В повісті «В моєму власному серці» є такий епізод: мати привела дочку — зовсім ще дитину — в контору взуттєвої фабрики, де Маршалл працював діловодом...

«Вони стояли поруч, нещасні й безпорадні, мати — жриця, що привела свою дитину на заклання, і дитина, яка в цю мить мріяла про те, що їй дадуть роботу. Вона не догадувалася, що там, за засиненими дверима, з-за яких долинав страшний брязкіт і гуркіт, робота уб'є її дитинство.

За тими дверима не було зеленого лужка для веселих ігор; не було гуртка дітей, що співають разом із своїм учителем; не було ні книг, ані картинок... Не було всіх тих прекрасних речей, які вона мусила пізнати, і які вже ніколи не пізнає, як тільки двері зчиняються за нею.

Гуркіт оглушить її, і, налякана, затурканана, вона кінець кінцем примириться із своєю долею, так і не дізнатись, що те, що спіткало її, зовсім не є природною долею всіх маленьких дочек бідних батьків, а способом життя, який продумали для неї і нав'язали їй визискувачі в ім'я своїх власних потреб».

Так, в автобіографічних творах Алана Маршалла ми знаходимо чимало сумних сторінок, багато тяжких і похмурих картин. Та незважаючи на це, повісті його просякнуті життерадісним оптимізмом, вірою в просту людину, в перемогу справедливості, в краще майбутнє.

І тому коли автор сам у своїй автобіографії неодноразово нагадує, що він — каліка, виникає бажання протиставити глибокий гуманізм, непідробну, щиру людяність його творів хворобливій писанині здорових тілесно, але скалічених душою західних літераторів-модерністів. Про це сказано і в анотації до повісті «В моєму власному серці». «Маршалл, звичайно, іде наперекір потокові сучасних модних літературних течій». І справді, в творах Алана Маршалла не знайдеш ні обскурантистських вивертів, ні жонглювання пишномовними епітетами, ні вимучених фраз, ані химерних абстракцій; немає в них і образів недолюдків чи надлюдін, покликаних уособлювати скоріше якісь фантасмагорічні ідеї, а не живих людей. Маршалл пише ясно, просто і дохідливо. Він пише про життя людське, про людські мрії, радощі й турботи. Герої його

книжок — люди з народу, і він змальовує їх з душевною теплою, бо твердо переконаний, що саме простим людям належить право бути щасливим. Тим-то, читаючи книжки Маршалла, ми завжди розуміємо, що саме хоче сказати автор — і нам подобається те, що він каже. Як справедливо зазначено у вищезгаданій анотації, Маршалл «не потребує ніяких фокусів, викрутасів, ніякого копирсання в бруді, ніяких екскурсів в еротику для того, щоб створити шедевр».

Письменник часто нагадує читачеві, що він каліка. Але робить це не для того, щоб оплакати свою долю, викликати жалість. Ні, слізози співчуття Маршаллу не потрібні, він вимагає, щоб до нього ставилися як до цілком здорової людини і частенько обурюється, згадуючи, як ображали його, співчуваючи його каліцтву, начебто жалісливі, а насправді безтактні люди. І як весело сміється він, коли маленька дівчинка, заздрісно дивлячись на його незgrabні «стрибки», каже:

— От пощастило тобі, Алан! Адже ти на милицях...

Письменник робить для себе такий висновок: «У нас в усіх є труднощі. І мої труднощі полягають не в тому, що я ходжу на милицях, а в тому, як ставляться до цього людини». І знову й знову свою поведінкою Алан доводить друзям, що він, власне, не каліка, і друзі забувають про його милиці.

Багато уваги приділяє письменник традиційній для австралійської літератури взагалі темі «мейтшіп» — дружби. На все життя закарбовуються в пам'яті Алана слова його першого друга Артура — «соціаліста і бунтаря».

«Дехто вважає, ніби можна прожити все своє життя на самоті з самим собою. Це брехня. Людина просто мусить піклуватися про когось».

І одне з правил, яке Алан назавжди засвоює в університеті життя, полягає в тому, що справжніх друзів слід шукати собі тільки серед робочого люду. В спогадах Маршалла є розповідь — власне, закінчена новела — про дружбу двох безробітних, які мандрують дорогами Австралії. Це зворушлива й сумна історія,

бо головний її герой гине внаслідок нещасного випадку. І знаменно, що ця людина, справжній взірець відданості, хлопець, готовий пройти заради друга крізь вогонь і воду, сміливий, розумний і душевний товариш, належить до лав Комуністичної партії Австралії.

Друзі відіграють неабияку роль у формуванні світогляду Маршалла. Якщо, наприклад, в другій книзі автобіографічного циклу колишній солдат Артур вперше пояснює Алану, що таке війна, кажучи, що вона вигідна лише фабрикантам зброй і що «немає нічого гіршого за війну», то в третьій книзі Маршалл уже пише про свою власну органічну ненависть до воєн.

Під час економічної кризи кінця 20-х років хазяїн взуттєвої фабрики, який розбагатів на воєнних поставках в часи I світової війни, каже Алану:

«Ще одна війна — от що нам потрібно. Тоді у нас буде скільки завгодно грошей».

Ці слова обурюють юнака. «Я ненавиджу війну, і мені здавалося неймовірним, що є люди, які радо вітали б її. Прагнення збагачуватись на смерті інших викликає в мене огиду».

Цілком природно, Алан Маршалл знову і знову ділиться на сторінках цих повістей своїми думками про літературну працю, про роль письменника в суспільстві, про місце літератури в житті людей.

Письменникові потрібен багатий життєвий досвід, зазначає він. Та самого лише досвіду ще замало. Справжню наснагу літературі може дати тільки знання людей, знання свого народу, а приходять такі знання лише до того, чиї інтереси й саме життя невіддільні від інтересів і життя народу. Цю думку він висловлює в афористичній фразі: «Перо, яким я пишу, мусить скеровувати гилячі рук.» І потім додає: «Книжки висвітлюють уроки, подані життям, пояснюють те, що ти бачиш і відчуваеш, надають зміст твоєму досвідові, але вони не можуть бути тим паливом, яке рухає творчу працю. Цю функцію виконує

життя — все те, що ти відчуваєш, бачиш, чуєш, вбираєш в себе... Силу свою письменник черпає не в знанні правил побудови речень, а в усвідомленні того, що на плечах у нього лежить тягар усіх турбот людських. Тільки тоді він

має право виступити наперед і піднести сурму до уст».

В творах Алана Маршалла ми знаходимо підтвердження цих чудових слів.

М. ПІНЧЕВСЬКИЙ

ДВА ДІДРО

Дені Дідро. Черниця. Небіж Рамо.
Держлітвидав, 1963.

Дідро — вулкан пророчистості, витончений стиліст, зневаєць скарбів мови, художник із лаконічним і точним письмом, і Дідро — недорікуватий, невисокої мовної культури письменник, глухий до музики слова, викохувач суржiku і добірних канцеляризмів. Таким двоєстям мені здався славетний французький енциклопедист у виданні українською мовою його творів «Черниця. Небіж Рамо».

Два твори, два переклади — два Дідро. «Черницю» переклав І. Ковтунов, «Небожа Рамо» — переклав 1933 року Валеріян Підмогильний, а зредагував у 1963 році Микола Лукаш. Я детальніше розгляну перший, бо саме він і спонукав мене взятися за перо.

Безперечно, І. Ковтунов зізнав про існування перекладу, зробленого Валеріяном Підмогильним 1933 року. І не тільки зізнав, але й послуговувався ним. Звернімося до прикладів.

«Подумайте, дитино моя, що доля вашої матері на тому світі багато в чому (дуже) залежить від вашої поведінки на землі: всевидючий бог у справедливості своїй залижить мені все добро і все зло, вами вчинене. Прошайте, Сюзанно, не просіть нічого у ваших (своїх) сестер.»

У дужках я зазначаю розбіж-

ності у виданнях 1933 і 1963 років.

«Пане маркіз, я звідси бачу, якого болю завдаю вам, але ж ви хотіли знати, чи варта я того маленького (гідна я хоч трохи) співчуття, якого сподіваюся від вас. Отоді відчула я вищість християнської релігії над усіма релігіями в світі. Яка глибока мудрість (міститься) в тому, що сліпа філософія називає безумством хреста!»

«— Це спокусник, — казала вона, — це він! Якої дивної прібрав він подоби! Дайте (візьміть)

свяченої води, бризкіть свяченою водою на мене...»

Але заплющмо очі на місця, де Ковтунов забуває, що він перекладач, а не редактор і заходжується з дрібною правкою коло перекладу Підмогильного. Фахівець-бо мав напохваті ще й російський переклад Д. Лівшіц та Е. Шлосберг. Принаймні, до нього він заглядав не менше, ніж до оригіналу.

Розгорнімо восьму сторінку:
«Деякі слова, що вирвалися в батька в пориві гніву, — бо він таки був запальний — деякі обставини, підмічені мною в різні часи, балашки сусід, пересуди слуг, змусили мене...»

Цю фразу перекладено не з французького оригіналу, а з російського перекладу:

«Некоторые слова, вырвавшиеся у отца в порыве гнева, — а он был горяч — некоторые обстоятельства, подмеченные мною в разные периоды, пересуды соседей, болтовня прислуги, заставили меня...»

Як бачимо, роботу Ковтунова не можна визнати за цілком самостійну. А проте підглядання і шпаргалки не врятували тлумача. Усім відома істина, що коли роблять другий переклад того самого твору, то цей переклад має бути кращий за перший. Ковтунов викликав на змагання Підмогильного. І вийшло так: ми колись мали адекватний художній переклад, а тепер доводиться обходитися лише тінню. Якщо у Підмогильного майже не відчувається, що «Черниця» є все ж переклад, то в Ковтунова на кожній сторінці процес волають буквальні. Якщо один зберіг у стилівих формах і лексичному доборі колорит оригіналу, то другий його зневарив і збіднів. У підряднику І. Ковтунова читаємо: «піт остаточно візволив мене від гарячкі», в художній роботі: «гарячка зовсім зійшла з потом». Букваліст перекидає маркіза в чужоземця, що калічить мову: «Які жахливі речі і які численні, різноманітні, безперервні». Художник вкладає в уста маркіза слова вишукані, але цілком природні: «Скільки жахіз, таких вигадливих і довготрива-

лих». У І. Ковтунова черниця не скаже по-людському: «мені завжди буде до нього (колодязя — А. П.) вільний шлях», а казна по-якому: «Я завжди знаходитиму його готовим прийняти мене». У сучасного перекладача не ви словлюються отак по-простацькому: «не мучте», «з вами суворо поводились», а тільки: «не завдавайте мені страждань», «до вас застосували суворі заходи». І. Ковтунов думає, що український синтаксис може допустити конструкції французької мови:

«Коли ставлять обороні такі вузькі межі, маючи справу з представниками супротивної сторони, котрі в своїх нападах не визнають ніяких меж... то...»

Виходить, не оборона має діло з противником, а ті, що обмежують оборону. Але ж це речення безособове! В. Підмогильний, звичайно, не допускається безграмотності:

«Коли обороні поставлено тісні межі, а напад противника ніяких меж не визнає, то...»

1. Ковтунов перекладає художній твір стилем протоколу. Щоб підкреслити канцеляризми, я даватиму поряд варіант В. Підмогильного: «Вирок, де при найменшому недодержанні формальності визнається недійсною вся процедура, хоч би вона й була правильна в усьому іншому.» «Випадок, де брак якоїсь дрібної формальності знищує всю процедуру, навіть справедливу зрештою». «Упевнена в правильності своєї поведінки». «Я була спокійна за свою поведінку.»

У новому перекладі багато недолігих виразів, мовних дивоглядів. «La tèse des novices» віддано дуже незграбно: «мати-наставниця послушниця». А чому б не сказати «мати-послушниця» або «наставниця послушниця»? «Демон нечестя» став «демоном непристойних потягів» (!).

Використовування російського перекладу, про яке йшлося на початку, не могло минути без сліду. Мабуть звідти Ковтунов запозичив силу русизмів: злодіяння (себо лиходійство, злочин, злочинство), угощення (частування, гостина), преклоняти коліна (стати навко-

лішки, схилити коліна, вклякнути), сиділка (доглядачка), з точки зору (з погляду), віддати під начально (під команду, під оруду, під чиось руку), солом'яний матрац (сінник), дар утішительки (хист розраджувати), писати під диктовку (писати з голосу), зряду (підряд) тощо. Навіянний російським перекладом вираз «він відзначився на службовому поприші, «поприще» — по-українському «поле, терен», а краще віддає це місце Підмогильний: «він визначився на службі».

Порівнюючи переклад Ковтунова з перекладом Підмогильного, дивом дивуєшся: чому такий досвідчений редактор, як О. Хатунцева, не здолали оцінити по заслугі роботу видатного майстра? Тоді не було б і разючого контрасту між «Черницею» і «Небожем Рамо».

Я простудіював дуже пильно ювелірну роботу Миколи Лукаша. Його редакція невелика (переклад Валеріяна Підмогильного гарний), але слухна. Редактор добирає міцніших виразів: скажімо, нейтральне «змагаються» виправляє на «зрізується», що ліпше передає французький вираз «font assaut», а «пожив у бернардинському монастиреві» на «відпasseя на бернардинських харчах». Або ще така чудова правка: дослівній, а тому трохи невиразній фразі «обличча, які можна взяти за його протилежність» знайдено прекрасний український відповідник: «обличчя, ніби пані стара». Лукаш успішно шукає відповідних прислів'їв. Наприклад, Підмогильний перекладає буквально: «добра слава краща від золотого пояса». У Лукаша, так само як і в первотворі, виходить прислів'я: «краще добра слава, ніж золочені рукава». В іншому місці він знаходить приказки: «Дурний дає, розумний бере; не к різдву йде, а к велиcodню». Редактор частіше звертається до ідіом, замінюю деякі слова, що застаріли. Та це й зрозуміло. Адже з часу опублікування перекладу Підмогильного минуло тридцять років.

А. ПЕРЕПАДЯ

Роман—за чотири дні...

Про людину, погруддя якої показують сьогодні на початку багатьох з телевізійних фільмів, розповідали за її життя такий анекдот:

«Дзвонить телефон: — Я можу поговорити з містером Едгаром Уоллесом?

— На жаль, це неможливо, він допіру взявся писати нову повість.

— Дарма, я почекаю біля телефону, доки він її закінчить».

...Повернімось у минуле — у 1929 рік. Саме тоді Едгар Уоллес приїхав до Лондона з Америки, де уклав ряд вігідних контрактів. Журнал «Чікаго Дейлі Ньюс» замовив йому кілька детективних романів. Платить п'ять тисяч доларів лише за право першодруку в США — всі інші права лишаються за автором. П'ять тисяч доларів на той час були чималою сумою. Ну, а потім вже підуть фунти, марки, франки, крони, ліри, — від інших газет, що куплять новий детектив, і від видавництв, які випустята його окремою книжкою. А може, ще будуть і фільми?

Але все це — попереду, поки що роману нема, є лише угода, за якою, у точно визначений день і годину, лондонська філія «Чікаго Дейлі Ньюс» має одержати

надрукований на машинці перший із замовлених романів: 450 сторінок, 100 000 слів.

Уоллес вельми полюбляє гроши і потребує їх. Витрачає багато, і перш за все — на іподромі. На жаль, він завжди програє, але не втрачає надії на реванш. Цілісінські дні Уоллес марнує на своє улюблене заняття. А час спливає...

До терміну, зазначеного в угоді, лишилося тільки два тижні, а Уоллес ніяк не може взятися до роботи.

Ось уже зостається десять днів... тиждень...

За п'ять днів до передбаченої дати дзвонить лондонський представник «Чікаго Дейлі Ньюс». Він хоче дізнатися, якою буде повість.

— Бліскучо! Надзвичайно цікавою, — запевняє секретар Уоллеса Кертіс.

— Бівіство?

— Ще й яке!

— Невже? Яке?

Кертіс намагається якось виплутатись.

— Знаєте що, пане Кертіс? Ви краще не викручуйтесь. Містер Уоллес ще не починав працювати, правда?

— Еге ж... власне, ні... але напевно...

— Пане Кертіс, нащо ви мені очі замилюєте? Він ще

почав сьогодні і не почне завтра, якщо не матиме серйозного стимулу. Заложиться з ним на 20 фунтів, що він не зможе вчасно закінчити роман.

I Уоллес, якого не примусила працювати навіть перспектива втратити п'ять тисяч доларів, замикається, нарешті, в своєму кабінеті, щоб не програти оті двадцять фунтів.

Сидить, курить, п'є чай, але ще не написав жодного слова. Він, власне, не уявляє собі, про що саме писатиме. Задум уже є (взагалі, у нього задумів — хоч греблю гати), але почати не може. Якби написати перших кілька сторінок — далі пішло б як по маслу. Але сме цих сторінок немає.

День закінчується. Коли наступного ранку Кертіс увійшов до шефа, той сидів за столом перед чистим аркушем паперу.

— Які новини?

— Разюча новина — у суботу мусимо здати сто тисяч слів, — незворушно промовив Уоллес, по тому спокійнісінько відсунув аркуш паперу і почав збиратись, як щодня, на іподром: «Дарма, ще маємо чотири дні».

Ввечері було вже лише три з половиною дні, але вночі справа, нарешті, зру

шила з місця. О п'ятій ранку перший розділ закінчено.

Уоллес бере ванну, потім у халаті знов сідає за письмовий стіл. Саме тепер починається робота! Монотонним, спокійним безбарвним голосом, слово по слову, фразу по фразі, розділ по розділі — створює свою повість, користуючись диктофоном.

Протягом дня Уоллес випиває шонайменш сорок склянок чаю і викирює понад сто цигарок. Нічого не єсть, не вмивається, не голяється. Не звертає уваги на тих, хто входить до кімнати. Для нього ніщо не існує, — oprіч твору, який він диктує спокійно, неквалено, ніби в нього є ще цілі роки, а не два дні.

Минають години, минає день, ніч. Уоллес не знає, що тепер — ранок чи вечір. Вікна запнуто шторами, в кабінеті — електричне світло. Час перестав існувати — є лише роман, який в суботу о першій годині має бути готовий.

Скільки книжок створив він у такий спосіб? Навіть сам не знає, але, мабуть, понад сто — за останні роки в середньому по одній на місяць. Не пам'ятає навіть усіх назв...

Бувши під час англо-бурської війни військовим санітаром, Едгар Уоллес спробував написати до газети кілька кореспонденцій про те, що йому довелося побачити. Ці кореспонденції надрукували, навіть сплатили гонорар. Виявилось, що він має журналістський хист, вміє легко писати.

Згодом Уоллес став кореспондентом агентства «Рейтер», потім — газети «Дей.іі Мейл».

...Кертіс вже два дні не був у домашніх, майже не спав, дуже мало їв. Напіводягнений, скуйовджений, неголений, сидить за машинкою і друкує — в трьох примірниках, як вимагає угода — те, що записано на цилінд-

рики диктофону. Він має бути дуже уважним, бо шеф не надає значення окремим деталям. Уоллес, зокрема, може переплутати імена геройів, і Кертіс мусить здогадатись, що Джон — це Джек, про якого йшлося вже давно, або Джордж, згадуваний ще раніше. Ба навіть трапляється й таке, що якийсь персонаж, вбитий у п'ятому розділі, знов постає, ніби нічого й не сталося, в десятому. Все це Кертіс повинен якнайпильніше впорядкувати, щоб рукопис, який потрапить до видавця, мав цілком пристойний вигляд. Опріч цього, треба писати швидко, по три тисячі слів на годину, бо часу залишається обмаль.

Кертіс, працюючи, докладає героїчних зусиль, але іноді неспроможний уникнути деяких розбіжностей, бо детективи Уоллеса рясніють штучними, нічим не віправданими розв'язками.

Але читачі не мають до автора ніяких претензій. Уоллесові твори привертають їхню увагу й цікавість побудовою сюжету, бурхливим розвитком подій, разючими несподіванками. Іх не обходить те, що розв'язкам бракує логіки, що тут нема психологічних спостережень.

Письменник любить дурити читачів, аж поки вони, заплутавшись, зовсім перестануть розуміти, хто кого вбив, хто — злодій, а хто — передрягнений детектив. Трапляється, що, коли до кінця твору лишилося сторінок п'ятдесят, Уоллес виходить зного кабінету і питає в Кертіса та дружини, яка в найбільш напружені моменти звичайно допомагає секретареві:

— Ну що, знаєте, хто вбив?

Якщо не можуть здогадатись, радіє, наче дитина. Якщо здогадуються — роздратованій повертається до кабінету і, замість задуманої раніше кінцівки, пише зовсім іншу, не обов'язково логічну, але сенсаційну...

Перший свій детективний роман «Тroe справедливих» Уоллес мусив видавати власним накладом. А невдовзі всі чисто його твори стали розходитись дуже швидко. Він заробляв мільйони і витрачав мільйони. Мав будинок у фешенебельному районі Лондона, чудовий маєток, де мешкав влітку, цілій штат челяді, трьох шоферів. Коли виїздив взимку до Швейцарії, запрошуваючи шонайменше шістьох приятелів. Влаштовував великі прийоми. І нарешті — іподром.

В такий спосіб Уоллес по вуха загруз у боргах, і часто не уявляв собі, з чого жити на наступному тижні.

А втім, ні, адже ще на цьому тижні, завтра, буде готовий новий роман, а потім ще один і знов той самий шалений темп. Він відчуває, що страшенно втомився, розуміє, що нерви в нього розхитались, що конче треба відпочити, почати нормальнє життя. Проте вже давно пересвідчився: воно не дасть йому втіхи. Шалений темп, який він сам собі вигадав, діє на нього, наче наркотик. Лише так він може жити.

Одного дня 1932 року в пресі з'явилось повідомлення, що Едгар Уоллес, прибувши в Голлівуд, щоб написати кілька сценаріїв, захворів на запалення легенів.

Через кілька днів він помер.

Газети, які одразу ж після смерті Уоллеса оцінювали його майно у два мільйони фунтів, через кілька тижнів сповістили, що спадщина, разом з нерухомим майном, становить 13 тисяч фунтів стерлінгів, зате борги — 81 тисячу.

...Кільканадцять мільйонів телеглядачів зручніше вмощуються на стільцях та в кріслах: зараз вони побачать ще один телевізійний фільм, поставлений за повістю Едгара Уоллеса.

(За матеріалами зарубіжної преси)

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

ТОМАС МІЕН

Кіноконцентрат

Розчинити за смаком

Виснажене обличчя, блукаючий відсутній погляд, почуття якоїсь гидливості до себе, дика нервозність — ось далеко не повний перелік симптомів недуги, від якої мені пощастило здихатися... Кілька днів тому, вночі, я знайшов нарешті рятівний засіб від своєрідної наркоманії, що гнітила мене протягом багатьох років. А загрожували мені страшні наслідки: я мало не втратив посаду, друзів і навіть сім'ю. Так, я був наркоманом, тільки за наркотики мені правили телевізійні фільми нічної програми.

Моєму одужанню, звичайно, сприяло ще й те, що хвороба моя мала, так би мовити, локалізований характер — я «вживав» лише голлівудські фільми кінця тридцятих років. Тільки цим можна пояснити ту порівняну легкість, з якою мені пощастило позбутися страшної напасті. Що ж до бідолах, які не пропускають жодного сучасного фільму від «Херувимів з пекла» й до «Добувачів платини», то, боюся, їм буде важче повернутися собі здоров'я.

Наче наркоман, який нюхає лише кокаїн, я цікавився виключно фільмами, знятими до 1940 року, і тільки моє доскональне знання

телевізійних програм, надрукованих у газетах, та вміння швидко переключатися на потрібний канал давало мені змогу цілком задовольняти потреби проклятушої звички. Чотири—п'ять разів на тиждень я прокидався на світанку від нічних кошмарів за участю кінозірок Голлівуду. Я сидів, відкинувшись голову назад в своєму кріслі у вітальні, повністю одягнений і переді мною на столику височіла купа недокурків та яблучних недогризків. І лише телевізор, наче невисипущий свідок, спостерігав своїм єдиним насмішкуватим оком — порожнім екраном — весь цей сором і деградацію...

Порятунок прийшов несподівано. Тієї ночі я вже встиг подивитися якусь музичну комедію за участю Діни Дурбін і переключився на іншу програму, бо хотів побачити «Ангелів з брудними обличчями» — гангстерський бойовик 1938 року. Саме тоді все і трапилось. Минуло хвилин п'ять після початку фільму. І в ту мить, коли, пам'ятаєте, один із статистів просичав щось про те, що «клятим поліцаям нізащо не впіймати Роккі Саллівена, бо в них на це розуму не вистачить», я раптом зрозумів, що знаю все, що відбудеться далі у фільмі, аж до самого кінця, до тієї самої сцени, коли Роккі Саллівена, який верещатиме, мов недорізаний, потягнуть на електричний стілець. В ту ж мить я підвівся, уроочно підійшов до телевізора, вимкнув його і попрямував до ліжка.

Та лише вранці, прокинувшись від найміцнішого за багато місяців сну, я до кінця збагнув все значення того, що сталося. Більш того, мені спало на думку, що, власне, вже перші сцени всіх голлівудських фільмів тієї епохи мають одну спільну рису — коротенький діалог або в деяких випадках просто одну фразу, які виказують дальший зміст кінокартини і роблять її перегляд непотрібним. Цей діалог або фраза, зрозумів я, є квінтесенцією фільму і, якщо витягти цю суть, досвідчений глядач може спокійно вимикати приймач ійти до ліжка. Там у затишній обстановці він розчиняє її в своїй фантазії, наче кавовий концентрат у гарячій воді, кожен за своїм смаком, і одержує повнометражний фільм. Так народилася ідея про те, що я згодом назвав фільмом-концентратом, кінопорцією, яку можна проковтнути за два-три прийоми перед сном і не мучитися. Тепер, зовсім видужавши, я вважаю своїм обов'язком хоч у якійсь мірі допомогти моїм колишнім бідолашним друзям по нещастю і тому пропоную рецепти виготовлення десятка фільмів із концентратів. Як це робиться? Візьмімо, наприклад, фільм про кінні змагання. В цьому уявному фільмі кульмінаційний діалог відбувається на початку другої частини у сцені коло старенької стайні. Веснянкувата одинадцятирічна беш-

кетниця Сінді благально дивиться у водяний сті сині очі старого сивоволосого жителя Півдня і каже:

«Правда ж вони не застрелять нашого Світлячка, діду?»

А тепер розчиніть це у вашій фантазії і ви одразу ж одержите повнометражний фільм під назвою «Опівдні в Кентуккі». І хотів би я знати, чи знайдеться у світі людина, яка б стримала слізози, дивлячись його. Візьмімо хоча б той момент, коли дідусь вмирає безболісною, але такою натуральною смертю десь посередині шостої частини. А в кого не викличуть посмішки буйні веселощі Джезбо, добродушного негра-конюха? Ну, а хіба знайдеться людина, яку б не зворувив один із заключних епізодів фільму, в якому непутяща Пеггі, старша сестра Сінді, нарешті сходиться з Джімом Кренкшо—молодим столичним ветеринаром-ідеалістом, а Сінді й Джезбо хихочать, спостерігаючи їхній поцілунок з задньої веранди? А фінальні кадри, коли Світлячок з грайливим іржанням висовує голову із стайні? Так, Сінді, його не застрелили! Зараз ти побачиш його на іподромі, в змаганнях... Твій коник, звичайно ж, здобуде перше місце й принесе тобі незліченне багатство!

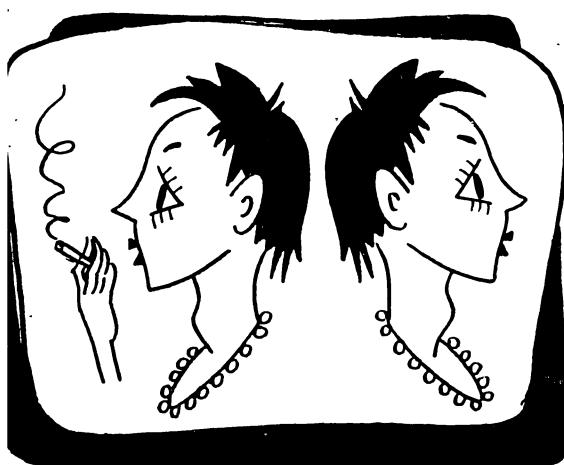
Сподіваюсь, кінонаркомани тепер вже зрозуміли мене. Отже, перейдемо до виготовлених мною концентратів.

1. «Біографія композитора». Фільм-концентрат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Відень 1843 року. Убога мансарда в одному із злидніх куточків міста. Горить свічка. На вузенькому ліжку вмирає молода жінка. У нещасної прекрасне бліде обличчя. Над нею схилився сентиментальний юнак з тонким лицем, волосся в нього довше, ніж у вмираючої. Вона шепоче юнакові з помітним віденським акцентом:

— Ти пофінен забути мене, Франц. Сфічкає твоїх чарівних мелодій.

2. «Дві сестри». Фільм-концентрат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Надмірно велика сніжно-біла спальня в особняку на Лонг-Айленді. Мідж — солоденька красуня з величезними очима — розмовляє з Сінтією Марло. Сінтія, 24-річна спадкоємиця, палить сигарету за сигаретою, в неї надто великий кадиць, та, незважаючи на це, вона досить приваблива.

Мідж (присвистуючи): Але ж як ти можеш, Сінті, адже ви з Полі — сестрички і, більш того, близнюки, вас навіть не відрізниш одну від одної!

Сінтія. Полі — сентиментальне й дурне дівчисько. А Гордон Х'юз — найчарівніший мужчина в світі і я хочу, щоб він був мій.

Мідж. Але ж Гордон запросив сьогодні на танці Полі, а не тебе!

Сінтія. Цілком вірно. Але у тітки Агати, на жаль, черговий припадок, і Полі довелося несподівано виїхати сьогодні вранці до Каліфорнії — доглядати хвору. Дуже мило з її боку, правда ж? А Гордон ніколи не помітить різниці.

Мідж. Але ж, Сінті, ти не...

3. «У військово-морській академії». Фільм-концентрат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Казарма. П'ятниця. Вечір напередодні вирішальних щорічних маневрів. Старшина, бувалий морський вовк, звертається до вродливого але зухвалого молодого курсанта, який, нахабно посміхаючись, лежить у лінійві позі на койці.

Старшина (сердито). Слухай-но, гультяю, це тобі не сільський клуб, а військово-морський флот Сполучених Штатів. Твій батько пройшов цю академію, і я не дозволю тобі зганьбити його добрє ім'я.

Курсант. Я розумію, тебе вже не хвилюють дівочі посмішки та квіти, Кленсі, але не міряй всіх на свою мірку. За півгодини Бренд чекатиме на мене в клубі Кіт-Кет. І я зустрінуся з нею. Якщо ж ти все-таки запроториш мене після цього на гауптвахту, то третій флотилії не бачити першого місця. Отже все залежить від тебе. Зрозумів?

4. «Газетний репортер». Фільм-концентрат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Редакція нью-йоркської «Дейлі Кронікл». В кімнаті страшенно метушня. Відповідельний секретар гаряче сперечається про щось з одним із своїх провідних репортерів.

Відповідельний секретар. Слухайте, О'Брайен, ви згаяли надто багато часу на цю безглузду й неперевірену версію. Облиште цю історію або вважайте себе звільненим з роботи.

Репортер. О'кей, шеф! Згоден. Все проти мене. І все ж таки я гадаю, що той бідолаха з камери смертників, Страджелла, каже правду. Дайте мені ще три години. В мене є підстави вважати, що...

5. «Футбольна команда коледжу». Фільм-концентрат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Подвір'я кентуельського коледжу десь на Середньому Заході. Студентка коледжу схвильовано розмовляє з капітаном студентської футбольної команди.

Студентка. Чорт забирай, Уїнді, якщо Блінкі Валінковіц не гратиме в суботу, то ми навряд чи матимемо шанси на виграш. А він ні за що не здасть ботаніку професорові Готтензенгену.

Капітан футбольної команди. Ну, не все ще втрачено, дівчино. Хіба ти забула, який у Блінкі талант? Він на цілу добу запам'ятав слово в слово геть усі пісні, які ти співала на каруселі під час студентського карнавалу!

Студентка. Ну, й що з того?

Капітан футбольної команди. А от що. Екзамен — завтра вранці. У тебе з ботаніки відмінно, так? Тепер слухай, який у мене план. Коли засутені, ти приведеш сюди Блінкі, я візьму саксофон і ми...

6. «В африканських джунглях». Фільм-концентрат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Галевина у якихось дуже ненатуральних джунглях (одразу видно: зйомка павільйонна). Капітан Джек Кліфтон, всесвітньовідомий дослідник Африки, і Боб Тейєр, серйозний молодий антрополог, допитують переляканого посланця тубільців.

Посланець тубільців. Уга вамба бонга тонга. Ванга мунга тбага квумба сбімба мбога.

Боб. Що він каже?

Капітан Джек. Він каже, що до низини Втрачених Слонів доведеться добиратися ще два дні. Дорога лежить через болото Умфаломбі й гірське пасмо Шакалячий Зуб. Всіх носильників, які мали зустріти нас біля джерела, скосила сонна хвороба. І ще він каже, що десь на шляху до низини живе плем'я мисливців за черепами. До них у полон потрапив бородатий чоловік і вродлива молода блондинка.

Боб. Боже... так це ж...

Капітан Джек. Так, Боб, здається, трапилось те, чого ми боялися: дикини з племені Угвамба схопили Дженет і професора Бартлстоуна...

7. «Таємнича фатальна хвороба». Фільм-концентрат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Кабінет доктора Джеймса Хартуела. Між сивим джентльменом, доктором Хартуелом і вродливою молодою жінкою Селлі Форсайт, яка останнім часом скаржиться на страшений головний біль, відбувається конфіденційна розмова.

Доктор Хартуел (похмуро). Боюся, що не більше шести місяців, Селлі... якщо, звичайно, ви будете обережною.

Селлі. Розумію. Джім, обіцяйте мені, що ви ні слова не скажете про це моєму чоловікові. Експерименти з артритом забрали в нього стільки сил і здоров'я! Ця поїздка до Швеції з приводу нагородження його Нобелівською премією мала бути для нас другою весільною подорожрю...

8. «В нью-йоркських нетрях». Фільм-кон-

центррат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Задушна літня нью-йоркська ніч. Сумний юнак, мешканець нетрів, дивиться на вогні міста. Його кохана граціозно гориться до нього.

Молодий мешканець нетрів. От побачиш, Луїзо, я виконаю бажання матері. Я напишу симфонію міста, в якій буде відображене все: ці вогні, нічний гуркіт метро, автомобільні гудки, лайка місіс Клеген і ридання її переляканіх дітей.

Дівчина. Справді?.. Отже, ти назавжди залишиш бокс? Як я рада...

9. «Роман у вищому світі». Фільм-концентрат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Кабінет президента компанії «Амалгамейтед» в Нью-Йорку. Прізвище президента — Кріс Бекстер. Юрист Тім Родерік, вродливий чоловік років тридцяти п'яти, саме вдерся до кімнати й сердито звертається до елегантно вдягненої вродливої молодої жінки, що сидить за величезним столом з червоного дерева.

Тім. Послухайте, міс, як вас там, мені треба негайно бачити вашого боса. Негайно, чуєте?

Молода жінка. Будь ласка, заспокойтесь і поясніть, що вам треба. Я — Кріс Бекстер.

Тім. Ви Кріс Бекстер? Але ж... але ж ви жінка!

Молода жінка (спокійно запалюючи сигарету). Хіба це вас не влаштовує?

10. «У в'язниці». Фільм-концентрат. Виробництво 1938 року. Розчинити за смаком.

Камера американської каторжної тюрми. Священик-ірландець лагідно переконує каторжника, що зібрався тікати з в'язниці, залишивши в ній. Каторжник люто вимахує зарядженим револьвером.

Священик. Віддай мені револьвер, сину мій!

Каторжник. Назад, отець Джері, інакше я

продірявлю вас. От їй-богу, продірявлю!
Клац!

Гадаєте, це револьвер дав осічку? Ні, це я, Томас Міен, вимкнув телевізор. На добраніч.

З англійської переклав
Олександр ГАВІНСЬКИЙ.

В НАСТУПНИХ НОМЕРАХ ЧИТАЙТЕ РОМАН

ІВАНА КЛІМИ «ГОДИНА МОВЧАННЯ»

Чехословаччина.

Редакційна рада видавництва «Ческословенски спісовател» визнала роман-баладу молодого чеського письменника Івана Кліми — «Година мовчання», присвячений життю Словаччини в повоєнний час, кращим прозовим твором 1963 року.

«Весь мир» (на українском языке).

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85 відділи: К-3-20-82.
Видавництво «Радянський письменник».

БФ 34491. Підписано до друку 18/VIII—64 р. Формат паперу 60×92. Фізичних друк арк. 20
Умовних друк. арк. 20. Тираж 25.680. Зам. 03459. Цена 60 коп.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

РЕДАКЦІЯ ГОТУЄ ДО ДРУКУ:

СОМЕРСЕТ МОЕМ.

Театр. Роман. Англія.

В цьому романі видатний англійський письменник розповідає про життя лондонських акторів. Як і в інших творах Моема, читач знайде в «Театрі» цікаві роздуми й спостереження, захоплюючий сюжет.

ЕРВІН ШТРІТМАТТЕР.

Оле Бінкоп. Роман. НДР.

В книзі «Оле Бінкоп», так само як і в знайомому вже радянському читачеві творі «Чудодій», Ервін Штритматель виступає побутописцем сучасного німецького села. Цей твір викликає широку дискусію на сторінках німецької преси; критики порівнюють його з «Піднятю цілиною» М. Шохова.

РОБЕРТ УЕЙД.

Незвичайна історія Мері Стенз.

Роман. Англія.

Найнітій великою косметичною фірмою лікар випробовує на Стенз свій винахід — «чудодійний» препарат. Фірма використовує на чудодійних властивостях: Але насправді реклами засіб не має ніяких тер одного лондонського журналу вирішує будь-що викрити шахрайство.

ІРЖІ МАРЕК.

За тобою тінь. Роман. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА.

Якби людина могла скинути з себе своє минуле, наче одежду, що за-тисна на неї. Забути... Кинути все. Увійти в потік і пливти до протилежного берега, а вийшовши з води, почати життя заново. Так починав свій новий роман «За тобою тінь» відомий чеський письменник Іржі Марек. Для ро-ману відбувається в наші дні, але головного героя Йозефа П'ястека, немов тінь, переслідує його страшне минуле.

ВСЕСВІТ

ВЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
 • MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT
 UNIVERSUL • VILÁG • CBET • CBЯT • BOTAN
 ԱԼԼԻ ՀԱՅ • БУХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THỂ GIÓI
 ວິທີກະ • ພົມລືກ • DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN
 Կ. Ա. Հ. • O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ Ο
 ΟΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA • تۈرىخ ئۆزى
 ВЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
 • MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT
 UNIVERSUL • VILÁG • CBET • CBЯT • BOTAN
 ԱԼԼԻ ՀԱՅ • БУХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THỂ GIÓI
 ວິທີກະ • ພົມລືກ • DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN
 Կ. Ա. Հ. • O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ Ο
 ΟΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA • تۈرىخ ئۆزى

№

1964